

Tartu Ülikool

**SÜNDIMUSE DÜNAAMIKA EESTIS.
MÕJUTUSED, TREND JA PROGNOOS EUROOPA
RAHVASTIKUPROTSSESSIDE TAUSTAL**

Uurimisprojekti aruanne

Grandi hoidja: Ene-Margit Tiit
TÜ emeriitprofessor

Tartu 2000

SISUKORD

SISSEJUHATUS	6
1. PEREKONNA JA PERE MUUTUMINE LÄÄNE KULTUURIRUUMIS	8
1.1. PEREKOND JA PERE.....	8
1.1.1. Perekonna määratlus.....	8
1.1.2. Pere ehk leibkonna määratlus.....	8
1.1.3. Perekonna ja leibkonna vahekord.....	9
1.1.4. Elutsüklid.....	9
1.1.5. Probleemid perekonna ja leibkonna määratlemisel.....	10
1.1.6. Perede ja leibkondade tüpologia ja klassifitseerimisreeglid.....	11
1.2. PEREKONNA (LEIBKONNA) ARENG AJAS.....	13
1.2.1. Perekonna funktsioonid ja nende areng.....	13
1.2.2. Perekonna areng ja teisenemine Euroopa kultuuriruumis XX sajandi teisel poolel.....	14
1.2.3. Perekonna arengut mõjutavad tegurid.....	17
VIITEKIRJANDUS.....	18
2. SÜNDIMUS JA SELLEGA SEOTUD PROTSESSID EUROOPA ERINEVATES PIIRKONDADES ..	19
2.1. SÜNDIMUSTRENDID EUROOPAS 20. SAJANDI TEISEL POOLEL.....	19
2.1.1. Sündimuse ja loomuliku juurdekasvu vähenemine Euroopas.....	19
2.1.2. Muutused Euroopa sündimustrendides 90ndatel aastatel.....	19
2.1.3. Sünnitajate vanusejaotus Euroopas XX sajandi lõpus.....	21
2.1.4. Abordi levik Euroopas ja seda mõjustavad tegurid.....	22
2.1.5. Loomulik iive Euroopa riikides.....	23
2.2. SÜNDIMUSKÄITUMISE TRENDID EUROOPA ERINEVATES PIIRKONDADES.....	24
2.2.1. Sündimustrendi muutumine Euroopas.....	24
2.2.2. Euroopa riikide rühmitamine vastavalt perekonna ja sündimuskäitumise arengule.....	24
2.3. PEREKONNA JA SÜNDIMUSE ARENG PÕHJA-EUROOPAS.....	26
2.3.1. Naiste abielustaatus muutumine Põhja-Euroopa maades.....	26
2.3.2. Sünnitaja keskmise vanuse muutumine Põhja-Euroopas.....	26
2.3.3. Laineliselt muutuv sündimus Põhja-Euroopas.....	27
2.3.4. Loomulik iive laineliselt muutuva sündimuskordajaga Põhja-Euroopas.....	28
2.3.5. Abort Põhja-Euroopas.....	28
2.4. PEREKONNA JA SÜNDIMUSE ARENG LÄÄNE EUROOPAS.....	29
2.4.1. Naiste abielustaatus muutumine Lääne Euroopas.....	29
2.4.2. Sünnitaja keskmise vanuse muutumine Lääne Euroopas.....	30
2.4.3. Sündimuse dünaamika Lääne-Euroopa maades.....	30
2.4.4. Loomulik iive stabiliseeruva sündimuskordajaga Lääne-Euroopas.....	31
2.4.5. Abort Lääne-Euroopas.....	32
2.5. PEREKONNA JA SÜNDIMUSE ARENG LÕUNA-EUROOPAS.....	32
2.5.1. Sünnitaja keskmise vanuse muutumine Lõuna-Euroopas.....	32
2.5.2. Sündimuse järsk langus Lõuna-Euroopa maades.....	33
2.5.3. Loomulik iive Lõuna-Euroopas.....	34
2.5.4. Abort Lõuna-Euroopas.....	35
2.6. PEREKONNA JA SÜNDIMUSE ARENG KESK- JA IDA-EUROOPAS.....	36
2.6.1. Abieluväliste sünnituste osatähtsuse suurenemine Ida-Euroopas.....	36
2.6.2. Sünnitaja vanus Kesk- ja Ida-Euroopas.....	36
2.6.3. Sündimuse muutused Kesk- ja Ida-Euroopas.....	36
2.6.4. Loomulik iive Kesk- ja Ida-Euroopas.....	38
2.6.5. Abort Kesk- ja Ida-Euroopas.....	38
2.7. KOKKUVÕTE.....	39

VIITEKIRJANDUS.....	40
3. PEREKOND, LEIBKOND JA PERE EESTIS	41
3.1. PEREKONNA MUUTUMINE EESTIS.....	41
3.1.1. Mitme põlvkonna perekonna osakaalu vähenemine.....	41
3.1.2. Patriarhaalse perekonnamudeli – töötav mees ja kodune naine – asendab egalitaarne perekonnamudel.....	44
3.1.3. Üksikuna elamine ja ka üksikuks jäämine on aktsepteeritav alternatiiv perekonnaelule.....	46
3.1.4. Kahe vanema perekonna kõrval võitis eluõiguse ühe vanema perekond.....	47
3.1.5. Perekonda ei käsitleta enam kui eluaegset kooselu. Lahutus ja uus abielu on aktsepteeritavad.....	48
3.2. ABIELLUMUS.....	53
3.2.1. Abiellumus Eestis ja selle muutumine 90ndatel aastatel.....	53
3.2.2. Abiellumisvanus ja selle dünaamika.....	54
3.2.3. Proovi- ja vabaabielu levik Eestis.....	57
3.2.4. Väljaspool seaduslikku abielu sündinud lapsed ajaloolises perspektiivis.....	58
3.2.5. Sünnitajate perekonnaseisu dünaamika 1990ndatel aastatel.....	59
3.2.5. Sünnitaja perekonnaseis seos laste sünnijärjekorraga.....	59
3.2.6. Perekondlike sündmuste ajalise järjestuse dünaamika.....	60
3.3. LASTE ARVUKUSE REGULEERIMINE JA LASTEARV PERES.....	61
3.3.1. Laste arvu reguleerimine XIX sajandi lõpus.....	61
3.3.2. Sünnituste arvu reguleerimine käesoleval sajandil.....	63
3.3.3. Abort kui peamine laste arvu reguleerimise vahend XX sajandi teise poole Eestis.....	64
3.4. EESTI PEREDE TÜPOLOOGIA JA TÜÜPIDE LEVIK.....	65
3.4.1. Leibkonnatüübid ja nende esinemissagedus.....	65
3.4.2. Leibkonnatüüpide jaotus linnas ja maal.....	70
3.4.3. Leibkondade struktuur ja koosseis.....	72
3.4.4. Laste jaotus vastavalt leibkonna täisealistele liikmetele.....	74
VIITEKIRJANDUS.....	75
4. SÜNDIMUS EESTIS	76
4.1. AJALOOLINE TAUST	76
4.1.1. Sündide üldarvu dünaamika Eestis.....	76
4.1.2. Sündimust mõjutavad tegurid.....	78
4.1.3. Sündimustrend Eestis nõukogude aja lõpukümnenditel (alates 70ndatest aastatest).....	79
4.2. SÜNDIMUSTREND TAASISEISESVUNUD EESTIS.....	79
4.2.1. Sündimus ja iive aastail 1992–1998.....	79
4.2.2. Summaarse sündimuskordaja dünaamika.....	80
4.3. SÜNNITAJA VANUSE MUUTUMINE.....	81
4.3.1. Sünnitaja keskmine vanus ja selle seos teiste sündimusnäitajatega.....	81
4.3.2. Esmasünnitaja keskmise vanuse muutumine Eestis.....	81
4.3.3. Sünnitaja keskmise vanuse muutumine Eestis.....	82
4.3.4. Eesti esmasünnitaja ja keskmise sünnitaja vanuse dünaamika võrdlus viimase 30 aasta lõikes.....	83
4.4.3. Sündimuse vanuskordajate dünaamika.....	84
4.4.4. Sünnitajate vanusejaotus.....	86
4.5. LASTE SÜNNIJÄRJEKORRA DÜNAAMIKA VIIMASE KÜMNENDI JOOKSUL.....	87
4.5.1. Esimese lapse osatähtsus sündide seas.....	87
4.5.2. Laste sünnijärjekorra dünaamika viimase kümnendi jooksul.....	88
4.6. KOKKUVÕTE 90NDATE AASTATE SÜNDIMUSTRENDIST EESTIS.....	88
VIITEKIRJANDUS.....	89
5. RASEDA VALIK: KAS SÜNNITADA VÕI KATKESTADA RASEDUS?	90
5.1. ABORDISTATISTIKAST	90
5.1.1. Ajalooline ülevaade rasedustest, sündidest ja abortidest.....	90

5.1.2. Abortide arv Eestis aastail 1970–1999	91
5.1.3. Abortide suhteline arvukus Eestis	92
5.1.4. Abordid Eestis Euroopa riikide taustal.....	93
5.2. MOTIVATSIOONI HINDAMINE OBJEKTIVSE STATISTILISE ANDMESTIKU ALUSEL	94
5.2.1. Perekonnaseisu ja -suhete mõju sünnitamisotsuse langetamisel.....	94
5.2.2. Naise vanus kui sünnitamisotsuse määrav faktor. Sünnitajate ja raseduse katkestajate vanusejaotus.....	94
5.2.3. Naise sotsiaalne seisund kui sünnitamisotsust mõjustav tegur.....	97
5.2.4. Naise haridustase kui sünnitamisotsust mõjustav tegur.....	98
5.2.5. Naise olemasolev laste arv kui sünnitamisotsust mõjustav tegur.....	99
5.2.6. Sotsiaalsete ja demograafiliste tegurite mõju abordiotsusele erinevates Euroopa riikides.....	101
5.2.7. Kokkuvõtte naise sünnitusotsust mõjutavatest objektiivsetest sotsiaalsetest ja demograafilistest teguritest.....	104
5.3. REPRODUKTIIVKÄITUMISE MUDELID AASTAIL 1994–1998 (SÜNNI- JA ABORDIREGISTRI ANDMETEL).....	105
5.3.1. Sünni- ja abordiregistri andmestik	105
5.3.2. Reproduktiivsündmuste jadad.....	105
5.3.3. Sünnitamisotsust mõjutavad demograafilised ja sotsiaalmajanduslikud tegurid.....	106
5.3.4. Reproduktiivsündmuste vaheliste ajavahemike jaotused.....	109
5.3.5. Kokkuvõtte.....	112
5.4. MIKS TEHTI JA TEHAKSE VEEL PRAEGUGI EESTIS NII PALJU ABORTE?.....	112
VIITEKIRJANDUS.....	114
6. SÜNDIMUSE ETNILISED JA REGIONAALSED FAKTORID	115
6.1. SÜNDIMUSE ETNILISED ERISUSED.....	115
6.1.1. Sündimuse etniliste erisuste ajalooline taust.....	115
6.1.2. Sündimuse etnilised erisused aastail 1988–1998.....	115
6.1.3. Sündimuse vanuskordajate etnilised erisused.....	119
6.1.4. Summaarse sündimuskordaja ja sündimuse üldkordaja etnilised erisused	120
6.1.5. Sündimustendentsid Eestis 1999. aastal.....	121
6.1.6. Kokkuvõtte sündimuse etnilistest erisustest Eestis aastail 1988–1998.....	125
6.2. SÜNDIMUSTRENDIDE REGIONAALSED ERISUSED.....	126
6.2.1. Sündimuse üldkordaja regionaalsed erisused aastail 1988–1998.....	126
6.2.2. Summaarse sündimuskordaja regionaalsed erisused.....	127
6.2.3. Sündimuse vanuselise dünaamika regionaalsed erisused.....	128
6.2.4. Eesti rahvusest sünnitajate keskmine vanus maakondades 1999. aastal.....	133
6.3. SÜNDIMUSE REGIONAALSEID JA SOTSIAALMAJANDUSLIKKE ERISUSI SELGITAVAD MUDELID.....	134
6.3.1. Lihtsad regressioonimudelid.....	134
6.3.2. Eestlaste osatähtsuse mõju sündimuse üldkordajale	134
6.3.3. Maarahvastiku osatähtsuse mõju sündimuse üldkordajale.....	135
6.3.4. Töötuse taseme mõju sündimuse üldkordajale.....	135
6.3.5. Palgataseme mõju summaarsele sündimuskordajale.....	136
6.3.6. Mitut faktorit arvestavad mudelid.....	137
6.3.7. Maarahvastiku ja töötuse mõju	137
6.3.8. Palga ja töötuse mõju.....	137
6.4. JÄRELDUSED.....	138
VIITEKIRJANDUS.....	139
7. LASTE SOETAMISE MOTIVATSIOON	140
7.1. LASTE SOETAMISE MOTIVATSIOONI SUBJEKTIIVSED HINNANGUD.....	140
7.1.1. Teabe aluseks olev andmestik.....	140
7.1.2. Vastajate üldine kirjeldus sotsiaaldemograafiliste põhitunnuste alusel.....	140
7.1.3. Eesti jaoks vajalik ja enesele soovitatav laste arv.....	143
7.2. KES SOOVIB ENESELE EESTIS VEEL LAPSI?.....	144
7.2.1. Laste soovi sõltuvus soost.....	144

7.2.2. Kui vanad inimesed soovivad enesele (veel) lapsi?	145
7.2.3. Laste saamise soovi sõltuvus rahvusest ja kodakondsusest.....	146
7.2.4. Laste saamise soovi sõltuvus leibkonna koostisest ja vastaja staatusest leibkonnas.....	147
7.2.5. Laste soetamise motivatsiooni sõltuvus haridusest, sotsiaalsest staatusest ja majanduslikust olukorrast.....	150
7.3. LASTE SOOVIMISE PEAMINE MOTIIV.....	154
7.3.1. Lähema kahe aasta jooksul sündivate laste arv meeste ja naiste hinnangul.....	154
7.3.2. Peamised motiivid, miks vastajad soovivad enesele (veel) last.....	154
7.4. LAPSE SOETAMISE EDASILÜKKAMISE MOTIIVID.....	156
7.4.1. Laste soetamise edasilükkamise motiivide esinemissagedus rahvastiku-rühmades.....	156
7.4.2. Järeldused lapse sünni edasilükkamise motiivide kohta	159
7.5. MUDELID LASTE SOETAMISE/ EDASILÜKKAMISE TÕENÄOSUSE HINDAMISEKS.....	160
7.5.1. Mudel lapse soetamise soovi esinemise tõenäosuse prognoosimiseks.....	160
7.5.2. Miks soovib inimene enesele järeltulijat?.....	160
7.5.3. Miks lükatakse lapse soetamine edasi?.....	161
7.5.4. Soovitava laste arvu mudel.....	162
7.5.5. Motivatsioonide kooskõla.....	163
VIITEKIRJANDUS.....	164
8. RAHVASTIKUPROGNOOSIST.....	165
8.1. RAHVASTIKU PROGNOOSIMEETODID.....	165
8.1.1. Rahvastiku prognoosimine lihtsa ekstrapolatsiooni abil.....	165
8.1.2. Rahvastiku prognoosimine konkreetsete rahvastikunäitajate alusel.....	165
8.1.3. Muutuva käitumisega rahvastiku prognoosimine.....	166
8.1.4. Prognoosivigade hindamine.....	166
8.2. ÕESTI RAHVASTIKU PROGNOOSIMINE	167
8.2.1. Enne taasiseseisvumist tehtud prognoosid.....	167
8.2.2. Sündimuse langusperioodil tehtud sündimuse ja rahva arvu prognoosid.....	168
8.2.3. Mõned näited summaarse sündimuskordaja dünaamika prognoosi kohta	168
8.2.4. Mõned näited rahvastiku arvukuse prognoosi kohta.....	169
8.2.5. Järeldused esitatud rahvastikuprognooside kohta.....	170
VIITEKIRJANDUS.....	170
9. KOKKUVÕTE.....	171
9.1. TÄNANE ÕESTI ÜHISKOND KUI KESKKOND PEREKONNA JAOKS.....	171
9.2. SÜNDIMUS TÄNASES ÕESTIS.....	171
9.3. SOOVITUSED JA MEETMED.....	172

Sissejuhatus

Käesoleva uuringu eesmärgiks oli kirjeldada sündimuse muutumist Eestis ja analüüsida seda mõjutavaid tegureid. Siinjuures vaatleme taustana sündimusprotsesse teistes Euroopa piirkondades.

Põhiliselt keskendume oma analüüsis Eesti iseseisvusperioodile, so aastatele 1991–1999, kuid paljudegi nähtuste selgitamiseks tuleb, arvestades rahvastikuprotsesside inertsust ja pikaajalisust, vaadelda minevikku kas inim põlve või mõningatel juhtudel koguni mitme inim põlve taha.

Olles sügavalt veendunud, et rahvastikuprotsessid sõltuvad suurel määral pere ja perekonna muutustest, **käsitleme oma uuringu esimeses ja kolmandas peatükis pere ning perekonna dünaamikat** niihästi Läänemaailmas kui ka Eestis eraldivõetuna, ning näeme, et pere muutused Eestis toimuvad üldiselt samasuunalistena Euroopas valitseva perekonna muutustrendiga ja on ligikaudu sünkroonsed perekonna muutustega Põhja-Euroopas, mõnevõrra isegi ennetades peremuutusi mujal Euroopas.

Muutused perekonnasuhetes annavad võtme mõistmaks neid rahvastikualaseid muutusi, mis leiavad aset Euroopas viimaste aastakümnete vältel ja mis on põhjustanud suuri küsimusi, et mitte öelda šokki paljude maade, sh eriti Lõuna-Euroopa sotsiaalpoliitikutes. **Rahvastikuprotsesse Euroopas vaatleme aruande teises peatükis.**

Täiesti uue ja seni vaid osaliselt seletatud nähtuseks Euroopa rahvastiku dünaamikas on 90ndatel aastatel, peale kommunistliku režiimi lagunemist Ida-Euroopas ilmnenud sügavalt negatiivse suunitlusega trend. Alaneb sündimus, suureneb suremus, lüheneb keskmine eluiga. Omamoodi üllatuseks on see, et see negatiivne trend on erakordselt tugev ka kommunistliku režiimi ajal suhteliselt heas majandus seisus olnud Eestis, samuti ka näiteks Ida-Saksamaal. Võimalik, et selle nähtuse seletamise võtmeks ongi tõsiasi, et mingite tingimuste suhtes optimeeritud, suhteliselt hästi toimivad süsteemid kaotavad muutuste tulemusena oma potentsiaalset rohkem kui halvasti toimivad süsteemid. Aruande kolmandas peatükis pühendumege rahvastikutrendidele Euroopas, sh ka Ida-Euroopas.

Ida-Euroopale iseloomulik rahvastikunäitajate halvenemise trend on Eestit puudutanud väga rängalt, nagu selgub aruande neljandast peatükist, milles käsitletakse sündimusprotsessi dünaamikat Eestis. Siiski on viimaste aastate jooksul tekkinud mulje, et halvim on möödas: alates 95ndast aastast väheneb sündimus ja pikeneb eluiga, sündimus stabiliseerus 99ndal aastal, kuid iive on endiselt negatiivne. **Rahvastikuprotsessidele Eestis on pühendatud uurimuse neljas peatükk.**

Järgmised kolm peatükki on pühendatud küsimusele – mis mõjustab sündimust Eestis.

Viendas peatükis käsitleme raseduse katkestamist ja püüame jälile jõuda küsimusele – miks katkestab nii suur osa naisi oma raseduse. Selles uuringu osas oli meil ainulaadne võimalus kasutada 1994–1998 aastail toimunud sünni- ja abordiregistri andmeid, mis võimaldas leida originaalseid matemaatilisi mudeleid raseda naise käitumise prognoosimiseks: Selgitasime, millal rase otsustab sünnitada, millal raseduse katkestada. Osutus, et esmasünnituse puhul on (sic!) määravaks teguriks naise perekonnaseis. Hoolimata omaks võetud vaba-abi elusuhetest on siiski seaduslik abi elu väga oluliseks teguriks naise sünnitamisotsuse langetamisel. Seevastu aga kordussünnituse puhul räägivad kaasa niihästi olemasolevate laste arv ja vanus kui ka majandustegurid. Samas näitas rasestumiste analüüs, et Eesti rahvastikus on veel arvestatav hulk reproduktiivses eas naisi, kes ei kasuta rasestumisvastaseid vahendeid ja reguleerivad oma laste arvu üksnes aborti abil.

Kuuendas peatükis käsitleme sündimust regionaaltasandil. Selgitame rahvuse, linnalisuse, tööpuuduse jt faktorite toimet sünnitamisaktiivsusele. Selgus, et jätkuvalt on eestlased mõnevõrra aktiivsemad sünnitajad kui Eestis elavad muulased, kuigi erinevused vähenevad. Lisaks sellele selgus ka see, et hoolimata maaelanike märksa madalamast sissetulekute tasemest on jätkuvalt maanaised rohkem orienteeritud sünnitamisele kui linnanaised. Ka selles osas on tuletatud rida mudeleid. Mudelite analüüsimisel selgus, et kõrge tööpuuduse tase maakonnas mõjub naiste sünnitamisaktiivsusele negatiivselt.

Ühtlasi selgus, et Eestis ilmneb sünnituste edasilükkamise tendents, mis on väga selge suuremas osas Lääne –Euroopas. See tendents on mõnevõrra erinev sõltuvalt sünnitaja rahvusest ja asula linnalisusest.

Seitsmes peatükk peaks andma küsimuse selle kohta, missugused on üksikisiku motiivid, mis määravad tema käitumise – kas soetada laps või lapse soetamine edasi lükata. Selle uuringu aluseks on ankeetküsitlus, mis viidi läbi Eestis 1999. aasta sügisel rahvusvahelise Elu-Olu uuringu (NORRBALT II) raames, kuhu eesti uurijad lisasid mõned küsimused laste soetamise ja laste soetamise edasilükkamise motiivide kohta. Motiivide süva-analüüs koos nende seostamisega perede taustakarakteristikutega moodustabki viimase peatüki sisu.

Kaheksas peatükk on pühendatud sündimuse ja rahvastiku prognoosi meetoditele ja põhimõtetele, ühtlasi selgitatakse ka seda, missugusele materjalile tuginedes on võimalik teha pädevaid rahvastikuprognoose. Et käesoleval hetkel 2000. aasta rahvaloenduse tulemusena korrigeeritud rahvastikuandmeid (detailne soo-vanusejaotus) pole veel avaldatud, ei ole võimalik ka pädevaid rahvastikuprognoose teha, ning on esitatud üksnes metoodilisi näiteid.

Üheksandas peatükis on esitatud mõningaid põhimõttelisi soovitusi perekonnapoliitika teostamiseks. Konkreetsemate ja majanduslikult põhjendatud soovitude andmiste käesolev projekt ette ei näinud.

Uurimisrühma koosseisus töötasid järgmised isikud:

- *Ene-Margit Tiit, töörühma juht, TÜ emeriitprofessor;*
- *Ene Käärrik, TÜ matemaatilise statistika instituudi lektor;*
- *Meelis Käärrik, TÜ doktorand.*

Uuringus on kasutatud töörühma juhi juhendamisel valminud üliõpilastöid, nende autoriteks on: Agne Soome (matemaatilise statistika magister), Tõnis Maldre (matemaatilise statistika bakalaureus), Virgi Puusepp (matemaatilise statistika bakalaureus), Airi Jurjev (Sisekaitse Akadeemia diplomeeritud lõpetaja), Ragnar Õun (matemaatilise statistika bakalaureus). Lisaks sellel avaldab rühm tänu arutluste ja jutuajamiste käigus saadud konsultatsioonide ning eksperthinnangute eest järgmistele isikutele:

- TÜ sünnitusabi emeriitprofessor Helje Kaarma;
- TÜ sotsioloogid Dagmar Kutsar ja Avo Trumm;
- ESA teadurid Aasa Maamägi, Lembit Tepp, Anne Herm, Mari Kreitzberg, Kaljo Laas jt.
- EKMI teadur (sünniregistri hoidja) Alvi Tellmann.
- Rea häid mõtteid on andnud Matemaatikateaduskonna tudengid aastail 1995–1999 toimunud rahvastikustatistika seminarides.
- Stimuleerivaid ideid said autorid Eesti Statistikaseltsi konverentsi Rahvastikustatistika ja registrid (8.11-9.11.2000) ettekannete ja diskussioonide käigus.

Avaldame tänu Rahvastikuministri büroole grandide eest, mis nimetatud uuringut otseselt toetas, kuid samuti ka rea teiste uuringute läbiviijatele, kelle andmeid/ tulemusi on nimetatud uuringus kasutatud. Need on.

- Eestlaste reproduktiivkäitumise uuring (Tervise – edenduse programm);
- Elu-Olu uuring (NORRBALT II);
- Vaesus Eestis;
- ESA Leibkonna kulutuste ja sissetuleku uuring;
- Eesti Tööjõu-uuring.

Oleme tänulikud TÜ Matemaatilise statistika instituudi kollektiivile toe ja mõistva suhtumise eest.

Autorid

1. Perekonna ja pere muutumine Lääne kultuuriruumis

1.1. Perekond ja pere

Käesoleva peatüki eesmärgiks ei ole esitada perekonna ja pere dünaamika ajaloolist teooriat ega ka ammendavat ülevaadet, vaid tõsta selle arengust esile neid jooni, mis on olulised meid huvitava põhiküsimuse – *süüdimuse dünaamika* seiskohast, kusjuures me lähtume eeldusest, et süüdimus (samuti kui ka teised demograafilised protsessid toimuvad üldiselt sarnaselt nn Lääne kultuuriruumis, mille all me mõistame lisaks Euroopale (eeskätt selle kristlikku kultuuriareali jäävale osale) ka Põhja-Ameerikat (USA ja Kanada) ning Austraaliat. Siiski käsitletakse käesolevas aruandes neid protsesse peamiselt Euroopas, ning sedagi vaid taustana Eestis toimuva paremaks mõistmiseks.

1.1.1. Perekonna määratlus

Perekond kuulub niisuguste põhimõistete hulka, mis üldiselt on igapäevase tavamõistes hästi arusaadavad, teadusliku käsitluse objektina aga vajab defineerimist.

Perekonna moodustavad üldiselt üheskoos elavad ja ühiseid ressursse kasutavad lähisugulased ja/ või (abielu)-partnerid.

Klassikaliselt käsitletakse kaht peamist perekonnatüüpi

- Tuumikperekond (*nuclear family*), mille moodustavad abikaasad ja nende alaealised lapsed,
- Laiendatud perekond (*extended family*), millesse kuulub täiendavaid perekonnaliikmeid, kes aga kõik peavad olema omavahel lähisugulus-, partnerlus või hõimlussuhtes¹ (näiteks abikaasade vanemad, laste abikaasad, lapselapsed). Laiendatud perekonnas võib olla mitu tuumikperekonda, kes on kas alanevas (vanavanemate perekond, vanemate perekond, lapse perekond), paralleelses (õdede-vendade perekonnad) või kombineeritud (onu perekond, õepoja perekond) järjestuses.
- Eritüüpi tuumikperekonnast moodustab mittetäielik tuumikperekond, mis koosneb ühest vanemast koos alaealise lapse või alaealiste lastega.

Kaasajal on enamus perekonnauurijaid perekonna mõistet avardanud, kusjuures nenditakse selle mõiste teatavat hajusust. Näiteks professor G.A. de Jonge Amsterdami (vt de Jonge'95) määratleb *perekonda kui laste kasvatamise kommuuni* (community), mis ei haara küll institutsionaalseid leibkondi, kuid katab niihästi ühevanema, kahevanema kui ka vanavanemate pere. Samas ei sisalda see määratlus lasteta perekondi, mida enamus perekonnauurijaid siiski perekondade hulka arvavad. Üldtunnustatud on aga järgmised kontseptuaalsed muudatused.

- Perekonna mõistes on loobutud abikaasade määratluses seadusliku abielulisuse nõudest, seega piisab nende faktilisest kooselust ehk vabaabielust. Siinjuures ei ole üheselt määratud see, kui pikka aega kestev kooselu on piisav selleks, et seda vabaabieluks pidada, enamasti jääb see asjaosaliste endi määrata.
- Teiseks loetakse abielupaari lihaste lastega samaväärseteks ainult ühe abikaasa lapsi, samuti lapsendatud lapsi, kes ei tarvitse olla veresuguluses kummagagi vanematest.

Päris ühene pole ka *lapse* kui perekonnaliikme määratlus – kas *laps* on määratud oma vanusega (st, laps on tingimata alaealine) või määratakse laps sugulusvahekorraga.

1.1.2. Pere ehk leibkonna määratlus

Käesolevas käsitluses kasutatakse sõnu *pere* ja *leibkond* sünonüümidega, tuginedes sellele, et Eestis on traditsiooniline pere (talupere) leibkonna tähenduses kasutusel juba sajandi algusest peale. Leibkond

---

¹ Hõimlussuhtena mõistetakse abiellumise (ka vaba partnerluse) teel tekkinud suhet abikaasade (partnerite) lähisugulaste vahel. Hõimlussuhe üldiselt ei kao abielu lahutamiseks. Nii on hõimlased abikaasade vanemad (kälid), abikaasade õed-vennad (naod) jne.

(*household*) on kasutusele võetud suhteliselt hiljem, et vältida arusaamatusi, mis võiksid tekkida kahe sarnase sõna pere ja perekond kasutamisel.

Leibkond on ühist (põhilist) eluruumi ja ühiseid raha- ja/või toiduressursse kasutavate isikute rühm.

Näeme, et leibkonna määratlus on üsna lähedane perekonna määratlusele. Kõige olulisem erinevus on see, et üksikut isikut käsitletakse küll leibkonnana, kuid mitte perekonnana. Erinevuseks on see, et leibkonnaliikmete puhul ei eeldata nende liikmete sugulussuhteid (põhimõtteliselt võib ka laiendatud perekonnas olla mittesugulasi).

Eestis teostatud uuringutes nõutakse ka seda, et leibkonnaliikmed ise ennast ühiseks leibkonnaks peaksid (kusjuures ei ole täpsustatud, mis toimub lahkarmamise korral, vt Leibkonna sissetulek ...'99). Mitmes riigis on leibkonna määratluse juures oluline ka ühiste söögiaegade olemasolu (vähemalt ühel korral päevas, vt Household Budget Surveys, Eurostat, 97). Eestis seda nõuet range tingimusena ei kasutata, sest põhimõtteliselt on võimalik funktsioneeriva leibkonna elukorraldus ka nii, et kasutatakse küll ühiseid toiduressursse (külmkappi), kuid regulaarselt ei istuta ühise laua ääres.

1.1.3. Perekonna ja leibkonna vahetõrge

Traditsiooniliselt on perekond *juriidiline* määratlus (defineeritud perekonnaõiguse terminites, sh seadusliku abielu kaudu). Tuleb aga märkida, et viimase veerandsajandi jooksul on suures osas Euroopa maades vaba kooselu juriidiliselt oluliselt samastatud seadusliku abieluga (vt näit. P. Lanca, 1995). Perekond on enam kui poole sajandi vältel olnud sotsioloogiliste ja psühholoogiliste uuringute objektiks. Seevastu leibkond on *majanduslik* määratlus, mis on oluline mikroökonomika ja statistika tasandil ning on sagedamini majandusuuringute ja statistika objektiks. Praktikas ühtivad perekond ja leibkond enamusel juhtudest (välja arvatud üheliikmelised leibkonnad, mida perekonnaks ei loeta). Perekonnast erinevad (perekonda mitte sisaldavad) enam kui üheliikmelised leibkonnad esinevad harva (näiteks üheskoos elavad üliõpilased), ning on ebapüsivad.

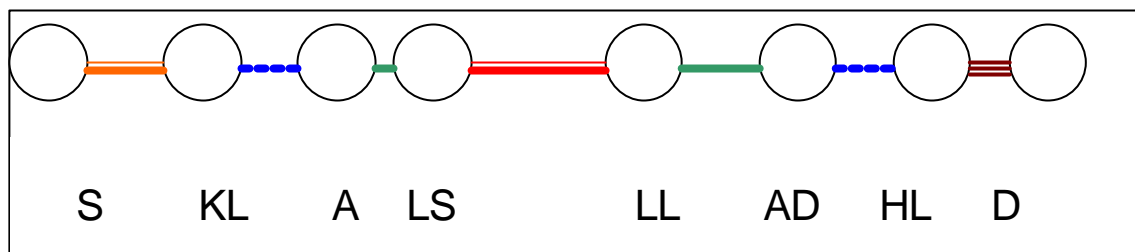
Perekonna ja leibkonna mõisted toetavad teineteist ka määratluste tasemel:

- Partnerit loetakse vaba-abikaasaks, kui neil on ühine majapidamine (st, nad moodustavad leibkonna).
- Töö või õpingute tõttu leibkonnast eemal viibivat isikut loetakse eemalviibivaks leibkonnaliikmeks, kui ta on (vaba-) abikaasa või alaealine laps/alaealise lapse vanem.

Eelnevast tulenevalt võime kinnitada, et *leibkonna kui mõiste areng ühiskonnas toimub sarnaselt ja sünkroonselt perekonna kui mõiste arenguga.*

1.1.4. Elutsüklid

Inimene läbib oma elus rea tsükleid, mis on määratud põhiliselt perekonna/ leibkonnaga, milles ta elab, ning tema staatusega selles peres. Erinevate isikute puhul on läbitavate tsüklite arv ja kestus erinev, ning ühiskonna arenedes ja elukestuse pikenedes üldiselt isiku elu jooksul läbitavate tsüklite arv suureneb. Joonisel 1 on skeemil kujutatud põhilised elutsüklid.

Joonis 1.1. Elutsüklid. S – sünd, KL – kodust lahkumine, A – abiellumine, oma perekonna asutamine, LS – (esimese) lapse sünd, LL – (viimase) lapse lahkumine kodust, AD – abikaasa surm, HL – hooldeperekonda (lapse pere, hooldekodu) asumine, D – surm.

Joonisel 1.1. on eritüüpi joonte ja värvidega tähistatud skemaatiliselt ka see perekonna/ leibkonna tüüp, milles inimene vastava tsükli jooksul elab:

S–KL – vanemate pere; laps;

KL–A – üksik noor (õppur ja/ või töötaja);

A–LS – noor abielupaar lasteta; abikaasa;

LS–LL – abielupaar lastega; abikaasa;

LL–AD – lasteta vanemaealiste paar; abikaasa;

AD–HL – üksikvanur;

HL–D – vanur laste peres või hooldekodus; leibkonna vanema põlvkonna esindaja või institutsionaalse pere liige.

Joonisel tähistab punktiir elamist üheliikmelises leibkonnana, tavaline joon – elamist kaheliikmelises peres, topeltjoon – elamist kahe põlvkonna peres (lapsed ja vanemad), kolmikjoon – elamist mitme põlvkonna peres (vähemalt kaks täisealist põlvkonda) või institutsionaalses peres.

Reaalses elus esineb palju kõrvalekaldeid esitatud skeemist. Olulisemad neist on järgmised:

- Isiku elu katkeb enne kõigi tsüklite läbimist. See toimub suurel osal juhtudest, sest lehestuda saavad vaid pooled abikaasadest.
- Isiku elus jääb mõni tsükkel vahele (näiteks: abiellutakse vanemate perest ilma vahepeal üksi elamata; laps sünnib enne abiellumist; lapsi ei sünnigi; kõik lapsed ei lahku üldse kodust; isik ei abiellu üldse jne.
- Osa tsüklitest läbitakse korduvalt. Neist tavalisim on, et abielu lahutatakse või abikaasa sureb ja seejärel abiellutakse uuesti; läbides uuesti nn oma pere tsükli (põhimõtteliselt võimalik läbida korduvalt).
- Mõeldav on ka nn eelabielu (abielueelse vaba kooselu) kui tsükli iseseisva tsükli märkimine, mis jääks teise ja kolmanda tsükli vahele. Kuna meie käsitleme seaduslikku ja vaba-abielu samaväärsetena, ei kasuta me ka viimase jaoks eraldi sümbolit.

1.1.5. Probleemid perekonna ja leibkonna määratlemisel

Kuna leibkond ja perekond arenevad ajas nii mõistatena kui ka individuaaltasandil, siis tekib probleeme nende täpsel määratlemisel. Reaalsuses ei toimu ühe elutsükli lõpp ja teise algus sageli mitte hetkeliselt, vaid see on ajas kulgev protsess.

Siinjuures on üheks kõige raskemini määratletavaks üleminekuks *lapse lahkumine vanematekodust*, mis tihti toimub samm-sammult:

- Noor asub vanemate elukohast erinevasse linna õppima, säilitades esialgu täieliku majandusliku sõltuvuse vanematest ja külastades vanematekodu tihti.
- Noor leiab enesele sissetulekuallika (õppelaen) ja selle tagajärjel väheneb või kaob majanduslik sõltuvus. Kodukülastused harvenevad.
- Noor leiab enesele sõbra, kellega hakkab koos elama. Ta ei kavatse enam koju tagasi pöörduda.

Pole lihtne otsustada, missugune on määrav hetk, millest peale last enam perekonna/ leibkonna liikmeks ei loeta. Põhimõtteliselt on siin rida erinevaid kriteeriume:

- Last loetakse lapseks kuni täisealiseks (18a) saamiseni. Edaspidi moodustab ta omaette leibkonna/ perekonna.
- Last loetakse pereliikmeks aasta jooksul peale lahkumist (aga kui ta veedab suvevaheajad kodus?).
- Last ei loeta vanemate perekonda kuuluvaks siis, kui tal on oma elukaaslane (aga missugusest hetkest peale on sõber elukaaslane?).

- Lapse kuulumise perekonda otsustab perekond ise (aga kui vanemad on üht ja laps ise teist meelt?).

Nimetatud eriarvamused ei ole siiski otsustava tähtsusega, sest kirjeldatavad olukorrad ei haara eriti arvukat elanikkonna kihti.

1.1.6. Perede ja leibkondade tüpoloogia ja klassifitseerimisreeglid

Kuigi enamasti mõeldakse perekonnana kooslust *abikaasad* + (*alaealised*) *lapsed*, näitab tegelik elu, et kõrvalekaldeid sellest 'klassikalisest' perekonnast on rohkem kui seda tüüpi perekondi. Perekondade ja perede (leibkondade) klassifitseerimine ja tüpologiseerimine on olnud pikka aega tõsiseks ülesandeks niihästi sotsiaalteadlastele kui ka statistikutele. Klassifitseerimise alusena on kasutatud erinevaid näitajaid, mis kõik on olulised ühest või teisest aspektist. Olulisemad nendest on alljärgnevad:

- Abielupaari (kooselupaari) olemasolu peres;
- Abielupaaride arv perekonnas (peres);
- Laste olemasolu ja arv (erinevate vanusepiiride järgi);
- Perekonna (pere) liikmete arv;
- Perekonna täisealiste ja /või tööealiste liikmete liigendus majandusliku seisundi järgi, sh
  - majanduslikult aktiivsete perekonna- või pereliikmete (tulutoojate) arv ja sugu;
  - töötajate arv ja sugu;
  - töötute arv ja sugu;
- Pensionäride arv perekonnas (peres), kusjuures pensionäristaatust loetakse kas vanuse või peamise tuluallika järgi.

Üldiselt kõneldes iseloomustavad kolm esimest klassifitseerimisalust pigem perekondade (demograafiliste üksuste) tüpoloogiaid, liikmete majandusliku seisundi järgi klassifitseeritakse enamasti leibkondi. Oluline on siinjuures ka see, et määratletavad klassid ei oleks liiga väikesed, sest nende see muudaks klassifikatsiooni kohmakaks ning väikesearvulistel klassidel on enamasti suhteliselt väike mõju ühiskonnas toimuvatele protsessidele.

On selge, et üht klassifikatsiooni, mis rahuldaks kõiki ülalmärgitud nõudeid, pole reaalset võimalik leida. Samas on aga perekonna-/ leibkonnatüüpe, mis peaaegu muutumatul kujul esinevad kõigis tüpoloogiates. Käesolevas aruandes kasutame mitmesuguseid tüpoloogiaid, eelistades nende hulgas ESA Leibkonnauuringute põhjal välja töötatud *perede tüpoloogiat* (vt Tiit, Käärik, 2000), mis suhteliselt hästi kirjeldab perede majandusolukorda. Võrdluste puhul tuleb meil paratamatult kasutada ka sellest erinevaid tüpoloogiaid, neist on olulisemad *perekondade klassifikatsioon*, mida kasutatakse rahvaloendustes (vt. Eesti rahvastik rahvaloenduse andmetel, 1995), kuid samuti ka teistes uuringutes kasutatud tüpoloogiaid (vt näit. Norrbalt, 2000).

Esitame käesolevas selle tüpoloogia, mis teatava määrani ühendab niihästi leibkondade kui ka perekondade tüpiseerimise nõudeid, ning millest tulenevad erijuhtudena peaaegu kõik kirjanduses rakendatavad klassifikatsioonid. Olgu märgitud, et tabelis 1.1 esitatud leibkonnatüübid 1–9 ja 14 on üldlevinud, seevastu ülejäänud (mitme põlvkonna pered) on erinevatel autoritel määratletud üsnagi erinevalt. Samas on ka nende osatähtsus kõigi leibkondade hulgas piirkonniti vägagi erinev.

Kuna pensionäride olemasolu leibkondade majandusseisule avaldab enamasti suhteliselt väikest mõju, oleme praktilistes ülesannetes rea leibkonna tüüpide puhul lugenud samaväärseks pensionäridega ja ilma pensionärideta pered (vt Tiit, Käärik, 2000).

Igasugustes praktilistes rakendustes jaotatakse lastega pered veel täiendavalt laste arvu järgi, näiteks ühe-, kahe- ja kolme ning enamalapselisteks peredeks. Niihästi ühe leibkonnaliikme kohta tulevate sissetulekute kui ka tarbimise poolest on laste arv üks olulisemaid leibkondi eristavaid tunnuseid.

Tabel 1.1. Leibkondade ja perekondade tüpologia

Nr	Tööealisi		Pensi o-näre	Lapsi	Põhiline perekonnatüüp	Täiendav perekonnatüüp
	Töötaja id	Mitte- töötajai d				
Üksikud						
1	1	(1)	0	0	Ei kuulu perekonda	
2	0		1	0	Ei kuulu perekonda	
Kaheliikmelised pered						
3	2	(2)	0	0	Lastetu abielupaar	Üksikvanem täisealise lapsega
4	1	1	0	0		
5	1	(1)	1			
6	1	(1)		1	Üksikvanem lapsega	
7			2=		Pensionäride abielupaar	Koos elavad eakad
Mitmeliikmelised pered						
8	2	(2)	0	1=	Lastega abielupaar	Üksikvanem täisealise ja alaealiste lastega
9	1	1	0	1=		
10	2=	1=	0	0	Täiskasvanud lastega abielupaar	Kahe põlvkonna perekond
11	1	2=	0	0		
12	2=	1=	0	1=	Täiskasvanud ja alaealiste lastega abielupaar	Kolme põlvkonna perekond
13	1	2=	0	1=		
14	1	(1)		2=	Üksikvanem lastega	
Laiendatud (enam kui 2 põlvkonna) pered						
15	2	(2)	1=	1=	Vähemalt kolme põlvkonna perekond lastega	
16	1	1	1=	1=		
17	2=	1=	1=	0	Vähemalt kolme põlvkonna perekond lasteta	
18	1	2=	1=	0		

Märkus. Sulgudes näidatud arvudele veerus *mittetöötaja* vastab iseseisev leibkonnatüüp, mille korral vastava *töötajate arvu* asemel on leibkonnas sama *mittetöötajate arv*, ülejäänud leibkonnaliikmete arvud aga jäävad samaks.

1.2. Perekonna (leibkonna) areng ajas

1.2.1. Perekonna funktsioonid ja nende areng

Nagu juba märgitud, on perekonnad olnud enam kui poolesaja aasta vältel sotsioloogide, kuid samuti ka psühholoogide, kasvatusteadlaste, majandusteadlaste jt uurimisobjektiks.

On selgitatud, et perekond toimib teatavate põhiliste funktsioonide täitmise eesmärgil. Kuigi neid on mõneti erinevalt määratletud, on siiski enamuse perekonnauurijaid ühel meelel järgmiste perekonna põhiliste funktsioonide suhtes:

1. majandusfunktsioon, mis ajaloo vältel on olnud olulisim, tagades perekonna ja selle liikmete olemasolu;
2. prokreatiivne ehk (rahvastikku) taastootev funktsioon;
3. sotsialiseeriv funktsioon, mis kujundab järeltulijast uut ühiskonnaliiget (see on ühtlasi ka ühiskonda taastootev funktsioon);
4. rekreatiivne funktsioon, mille sisuks on perekonnaliikmete jõu taastootmine, see sisaldab enesesuhtlemisfunktsiooni, mille üheks osaks on ka seksuaalne suhtlemine.

Kuigi ühiskonna erinevad institutsioonid saavad perekonda asendada ühe osa tema funktsioonide täitmisel, on selge, et kõiki perekonna funktsioone üheskoos võetuna saab kõige edukamalt täita vaid perekond. See tõsiasi ilmselt tagabki perekonna kui ühiskonna elutähtsa institutsiooni järjepideva püsimise.

Samas on selge, et ühiskonna majandusliku arengu ja poliitilise teisenemise tagajärjel muutuvad ka perekonna funktsioonid (vt ka D. Sardelles, 1997).

Kui vähearenenud majanduse korral oli **perekonna majandusfunktsioon** perekonnale eksistentsiaalse tähtsusega, siis arenenud majandusega ühiskonnas perekonna majandusfunktsiooni tähtsus üldiselt väheneb. Perekond (pere) ei ole üldjuhul enam tootmisüksus, vaid perekonna majandusfunktsioon taandub pigem elu korraldamisele, ressursside ümberjaotamisele neid tootvate ja mittetootvate, st ülalpeetavate leibkonnaliikmete vahel. Arenenud sotsiaalhooldussüsteemiga ühiskondades perekonna majandusfunktsioon on oluliselt taandunud (vt näit. J. Brøgger, 95), piirdudes erandkorras isegi pelgalt abitaotlemisega. Ometi on perekonna majandusfunktsioonil oluline tähtsus stabiliseeriva, pereliikmetele sotsiaalset turvalisust ja kindlustust tagava ressursina (vt näit. M. L. Chepah, 1995), sest perekonnas akumulereeritud ressurss ja perekonnaliikmete vastastikune toetus tagavad üldjuhul selle liikmetele ellujäämise ka katastroofi- ja kriisiperioodidel. Kuigi edukalt toimiv peremajandus on ka ühiskonna seisukohast äärmiselt suure väärtusega, on siiski õigustatud perekonna majandusfunktsiooni pidamine eeskätt pere enese hüvanguks teenivaks funktsiooniks.

Perekonna **prokreatiivse funktsiooni** tähtsus ühiskonnale on vaieldamatu. Kuna see on ka käesoleva uuringu põhiteemasid, märgime siin üksnes tõsiasi, et seoses sotsiaalhooldussüsteemi arenguga ja majandustegevuse teisenemisega ja kandumisega väljapoole perekonda on selle funktsiooni tähtsus perekonnale vähenenud – laps pole enam perekonnale tähtis kui töötajad, samuti pole lapse poolt antav toetus tema vanematele ainsaks ellujäämise võimaluseks vanaduspäevil. Peremajanduse seisukohast on laps pigem koormaks, mille kaalukus seoses ühiskonna arenguga aina suureneb (suurenevad vajadused, pikem haridustee jne). Kuigi vanemad peavad lapse olemasolu perekonnas emotsionaalselt vajalikuks, leiavad lapses eneseteostust jne, leidub tänapäeval üsna vähe argumente, mis kõneleksid suure laste hulga soetamise poolt, ning perekonna enese huvisid arvestades piirduktakse tihti väikese laste arvuga (1–2, harvem kolm või enam). *Laste väärtus on tänapäeval peaasjalikult emotsionaalne,* ütleb nimekas perekonnauurija Jens Qvortrup (vt Qvortrup, 1997)...*'Ometi ammendub laste emotsionaalne väärtus peagi ja selle tasakaalustab ebamugavus, mida lapsed põhjustavad rahalises ja aja mõttes'*.

Selletõttu on perekonna prokreatiivne funktsioon tänapäeval oluline kõigepealt ühiskonna jaoks, ning seda on ka suur osa kaasaegse arengutasemega riike mõistnud, panustades küllaltki suuri vahendeid perekonnapoliitikasse, eeskätt sündimuse suurendamiseks. Ometigi peab Qvortrup ka neid vahendeid ebapiisavaks, ning märgib, et Euroopas on rahaliselt soodsam lapsi mitte soetada.

Perekonna *sotsialiseeriv funktsioon* on kaasajal väga oluliselt teisenenud. Varasematel ühiskonna arenguperioodidel toimus lapse sotsialiseerimine eeskätt temaga koos töötamise teel, kus laps omandas koos tööskustega ka hoiakud, väärtused ja tõekspidamised, mida edasi arendati koolis, kuid ka kirikus ja sõprus- ning tutvuskonnas. Kuna mõjutavaid faktoreid oli suhteliselt vähe ja need olid suurel määral ühesuunalised ja kontrollitavad, siis ei nõudnud sotsialiseerimisprotsess perekonnas üldjuhul perekonnalt eriti suuri aja- ja energiaressursse. Olukord on hoopiski erinev kaasajal, mil vanemate töö toimub suurel määral kodust väljaspool ja lapse sotsialiseerimine selle kaudu ei ole võimalik. Seega taandub perekonna sotsialiseerimisfunktsioon pahatihti ühiseks vaba aja veetmiseks (kui sedagi). Oluline osa sotsialiseerimisest toimub kaasajal lasteaias, koolis, huviringides, sõprade seltskonnas ja last mõjustavad paljud erinevad, raskesti kontrollitavad tegurid (tänav, meedia). Perekonna sotsialiseeriv funktsioon peaks toimima tasakaalustajava jõuna, mis aitab lapsel kujundada eetilisi tõekspidamisi ja teha valikuterohkes maailmas sotsiaalselt soovitavaid valikuid. Seega on ka perekonna sotsialiseeriv funktsioon ühiskonna seisukohalt ka tänapäeval väga suure tähtsusega, sest puudujääkide tasandamine selles osas on ühiskonna seisukohast väga kulukas ja madala efektiivsusega tegevus. Samas on teravamalt kui varem esile tõusnud düsfunktsionaalsete perede probleem: need on pered, kes ei suuda lastele pakkuda ei eetilisi väärtusi, ega ka toimetuleku oskusi, halvemal juhul ka mitte emotsionaalset tuge (vt. D. Kongodou, 1997, F. Hukic, 1997, a. Vandekerchove, 1997).

Perekonna *rekreatiivse funktsiooni* olulisust on hakatud järjest enam mõistma kaasaja nn *heaolüühiskonnas* (vt näit. M. Nylund-Oja, 1995). Hästi funktsioneeriv perekond on oma liikmetele soodsaim koht energia taastamiseks, emotsionaalseks suhtlemiseks, pingete maandamiseks. See on koht, kus inimesel on võimalus *Omada, armastada, olla* – need on komponendid, mis on olulised Põhjamaade heaolu kontseptsioonis (vt E. Allardt, 1989). Võib oletada, et nimelt rekreatiivfunktsioon – soov olla koos partneriga, veeta ühiselt tööst vaba aega – on tänapäeval üks olulisimaid perekonna loomise motiive, ning samuti on nimelt rekreatiivse funktsiooni lakkamine põhjuseks, miks näiliselt edukalt funktsioneerivad perekonnad lagunevad. Perekonna rekreatiivfunktsioon on suurel määral perekonna enese huvides toimiv funktsioon, ning ühiskonda mõjustab ta üksnes perekonna kaudu – sedavõrd, kuivõrd ühiskonna huvides on edukalt oma ülesannetega toime tulevad ühiskonna liikmed.

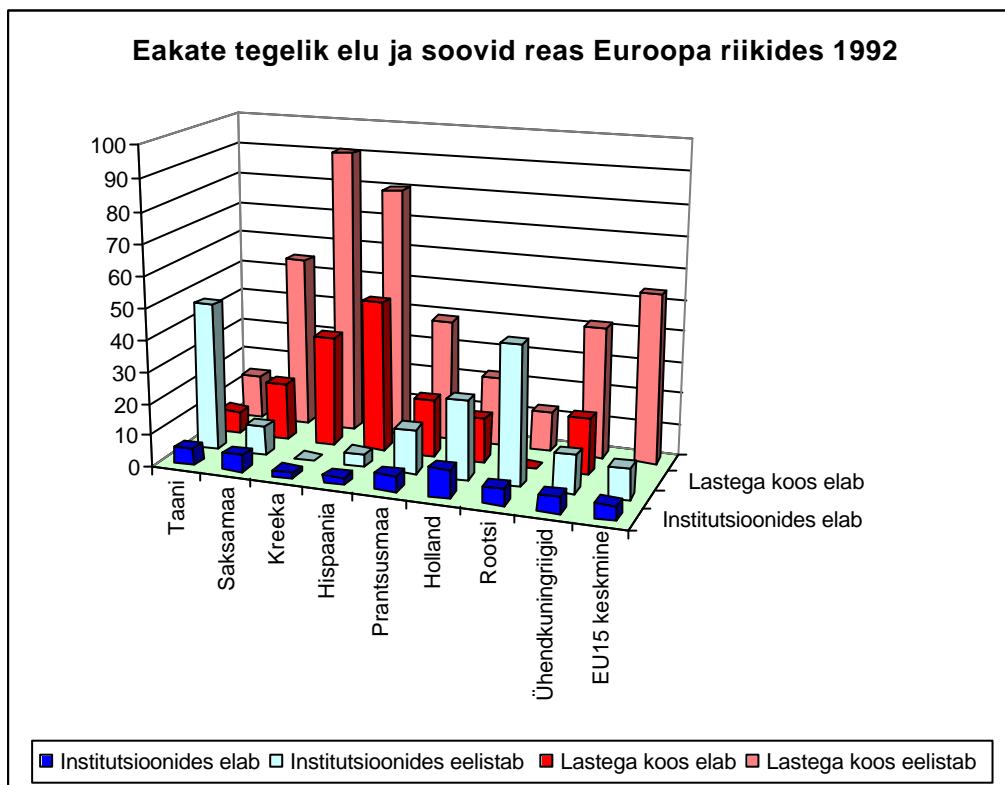
1.2.2. Perekonna areng ja teisenemine Euroopa kultuuriruumis XX sajandi teisel poolel

Ülalkirjeldatud perekonna funktsioonide muutused on iseloomulikud kogu Euroopa kultuuriruumile, kuigi kõik muutused pole toimunud üheaegselt ja ühesuguse kiirusega. Siiski saab perekonna funktsioonide teisenemisega siduda suurt hulka muudatusi, mida nn traditsiooniline kristlik perekond kui institutsioon on XX sajandi jooksul läbi elanud ja mida kajastab ka statistika, sh eriti rahvastiku- ja tööjõustatistika.

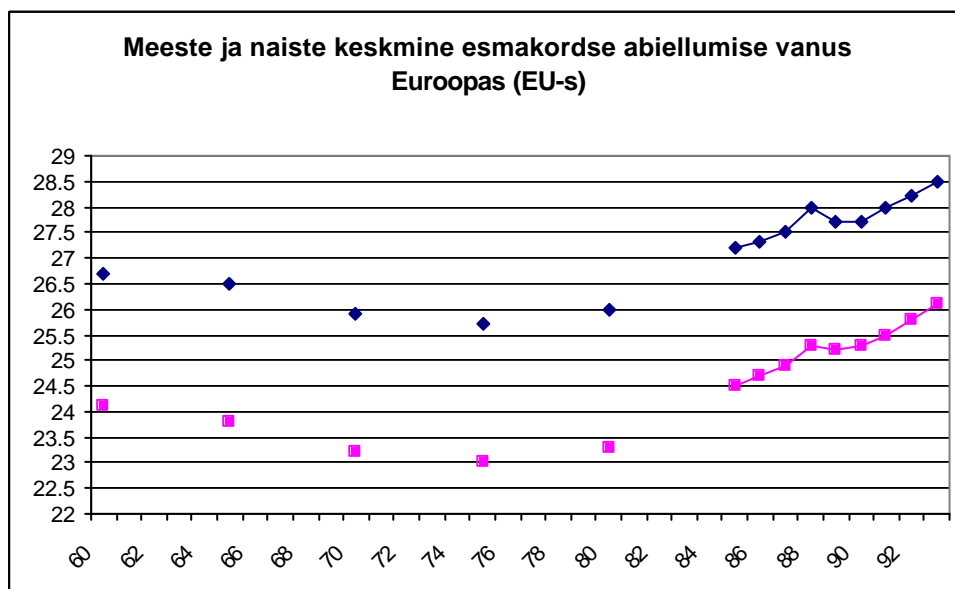
1. Mitme põlvkonna perekonna (laiendatud perekonna) asemel on hakanud domineerima nukleaarne (ühe või kahe põlvkonna) perekond (vt joonis 1.2, allikas: Walker, 1999).
2. Patriarhaalse mudeli – töötav mees (perekonnapea) ja kodune naine – on asendanud egalitaarne kahe töötajaga (*kahe karjääri*) perekond.
3. Üksikuks jäämine, sealhulgas ka sihipärane vallasema staatus on aktsepteeritav alternatiiv abieluk rajanevale perekonnaelule (vt joonis 1.4 ja 1.6, allikas Population Change, 1998), .
4. Kahe vanema perekonna kõrval on eluõiguse võitnud ühe vanema perekond (esialgu – üksikema, hiljem ka üksikisa näol).
5. Perekonda ei käsitleta enam kui eluaegset kooselu, mida lahutab vaid ühe partneri surm, vaid ühiskonnas on aktsepteeritud lahutus ja sellele järgnev elu (niihästi üksikuna kui ka uue perekonna loomisega (vt joonis 1.4, allikas Population Change 1998).
6. Seadusliku abieluga seotud perekonna kõrvale on tekkinud ja ühiskonna poolt aktsepteeritud vaba-abielu perekond, mida esialgu ametlik statistika ei registreeri, kuid mille üheks indikaatoriks on seadusliku abielu edasilükkamine, (vt joonis 1.3. allikas Population Change 1998).

7. Kahesooliste abikaasade perekonna kõrval on eluõiguse saanud samasooliste abikaasade perekond.
8. Laste arvu reguleerimine on ühiskonnas aktsepteeritud. Seksuaalsuhteid ei mõisteta pelgalt soojätkamise vahendina, vaid ka vastastikust rahuldust pakkuva suhtlusvormina.

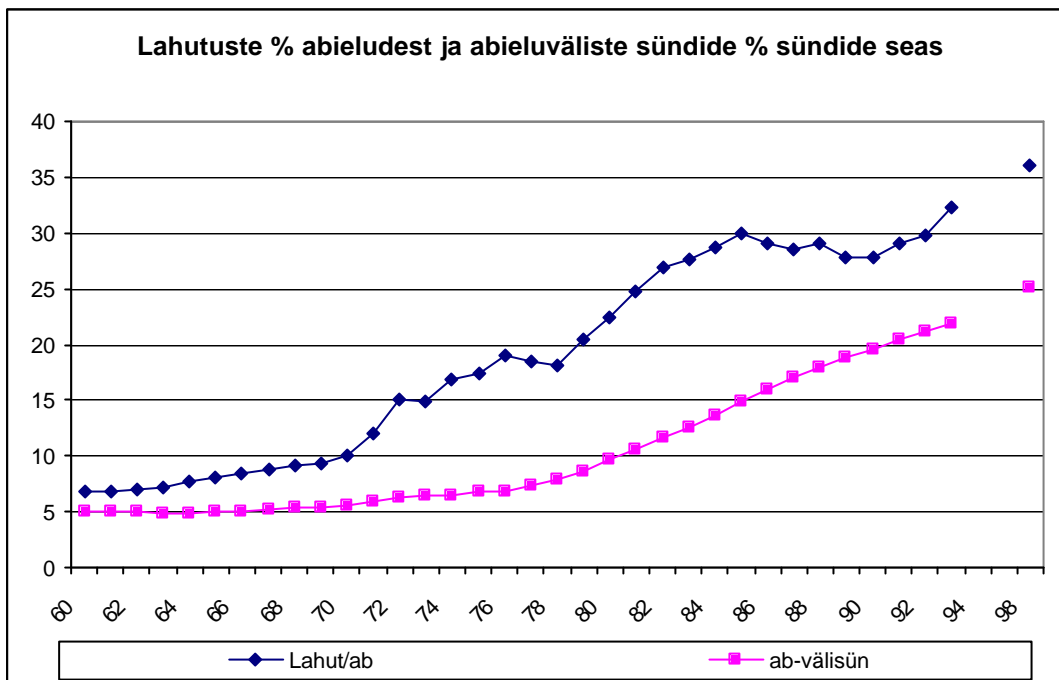
Kõigi nimetatud asjaolude tulemusena on kõigis Euroopa riikides hakanud laste arv XX sajandi viimasel veerandil kiiresti kahanema, jäädes enamuses maades oluliselt allapoole taastetaset.

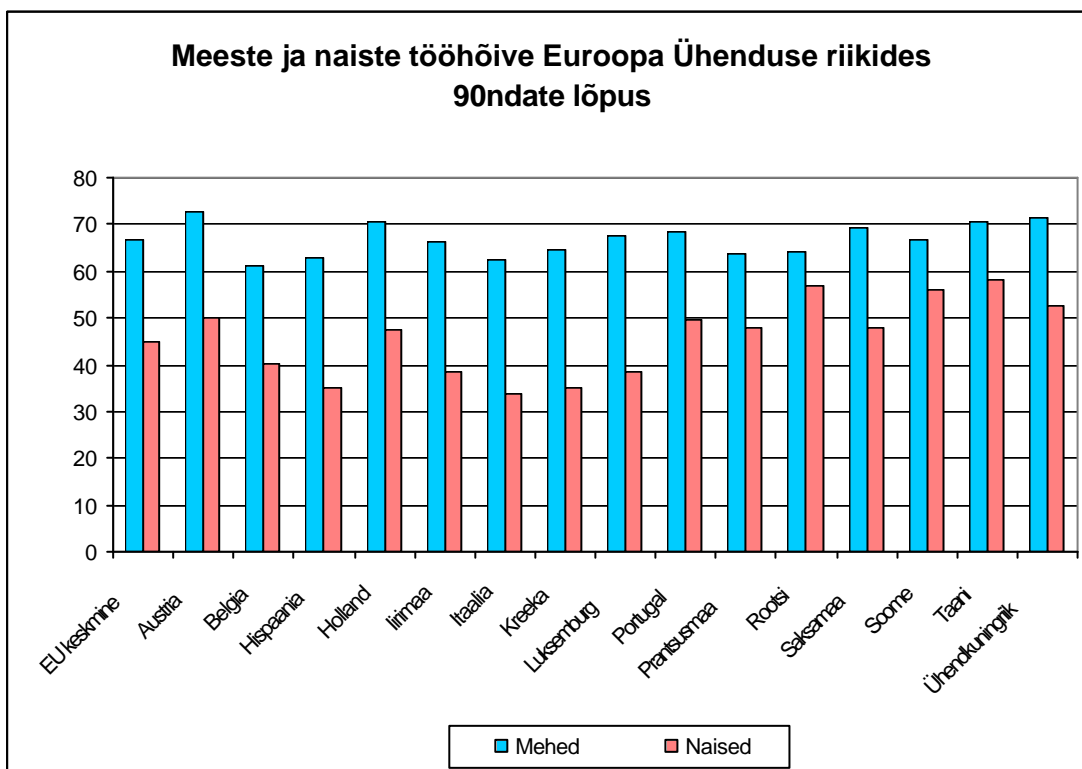
Joonis 1.2.

Joonis 1.3. Abiellumisvanuse dünaamika

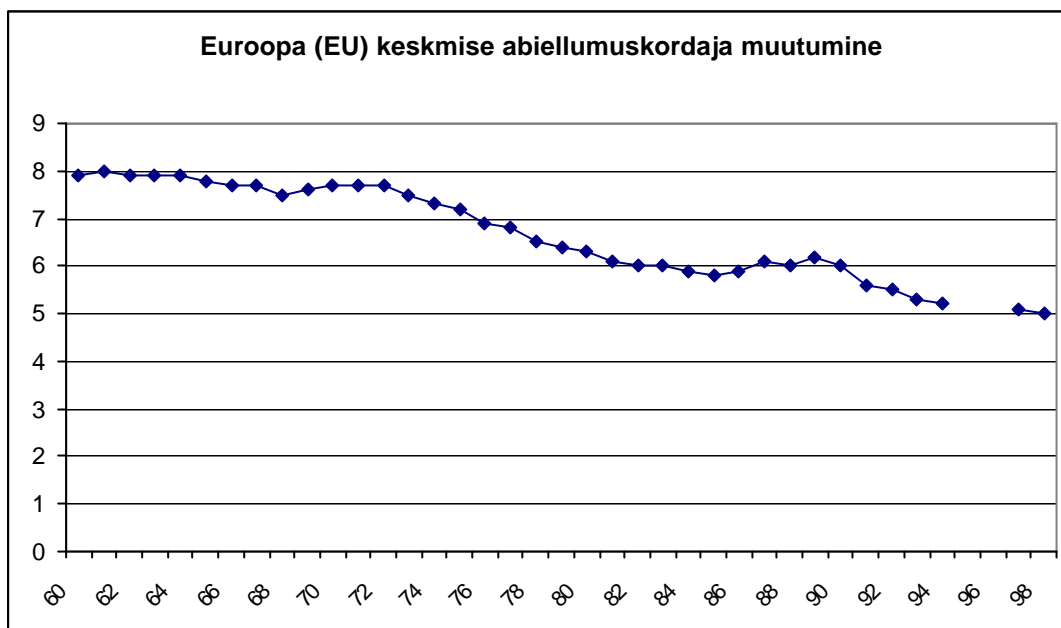

Joonis 1.4. Lahutuste ja abieluväliste sündide dünaamika (EU maade keskmine)

Joonis 1.5

Joonis 1.6. Abiellumiskordaja dünaamika (EU maade keskmine)

1.2.3. Perekonna arengut mõjutavad tegurid

Loomulikult ei ole muutused toimunud kogu vaadeldavas kultuuriruumis üheaegselt. Erinevusi liikumiskiiruses ja liikumistees põhjustavad ka geograafiliselt küllaltki kompaktses ja kultuuriliselt lähedases Euroopas maade erinevused geograafilises paiknemises ja majanduses, kuid ka kultuuritraditsioonides.

Kokkuvõttes: perekonna ja siit tulenevalt ka rahvastiku arengu üldised suundumused Euroopas on küll ühesugused, kuid erisusi (erinevat arengukiirust suunitlust ja muid iseärasusi) põhjustavad:

- poliitiline süsteem nii praegu kui ka ajaloos;
- majanduse tase ja omapära;
- religioon;
- kultuuritraditsioonid.

Oluliselt, ja mõnigi kord raskesti mõistetavalt, on perekonna kui institutsiooni arengut ja tema kaudu ka rahvastikku mõjutanud kogu ühiskonda vapustanud sõjad, majanduskriisid, aga ka rahulikult teel toimunud poliitilise süsteemi muutused.

Järgmises peatükis keskendume rahvastiku muutustele, mis on viimaste kümnendite jooksul Euroopas aset leidnud.

Viitekirjandus

1. de Jonge, G. A. (1995). Family life in Netherlands. Worrying Signs. Worldwide state of the family, ed G.L. Anderson, Professors World Peace Academy, Seoul, 131–134.
2. Leibkonna sissetulekud ja kulutused, 1999. (2000). ESA, Tallinn.
3. Household Budget Surveys, Eurostat.
4. Lanca, Patricia (1995). Portugal. Worldwide state of the family, ed G.L. Anderson, Professors World Peace Academy, Seoul, 149–154.
5. Tiit, E.-M., Käärrik, E. (2000). Lastega leibkondade majanduslik toimetulek ja tüpologia. M. Ainsaar, Laste- ja perepoliitika Eestis ja Euroopas, Tallinn, 81–99.
6. Eesti rahvastik rahvaloenduse andmetel III (1995). ESA, Tallinn.
7. Elu-olu uuring (2000), ...
8. Brøgger, Jan (1995). Norway. Worldwide state of the family, ed G.L. Anderson, Professors World Peace Academy, Seoul, 136–138.
9. Chepah, M. L. (1995). Ukraine. Worldwide state of the family, ed G.L. Anderson, Professors World Peace Academy, Seoul, 209–212.
10. Qvortrup, J. (1999). Values of children. European Forum. Family–Europe –21st Century. Vision and Institutions. Athens, 110–113.
11. Kongidou, D. (1999). Single parenthood, social exclusion and social policy. European Forum. Family–Europe –21st Century. Vision and Institutions. Athens, 254–259.
12. Vandekerchove, A. (1999). Being a parent? Not so easy. European Forum. Family–Europe –21st Century. Vision and Institutions. Athens, 601–603.
13. Hukic, F. (1999). Family, together with other factors that influence children raising, is the most importance factor in personality building. European Forum. Family–Europe –21st Century. Vision and Institutions. Athens, 599–601.
14. Nylund-Oja, M. (1995). Finland. Worldwide state of the family, ed G.L. Anderson, Professors World Peace Academy, Seoul, 56–59.
15. Allardt, Erik (1989). An updated indicator system: having, loving, being. Department of Sociology, University of Helsinki. Working papers, No 48.
16. Domsch, M. (1999). Dual-career families. Chances and risks for reconciling family and work. Family–Europe –21st Century. Vision and Institutions. Athens, 182–189.
17. Walker, A. (1999). Ageing, generations in family. Family–Europe –21st Century. Vision and Institutions. Athens, 136–145.
18. Population Change (1998). Eurostat Population Data

2. Sündimus ja sellega seotud protsessid Euroopa erinevates piirkondades

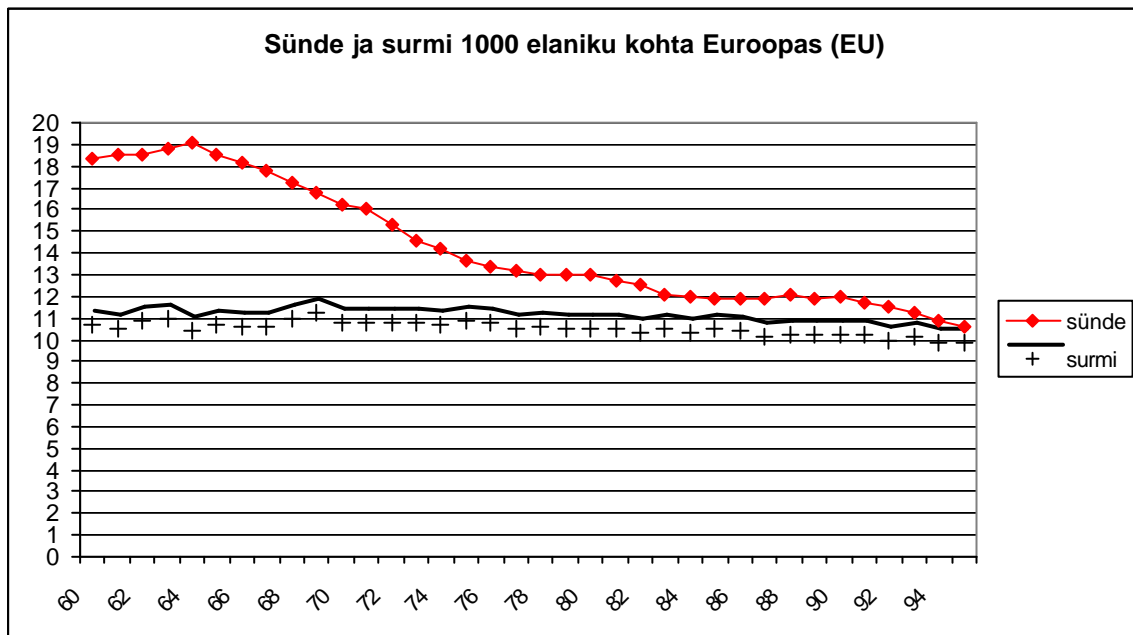
2.1. Sündimustrendid Euroopas 20. sajandi teisel poolel

Euroopa rahvastikku iseloomustavad 20. sajandi teisel poolel rahvastikuprotsessid, mida seletatakse Lääne tsivilisatsioonis toimunud muutustega leibkonna ja perekonna struktuuris ning kaasajale iseloomuliku individualiseerumisega. Need protsessid toimuvad kõigis Euroopa riikides, kuigi erinevatel ajaperioodidel on nende toimumine erineva intensiivsusega.

Tähelepanuväärne on tõsiasi, et need (nagu paljud teisedki rahvastiku- ja üldisemalt ühiskondlikku elu iseloomustavad protsessid) on halvasti prognoositavad. Kui võrrelda näiteks Maailmapanga poolt 1994. aastal avaldatud 1995ndaks ja 2000ndaks aastaks rahvastikuprognoside andmeid (World Bank, 1994-1995), nende protsesside tegeliku suundumusega 1990-ndate aastate lõpul, siis on ilmne prognooside üsna suur ja süsteemne viltumine.

2.1.1. Sündimuse ja loomuliku juurdekasvu vähenemine Euroopas

Kõige märgatavam ja vaieldamatult ka Euroopa tulevikuperspektiivide seisukohast kõige olulisem trend rahvastikuprotsessides on sündimuse pikaajaline langustendents koos suremuse stabiliseerumisega, mille tagajärjel Euroopa elanikkonna loomulik juurdekasv on viimaste kümnendite jooksul väga oluliselt vähenenud, vt joonis 2.1, millest järeldub, et 1998. aastal sünnib Euroopas iga tuhande elaniku kohta vaid keskmiselt pisut rohkem kui 50% sellest laste arvust, mis sündis 1960. aastal. Tuleb aga arvestada, et need andmed ei ole päris hästi võrreldavad, sest möödunud ligi 40 aasta jooksul on muutunud ka elanikkonna struktuur: märgatavalt on suurenenud vanurite osatähtsus. Kuid ka seda tegurit arvestades tuleb nentida sündide arvu märgatavat langust.

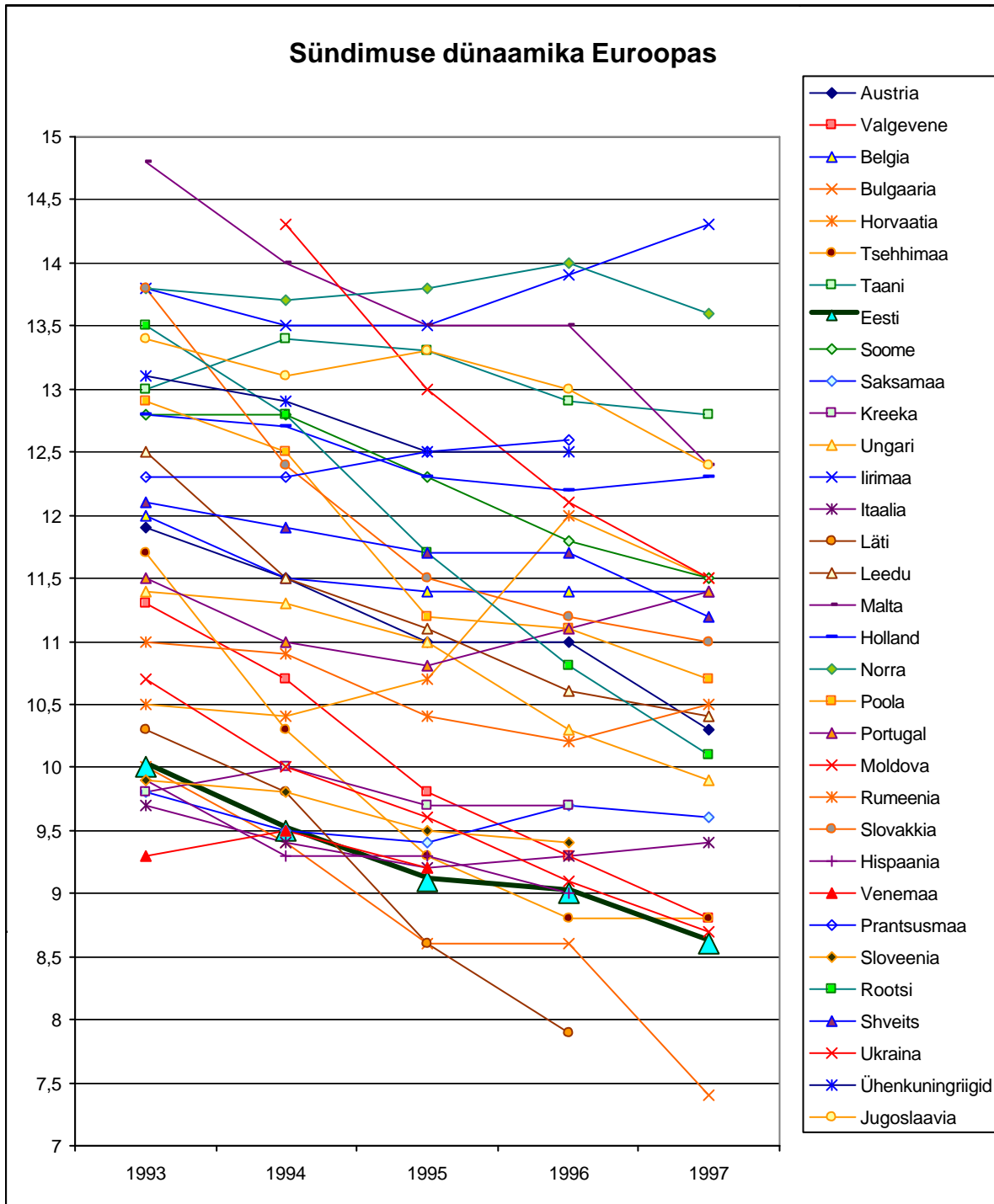

Joonis 2.1

2.1.2. Muutused Euroopa sündimustrendides 90ndatel aastatel

Eriti tähelepanuväärne on sündimuse langustendents Euroopas sajandi viimasel kümnendil, vt joonis 2.2, mis kujutab sündimuskordaja (*crude birth rate*) dünaamikat viie aasta jooksul enam kui kolmekümnes Euroopa riigis (andmed: Demographic Yearbooks). Arvestades, et stabiilse rahvastiku ja Euroopale iseloomuliku oodatava eluea korral tagaksid rahvastiku taastote sündimuskordajad alates väärtusest 13–14 sündi 1000 elaniku kohta, näeme, et

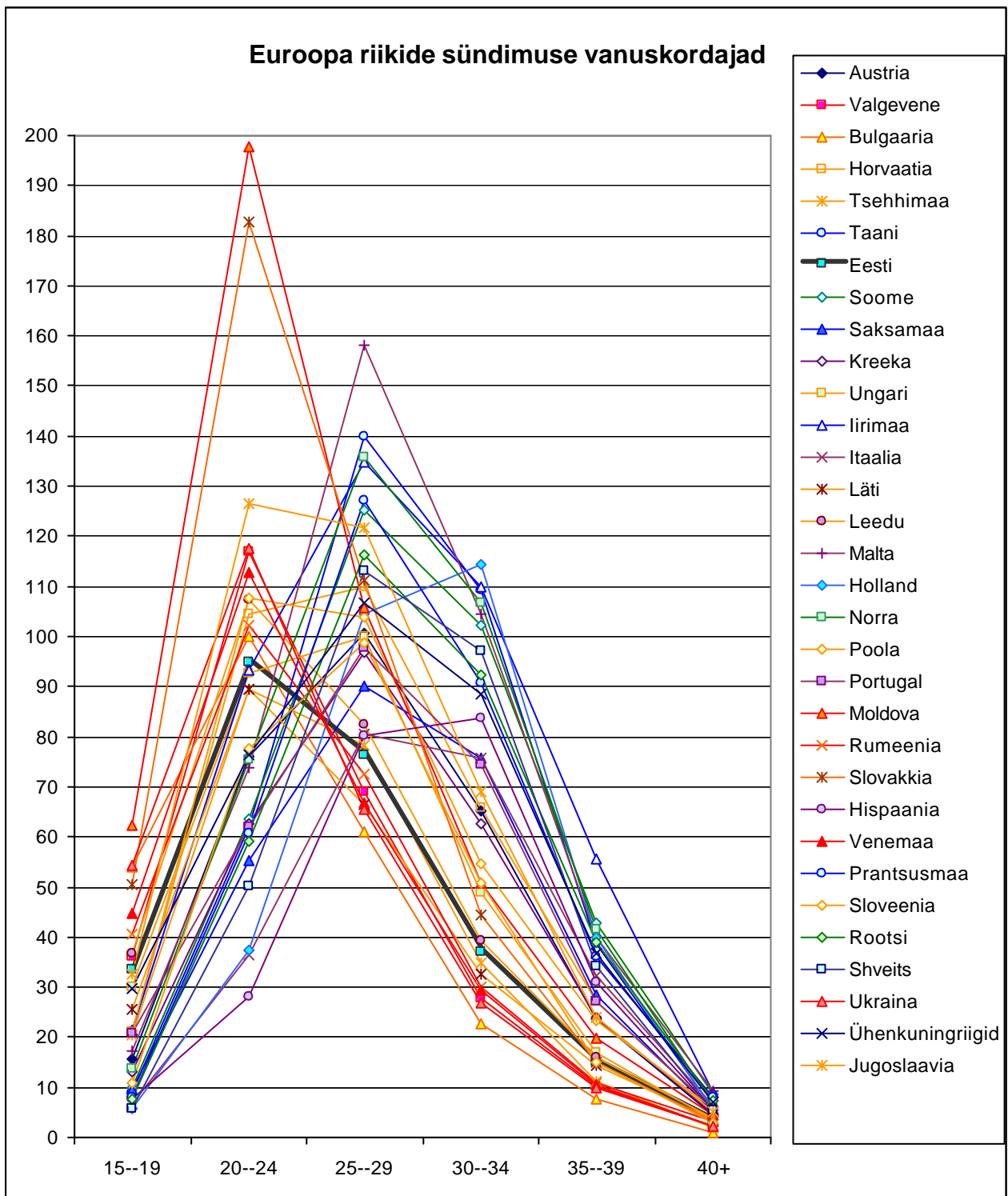
taasteks vajalik sündimuse tase on käesoleval arenguetapil Euroopas pigem harv erand kui seaduspära.

Joonis 2.2

Joonisel 2.2 on erinevatesse riikide rühmadesse kuuluvate riikide andmed kujutatud erivärviliste joontega: Ida- ja Kesk-Euroopa maid kujutavad oranžid toonid, sh endist N.Liitu (v.a Baltikum) – punased. Lääne-Euroopat kujutavad sinised, Põhja-Euroopat rohelised ja Lõuna-Euroopat lillad jooned ning sümbolid. Eesti on märgitud jämedama joonega, Läti ja Leedu on pruunid. Sündimuse muutused kulgevad reeglina paralleelselt sünnitamisvanuse muutumisega – perioodidel, mil sünnitamisvanus suureneb, sündimuse näitajad enamasti langevad, sest üks osa naisi lükkab sünnitamise edasi. Seevastu sünnitamisvanuse nooremisega kaasneb sündimuse näitajate suurenemine.

2.1.3. Sünnitajate vanusejaotus Euroopas XX sajandi lõpus

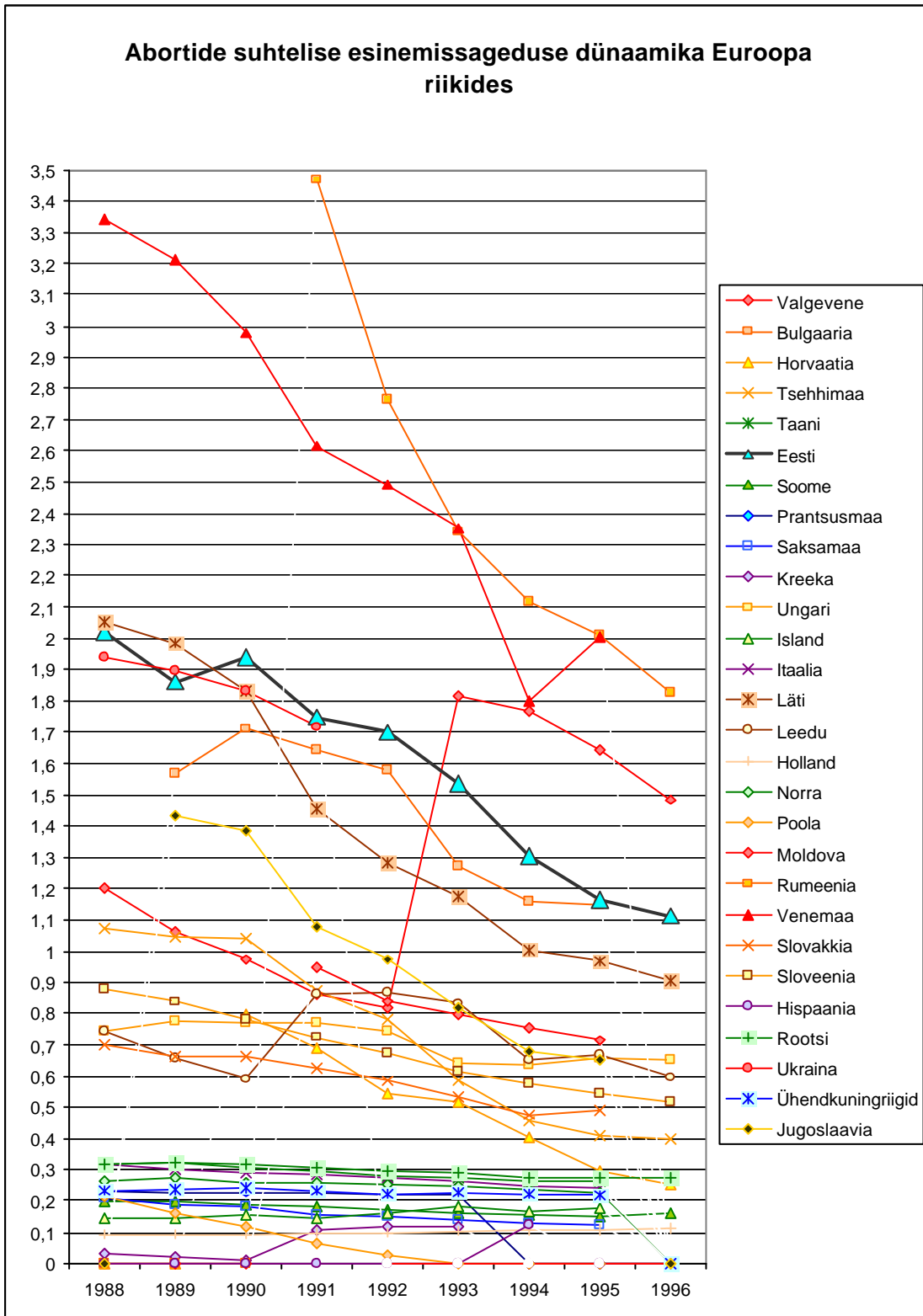

Joonis 2.3

Sünnitamisvanus on Euroopas perioodiliselt muutunud. Kuni 70-ndate aastate keskpaigani keskmine sünnitaja üldiselt noorem. Siinjuures toimus mitu faktorit: varasem seksuaalne küpsus, laste väiksem arv ning tihedam kontsentreeritus (peretüübiga 2-3 last 2-3-aastase vanusevahega jõudis naine oma soovitava laste arvuni juba enne 30ndat sünnipäeva). Viimasel ajal aga seoses areneva individualiseerumisega ja perekonnaga seotud väärtuste muutumisega, sh pere loomise edasilükkamisega seostub sünnitamisea tõus suures osas Euroopa maades, mis väljendub selles, et põhiline osa naised sünnitab oma lapsed peale 25-ndat eluaastat ja küllalt paljud isegi peale 30ndat eluaastat, vt joonis 2.3 (andmed:

Demographic Yearbooks). Joonisel 2.3 on kujutatud sündimuse vanuskordajad (st sündide arv 1000 vastavas vanuserühmas naise kohta), kusjuures iga riigi kohta on kasutatud viimaseid kättesaadavaid andmeid aastal 1997. Joonisel kasutatud värvid on üldiselt samad, mis ka joonisel 2.2.

2.1.4. Abordi levik Euroopas ja seda mõjustavad tegurid

Joonis 2.4. Abortide arvu ja 1993. aasta sündituste arvu suhe

Kuigi raseduse katkestamise vahendeid tuntakse juba aastasadu, on tehisabort laste arvu reguleerimise vahendina Euroopa kultuuripildis suhteliselt uus nähtus

Abort on erinevatel maadel legaliseeritud erinevatel aegadel; samuti on erinevate kirikute suhtumine abordisse olnud erinev. Katoliku kirik keelustab aborti alati ja igal tingimusel, teised ristiusu kirikud on tolerantsemad. Kõige sallivam aborti suhtes on olnud kommunistlik ideoloogia, kus noort loodet ei käsitleta elusolendina, seega aborti vaadeldakse kui naise õigust otsustada, kas ta soovib enesele last või mitte. Veelgi enam, võimalust lapsest loobuda käsitletakse selles ideoloogias kui üht vahendit naise õiguste kaitsel – naise võimalust vabaneda soovimatust rasedusest.

Abordi leviku dünaamika igal maal on seotud terve rea teguritega. Need on:

- abordi kättesaadavus (niihästi juriidilises, organisatoorses kui ka majanduslikus mõttes);
- alternatiivsete rasedust ennatavate vahendite levik ja kättesaadavus;
- perekonna- ja seksuaalkasvatuse tase;
- ühiskondliku arvamuse, sh kiriku suhtumine abordisse.

Abordi levikut Euroopa maades viimasel kümnendil kajastab joonis 2.4, kus on võrdlevalt esitatud abortide arvu ja 1993. aasta (so vaatlusperioodi keskpunkti) sündide arvu suhe. Teabeallikaks on Demographic Yearbook 1997, kusjuures erinevalt sündide andmetest on abortide andmed üpris fragmentaarsed (real riikidest puuduvad andmed ühe osa aastate kohta, ka pole kõigis riikides abortide käsitus ühene – eristatakse legaalseid, terapeutilisi ja spontaanseid aborte. Siiski annab joonis pildi abordsageduste tasemete väga suurest hajuvusest riikide kaupa: näeme, et Lääne-Euroopa riikides on püsib abortide suhtarv veerandi kuni kolmandiku piires sündide arvust, seevastu aga Ida-Euroopas (sh ka Eestis) isegi ületab sündide arvu. Järsud hüpped abortide suhtarvus kõnelevad aga seaduslikust või ka majanduslikust reguleerimisest. Siiski ilmneb jooniselt, et Kesk- ja Ida-Euroopa riikides toimub üldiselt abortide suhtarvu märgatav vähenemine.

2.1.5. Loomulik iive Euroopa riikides

Hoolimata sellest, et suures osas Euroopa riikidest on sündimus juba mõnekümne aasta jooksul olnud domineerivalt allpool taastetaset, on siiski enamasti loomulik iive olnud veel positiivne, st sündide arv siiski ületab surmade arvu. Selle põhjuseks on

- asjaolu, et vanurite põlvkond on (varasema positiivse iibe tagajärjel) märgatavalt väiksem kui keskealiste ja noorte põlvkonnad, mistõttu suremus on sündimusest märksa väiksem;
- üldiselt pikenev keskmine eluiga;
- Euroopa maadesse toimuv immigratsioon arengumaadest.

Tuleb siiski arvestada, et mõlemad esimesena nimetatud tegurid on ajutise toimega ja pikaajaliselt kestva sündimuse madalseis põhjustab mõne aja pärast loomuliku iibe muutumist negatiivseks, mis mõnedes maades ongi juba toimunud.

Lisaks sellele tuleb tõdeda, et madal iive koos pikeneva oodatava elueaga põhjustab elanikkonna vananemist, mis on Euroopa jaoks tulevikus ähvardavaks probleemiks .

2.2. Sünnimuskäitumise trendid Euroopa erinevates piirkondades

2.2.1. Sünnimustrendi muutumine Euroopas

60-ndate aastatel oli Euroopas paljudes riikides suhteliselt kõrge sünnimus. Tõsi, II maailmasõja järgne 'beebibuum' oli möödunud, kuid paljudes Euroopa riikides oli elulaad üsnagi traditsiooniline, perekonnad olid püsivad, sest lahutuste arv oli madal, hea toon nägi ette abiellumist (eriti naistele), vaba kooselu oli (veel) ühiskondlikult hukka mõistetav ning valdav osa lapsi sündis abieludest. Katoliiklikes maades oli kiriku mõju ühiskonna korraldusele tugev, keelatud olid nii lahutused kui ka abordid.

Naiste keskmine vanus sünnitamisel oli siiski üsna kõrge, kusjuures selle põhjuseks oli ühelt poolt mitte eriti varane abiellumine (meespartneril oli vaja oodata teatava majandusliku ressursi kogunemist), teiselt poolt aga sünnituste küllaltki suur arv ja sündide hajutatuse suhteliselt pikale ajale. Kui naised olid kodused (nagu see paljudel juhtudel oli), siis polnud põhjust sihipäraselt sündi 'tühendada'

Meie poolt eelmises peatükis kirjeldatud muutused eurooplaste perekonnaelus hakkasid ilmnevalt alates sajandi 60ndatest aastatest. Muutuste kiiruse, sügavuse, iseloomu ja ajastatuse poolest jagunevad Euroopa riigid gruppidesse, kus määravad on nii geograafilised faktorid kui ka majanduse ja demokraatia arengu tase, religiooni ja traditsioonide mõju.

2.2.2. Euroopa riikide rühmitamine vastavalt perekonna ja sünnimuskäitumise arengule

Kuigi üldised demograafilise käitumise suundumused on Euroopas ühesugused, toimuvad siin rahvastikuprotsessid 20 sajandi teisel poolel teatavate ajaliste ja kultuuriliste nihetega. See viib mõttele, et nende protsesside detailsemaks jälgimiseks on otstarbekas Euroopat vaadelda teatavate regioonidena.

Euroopa perekonna arengut vaadeldakse tüüpiliselt kolme regioonina (vt näit. Del Campo, 1999). Need on: Põhja-Euroopa (Norra, Rootsi, Soome, Taani), Lõuna-Euroopa (Itaalia, Hispaania, Kreeka ja Portugal) ning muu osa Lääne-Euroopast. Omaette rühma moodustavad Kesk- ja Ida-Euroopa riigid, mis loomulikult ei ole kaugeltki mitte homogeenne rühm, vaid jagunevad vähemalt kaheks. Ometi on nende puhul ühine nn üleminekustaatus, mis asetab pitseri niihästi perekonna kui ka (ja võib-olla veelgi enam) rahvastikuprotsessidele. Lähtudes tõdemusest, et rahvastiku sünnimuskäitumist mõjustab oluliselt domineeriv perekonnatüüp ja sellega seotud dünaamika, võtame samad riikide rühmad aluseks ka rahvastikuprotsesside kirjeldamisel, tehes omalt poolt vaid väiksemaid täiendusi.

- **Põhja-Euroopa riigid**. Põhja-Euroopa riikide hulka kuuluvad Skandinaavia maad – Rootsi, Norra, Soome, Taani ja Island. Neid riike iseloomustab pikaajaline demokraatia kogemus: Siin on traditsiooniliselt olnud kõrge naiste osalus tööjõus ja poliitilises elus, naiste haridustase on kõrge, ja suhe religioonisse suhteliselt leebe.
- **Lääne-Euroopa riigid**. Lääne-Euroopa riigid on EU riikidest *Saksamaa, Prantsusmaa, Ühendkuningriik (Inglismaa), Austria, Belgia, Holland ja Luksemburg*. Enamusele nendest maadest on iseloomulik pikemaajaline demokraatia kogemus, tihe omavaheline suhtlemine ja (enamusel juhtudel) suhteliselt leebe suhe religioonisse. Siiski on siin erinevalt Põhjamaadest pikemat aega olnud naiste rolliks kodune majapidamine, naiste keskmine haridustase on jätkuvalt meeste omast pisut madalam ja naiste osalus poliitilises tagasihoidlikum. Ka perekonnasuhted on Lääne-Euroopas mõnevõrra konservatiivsemad Põhja-Euroopaga võrreldes. Üldiselt ei ole see riikide rühm nii kompaktna, kui Põhjamaad.
- **Lõuna-Euroopa riigid**. Lõuna-Euroopa riikide hulka loeme EU riikidest *Hispaania, Portugali, Itaalia ja Kreeka*. Nendes riikides on peresuhted olnud kõige konservatiivsemad, siin on väga olulisel kohal põlvkondade vaheline läbikäimine. Lisaks sellele on siin naised olnud suhteliselt kodusemad ja vähem emantsipeerunud võrreldes Euroopa teiste piirkondadega. Nimetades neid 'Euroopa ääri riikideks', saame sellesse rühma juurde lülitada ka *Iirimaa*, mis paikneb küll mitte lõunas, vaid äärmises läänes, kuid perekondliku konservatiivsuse poolest sarnaneb Lõuna-Euroopa

riikidega. Euroopa lõunapiirkonnale on üldiste hinnangute kohaselt iseloomulik Lääne- ja Põhja-Euroopaga võrreldes traditsionaalsem elulaad ja samuti religiooni tugevam mõju.

- **Kesk- ja Ida-Euroopa** maad on nn üleminekuriigid – Poola, Ungari, Tšehhi vabariik, Slovakkia Rumeenia, Bulgaaria, Sloveenia, Horvaatia, Jugoslaavia, samuti Eesti, Läti ja Leedu ning teisedki endise Nõukogude Liidu Euroopas paiknevad vabariigid – Ukraina, Valge-Vene ja Ukraina. Need riigid on suhteliselt uustulnukad Euroopa statistikasüsteemi – osalt selletõttu, et nad on iseseisvate riikidena uued (endise N. Liidu ja Jugoslaavia osad, samuti Tšehhi ja Slovaki vabariik), osalt on nad alles viimastel aastatel hakanud Euroopa normidele vastavat statistikat tootma. Kõiki neid riike iseloomustab terve rida ühiseid näitajaid:
  1. Üleminekuperioodile iseloomulikud majandusraskused.
  2. Üleminekuperioodile iseloomulikud rahvastikuprotsesside negatiivne trend.
  3. Naiste vastuoksuslik seisund: suhteliselt kõrge haridustase ja madal osalus poliitilises elus.
  4. Ideoloogiline ebaselgus, millele kaasneb religiooni madal mõju, ning mis põhjustab teatavat väärtustesüsteemi (eetika) kriisi.
  5. Perekondlike väärtuste ümberhindamine.
  6. Sotsiaalpoliitika nõrk toime.

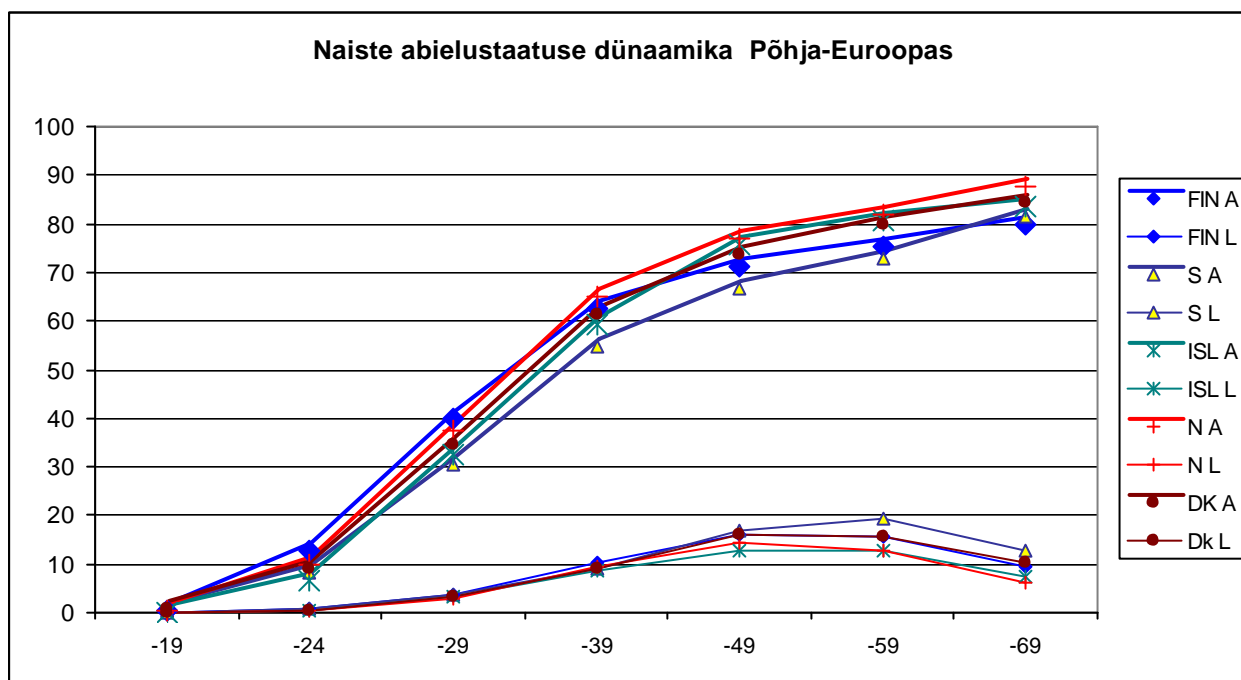
Kokkuvõttes, kõigi Ida-Euroopa maade rahvastikule on totalitaarne minevik jätnud oma jälje, nende demokraatiakogemus on lühiajaline ja selle järjepidevus on katkenud.

Käesoleva peatüki järgmistes osades esitatavate jooniste allikmaterjaliks on ÜRO aastaraamatud Demographic Yearbook 1985 ja 1988, EUROSTAT'i Population Change 1998 ja Main Demographic trends for 1998, samuti Maailmapanga World Population Projection ning üksikute riikide statistika aastaraamatud.

2.3. Perekonna ja sündimuse areng Põhja-Euroopas

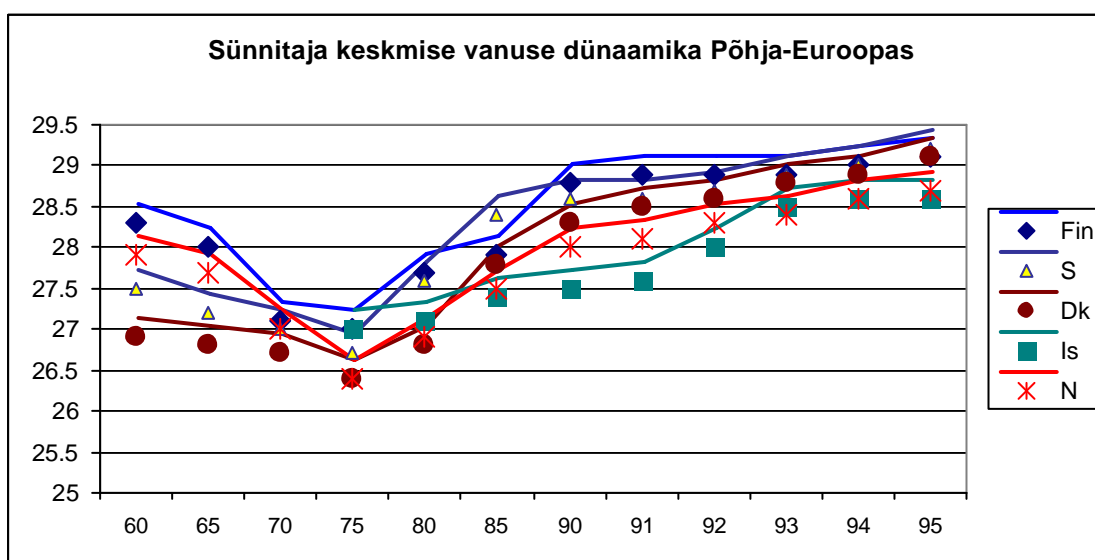
2.3.1. Naiste abielustaatus muutumine Põhja-Euroopa maades

Põhja-Euroopas oli 1995. aastal naiste abiellumus märksa hilisem kui mujal Euroopas. Hilisema abiellumustasemega maade puhul on naiste abiellumust kirjeldavate kõverate käitumine erinev selle poolest, et abiellulisuse tõus vanusevahemikus 20–29 ei ole nii kiire. Samas jõuab abielluni siiski üldiselt ligikaudu sama palju naisi. Teine tähelepanuväärne Põhjamaade eripära on abiellulalutuste laialdane levik, millest tulenevalt on lahutatud naiste osakaal kõigi naiste hulgas on märksa suurem kui mujal Euroopas, ulatudes näiteks Rootsis üksikutes vanuserühmades kuni 20%ni kõigist vastavas vanuses naistest, sellal kui varasema abiellumistasemega maades lahutajate suhtarv üldiselt ei ületanud 10% ühegi vanuserühma naistest.

Joonis 2.5

2.3.2. Sünnitaja keskmise vanuse muutumine Põhja-Euroopas

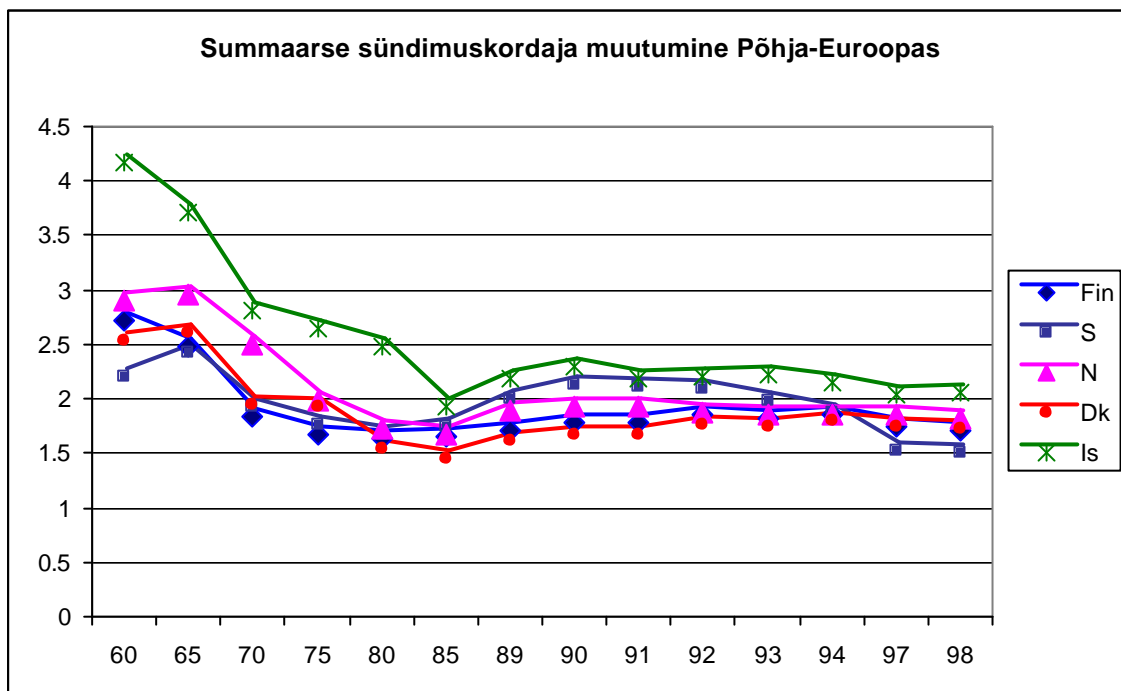
Joonis 2.6

Jooniselt 2.6 ilmneb, et Põhja-Euroopas on sünnitamisvanus langenud kuni 70ndate aastate keskpaigani (mil keskmise sünnitaja vanus oli alla 27 aasta), sellele aga järgneb pidev tõus, mille tulemusena keskmine Põhja-Euroopa sünnitaja on sajandi lõpuks jõudnud 30nda eluaasta piirile.

Jooniselt 2.3 näeme sündide vanuselist jaotust, mida iseloomustavad vanuselised sünnikordajad (Põhja-Euroopa maades märgitud rohelise joonega). Näeme, et Põhjamaades saavutab sündimus maksimumi 25–29- aastaste naiste korral, kuid teisel kohal on neist vanemad (30–34-aastased), kelle sünnitamise aktiivsus moodustab ca 80% 25–29-aastaste omast, ning 20–24-aastaste aktiivsus on nendega võrreldes märksa madalam.

2.3.3. Laineliselt muutuv sündimus Põhja-Euroopas

Põhjamaad moodustavad piirkonna, kus perekonnasuhted liberaliseeruvad kõige varem ja toimub nn *seksuaalrevolutsioon*. Siin saab kõige varem eluõiguse ja astub seadusliku abielu kõrvale nn vaba-abieli. Sünnimustrend on kõigis neis riikides üldiselt sarnane, vt joonis 2.7:

Joonis 2.7

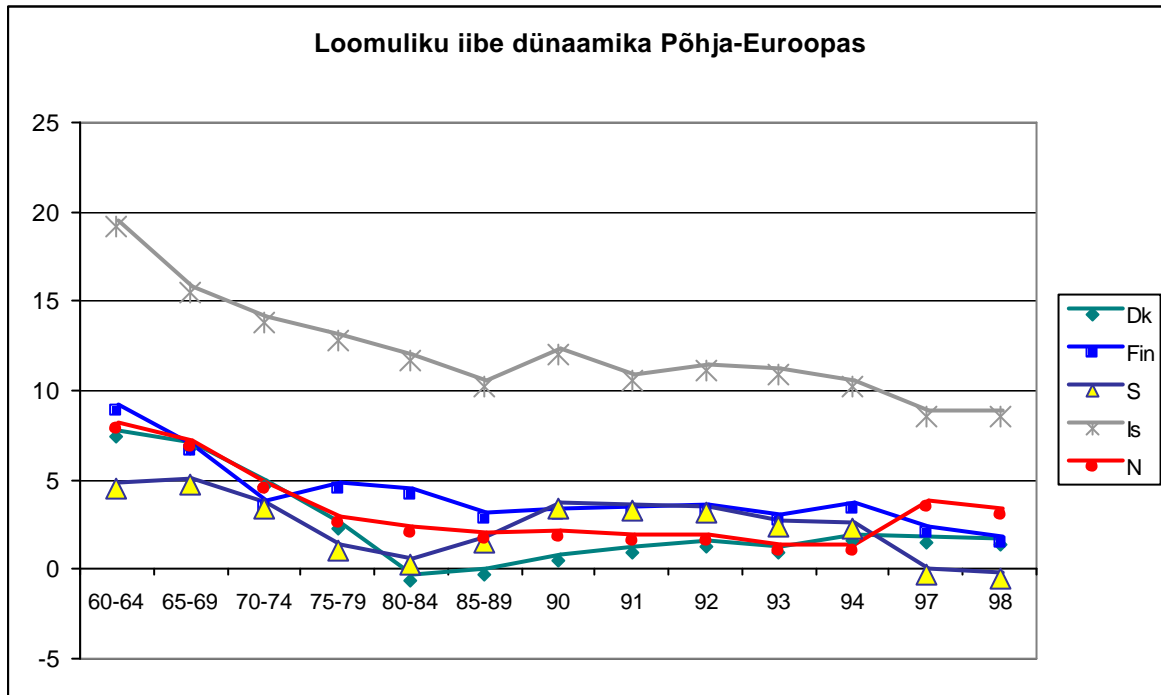
- Nagu teisteski Euroopa riikides, on ka Põhjamaadel sündimus 60ndatel üsna kõrge ja enamasti isegi tõuseb.
- Langus, mis algab 60ndate keskel, peatub 80ndate algusel allpool taastetasel.
- Langusele järgneb sündimuskordaja mõõdukas tõus, mis aga enamuse riikide puhul ei jõua taastetasemeni;
- Peale tõusuperioodi järgneb stabiliseerumine, mis tihti on saadetud nõrgast lainetusest, mõnel juhul on see pigem langeva iseloomuga.

Kogu vaatlusperioodi jooksul on *Islandis* ülejäänud riikidest on märksa kõrgem sündimuskordaja. Siin langeb sündimus allapoole taastetasel vaid üsna lühikeseks ajaks 80ndate keskel, et seejärel taas tõusta. Siiski, 90ndate lõpuks on siin sündimus taas taastetasemeni langenud. Rootsi jõudis tõusulaine harjal 90ndate aastate alguses küll taastetasemest kõrgemale, kuid uus langusperiood on ta viinud 90ndate lõpuks taas sündimuse madalseisu.

Jooniselt 2.2 on näha, et 90-ndate aastate lõpus on Taanis ja Soomes Euroopa kohta suhteliselt kõrge sündimus, Norras keskpärane, kuid langev ja Rootsis on sündimus peale 5-aastast langust jõudnud tasemele, mis on üks madalamaid Rootsi ajaloo – kuid siiski kõrgem sündimusest mõnes teises Euroopa regioonis.

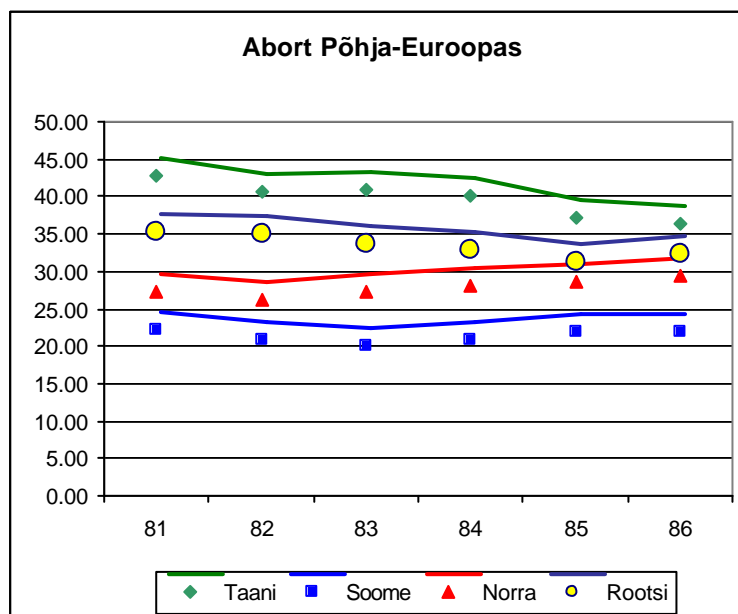
2.3.4. Loomulik iive laineliselt muutuva sündimuskordajaga Põhja-Euroopas

Laineline muutumine (põlvkonnapikkuse perioodiga) on rahvastikuprotsessidele iseloomulik, kuid enamuse Euroopa riikide puhul on muutuste trendid olnud nii tugevad, et varjutavad osaliselt või täielikult muutuste tsüklilise iseloomu. Põhjamaades ilmneb muutuste laineline iseloom suhteliselt selgesti. Samas on iibe tase väga erinev. Kui Island püsib pidevalt kõrge iibe tasemel, siis Taanis oli 80ndatel aastatel iive negatiivne ja sama on juhtunud Rootsis 90ndate lõpul, mil sündimus peale suhteliselt kõrget taset on taas madalseisu jõudnud. Siiski on Põhja-Euroopas iibe negatiivsuse perioodid olnud seni suhteliselt lühiajalised.

Joonis 2.8.

2.3.5. Abort Põhja-Euroopas

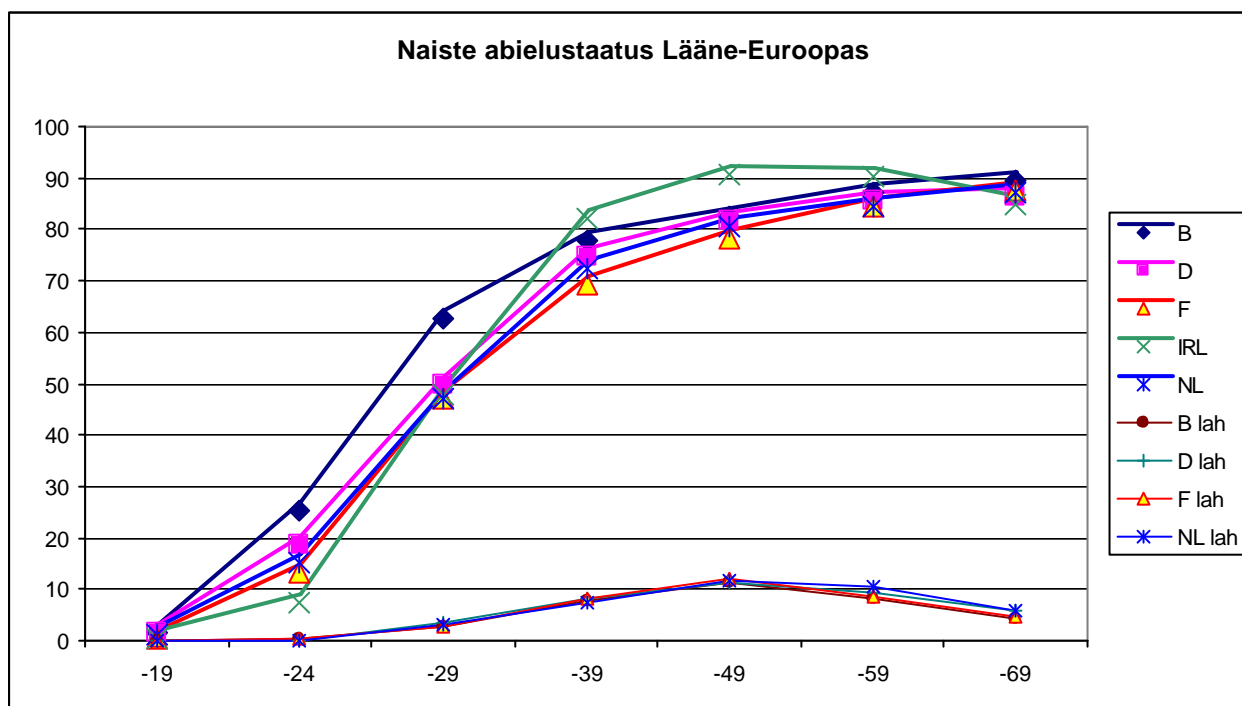
Joonis 2.9. Abortide suhtarv samal aasta sünnitustesse (protsentides)

Põhja-Euroopa maades, kus, nagu nägime, naise perekondlik staatus on märksa vähem traditsionaalne võrreldes Lõuna- ja Lääne-Euroopaga, on ka abort olnud laste arvukuse planeerimise meetodina mõnevõrra pikema aja jooksul rohkem aktsepteeritud. Siiski, üldiselt lõppes 80ndatel aastatel Põhja-Euroopas sünnitusega umbes kolm neljandikku kõigist rasedustest ning vastavalt uute raseduse vastaste vahendite arengule ja kasutamisele võtmisele on viimase kümnendi jooksul abortide osakaal järjekindlalt vähenenud. Joonisel 2.4 on näha, et praegu jääb Põhja-Euroopas abortide ja sünnituste suhtarv alla 30% piiri, olles kõrgeim Rootsis. Samas on see suhtarv siiski pisut kõrgem kui enamuses Lääne- ja Lõuna-Euroopa maades, kuid märksa palju madalam kui enamuses Ida- ja Kesk-Euroopa maades.

2.4. Perekonna ja sündimuse areng Lääne Euroopas

2.4.1. Naiste abielustaatus muutumine Lääne Euroopas

Vaatleme naiste abielustaatus muutumist sõltuvalt vanusest aastal 1995 Lääne-Euroopa maades.

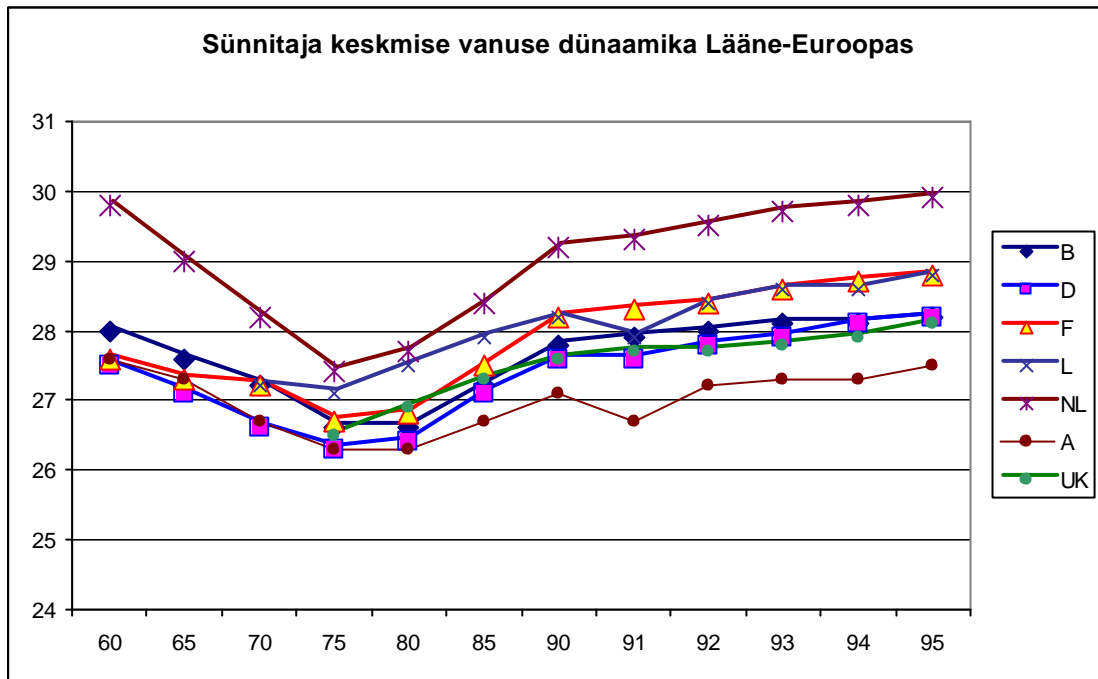
Joonis 2.10

- Osutub, et ühed varasemad abiellujad Lääne-Euroopas on belglannad, kus juba 25–29-aastastest on üle 60% abielus. Enamuses Lääne-Euroopa maadest on selles vanuses abielus vaid 50% naistest. Oma viiekümnendaks sünnipäevaks on kõigis Lääne-Euroopa maades abiellu astunud (ning seda mitte lahutanud) 80% naistest.
- Sama joonise alumised kõverad kujutavad lahutatud naiste osakaalu samades vanuserühmades. Näeme, et lahutuste trendid on Lääne-Euroopa riikides väga sarnased.
- Käesoleval joonisel on Lääne-Euroopa riikide hulka paigutatud ka Iirimaa. Näeme, et siin on abiellumus sarnane teiste sama rühma riikidega. Lahutuste kõver aga Iirimaa üldse puudub: selles katoliiklikus maas ei ole abielulahutus lubatud. Selletõttu ongi iirlannade abielulisuse kõver kõrgem kui teistes riikides, kus üldise abiellunute osakaalu saaksime, liites abielusolijad ja lahutanud. Igal juhul on praegu ümmarguselt 90% lääne-eurooplannadest oma 50ndaks sünnipäevaks abiellu astunud, kusjuures erinevalt Põhja Euroopa naistest ei ole neist valdav osa (üle 4/5) oma abielu lahutanud.

2.4.2. Sünnitaja keskmise vanuse muutumine Lääne Euroopas

Lääne-Euroopa riikides kestab sünnitusea alanemine kuni 70ndate aastate keskpaigani. Sellele järgneb tõusuperiood, mis küll mõnel pool on lainelise iseloomuga, kuid üldiselt jätkub.

Kokkuvõttes võib öelda, et Lääne-Euroopa keskmine sünnitaja on praegu, hoolimata laste arvu vähenemisest, pisut vanem kui tema ema, kes sünnitas 60ndatel aastatel, vt joonis 2.11.

Joonis 2.11

Õeldu kehtib ka Iirimaa kohta, kus nähtavasti sündimuse vähenemine seostub vahetult sündide edasilükkamisega.

Sünnitajate vanusejaotust ilmestavalt jooniselt 2.3 näeme, et samuti kui Põhja-Euroopas on ka enamuses Lääne-Euroopa riikides sünnitaja kõige sagedamini 25–29-aastane, Hollandis aga koguni 30–34-aastane. Alla 25-aastaste sünnitajate osakaal on suhteliselt madal, ning Iirimaal, kus sündimus on suhteliselt kõrge, on arvestatav hulk sünnitajaid ka üle 35-aastased.

2.4.3. Sünnitajate keskmise vanuse dünaamika Lääne-Euroopa maades

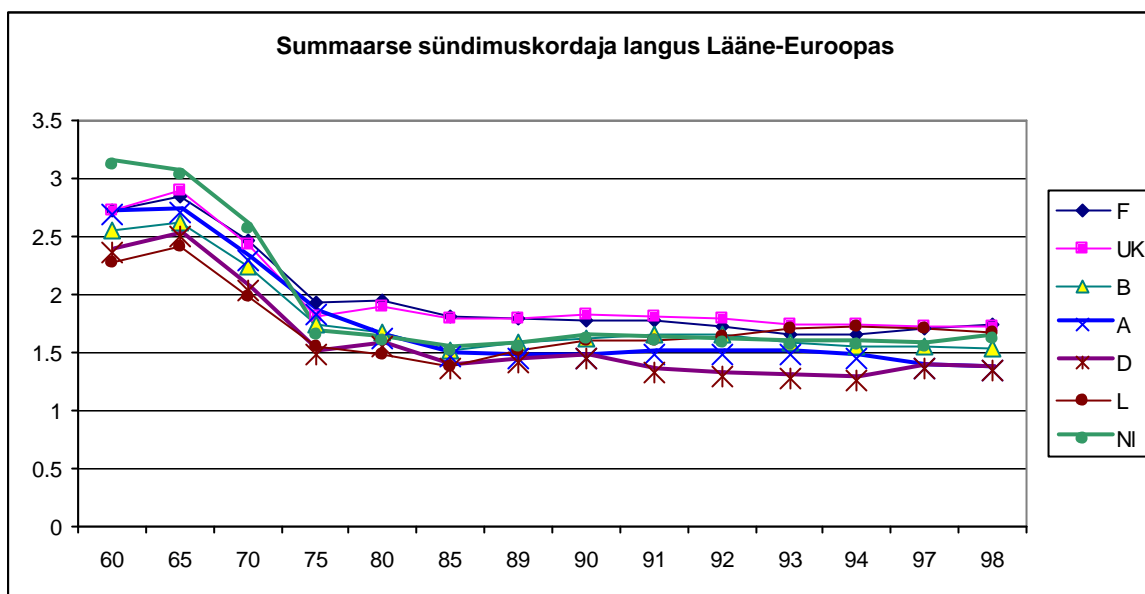
Lääne-Euroopa maades (Ühendkuningriik, Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia, Holland ja Luksemburg) on sündimuse trend olnud mõnevõrra erinev. Nendele riikidele on iseloomulik

- Sünnitajate keskmise vanuse kõrge taseme juures (summaarne sündimuskordaja 2,5–3) mõningane tõus kuuekümnendate alguses.
- Järsk langus järgneva kümne aasta jooksul, nii et sündimus jääb allapoole taastaset juba 1975ndal aastal.
- Kaheksakümnendatel aastatel alanud sündimuse stabiliseerumine taastetasemest mõnevõrra madalamal nivool.

Enamuses neist riikidest on sündimuskordajate muutused üsna sarnaselt, kuigi osas nendest (Prantsusmaa) oli madal sündimus probleemiks juba enne II maailmasõda.

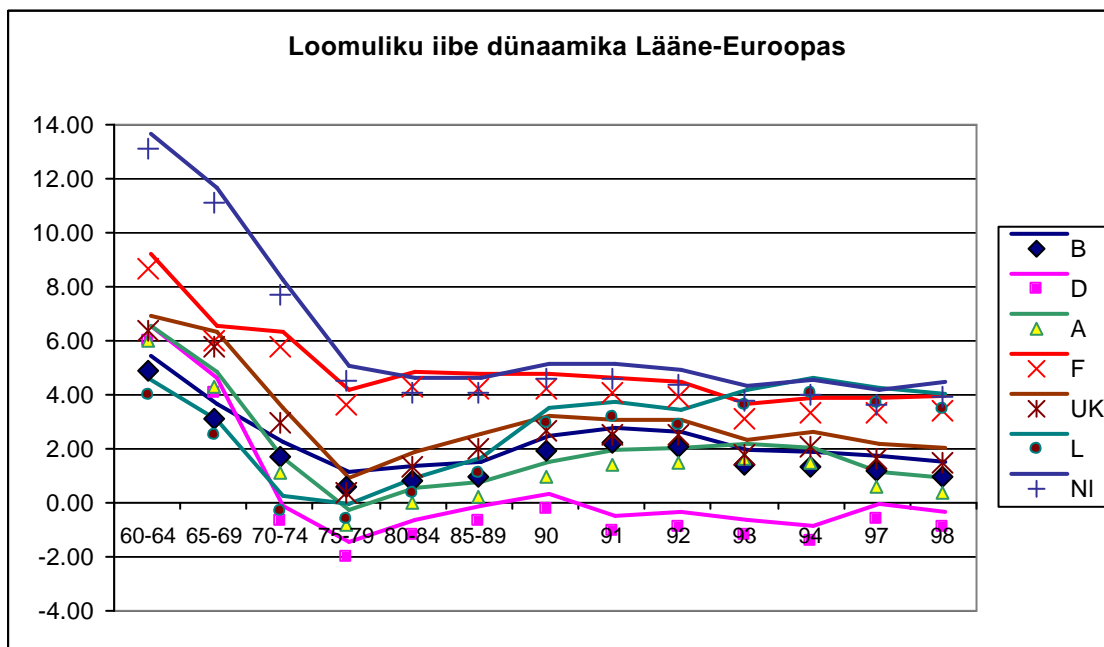
Vaid Saksamaal on sündimusprotsess viimasel perioodil kulgenud mõneti erinevalt. Siin on nähtavasti tegemist poliitiliste põhjustega. 'Kuigi Ida-Saksamaa ei pidanud laeva remontima tormisel merel, vaid tal oli võimalus seda teha turvalises sadamas, kus kõik vajalik oli olemas,' (vt Offe, 1991), põeb Ida-Saksamaa 90ndate aastate alguses läbi kõik üleminekumaade raskused. Sünnitus langeb siin 90-ndate aastate esimesel poolel, vahetult peale taasühinemist, pretseedenditult madalale tasemele abiellumus väheneb järsult ja summaarne sündimuskordaja langeb aastail 1991–1995 tasemeni 0,77–0,98 (vt

Nauck, 1999). Jooniselt 2.12 on näha, et viimaste aastate jooksul on sündimuskordaja kõigis Lääne-Euroopa riikides püsinud suhteliselt stabiilsel tasemel, mis aga riikide vahel arvestatavalt varieerub (9-st Saksamaal 14-ni Irimaal). Ometigi pole üheski Lääne-Euroopa riigis vaadeldavatel aastatel ilmnenud tugevat sündimuse langustendentsi.

Joonis 2.12

2.4.4. Loomulik iive stabiliseeruva sündimuskordajaga Lääne-Euroopas

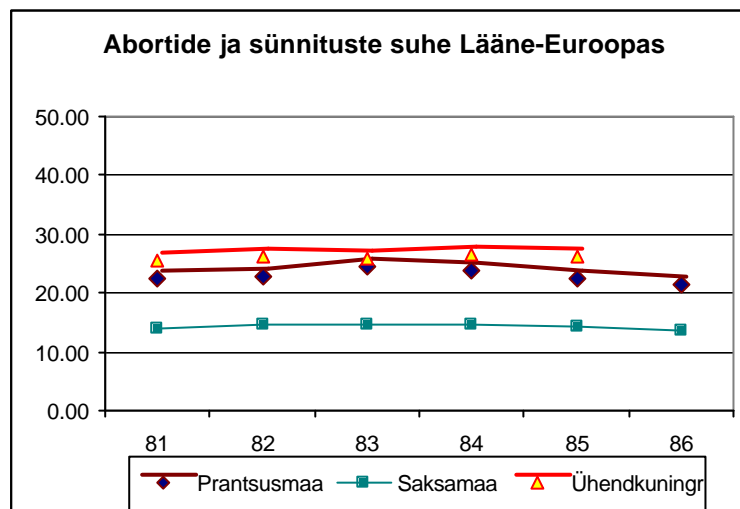
Joonis 2.13

Enamusele Lääne-Euroopa maadest on ühine loomuliku iive langus üsna nulltaseme lähedale 70ndate aastate alguses, millele järgneb mõõdukas tõus. Edasise tõusu põhjuseks on ilmselt ühelt poolt sündimuse stabiliseerumine (kuigi madalal tasemel) ja teiselt poolt suure eluea tõus. Hoollimata sellest, et Lääne-Euroopa maades on summaarne sündimuskordaja muutunud üsna sarnaselt, on loomuliku iive tase neis maades märgatavalt erinev. Prantsusmaal on loomulik iive pidevalt suhteliselt kõrgel tasemel, samas kui Saksamaal muutus loomulik iive negatiivseks juba

70ndate aastate alguses ja pole sellest ajast saadik õieti positiivseks muutunudki. Austria kosus üsna edukalt oma lühiajalisest negatiivsest seisust 70ndate aastate lõpus, kuid ilmselt ootab teda ees uus madalseisu laine. Ühendkuningriigis ja Belgias on seni loomulik iive püsinud siiski üle nulltaseme. Siiski, viimase kümnendi negatiivne iive Saksamaal kajastab sündimuse suurima langust neis riikides.

2.4.5. Abort Lääne-Euroopas

Lääne-Euroopa kohta on andmeid raseduse katkestamise kohta suhtelist vähe. Raseduse katkestamine on siin küll lubatud, kuid ei ole kuigi levinud. On väga võimalik, et selle aluseks on aborti eitav väärtussüsteem, süstemaatiline pedagoogiline töö noorte seas ning rasedust ennetavate vahendite suhteliselt hea kättesaadavus. Pikema ajaperioodi kohta on abordistatistika kättesaadav vaid kolmest suuremast riigist, vt joonis 2.14.

Joonis 2.14

Samasugune pilt ilmneb ka viimase kümne aasta abordistatistikat kajastavalt jooniselt 2.4: kõigis Lääne-Euroopa maades on abortide suhtarv sünnitustesse alla 25% ja püsib sellel tasemel üpris stabiilselt.

2.5. Perekonna ja sündimuse areng Lõuna-Euroopas

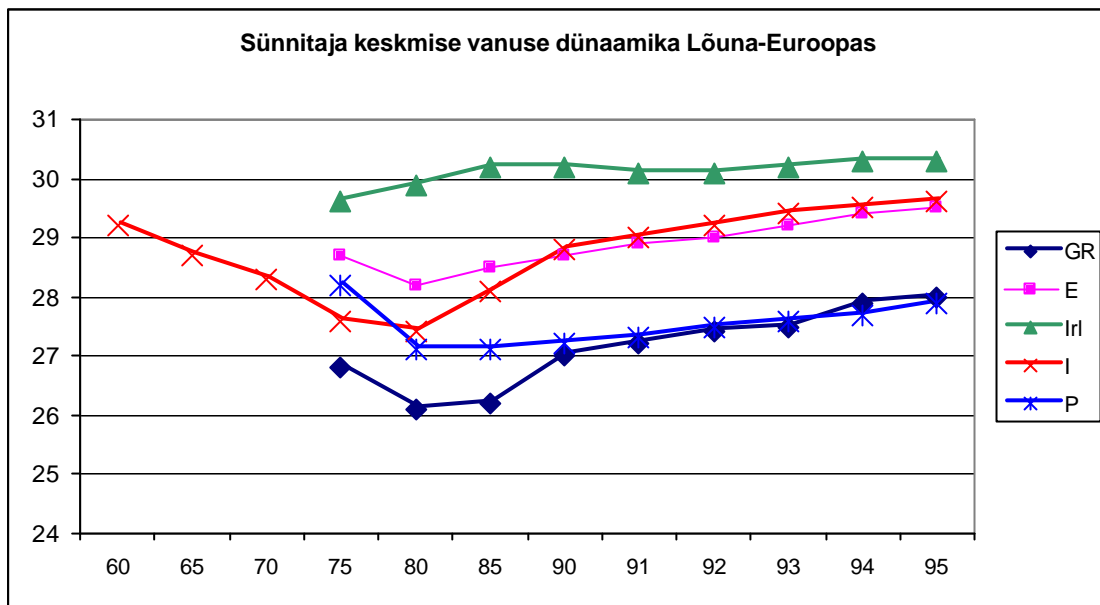
2.5.1. Sünnitaja keskmise vanuse muutumine Lõuna-Euroopas

Kõigis Lõuna-Euroopa riikides alanes sünnitaja keskmine vanus järjepidevalt kuni 80ndate aastate alguseni (vt joonis 2.15), kuigi samaaegselt vähenesid ka sündimuse näitajad (tavaliselt need protsessid on vastassuunalised). Tõenäoliselt oli siin mängus asjaolu, et naised loobusid vanemas eas sünnitamast, kui neil enese jaoks soovitatav laste arv oli juba saavutatud. Alates 80ndast aastast toimuv keskmise sünnitusvanuse tõus näitab, seostub laste arvu teatava stabiliseerumisega ja kajastab sünnituste edasilükkamise tendentsi. Väga jämedalt võiks öelda, et 80ndate aastate lõpus sünnitab keskmine itaallanna või hispaanlanna oma ainsa lapse samas vanuse nagu sünnitas tema ema teise lapse oma kolmelapselises peres.

Vaadates vanuselisi sündimuskordajaid Lõuna-Euroopa maades (vt joonis 2.3), paneme tähele, et need on 90-ndatel aastatel nooremates vanuserühmades (kuni 25-aastaste puhul) Itaalias ja Hispaanias Euroopa kõige madalamad, jäädes mõõdukalt madalaks ka järgmises, 25–29-aastaste vanuserühmas. Ligikaudu samasuur on Itaalias ja Hispaanias sündimuskordaja 30–34-aastaste naiste puhul, kuid selleski positsioonis ei kuulu need maad Euroopa esiritta, jäädes pigem keskpärasele tasemele. Pisut erinev on sündimuskäitumine Kreekas ja Portugalis, kus sünnitamisevanuse nihe vanemasse ikka ei

ilmne veel nii selgelt, kuid siiski domineerivad üle 25-aastased sünnitajad. Hoopis erinev on sündimuskäitumine Maltal, mis on hetkel (veel) üks kõrgeima sündimusega maid Euroopas.

Joonis 2.15

2.5.2. Sündimuse järsk langus Lõuna-Euroopa maades

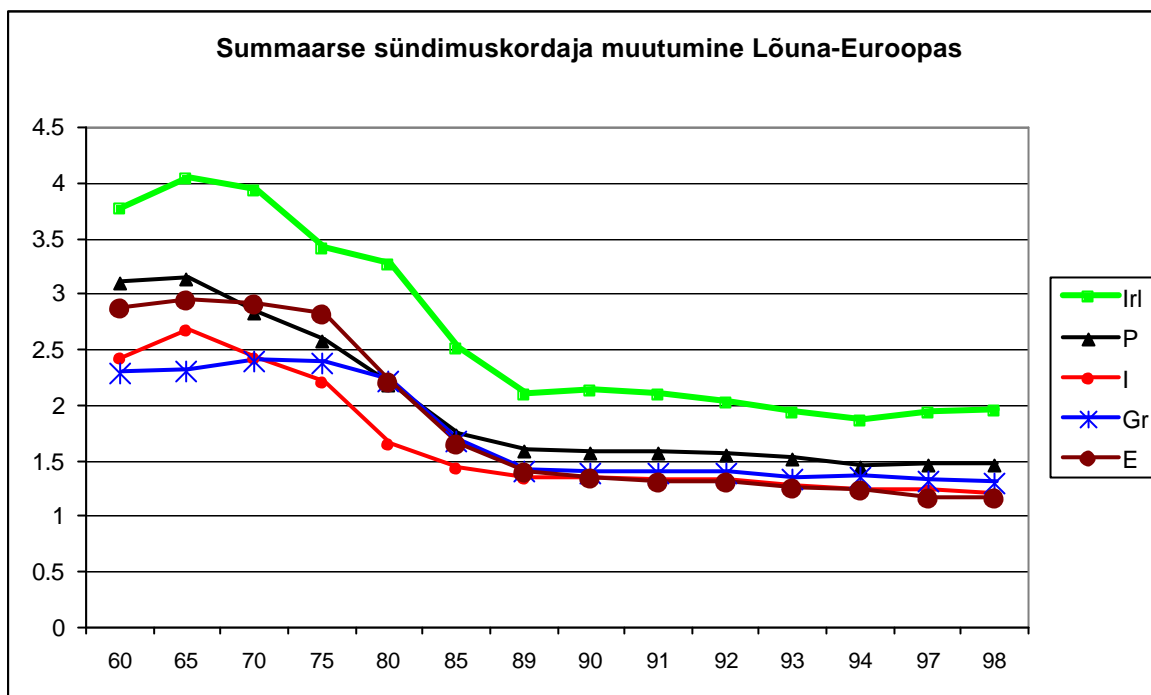
Lõuna-Euroopa riikides ja samuti Iirimaal oli 60-ndate aastate alguses sündimus kõrgel tasemel. Hispaanias ja Portugalis oli 60ndatel aastatel *summaarne sündimuskordaja* (mis iseloomustab naise kohta keskmiselt sünnitavatavate laste arvu eeldusel, et sama sündimustrend säilib) ümmarguselt 3, Itaalias ka Kreekas umbes 2,5 ja Iirimaal koguni ligi 4.

Summaarse sündimuskordaja muutuste üldtendents on kõigis neis riikides sarnane, tehes läbi alljärgnevat staadiumid:

- Võnkumine 60-ndatel aastatel ja seitsmekümnendate algul.
- Järsk ja pikaajaline langus, mis neli riiki nimetatud viiest viib 80ndate aastate alguseks allapoole taastaset.
- Stabiliseerumine 90ndatel aastatel madalseisus.

Summaarne sündimuskordaja stabiliseerub Lõuna-Euroopas märgatavalt allpool taastaset (mille väärtuseks loetakse kokkuleppeliselt arv 2,1, so niisugune laste arv naise kohta, mis tagab elanikkonna füüsilise taastootmise). Nii madal sündimustase on nimetatud maade jaoks, kus seni sündimus pole probleemiks olnud, omamoodi šokiks ühiskonnateadlastele. Otsitakse põhjusi (Human Life Review, 97, Vol 23, p.71–79) – kas Itaalia madal palk, eluasemeprobleemid, võimalus/võimatus töötada osalise tööajaga jmt. Hispaania puhul otsitakse põhjusi Franco režiimi mõjust (In Transit; Economist.), järsust elu kvaliteedi paranemisest, hariduse edenemisest, raseduse vastaste vahendite levikust jm (Lancet).

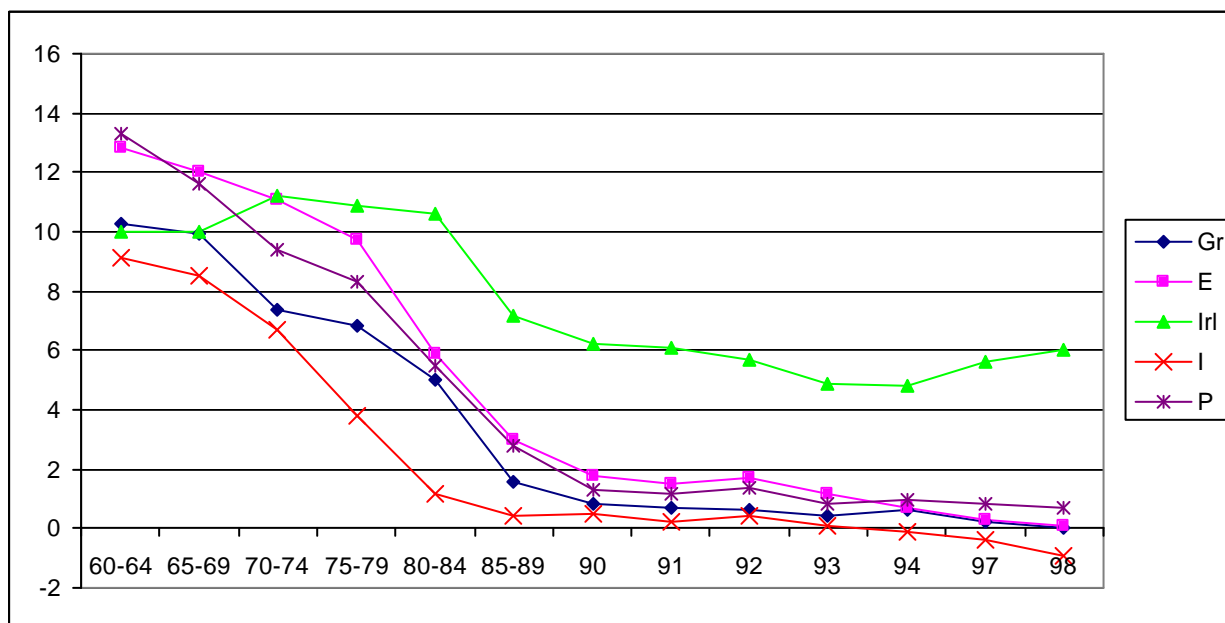
Jooniselt 2.2 on näha üldise sündimuskordaja dünaamika Lõuna-Euroopas 90ndatel aastatel. Itaalias ja Hispaanias on sündimus stabiliseerunud väga madalal tasemel (alla 10 promilli). Peaaegu samasugune on olukord Kreekas, kus tase on ainult pisut kõrgem ja mõõdukas langus jätkub. Portugalis on sündimuskordaja alates 1995. aastast, mil see langes allapoole 11 promilli taset, tõusnud. Maltas on küll regiooni kõrgeim sündimus, kuid siin on ühtlasi tugevaim langustendents: viie aasta jooksul ligi 15 promillist kuni 12 promillini.

Joonis 2.16

Lõunapoolsetest maadest pisut erinevalt, kuid üldiselt siiski sama skeemi järgi toimub sündimuse muutumise protsess katoliiklikus Iiri Vabariigis, kus on olnud keelatud nii abielulahutus kui ka abort ja vähe levinud registreerimata kooselu. Kuigi peaaegu kogu vaatlusperioodi jooksul on Iirimaal sündimus olnud ülejäänud maadest kõrgemal tasemel, langeb see üheksakümnendate keskel korraks siiski allapoole taastetaset. Kokkuvõttes langeb kõigis Lõuna- ja Ääre-Euroopa maades 40 aasta jooksul sündimus ligemale kahekordselt.

2.5.3. Loomulik iive Lõuna-Euroopas

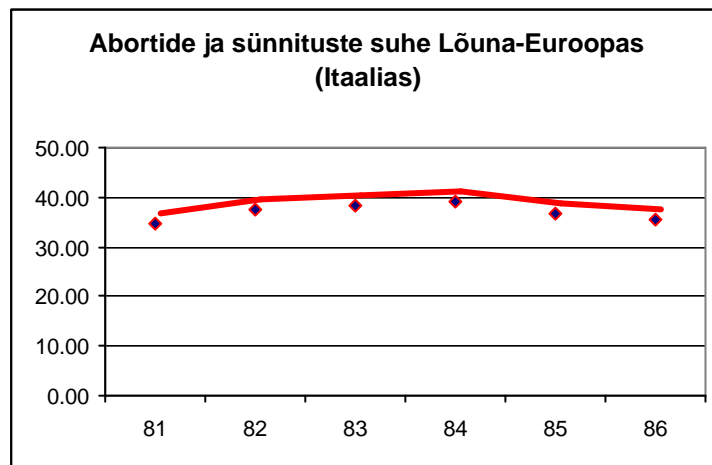
Joonis 2.17

Näeme, et kuigi nimetatud riikides oli tegemist üsnagi tugeva sündimuse langusega, püsib valdavas osas neist loomulik iive positiivsel tasemel, kuigi on tugevasti langenud. Ilmselt on siin oluline just see, et pikka aega kestnud suhteliselt kõrge sündimuse tulemusena on vanurite rühm (kelle hulgast toimuvad surmajuhud) märksa väiksema arvukusega kui noorte (sh sünnitamisealiste naiste) rühmad.

Ainult Itaalias on alates 90-ndate aastate algusest loomulik iive muutunud negatiivseks. Nähtavasti on Itaalia, kus sündimus polnud varemgi eriti kõrge ja mis jõudis allapoole taastaset esimesena, jõudnud oma reservida ammendada ning iive on muutunud negatiivseks. Üsna lähedal seisavad sellele ka Kreeka ja Hispaania.

2.5.4. Abort Lõuna-Euroopas

Lõuna-Euroopa maadest on abort suhteliselt uus ja seni veel vähe levinud nähtus. Enamuses nendest maadest ei ületa abortide ja sünnituste suhtarv 10-20%, vt joonis 2.4. Pikemaajalisem abordistatistika on olemas üksnes Itaalias ja Kreekas, kusjuures viimases on abortide arv tühiselt väike. Itaalias seevastu ulatub abortide arv üle kolmekümne protsendi sündidest, seega võib öelda, et kaheksakümnendatel aastatel katkestati Itaalias üks igast neljast rasedusest.

Joonis 2.18

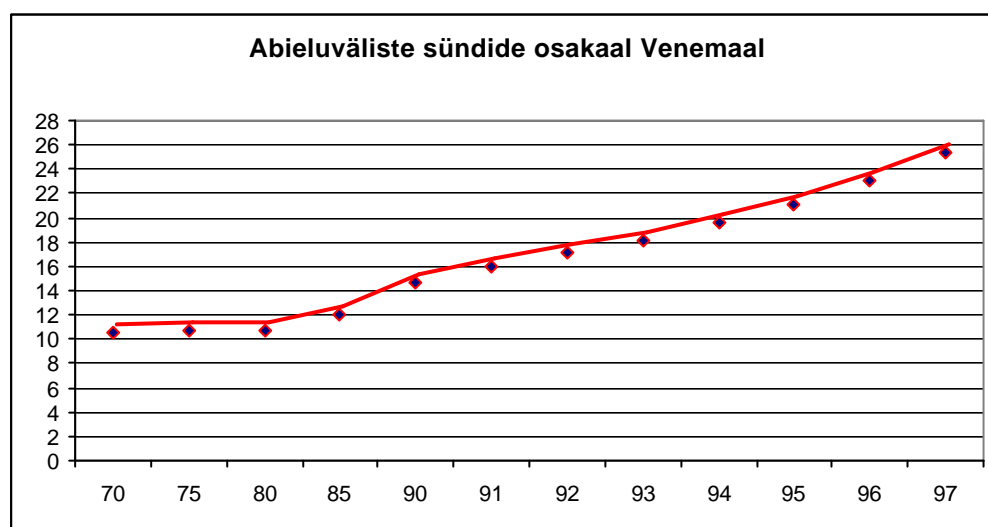
Kuna sündimuse langus ja laste arvu reguleerimine algas Lõuna-Euroopas suhteliselt hilja, mil alternatiivsed raseduse vältimise vahendid on küllaltki kättesaadavad, siis võib arvata, et siin abortide arvu suurenemist ei ole ka edaspidi oodata.

2.6. Perekonna ja sündimuse areng Kesk- ja Ida-Euroopas

Üsnagi erineva geograafilise asukohaga, majandustasemega ja kultuuritaustaga Kesk- ja Ida-Euroopa maade käsitlemine ühtse rühmana on tingitud nende ühisest lähiminekust: kõik need rahvad on üle elanud vähemalt poole sajandi pikkuse kommunistliku võimu perioodi ja viibivad sellele järgnevas majanduslik-poliitilise ülemineku staadiumis. Kuigi ka rahvastikuprotsesside tase on selles riikide rühmas erinev, on ühine nende negatiivne suundumus.

2.6.1. Abieluväliste sündituste osatähtsuse suurenemine Ida-Euroopas

Naiste abielustaatus muutuse üheks indikaatoriks on ka abieluväliste sündituste suhtarvu suurenemine, mis on ühiseks jooneks kõigis Kesk- ja Ida-Euroopa riikides. Näiteks selle kohta on Venemaa, vt joonis 2.19.

Joonis 2.19

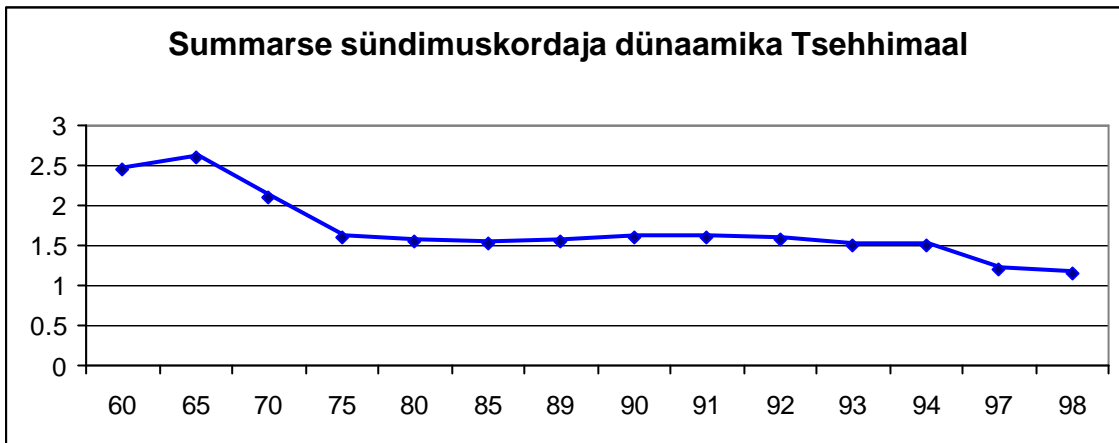
2.6.2. Sünnitaja vanus Kesk- ja Ida-Euroopas

Ida- ja Kesk-Euroopas on pikka aega suhteliselt varakult sünnitatud. Nähtavasti oli oluliseks põhjuseks tööik, et riigikeskses majandussüsteemis puudus noortel vajadus ennast enne pere loomist majanduslikult kindlustada. Samuti oli pere loomine üks olulisi eneseteostuse vorme olukorras, kus majandusliku eneseteostamise ja maailma tunnetamise (reisimise, välissuhtluse) võimalused olid piiratud.

Jooniselt 2.3 ilmneb, et varase sünnitamise traditsioon on Kesk- ja Ida-Euroopa maades säilinud ka peale vabanemist. Pole siiski selge, kas tegemist on traditsiooni jätkumisega või sündituste, sh eriti kordus-sündituste edasilükkamise toimega (vt Tiit, Puusepp'97). Ainsana on Ungaris, Horvaatias ja Jugoslaavias 25-29-aastaste naiste sündimuskordaja kõrgem kui 20-24-aastastel naistel, kõigis ülejäänud maades domineerib sünnitamine 20-24-aasta vanuselt. Ka alla 20-aastaste sünnitajate arvu poolest ületavad kõik Ida-Euroopa maad läänepoolsemaid: siin on alla 20-aastaste sündimuskordaja võrreldav Lääne-Euroopa 20-24-aastaste sündimuskordajaga. Seevastu peale 25-ndat sünnipäeva langeb ida- ja keskeurooplaste sünnitamisaktiivsus järsult, jäädes juba 25-29-aastaste, veelgi enam aga üle 30-aastaste naiste puhul Euroopa maade seas kõige madalamatele positsioonidele. Siinjuures ilmneb huvitav rühmitumine: sündimuskäitumine on mõnevõrra erinev endise Nõukogude Liidu maades (millega sarnaneb ka Bulgaaria) ja Kesk-Euroopa maades. Baltimaad jäävad nende kahe piirkonna vahele.

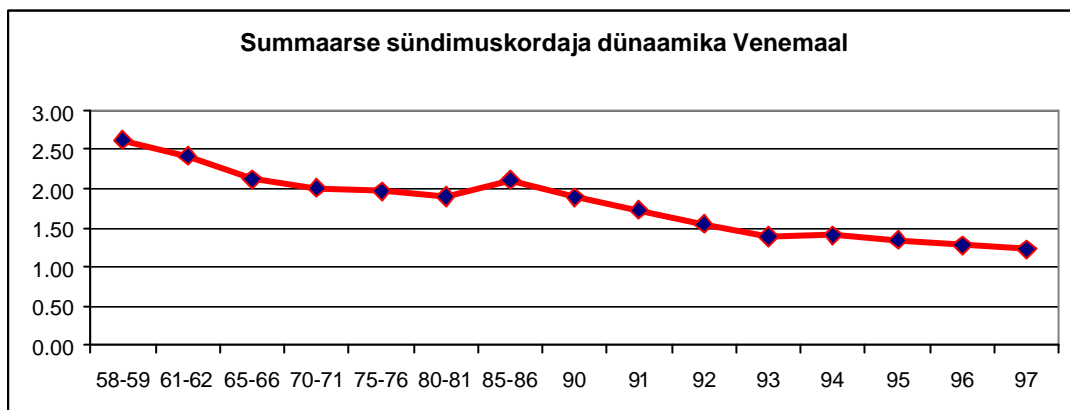
2.6.3. Sündimuse muutused Kesk- ja Ida-Euroopas

Kesk- ja Ida-Euroopa maade kohta on seni veel suhteliselt vähe publitseeritud usaldusväärseid andmeid pikema ajaperioodi kohta, seetõttu pole siin võimalik esitada eelmiste riigirühmadega hästi võrreldavaid graafikuid. Ülejäänud Euroopa riikidega võrreldavad andmed on olemas Tšehhi vabariigi kohta, kusjuures kuni 90ndate aastate alguseni sisaldavad need ka Slovakkia andmeid, vt joonis 2.20.

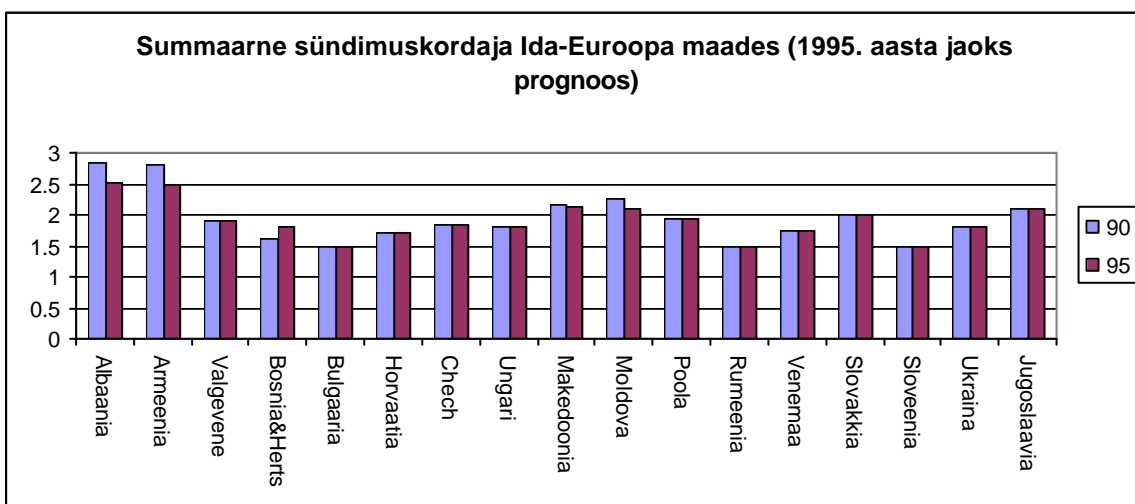

Joonis 2.20

Suhteliselt usaldusväärsed andmed on olemas ka Venemaa kohta (Aastaraamat), vt joonis 2.21.

Joonis 2.21

Joonis 2.22

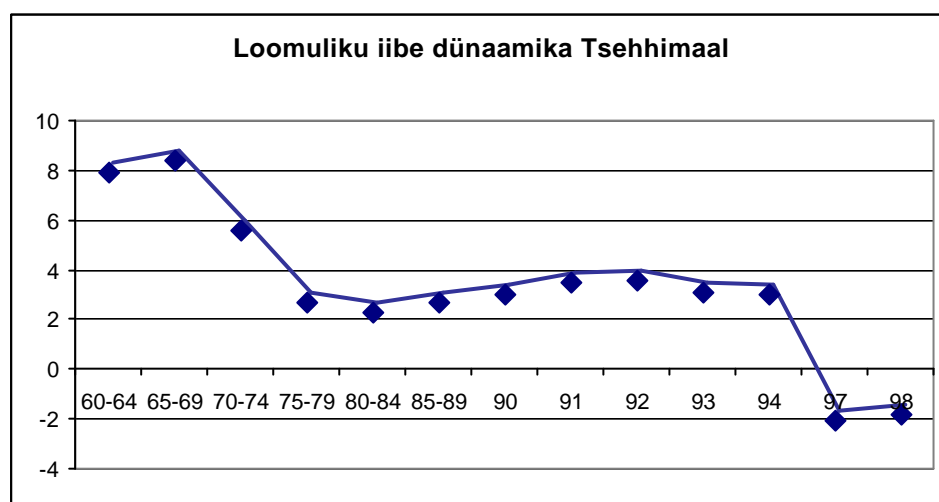
Ülejäänud riikide kohta esitame joonisel 222 Maailmapanga andmed summaarse sündimuskordaja kohta (avaldatud 1994), kus 1995 aasta andmed on prognoositud (ja ei tarvitse olla kuigi hästi kooskõlas tegelikkusega). Oletatavasti 1990. aasta andmed on siiski suhteliselt täpsed, kusjuures nende eeliseks on ühine meetodika ja võrreldavus.

Joonisel 2.2 on näha, et üldine sündimuskordaja langeb 90ndatel aastatel enamuses Ida- ja Kesk-Euroopa riikides märgatavalt, kusjuures suurim langus on seni suhteliselt kõrgel tasemel püsinud Moldovas, Poolas (kus viimase ajal on sündimuse langus pidurdunud), Slovakkias ja Ungaris. Langustendents jätkub ka Bulgaarias, Venemaal, Ukrainas ja Valge-Venes, mis on sündimuse näitajate poolest jõudnud Euroopa madalaimate hulka. Sündimus on hakanud tõusma Horvaatias, stabiliseerumistendentsi näitavad Sloveenia ja Rumeenia.

Seega näeme, et samuti kui muudiski Euroopa osades, on ka Kesk- ja Ida-Euroopas valdavalt sündimus allpool taastaset ja domineerivad alanevad trendid, kusjuures 90ndate aastate lõpuks on saavutatud tase, mis on enneolematult madal vaadeldavate riikide ajaloolise kogemuse mõttes jaoks ja väga madal ka absoluutses skaalas. Suhteliselt palju on selle kohta sõna võtnud vene rahvastikuteadlased, kuid uusi hüpoteese sündimuse madalseisu põhjuste kohta ei ole eriti palju esile toodud.

2.6.4. Loomulik iive Kesk- ja Ida-Euroopas

Kuna suures osas Ida- ja Kesk-Euroopa maades koos sündimuse alanemisega toimus ka suremuse kasv ja keskmise eluea langus, siis on terves reas neist maadest ka iive negatiivseks muutunud. Loomulikult on ohustatumad need riigid, kus vanuseline struktuur oli suhteliselt ebasoodne. Ilmeka pildi loomuliku iive muutumisest esitame Tšehhoslovakkia näitel, vt joonis 2.23

Joonis 2.23

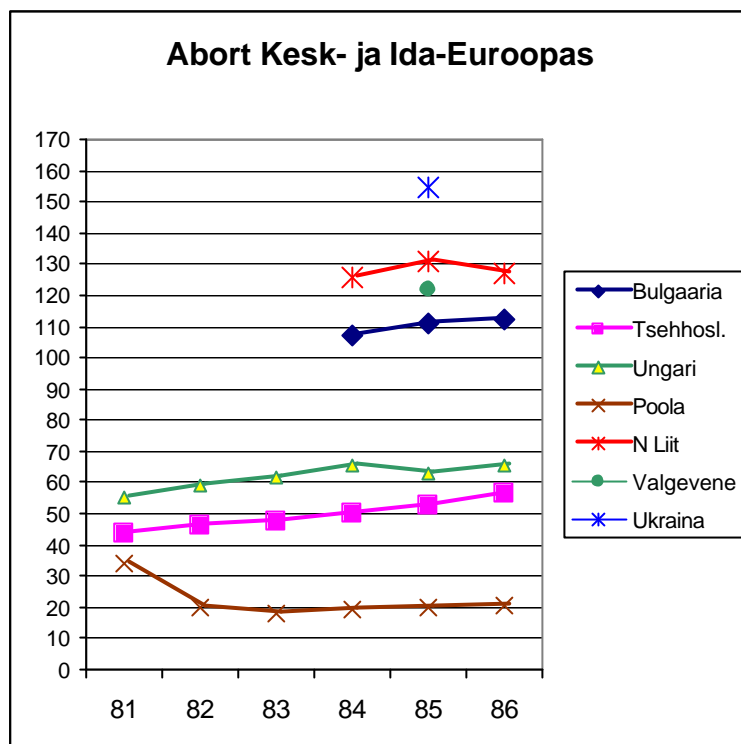
2.6.5. Abort Kesk- ja Ida-Euroopas

Vaadeldes abortide suhtelisi esinemissagedusi Euroopa riikides (vt joonis 2.4), selgub, et 'juhtpositsioonil' asuvad siin Ida-Euroopa riigid, kus vastavad näitajad ületavad Läänemaid kuni kümnekordselt (!). Küll hajuva, kuid siiski teistest selgelt eralduva rühma moodustavad endise Nõukogude Liidu riigid (sh ka Eesti ja Läti), Rumeenia ja Bulgaaria, kus enamused rasedusi lõpeb katkestamisega. Ülejäänud Kesk-Euroopa riikides – Horvaatias, Ungaris, Slovakkias, Tšehhimaal, Sloveenias ja ka Leedus jääb abortide suhtarv allapoole sünnituste arvu, kuid ületab enamasti poole.

Kõigi riikide puhul domineerib tugev abortide suhtelise sageduse alanemistendents, kusjuures märkimisväärne on see Lätis (langus vaatlusperioodi vältel üle kahe korra). Ilmselt on siin põhjuseks rasedusvastaste vahendite laiem levik ja nende kasutamiskultuuri tõus. Samal ajal on täheldatavad ka üksikud järsud suurenemised (näit. Valge-Venes), mida saab seletada kas juriidilise või majandusliku regulatsioonimehhanismi muutusega või arvestuse täpsustumisega.

Kõige tähelepanuväärsem on abortide suhtarvu oluline vähenemine Poolas 80ndatel aastatel, mil religiooni mõju tugevnes. Ka vaatlusperioodil on Poola abortide tase jäänud Euroopa madalaimate hulka, vt joonis 2.4.

Joonisel 2.24 on esitatud mõned suhteliselt napid andmed abortide leviku kohta Ida- ja Kesk-Euroopa maades enne viimast kümnendit.

Joonis 2.24

2.7. Kokkuvõte

XX sajandi lõpu Euroopat iseloomustavad lisaks perekonna teisenemisele ja suurel määral selle mõjul ka radikaalsed muutused rahvastikuprotsessides.

- Sündimus langeb enam-vähem sünkroonselt kogu Euroopas ja püsib pikki aastaid allpool taastetaset.
- Hoolimata suremuse langusele ja keskmise eluea pikenemisele suuremas osas Euroopas langeb loomulik iive nulli lähedale ja isegi sellest allapoole. Mitmetes maades hoia vad iivet positiivsena vaid suhteliselt noored immigrandid väljastpoolt Euroopat.
- Abielussündinud, nn seaduslike laste kõrvale ilmub uus kategooria lapsi – need on vabaabielu lapsed, kelle vanemad pole küll seaduslikus abielus, kuid kes radikaalselt erinevad vanemate põlvkondade vallaslastest: neil on mõlemad vanemad, kes neid omaks tunnistavad.
- Abiellu astumine hilineb, abielulisus väheneb – taas on põhjuseks vabaabielu, mida statistikud veel järjepidevalt ei registreeri ning mille leviku kohta teatakse esialgu suhteliselt vähe.
- Euroopa statistika vaatevälja jõuavad ka Kesk- ja Ida-Euroopa maad, keda seni osalt käsitleti ühise Venemaana (Nõukogude Liiduna), osalt aga lihtsalt ignoreeriti andmete puudulikkuse ja vähese usaldusväarsuse tõttu.
- Kesk- ja Ida-Euroopa riike, vähemalt üht osa neist iseloomustavad ühelt poolt šokeerivalt madalad sündimusandmed (sündimus, iive, keskmine eluiga, kõrge suremus, sh ka imikusuremus), teiselt poolt aga tõsiasi, et teatavate näitajate poolest, mida Euroopa on pidanud mingis mõttes arengu indikaatoriteks – liberaalsed perekonnasuhted, vallaslaste ja vabaabielude levik – on osa neist Euroopa tipus.

Selleks, et oma rahvastikuprobleemidega toime tulla, peab Euroopa tervikuna (st tegelikult – kogu Lääne kultuuripiirkond) ja iga maa omaette mõtlema, kuidas stimuleerida sündimust, suurendada lapse väärtust perekonna ja vanemate jaoks, sest emotsionaalsest väärtusest üksi jääb väheseks, et kaaluda üles lapse kasvatamisele kulutatud materiaalseid ja ajaressursse, lapse hinda.

Viitekirjandus

19. Del Campo, S. (1999). A mediterranean perspective. European Forum. Family–Europe –21st Century. Vision and Institutions. Athens, 72–80.
20. Nauck, B. (1999). Changes in the quality of life for children and families in Germany and Central and Eastern Europe. Family–Europe –21st Century. Vision and Institutions. Athens, 94–109.
21. Offe, C. (1991). Die Deutsche Vereinigung als “natürliches Experiment”. Experiment Vereinigung: Ein sozialer Groversuch. Berlin, Rotbuch Verlag, 77–86.
22. Demographic Yearbook 1985. United Nations.
23. Demographic Yearbook 1988. United Nations.
24. Demographic Yearbook 1997. United Nations.
25. Population Change (1998). Eurostat Population Data.
26. Statistics in Focus (1998) Theme 3 – 12/1999. Main Demographic Trends for 1998. Eurostat.
27. World Population Projection (1995) A World Bank Book, 1994–1995.
28. Feature: Investigation the reasons for Spain’s falling birth rate (1998). The Lancet, Sept 12, 1998.
29. Russia faces demographic crisi (1996). British Medical Journal. August, 1996.
30. The Italian question. To baby or not to baby (1997) Human Life Review, Winter 1997, Vol 23, Issue I, 71–78.
31. The demographic potential of Russia (1999). Russian Social Science Review, July/August 1999.
32. Statistical Yearbook of Russia 1998 (vene ja ingl. k), Moskva, 1999.
33. Spain in transit (1996), Economisy, December 14, 1996.

3. Perekond, leibkond ja pere Eestis

3.1. Perekonna muutumine Eestis

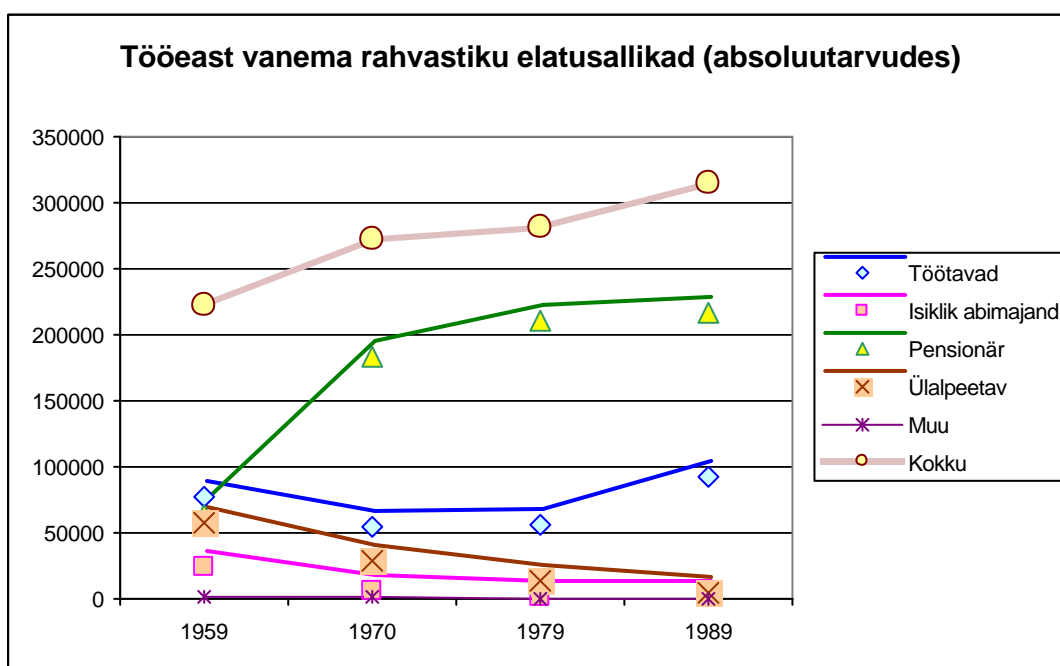
Muutused Eesti perekonnas on ootuspäraselt samasuunalised muutustega kogu Euroopa perekondades.

Ometi ilmnevad Eesti pere puhul mitmekihilised mõjustused. Ühelt poolt on Eesti perekonna aluseks kristlik (täpsemalt – luterlik, seega suhteliselt vabameelne) perekonnatraditsioon. Teiselt poolt on suur hulk perekonnaga seotud väärtusi eestlastel ühised Põhjamaadega – need on naiste haritus ja suhteline iseseisvus, põlvkondade pikkune suhteliselt liberaalne suhtumine abieluvälistesse suhetesse, vaba-abielusse ja vallaslastesse. Pole võimatu, et nendes hoiakutes räägivad kaasa eestlaste põlised, eelkristlikud tõdemused ja väärtushinnangud. Kolmandaks on tänaseid perekonnasuhteid Eestis väga oluliselt mõjustanud lähiminevik. Ühest küljest on suurendas see perekonna ja kodu kui millegi kindlalt *oma* väärtust. Teisest küljest kutsus ideoloogiline surve esile teatavat skeptitsismi, igasuguse ideoloogia ja ka paljude oluliste väärtuste eitamist. Suurel osal eestlastest nõrgenes ja kadus side kirikuga, ning sellise sideme taastamine on raske ja aeganõudev, kui üldse tulemuslik protsess. Kolmandaks tekkis harjumus oodata abi ühiskonnalt (so riigilt), st eeldati tugevat ja hästi toimivat sotsiaalpoliitikat, hüvede suuremõõdulist ümberjaotamist (jõukamalt vähemusele abivajavale enamusele), ning igasugused puudujäägid (eriti vajakajäämised varasema olukorraga võrreldes) sotsiaalpoliitikas kutsuvad esile pettumuse.

Käesolevas peatükis kirjeldame perekonna (ja leibkonna) muutusi Eestis, mis on üldiselt kõneldes aset leidnud terve XX sajandi vältel, koondades siiski peamist tähelepanu viimase veerandsaja, eriti aga viimase kümnendi jooksul toimunud muudatustele. Teabeallikatena kasutatakse selles osas peaaegu eranditult Eesti Statistikaameti väljaandeid, sealhulgas ka sõjaeelset ajast pärinevaid.

3.1.1. Mitme põlvkonna perekonna osakaalu vähenemine

- Mitme põlvkonna pere mudel on XX sajandi vältel asendunud ühe põlvkonna pere mudeliga majanduse ja samuti sotsiaalpoliitilise arengu tulemusena.

Joonis 3.1. Tööeest vanema rahvastiku elatusallikad rahvaloenduste andmetel

Seda protsessi põhjustasid ja toetasid järgmised objektiivsed ning subjektiivsed suundumused ühiskonnas ja majanduselus.

- Linnastumine, põllumajanduse kui põhilise elatusallika taandumine.

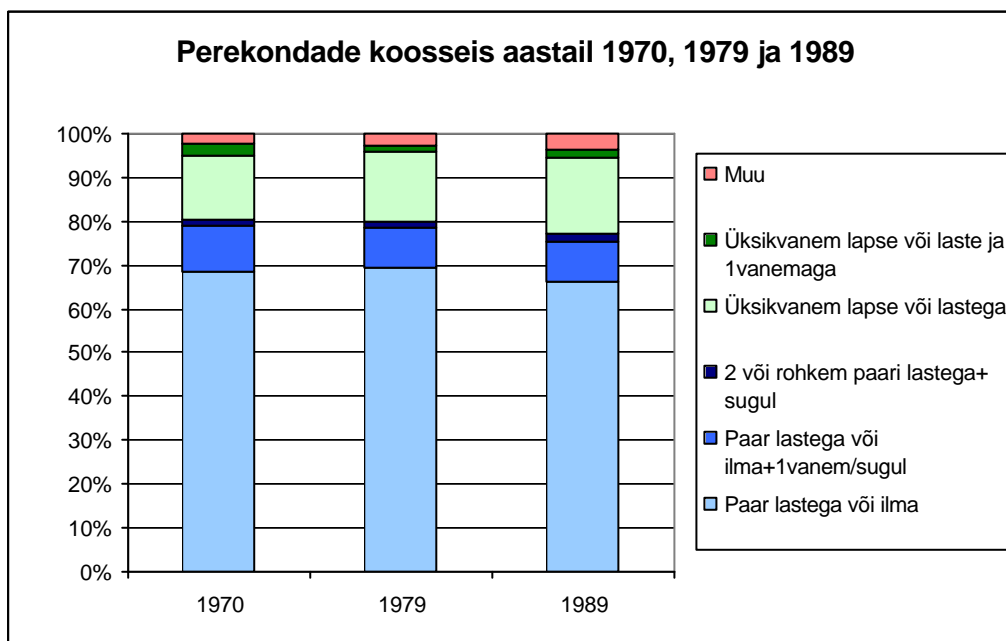
- Demograafiline areng: eakas põlvkond suurenes keskmise eluea kasvu tagajärjel, tekkis mitu eakate põlvkonda (lisaks keskealisele põlvkonnale osutusid tihti elusateks mitte ainult nende vanemad, vaid ka vanavanemad), mis tekitas lisaprobleeme.
- Isiksuste individualiseerumine, erinevate põlvkondade erinev maailmapilt ja väärtustesüsteem (mis seotud ühiskonna kiire arenguga), ka nn *vanurite emantsipeerumine*.

Kõige eelpoolmärgitu toimel arenes demokraatlikes riikides kiiresti sotsiaalpoliitika, mis tagas eakatele pensioni ja hooldusvõimalused ja vabastas nad sõltuvusest oma lastest.

Eestis toimus perekondade nukleariseerumine juba XX sajandi alguses: ka taludes ei säilinud alati suurpered, vaid põlvkonnad eraldusid 'omaette leiba'. Nõukogude perioodil toimus siin aga kaks vägivaldset protsessi:

- Kolhooside moodustamise, samuti ka noorte spetsialistide sundsuunamise tagajärjel toimus väga kiire urbaniseerumine, mis kiirendas maa-suurperede hävimist.
- Sõjakahjustuste, kiire urbaniseerumise ja intensiivse sisserände tulemusena valitses linnades pidev elamispinna nappus, mida võimendasid kitsendused eramuehitusele. Selle tulemusena levis põlvkondade kohustuslik kooselu, mis ei vastanud üldjuhul pereliikmete soovidele.

Mitmesuguste küsitluste tulemuste põhjal saab nentida, et laiendatud perekonnad ja mitme põlvkonna leibkonnad on sõjajärgses Eestis olnud üldiselt vähe populaarsed ja moodustanud kahaneva vähemuse. Jooniselt 3.1 ilmneb pensionäride osatähtsuse kasv ja ülalpeetavate arvu kahanemine aastail 1959–1989 Eestis. Vanema põlvkonna iseseisvumisele viitab ka töötajate arvukuse suurenemine perioodi lõpus.

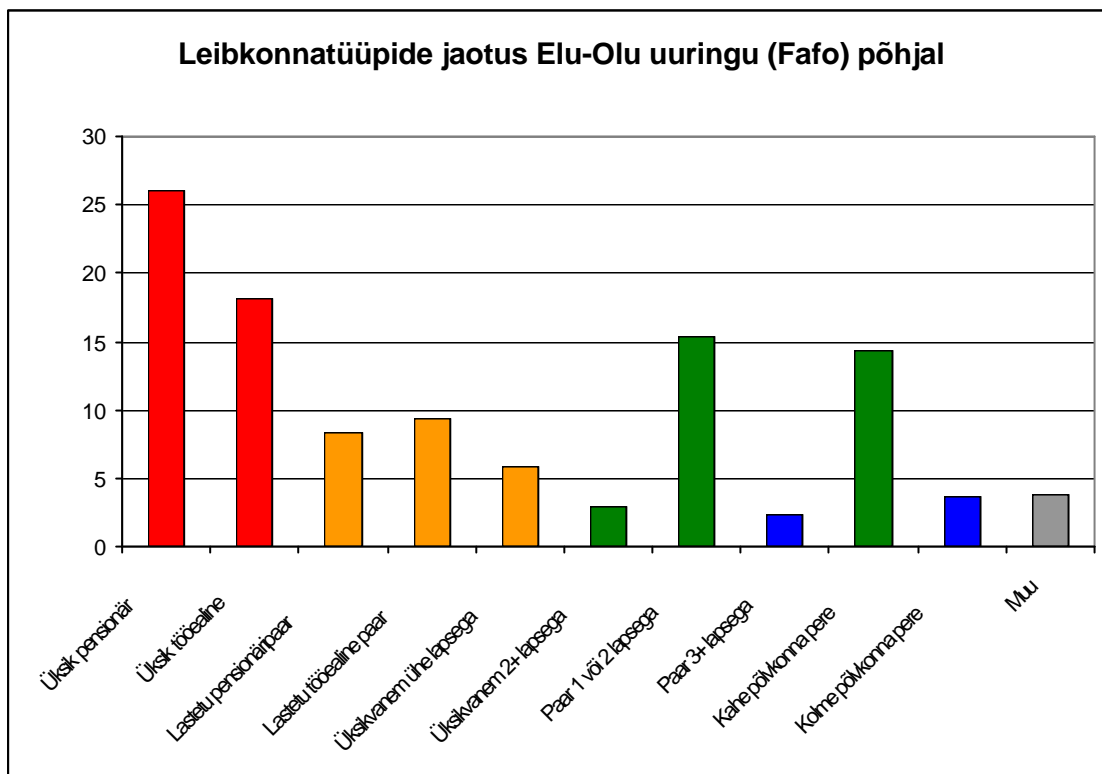

Joonis 3.2. Perekondade koosseis rahvaloenduste andmetel

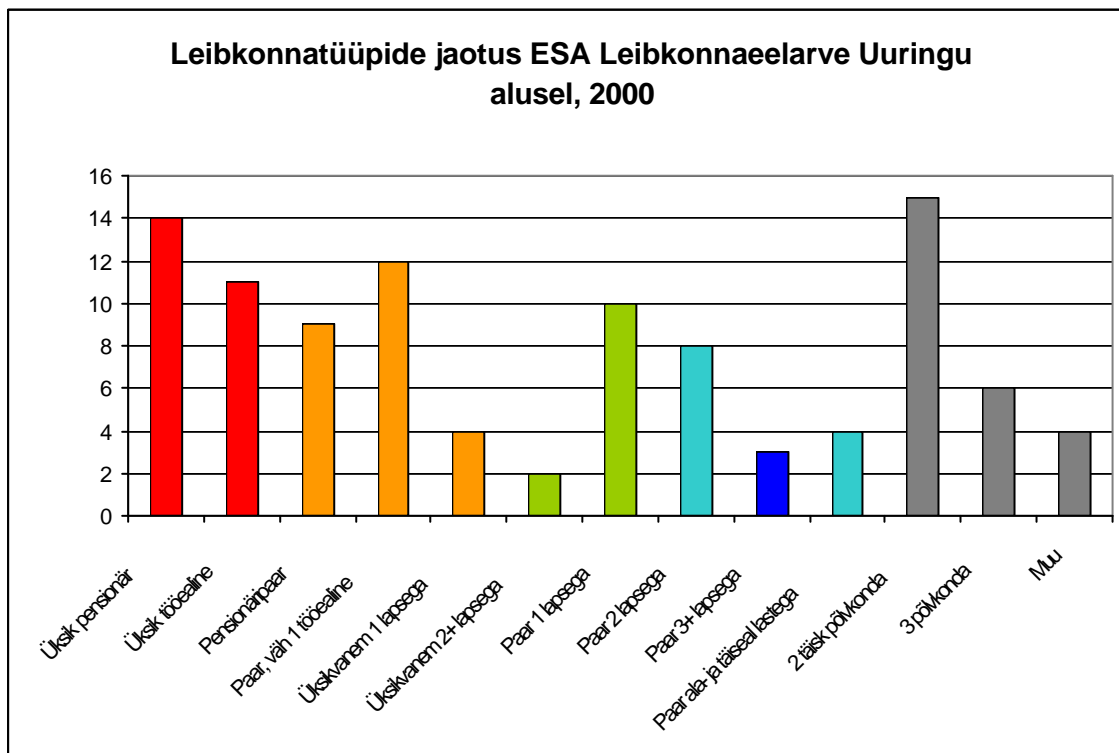
Jooniselt 3.2 on näha, et laiendatud perekondi, kus lisaks põhituumikule elas ka vanema põlvkonna esindajaid, oli juba 70ndatel aastatel Eestis kokku vaid 10–15% perekondadest. Tuleb aga tõdeda, et siinses käsitluses mõistetakse laste mitte vanuse, vaid perekondliku seose alusel, seega pole siin arvesse võetud pered, kus vallalised täisealised lapsed elavad oma vanematekodus.

Praeguse aja kohta saame esitada võrdlusandmeid leibkondade struktuuri kohta, kasutades kaht erinevat valikuuringut – need on Norra-Balti *Elu-olu uuring* (aastast 1999), vt joonis 3.3 ning Eesti Statistikaameti poolt jooksvalt teostatav *Leibkonna Eelarve uuring* (aasta 2000 I pool, vt joonis 3.4.). Nimetatud uuringute tulemusi võrreldes tuleb arvestada väikesi erinevusi leibkondade määratluses. Siiski ilmneb neist ühise joonena mitme põlvkonna perede väike osatähtsus elanikkonnas (kahe

põlvkonna leibkond tähistab siin valdavalt peret täiskasvanud, kuid veel vanematekodus olevate/vanemate ülalpidamisel olevate lastega, kes eelmistes rahvaloendustes loeti perekonnatüüpi 'abielupaar lastega' kuuluvaiks.

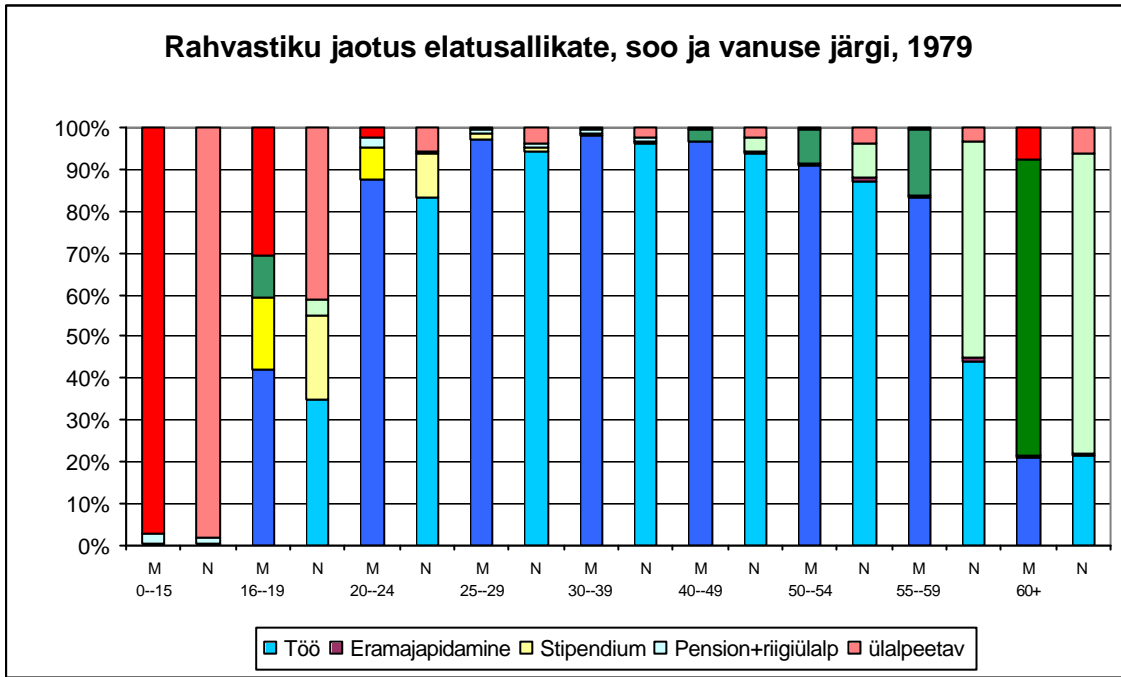
Joonis 3.3.

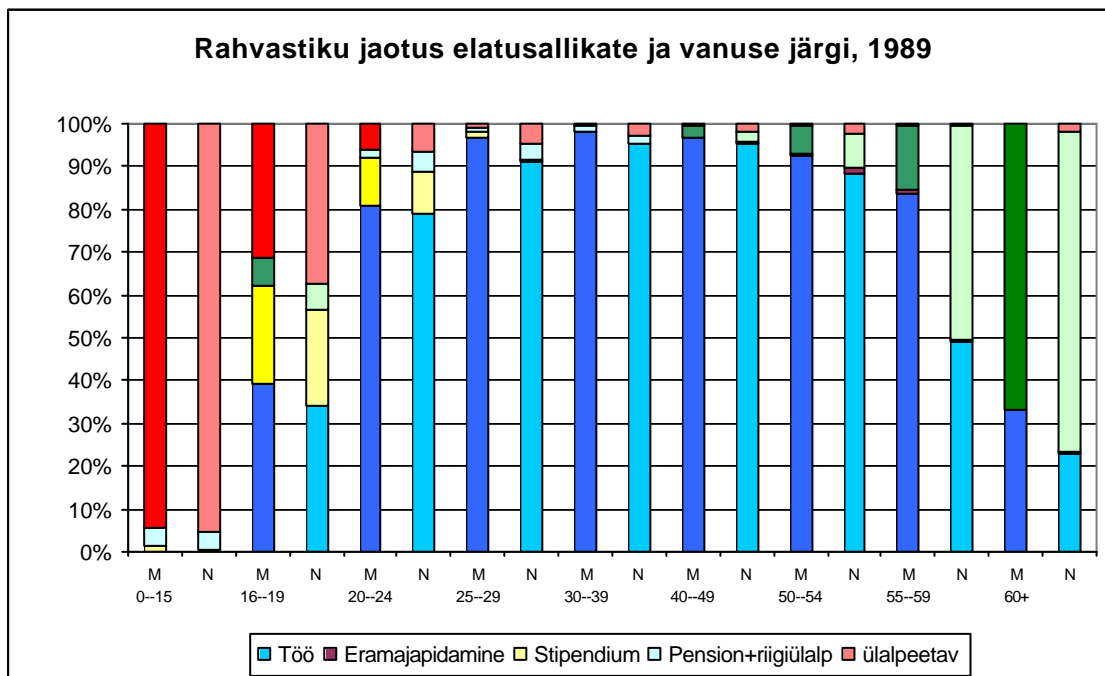
Joonis 3.4.

3.1.2. Patriarhaalse perekonnamudeli – töötav mees ja kodune naine – asendab egalitaarne perekonnamudel

Naiste töötamine väljaspool kodu polnud eriti levinud sõjajärgses Eestis, kus suur osa elanikkonnast töötas põllumajanduses. Selleks olid aga eeldused juba loodud: naiste haridustase tõusis kiiresti ligikaudu võrdseks meestega.

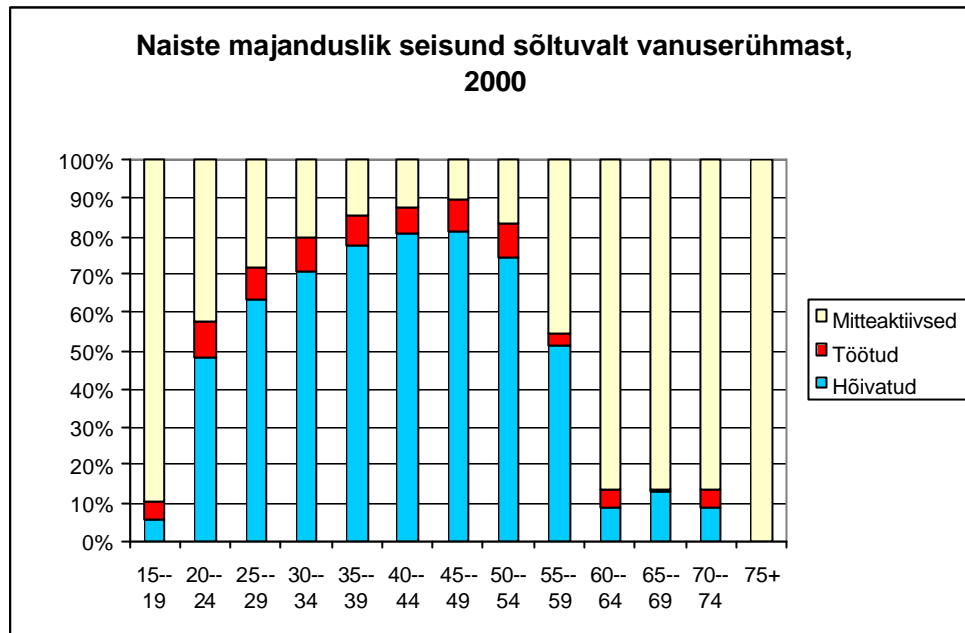
Joonis 3.5.

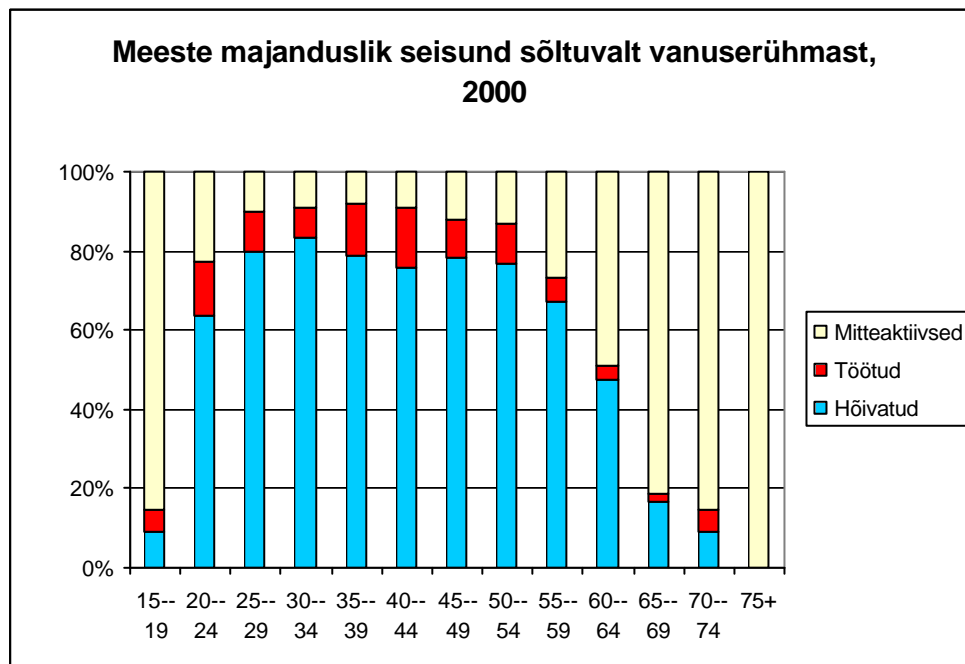
Joonis 3.6.

Sõjajärgsel perioodil puudus naistel tegelikult valikuvabadus – töötamine oli kõigile kohustuslik, erihariduse saanud naised suunati tööle ning peale lühikese dekreetpuhkuse lõppu laienes töötamise kohustus ka väikelapsi kasvatavatele naistele, mistõttu naiste tööhõive oli Eestis erakordselt kõrge, vt

joonist 3.7, ning (vähemalt formaalselt) domineeris egalitaarne perekonnamuudel praktiliselt 100% - liselt. Vabanemisperioodil oli üks eesti naiste soov – saada võimalus olla kodus ja hooldada kodus peret – mõtteavaldus, mis näis olevat vastuolus Euroopa üldise suundumusega naiste kõrgemale tööhõivele.

Joonis 3.7

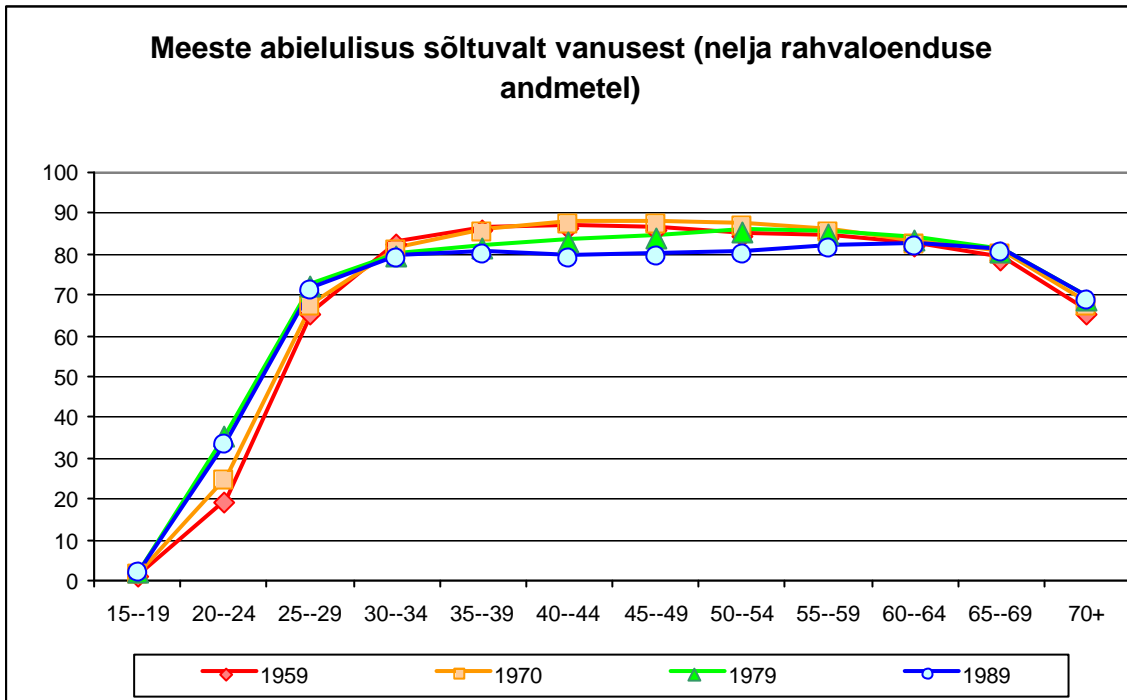

Joonis 3.8.

Sisuliselt oli selle nõude taga naiste soov ise otsustada oma tegevuse üle, mida neil seni ei olnud.

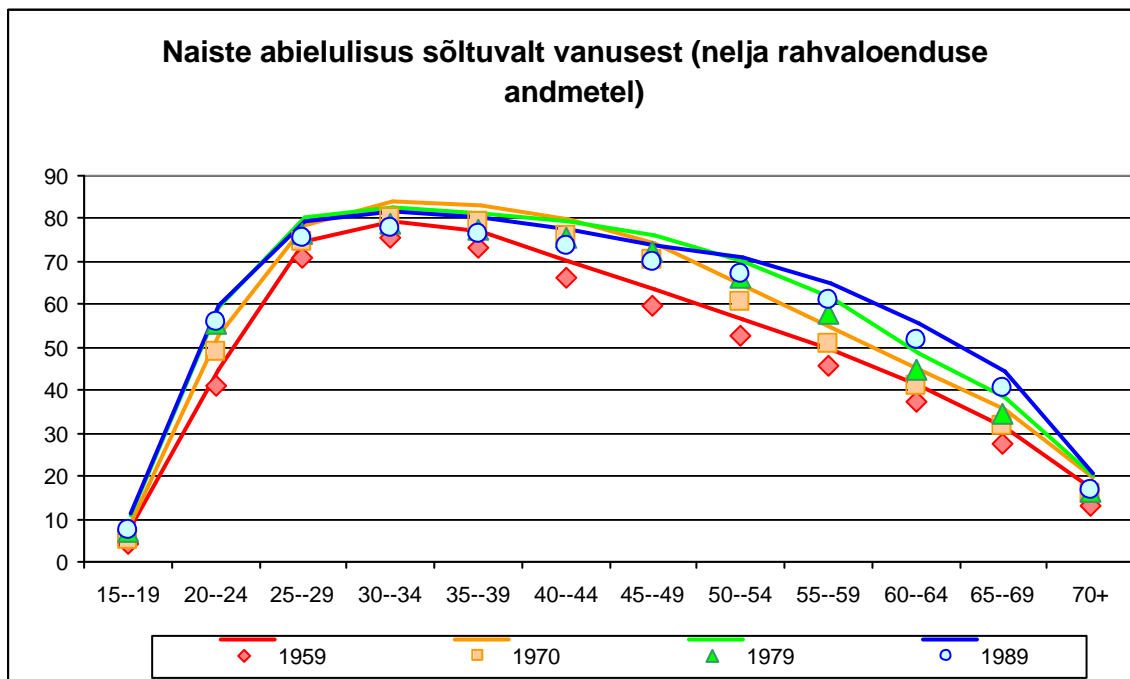
Peagi ilmnis aga, et vabadust kodus peret hooldada kärpis majanduslik sundus, ning tänapäeval eelistab suur osa naisi taas töötada, ning mittetöötajatest oluline osa otsib võimalust taas töösse lülituda (võrdlevalt meeste seisundiga vt joonised 3.7 ja 3.8).

3.1.3. Üksikuna elamine ja ka üksikuks jäämine on aktsepteeritav alternatiiv perekonnaelule

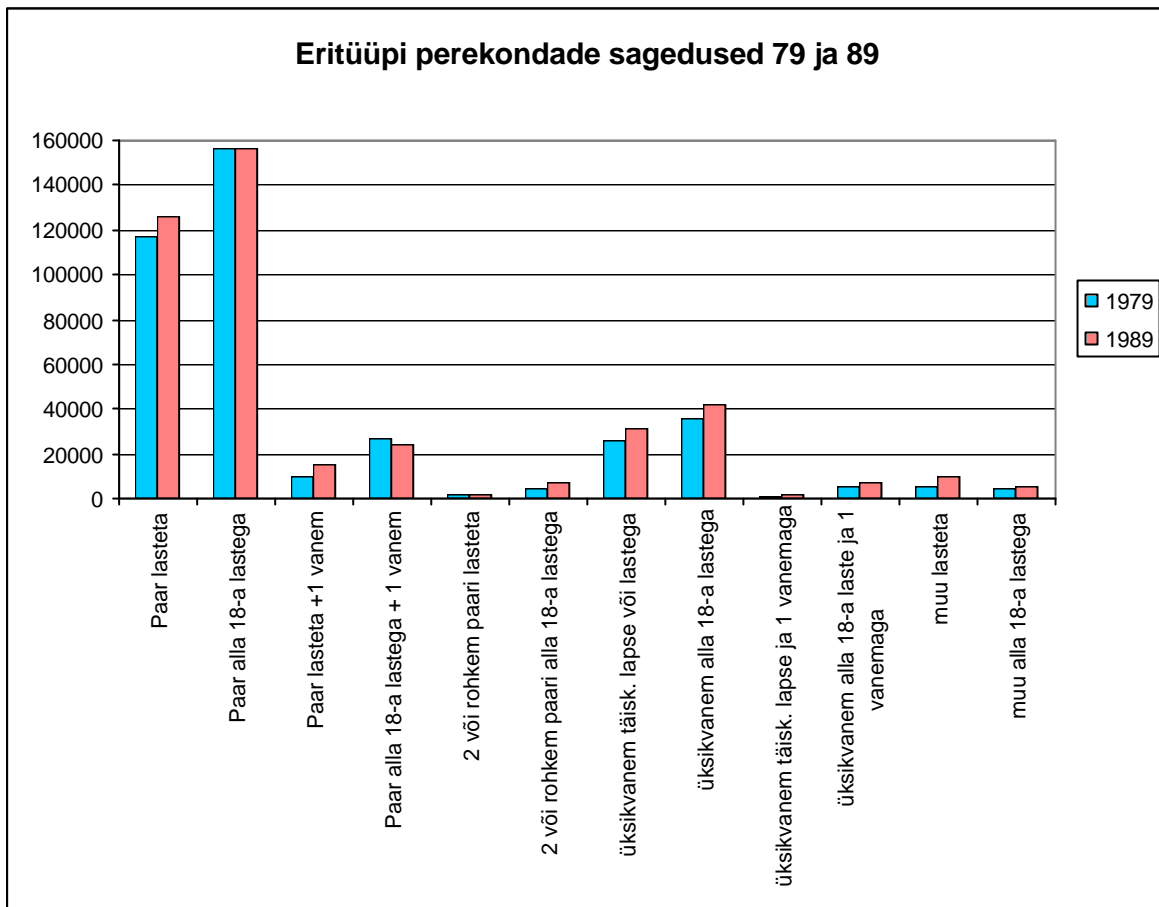
Joonis 3.9.

Üksi jäämist ei käsitleta enam äpardumisena (vanapoiss, vanatüdruk), vaid aktsepteeritava elulaadina kas mingi elutsükli vältel või ka pidevalt. Üksikute tööealiste arv on suurenenud Eestis ka viimaste valikuuringute põhjal, vt jooniseid 3.9 ja 3.10.

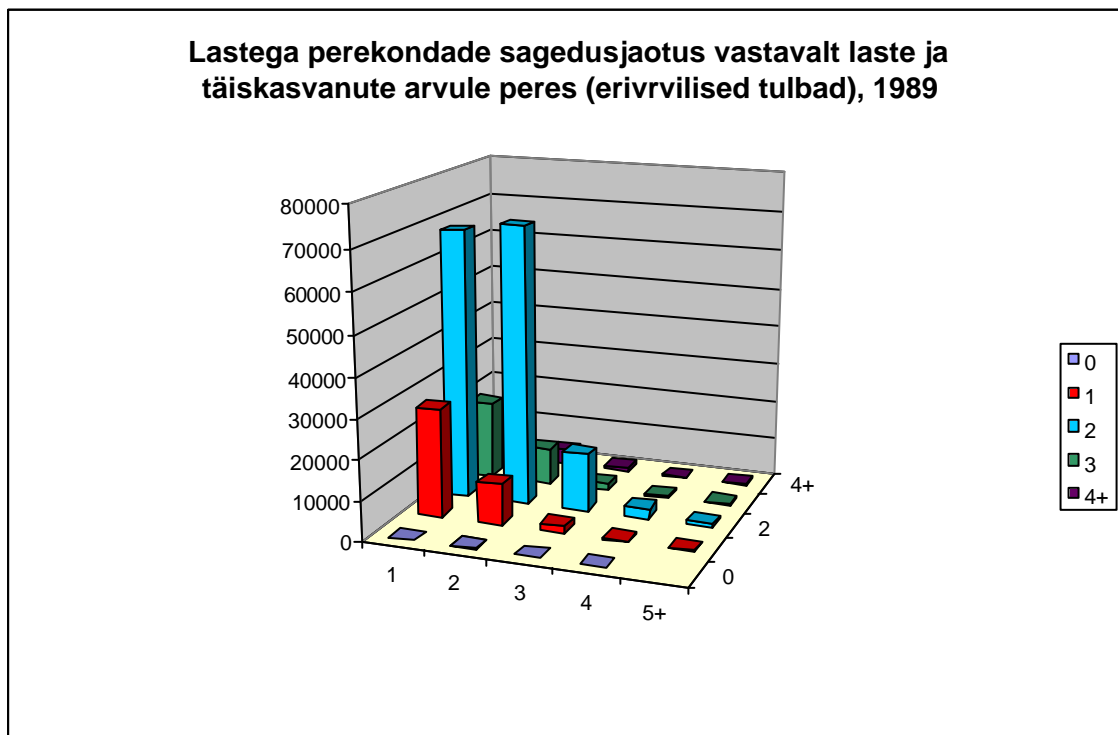

Joonis 3.10.

3.1.4. Kahe vanema perekonna kõrval võitis eluõiguse ühe vanema perekond

Joonis 3.11.

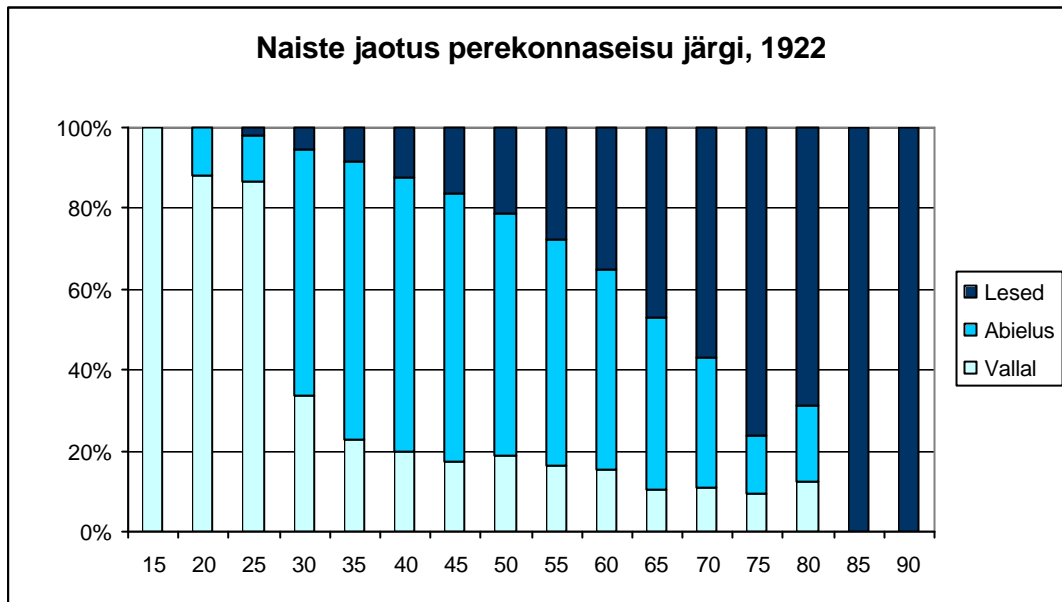

Joonis 3.12.

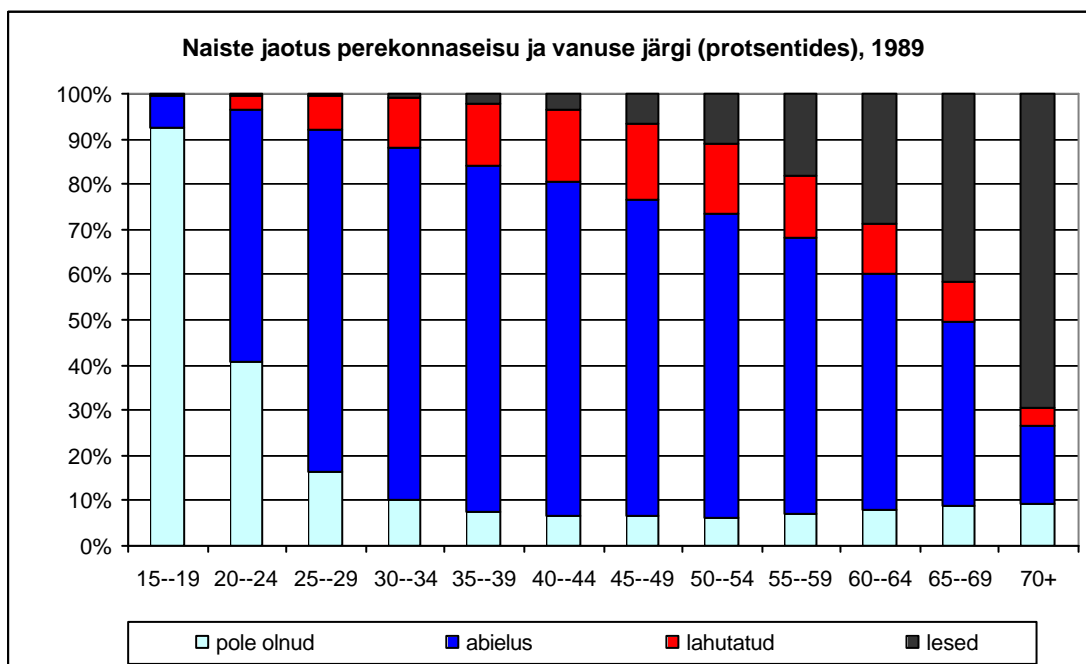
Üksikvanemaga peres puudub teine vanem (enamasti isa) kas algusest peale (tegemist on vallasemaga) või on pere jäänud isata lahutamise tulemusena. Üksikvanemaga perede arv Eestis on pidevalt suurenenud, vt joonis 3.11.

3.1.5. Perekonda ei käsitleta enam kui eluaegset kooselu. Lahutus ja uus abielu on aktsepteeritavad

Abielulahutusi registreeriti Eesti ametlikus statistikas alates 20ndatest aastatest (kuid kirikukirjades esines neid varemgi). Eestis levinud religioon oli abielu lahutuste suhtes tolerantne, ning ka avalik arvamus ei olnud liiga kriitiline lahutuste suhtes. Kui 1923. aasta rahvaloenduse ajal oli lahutatute arv Eestis veel nii väike, et joonistel 3.13 ja 3.15 pole võimalik lahutatuid eraldi perekonnaseisu rühmana märkidagi, siis 40ndateks aastateks oli lahutuste arv tõusnud juba ligi 10%ni sõlmitud abielude arvust.

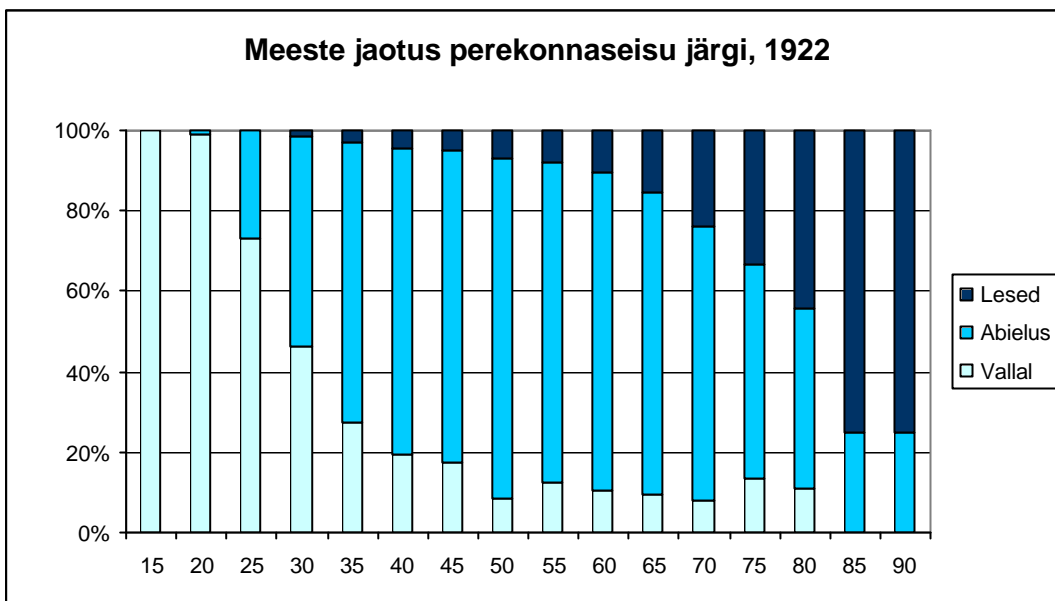

Joonis 3.13.

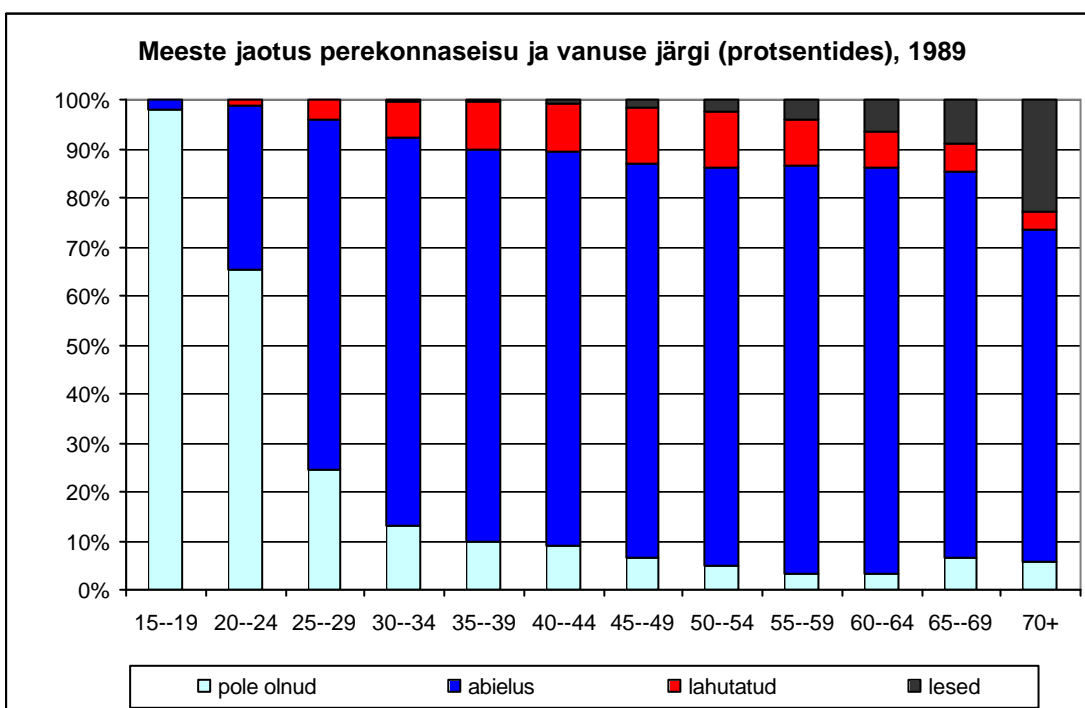

Joonis 3.14.

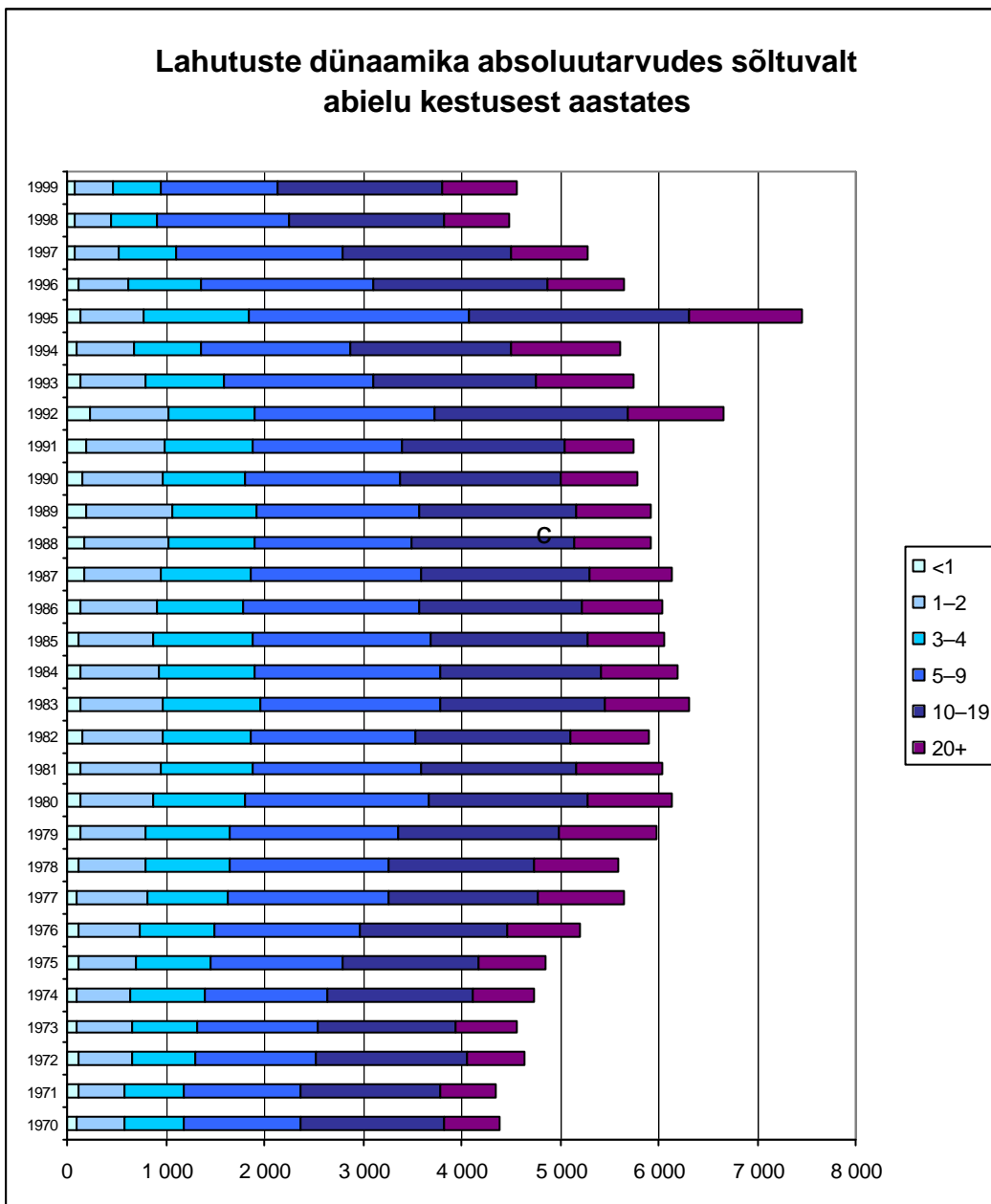
Joonis 3.15.

Joonis 3.16.

Kogu sõjajärgse perioodi vältel kasvab Eestis lahutuste arv jõudsasti, vt joonis 3.17. Seda soodustab suhteliselt liberaalne seadusandlus, naiste kõrge harituse ja emantsipatsioonitase ning tööhõive ja rida muidki põhjuseid, mis suurel määral langevad ühte sama protsessi põhjustega mujal maailmas (vt Tiit jt., Perekonnaprobleemid, Tartu). Tähelepanuväärne on see, et lahutused ei toimu üldjuhul mitte kiiresti peale abiellumist, nõ *uisa-päisa* sõlmitud abielude tulemusena, vaid reeglina lahutatakse aastaid, isegi aastakümneid kestnud abielud.

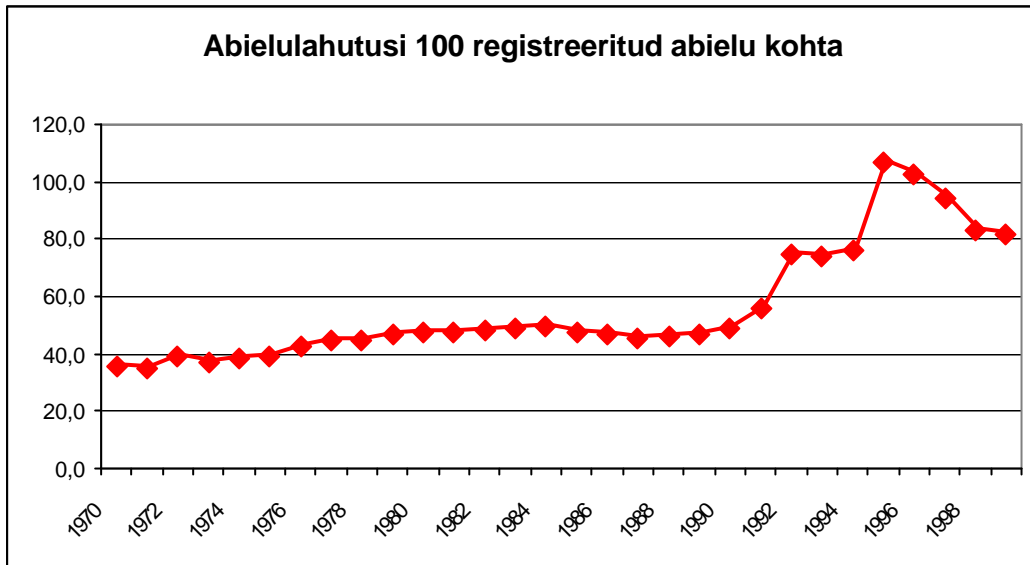
Aastaks 1989 oli Eestis lahutuste arv kasvanud ligemale pooleni aastast sõlmitud abielude arvust, vt joonis 3.18, ning sellega oli Eesti perekond jõudnud ebastabiilsuse poolest tasemeni, mis esines suhteliselt vähestes maades – peamiselt Põhjamaades.

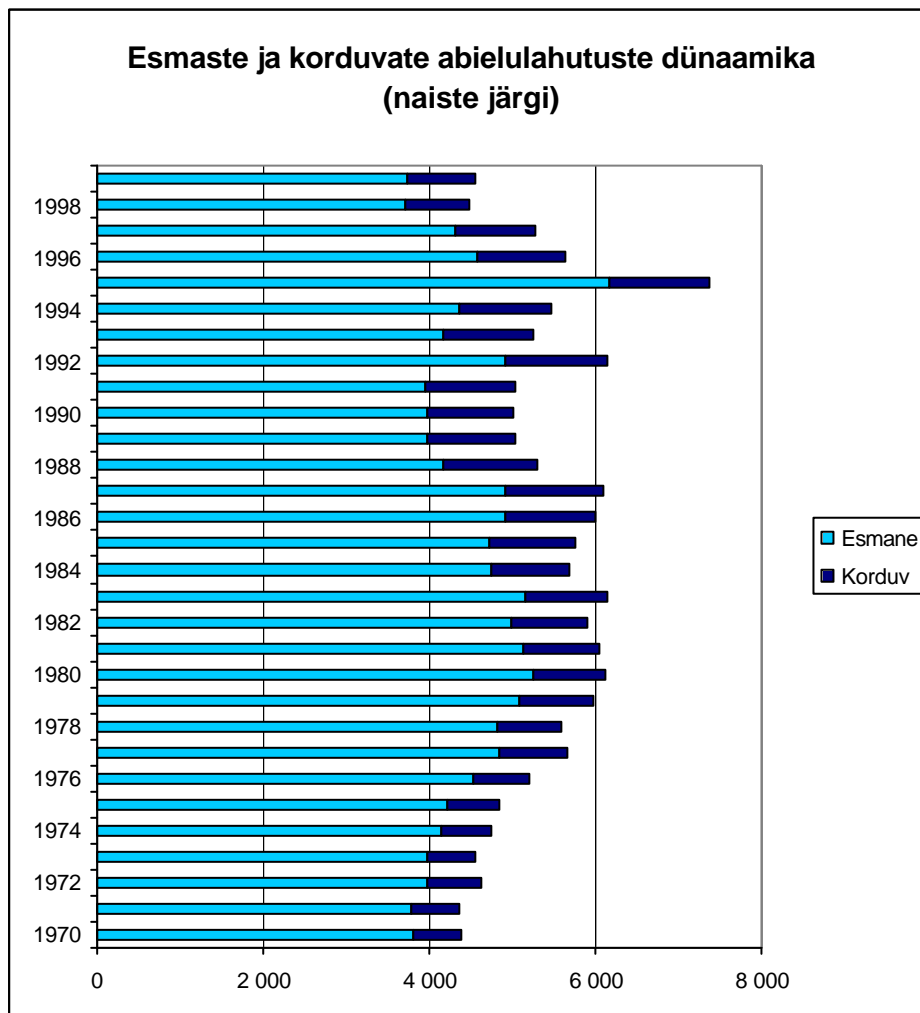
Joonis 3.17.

Vastavalt sellele oli ka arvestatav hulk rahvastikust lahutatud – vt jooniseid 3.14 ja 3.16. Loomulikult ei ulatu lahutatute suhtarv 45–50%ni, abieluinimestest, nagu mõnikord ekslikult arvatakse. Esiteks ei ole lahutuste tase olnud nii kaua veel terve inim põlve jooksul: abielusolijate hulgas on arvestatav hulk vanema põlvkonna esindajaid, kelle puhul lahutuste intensiivsus polnud kunagi olnud eriti kõrge. Lisaks sellele on osa lahutatuid uuesti abiellunud, mõned isegi korduvalt – ja ka taas lahutanud, vt joonis 3.19.

Selgituseks joonisel 3.17 esinevale hüppele lahutuste arvukuses 1995. aastal märkigem, et tegemist on seaduse muudatusega – lahutusi sai nüüd registreerida ka kohtutes.

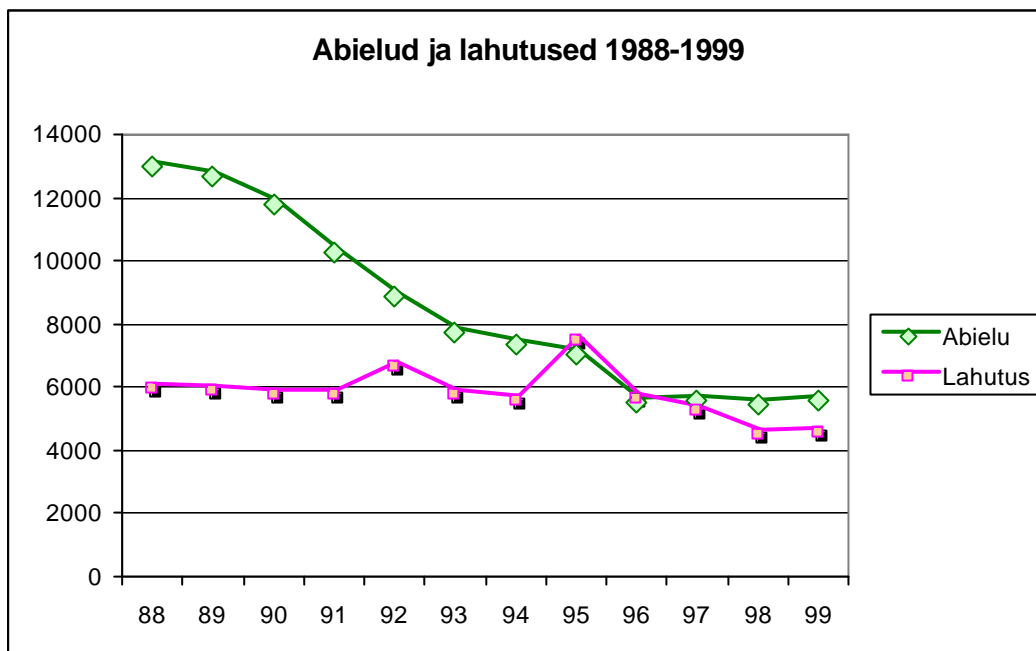
Joonis 3.18

Joonis 3.19.

Näeme, et ka korduvabielud ei osutu alati püsivateks, vaid arvestatav osa nendestki lõpeb lahutustega. Korduslahutuste osakaal abieludest on Eestis suurem kui mõnes teises Euroopa riigis esmalahutajate osa.

Abielude ja lahutuste dünaamikat viimasel kümnendil kirjeldab joonis 3.20. Tuleb märkida, et lahutuste arv ei ole viimasel kümnendil summaarselt küll suurenenud (välja arvatud erandlik 1995. aasta), vaid on pigem vähenenud, kuid abielude arvu vähenemise tõttu on lahutuste ja abielude suhtarv märgatavalt suurenenud.

Joonis 3.20.

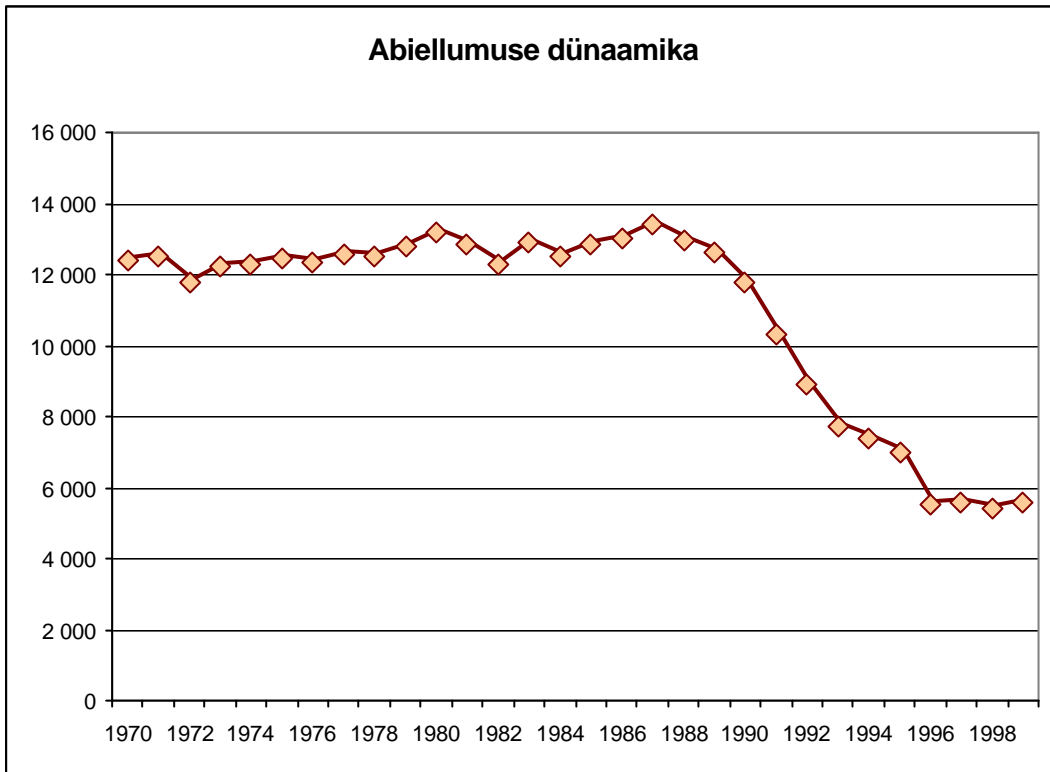
Näeme, et lahutuste võrdlemine samal aastal sõlmitud abielude arvuga on mõttekas üksnes sel juhul, kui abiellumus on pikka aega püsinud ja püsib jätkuvalt ligikaudu samal tasemel. Kui aga abiellumus järsult muutub, tekitab lahutuste arvu võrdlemine samal aastal sõlmitud abieludega paratamatult eksliku mulje.

Jooniselt 3.20 on näha järgmised suundumused:

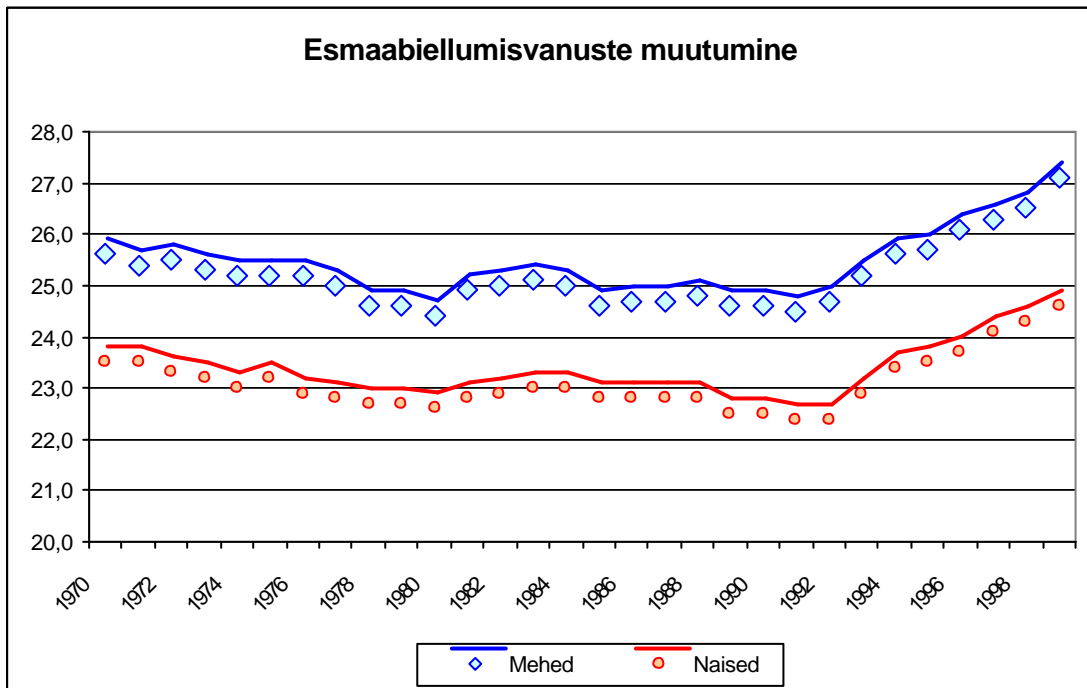
- Abielude arv on alates 1988 aastast kuni 1996. aastani vähenenud esialgu kiirenevas tempos, hiljem lineaarselt, kusjuures summaarne vähenemine on peaaegu kahekordne.
- Alates 1996. aastast on abielude arv püsinud praktiliselt stabiilsel tasemel.
- Lahutuste arvu dünaamika oli abielude arvu dünaamikaga võrreldes märksa tagasihoidlikum, ilmnis vaid nõrk langev trend.
- Lahutuste arvus ilmnis 'jõnks' 1995. aastal, mil see arv tõusis enam kui veerandi võrra, kuid langes järgmisel aastal tagasi varasemale tasemele. Nimetatud 1995. aastal oli Eestis lahutuste arv kõrgem kui samal aastal sõlmitud abielude arv, kuid siin oli põhjuseks muudatus seadusandluses, mistõttu registreeriti ka varasemate aastate lahutusi.
- Alates 1996. aastast lahutuste arv kahaneb mõõdukalt, kuid lahutuste ja abielude suhtarv püsib endiselt kõrge.
- Pidevalt väheneb seaduslikus abielus olevate inimeste arv ja osakaal rahvastikus.

3.2. Abiellumus

3.2.1. Abiellumus Eestis ja selle muutumine 90ndatel aastatel

Joonis 3.21

Joonis 3.22

Aastail 1970–1990 oli abiellumus Eestis kõrge, ulatudes 8–9 abieluni 1000 elaniku kohta (vt joonis 3.21) ja esmaselt abielluti küllalt noorelt – naised 22, mehed 24 aastaselt (vt joonised 3.22–3.24).

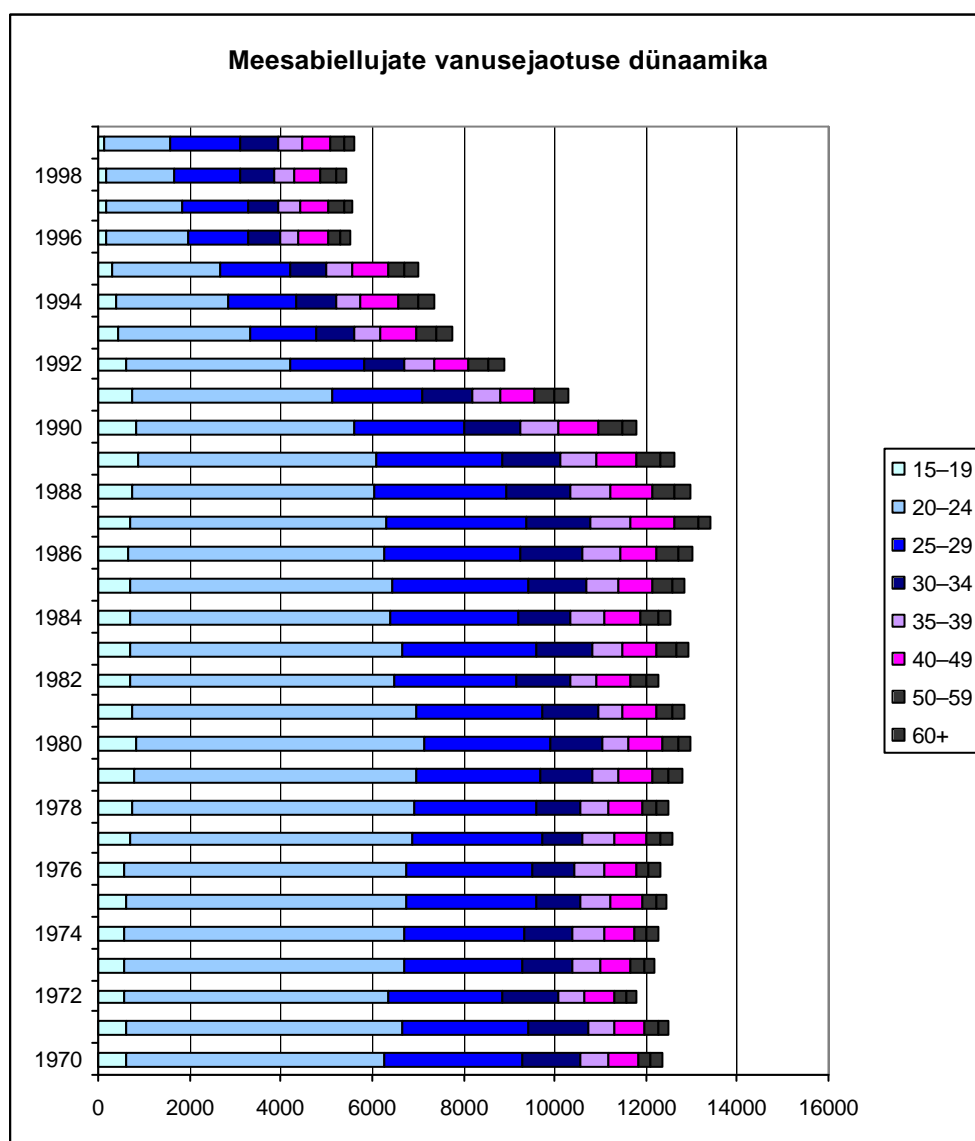
Abiellumist stimuleerisid mitmed majanduslikud tegurid – näiteks oli abielulisus eeliseks korteri saamisel, abielusuhteid arvestati noorte spetsialistide töölesuunamisel jne.

Abiellumus langes aastail 1988–1995 enam kui kahekordselt (vt joonis 3.21) ja on nüüd stabiliseerunud tasemel, mida peetakse suhteliselt madalaks ka Euroopa kontekstis: abiellumuskordaja on alla 4 promilli taset. Viimase viie aasta jooksul on abiellumus püsinud praktiliselt samal tasemel.

Kogu Eesti rahvastikus pole naiste abielulisus siiski kunagi eriti kõrge olnud. Kuigi ligi 90% naistest (mõnes põlvkonnas isegi mõne % võrra rohkem) abiellus, ei kestnud Eesti naiste abielud elupõliselt. Arvestatav hulk abielusid lahutati juba 7–10-aastase kooselu järel. Alates 35ndast eluaastast hakkab abielus naiste osakaal naiste seas vähenema, selle põhjuseks oli ühelt poolt intensiivne lahtumatus, teiselt poolt aga ka meeste ligi kümne aasta võrra lühem eluiga.

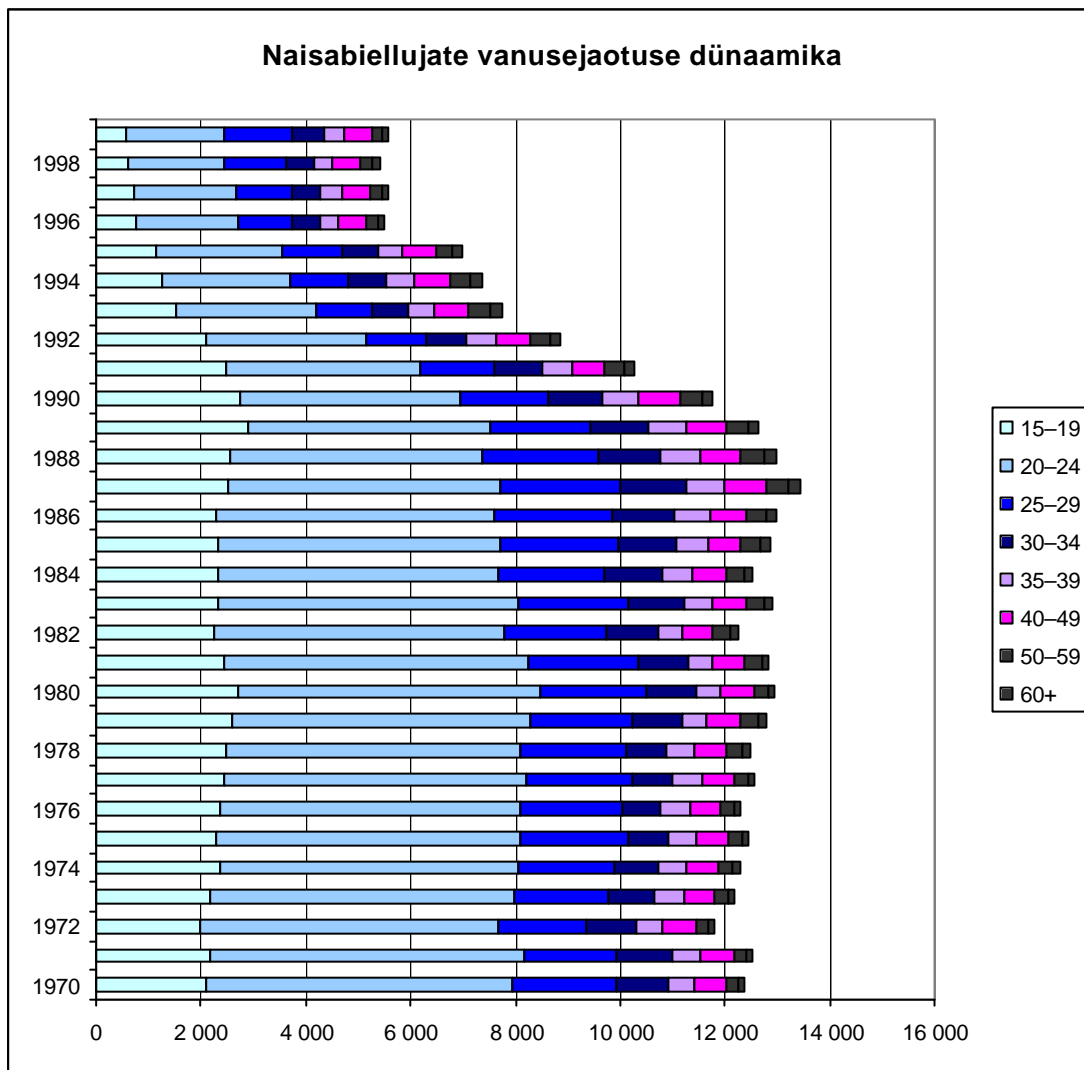
3.2.2. Abiellumisvanus ja selle dünaamika

Üks olulisi näitajaid, mis määrab abielus inimeste osakaalu rahvastikus ja selle kaudu mõjustab ka sündimust, on abiellumisvanus, vt jooniseid 3.23 ja 3.24.

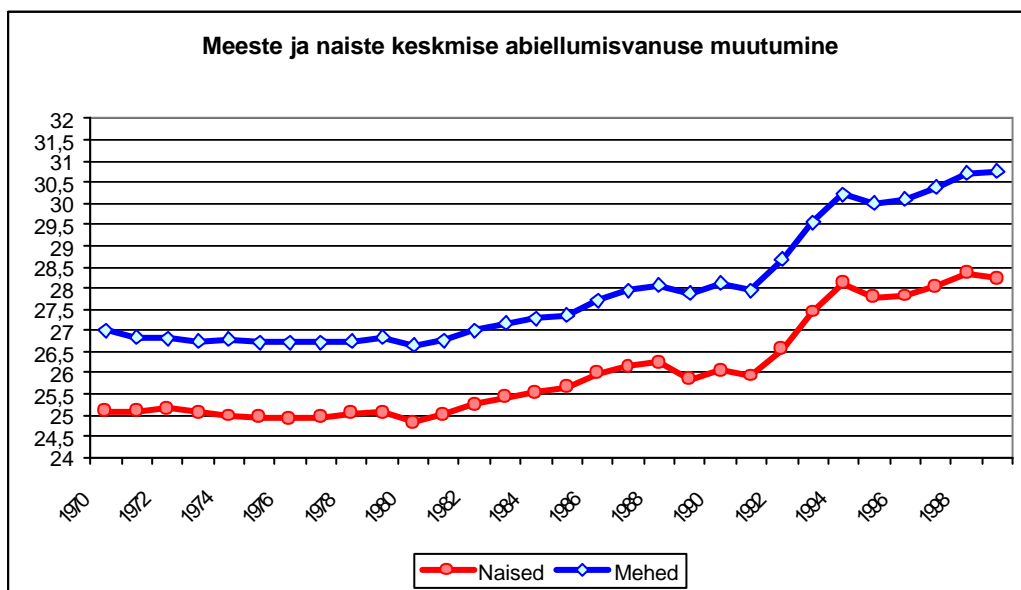

Joonis 3.23

Pikka aega abielluti Eestis suhteliselt noorelt, enne 25-aastaseks saamist. Seda soodustasid juba mainitud abiellumist stimuleerivad tegurid. Siiski oli abiellujate seas väga noorte kõrval ka märksa eakamaid, seda niihästi meeste kui naiste hulgas, vt joonised 3.23 ja 3.24.

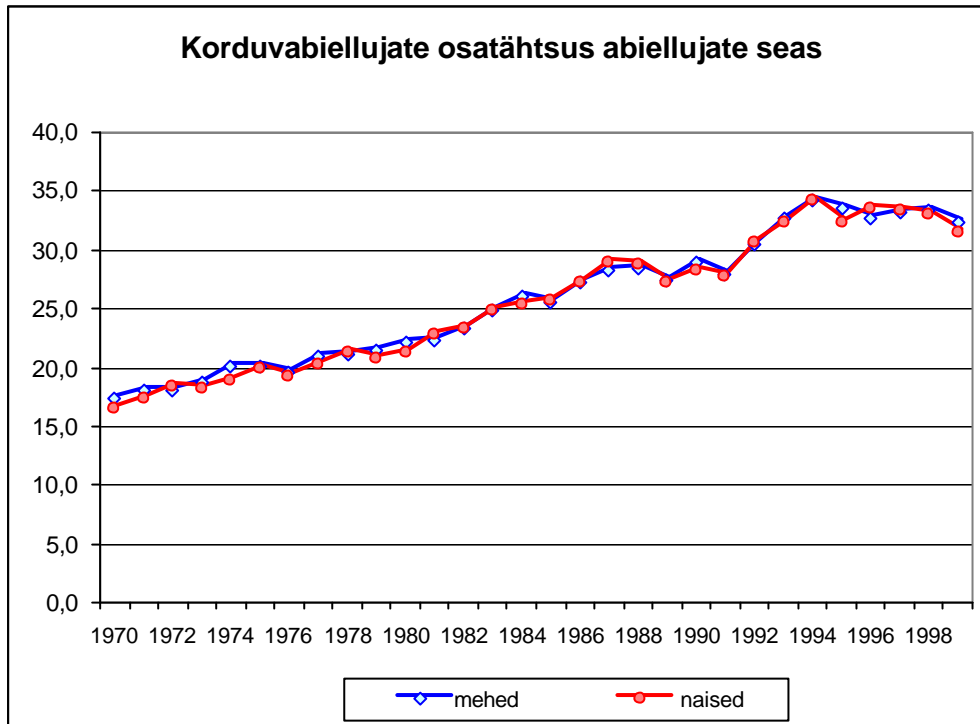
Joonis 3.24

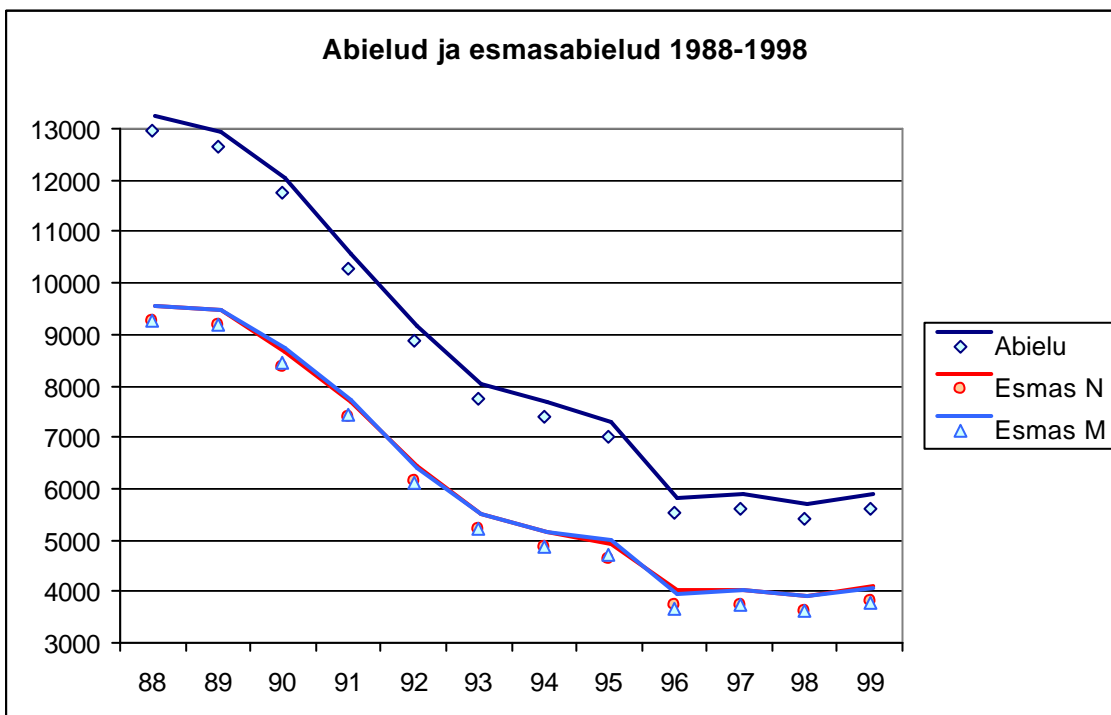
Joonis 3.25

Tähelepanuväärne on see, et alates 90ndate aastate algusest (so umbes viis aastat peale abiellumuse languse algust) hakkab märgatavalt tõusma abiellujate keskmine vanus (vt joonis 3.25). Senise 22-

aastase esmaabielluva pruudi ja 24-aastase peigmehe asemel jõuab 90ndate aastate lõpul Eesti naine esmakordse abieluni keskmiselt ligi 25-aastaselt ja mees veidi enam kui 27-aastasena. Seni pikka aega stabiilselt 2 aastasena püsinud abikaasade vanusevahe suureneb 2 ja poole aastani.

Joonis 3.26.

Joonis 3.27

Kordusabielude osa, mis Eestis ulatus 80ndatel aastatel veerandini, lähenedes üheksakümnendatel isegi kolmandikule, vt joonis 3.26. Tähelepanuväärne on ka see, et nagu ilmneb jooniselt 3.27, ei langenud kordusabielude intensiivsus üldise abiellumuse langusega sünkroonselt, vaid jäi pigem

endisele tasemele. On võimalik, et suhteliselt kõrgemas eas kordusabiellujaid stimuleerisid oma suhet juriidiliselt vormistama majanduslikud ja omandiga seotud kaalutlused.

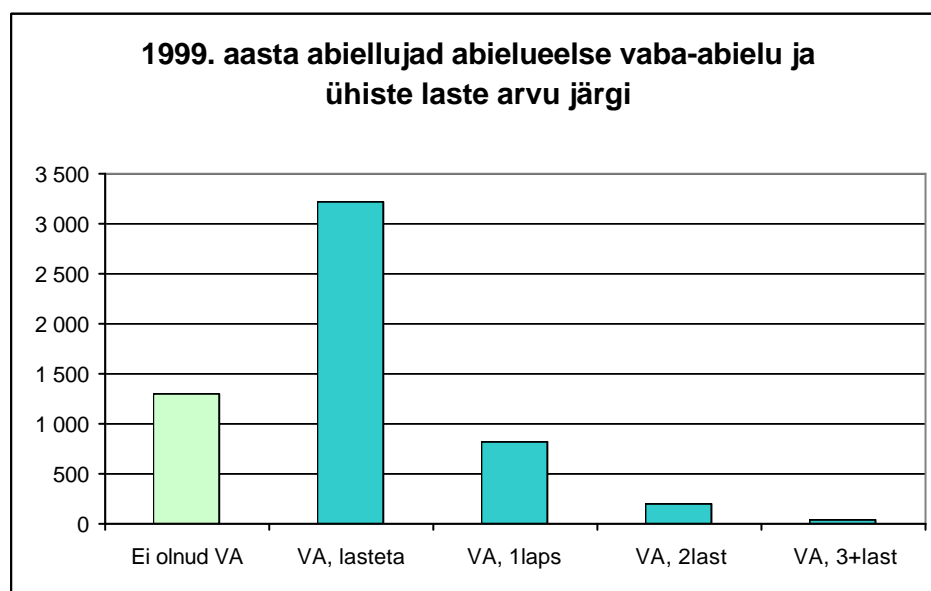
Kuni 80nda aastani mõjutasid kordusabiellujad keskmist abiellumisvanust vähem kui kolme aasta võrra: keskmine pruut oli 25, keskmine peigmees 27-aastane.

Sellest peale algas aga lineaarne tõusuperiood, mis kestis 80ndate lõpuni. Seda põhjustas korduvabiellujate osakaalu suurenemine, sest samal ajal ei tõusnud esmaabielluja vanus (pigem isegi vastupidi). Kaheksakümnendate lõpuks ulatus keskmise pruudi vanus 26, peigmehe vanus 28 aastani. Järgmine tõusuperiood algas 90ndate alguses, ning selle tulemusena jõudis 90ndate lõpuks keskmise naisabielluja vanus 28 ja meesabielluja vanus 31 aastani (paneme tähele taas vanusevahe suurenemist). Euroopa keskmiste abiellumisvanustega võrreldes ei ole siiski Eesti abiellujate vanused veel kõrged. Eesti omapäraks on aga suhteliselt kõrge kordusabiellujate osakaal. Joonistelt 3.26 ja 3.27 on näha ka seda, et Eesti kordusabiellujate seas on meeste ja naiste osakaal püsinud väga ühtlasel tasemel.

3.2.3. Proovi- ja vabaabielu levik Eestis

Perekonnauuringud kinnitasid Eestis juba 70ndatel aastatel nn prooviabielu, st tulevaste abikaasade abielueelse kooselu üsna laia levikut. Kuigi sellele nähtusele ei õnnestunud anda vahetut kvantitatiivset hinnangut, järeldasid uurijad, et suurem osa neil aastatel abielluvatest abielupaaridest elas enne abiellumist vähemalt mõned kuud kuni aasta ühise leibkonnana, st suhteliselt lühiajalises vabaabielus, mida nimetati ka prooviabieluks.

Tänapäeval on perekonnasotsioloogide hinnangul vaba-abielu suures osas Euroopa maades (eeskätt Põhjamaad; mõnevõrra mujalgi) muutunud seaduslikule abielule alternatiivseks kooselu vormiks, mida asjaosalised ei käsitle ajutisena. Samas on endiselt tüüpiline, et enne seaduslikku abiellu astumist elab suurem osa abielupaare ühise leibkonnana, vt joonis 3.28, kus on esitatud ametliku statistika andmed 1999. aastal Eestis registreeritud abielupaaride abielueelse kooselu ja ühiste laste kohta. Siit järeldub, et 77% 1999. Aastal Eestis abiellunud paaridest elasid enne registreerimist ühise leibkonnana ja 19% neist oli vähemalt üks ühine laps.

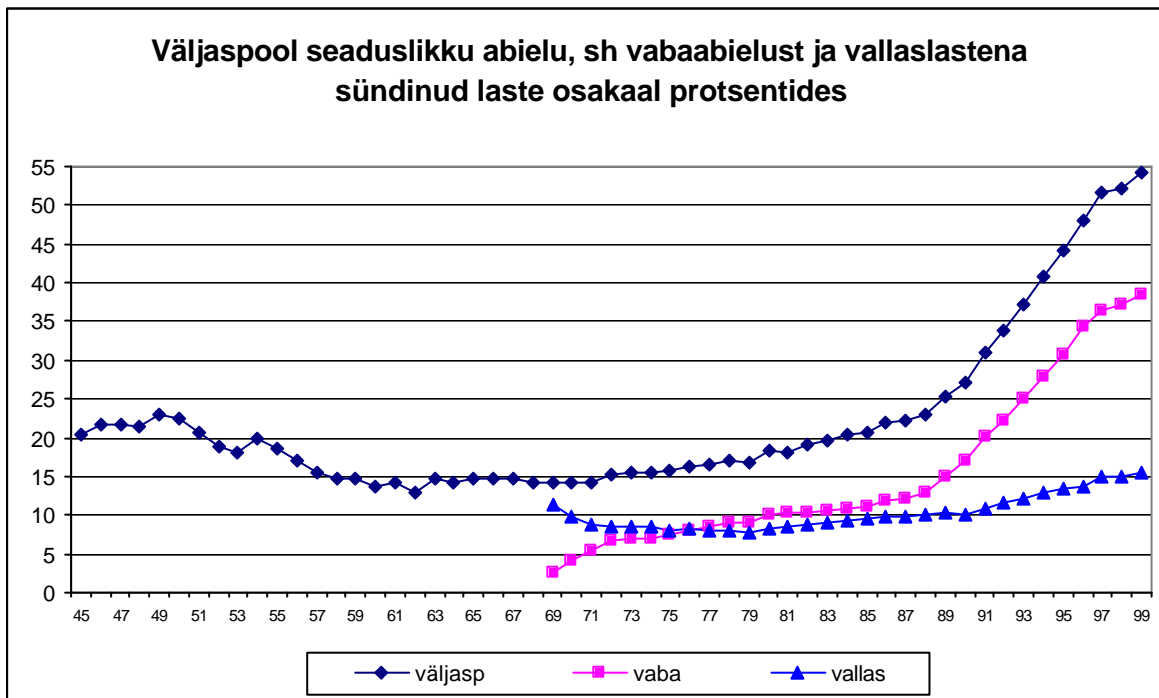

Joonis 3.28

Mitmesuguste valikuuringute põhjal (vt näiteks Norrbalt II, 2000) hinnatakse vabaabielus elavate isikute osakaalu kuni 15%ni.

3.2.4. Väljaspool seaduslikku abielu sündinud lapsed ajaloolises perspektiivis

Perekonnasuhete arengut jälgides tuleb arvestada, et kuigi Eesti elanikkond oli kristlik ja tunnustas kristlikku eetikat ja moraali, pole Eestis siiski käesoleva sajandi jooksul vallasemad olnud väga ränga hukkamõistu objektiks, mida näitab tõsiasi, et vallaslaste osatähtsus sündide seas oli juba 1923. Aastal üle 7% ja on pärast sõda pika aja jooksul püsinud vähemalt 10–15 % tasemel. Siinjuures tuleb märkida, et abordi legaliseerimine 1955 aastal põhjustas vallaslaste osakaalu vähenemist vaid umbes 5% võrra ning praktiliselt ei mõjunud sündimuskordajale. Üheks kõige kindlamaks tunnusemärgiks seadusliku abielu kõrval alternatiivse vabaabielu leviku kohta ongi nn 'mitteseaduslike' sündide arvukuse ja osatähtsuse kasv viimastel aastatel.

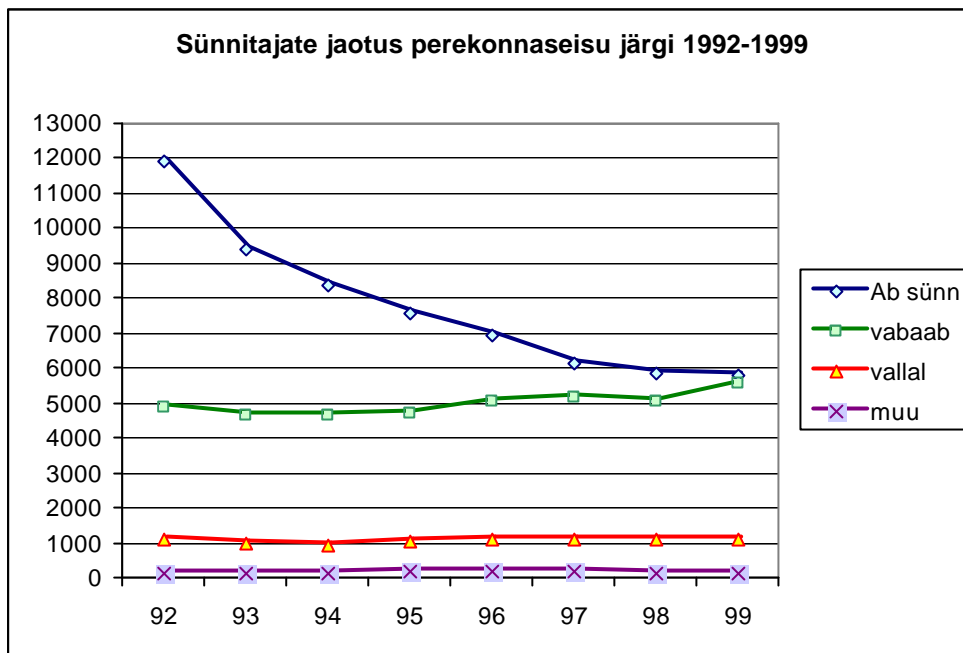

Joonis 3.29

Vaadeldes joonist 3.29 saame kindlaks teha abieluväliste sündide arvukuse muutumistrendid viimase 55 aasta jooksul, st II maailmasõja järgsel perioodil.

- Vahetult sõjajärgsel perioodil ulatus väljaspool abielu sündinud laste arv 20–23 protsendini kõigi sündide arvust.
- Viiekümnendate aastate jooksul (peale abordi legaliseerimist aastal 1955) langes abieluväliste laste suhtarv veidi allapoole 15% ja püsis sellel tasemel stabiilsena 15 aastat.
- Alates aastast 1970 hakkab väljaspool abielu sündinud laste arv suurenema, kusjuures kasv on kiire: seda kirjeldab eksponentsiaalne seadus.
- Samast ajast hakatakse Eesti statistikas tegema vahet vallaslaste ja vabaabielus vanemate laste vahel.
- Vallaslaste arv püsib esialgu väikeste kõikumistega stabiilselt 10% ümbruses, ning alates 1990ndast aastast kasvab lineaarselt umbes poole protsendi võrra aastas.
- Alates 80ndate aastate lõpust kasvab vabaabielust sündinud laste arv pidevalt ja läheneb sajandi lõpul juba abielust sündinud laste arvule.
- Aastal 1997 ületab väljaspool abielu sündinud laste arv seaduslikust abielust sündinud laste arvu.

3.2.5. Sünnitajate perekonnaseisu dünaamika 1990ndatel aastatel

Joonis 3.30.

Ilmselt kompenseerib seaduslikku abielu kiiresti leviv vabaabieliu, milleks ühiskond oli tegelikult vaimselt valmis juba 80ndatel aastatel. Vabaabieliu võtavad meelsasti omaks noored, kelle puhul vabaabieliu tähendab ühelt poolt uuendusmeelset 'oma tee rajamist' sõltumatult vanemate soovidest ja traditsioonidest, teiselt poolt aga kohustuste ja vastutuse hajutamist. Samas elab vaba-abieliu ka arvestatav hulk keskealisi ja eakaidki inimesi, kellest suur osa on varem juba abielus olnud ja kes tihti seetõttu ei pea seaduslikku registreerimist oluliseks (niikuinii ollakse juba *abieluinimese seisuses*).

3.2.5. Sünnitaja perekonnaseis seos laste sünnijärjekorraga

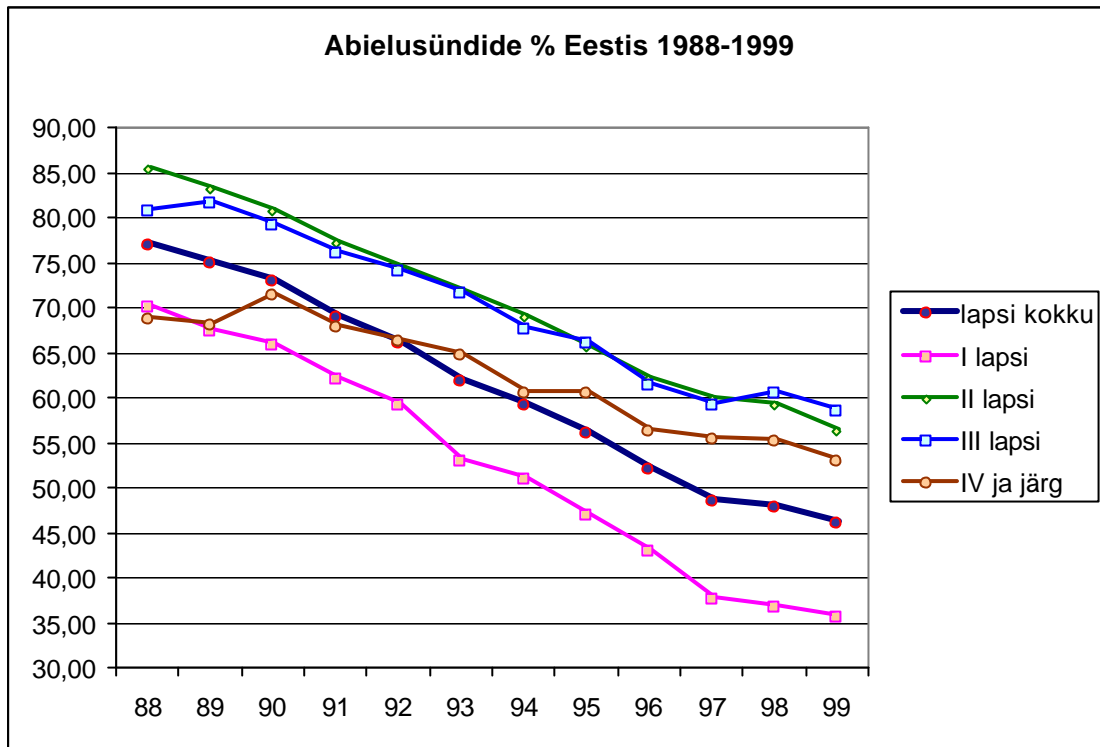
Jooniselt 3.31 selgub, et abielusündimus alaneb mitte ainult esimeste laste, vaid ka järgmiste puhul kiiresti. On näha, et 1999 aastal, mil abielust sündinud laste osakaal on langenud alla 50%, on väljaspool abielu sündinud mitte üksnes enamus esimesi lapsi, vaid ka üle 40% teistest ja kolmandatest lastest ning ligi pooled neljandatest ja enamatest lastest. Seega ei käsitle paljud pered vabaabieliu mitte kui lühiajalist prooviabieliu, vaid kui suhteliselt kestvat kooselu vormi.

Pole alust arvata, et noortel paaridel, kes alustavad kooselu vabaabieliu vormis, oleks võrreldes seaduslikus abielus noorte abielupaaridega rohkem lapsi, pigem vastupidi. Seda arvestades võib esitada järgmised (pigem konservatiivsed) hinnangud vabaabieliu leviku kohta:

- 1–2 aastat koos elanud paaridest on suurem osa vaba-abieliu;
- 3–4 aastat koos elanud paaridest on abielus umbes pooled;
- 5–10 aastat koos elanud paaridest on abielus üle poole, ent mitte rohkem kui kolmveerand.

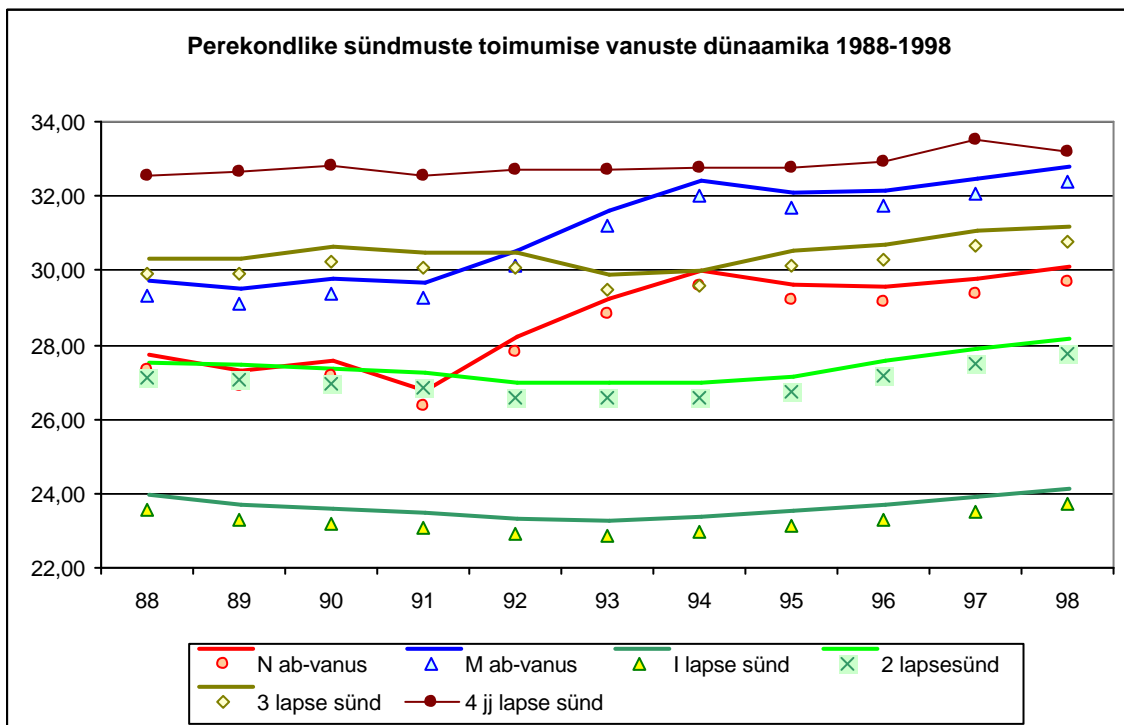
Sealjuures ei saa hinnata seda, kas koos on elanud samad partnerid ja pole teada ka see, kui paljudel juhtudel on partnerid vahetunud.

Kuigi abielu- ja sünnistatistika andmetel tekib mulje, et seaduslik abielu on ühiskonnas valutult asendunud vaba kooseluga, vajab see hüpotees siiski täiendavat kontrollimist, mida me teeme edaspidi, kontrollides seda, kuid võrd mõjustab naise perekonnaseis tema otsust, kas sünnitada või katkestada rasedus.

Joonis 3.31.

3.2.6. Perekondlike sündmuste ajalise järjestuse dünaamika

Joonis 3.32

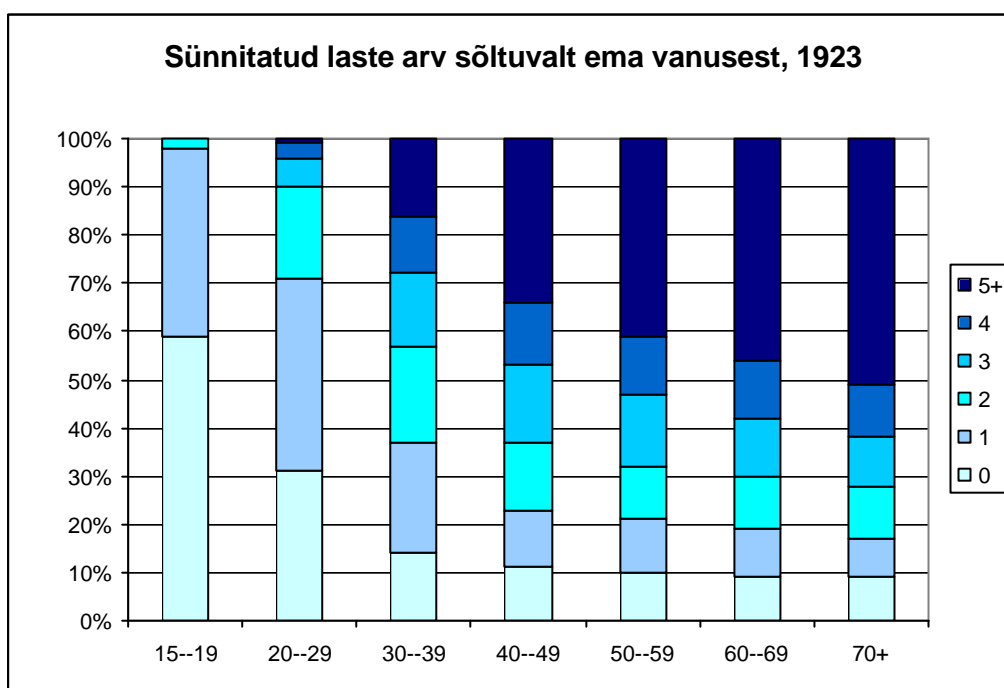
Kui traditsioonilises ühiskonnas peeti väga oluliseks perekondlike sündmuste järjestust – kõigepealt abielu, seejärel alles laste sünid, siis jooniselt 3.32 ilmneb, et Eestis on perekondlikud väärtused

viimase kümnendi jooksul oluliselt muutunud. Juba 1988. aastal toimus esimese lapse sünd keskmiselt enne naise abiellumist. Loomulikult mõjustab siin sündmuste järjestust asjaolu, et abiellujate seas on arvestatav hulk korduvabiellujaid, kes on ülejäänutest märgatavalt vanemad. Edasine trend on aga ilmne: nii meeste kui ka naiste abiellumisvanus kasvab märksa kiiremini kui naise vanus laste sünnil, nii et 1998. aastaks ületab naise keskmine abiellumisvanus märgatavalt naise keskmist vanust teise lapse sünnil (ja läheneb keskmisele vanusele kolmanda lapse sünnil). Viimane sündmus toimub aga üldse suhteliselt väheste naiste elus.

3.3. Laste arvukuse reguleerimine ja laste arv peres

3.3.1. Laste arvu reguleerimine XIX sajandi lõpus

Eestis, nagu ka kogu Euroopas, on laste arv perekonnas üldiselt vähenenud, vt joonist 3.33, kus on esitatud naiste poolt sünnitatud laste arvud sõltuvalt vanusest aastal 1923.

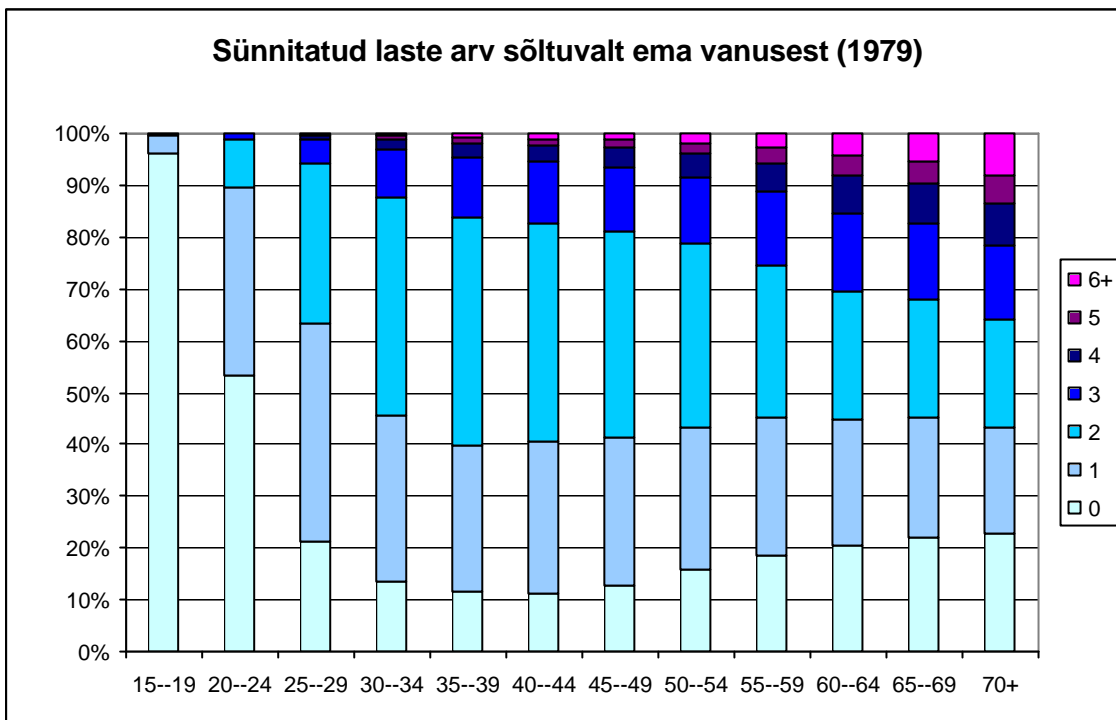

Joonis 3.33

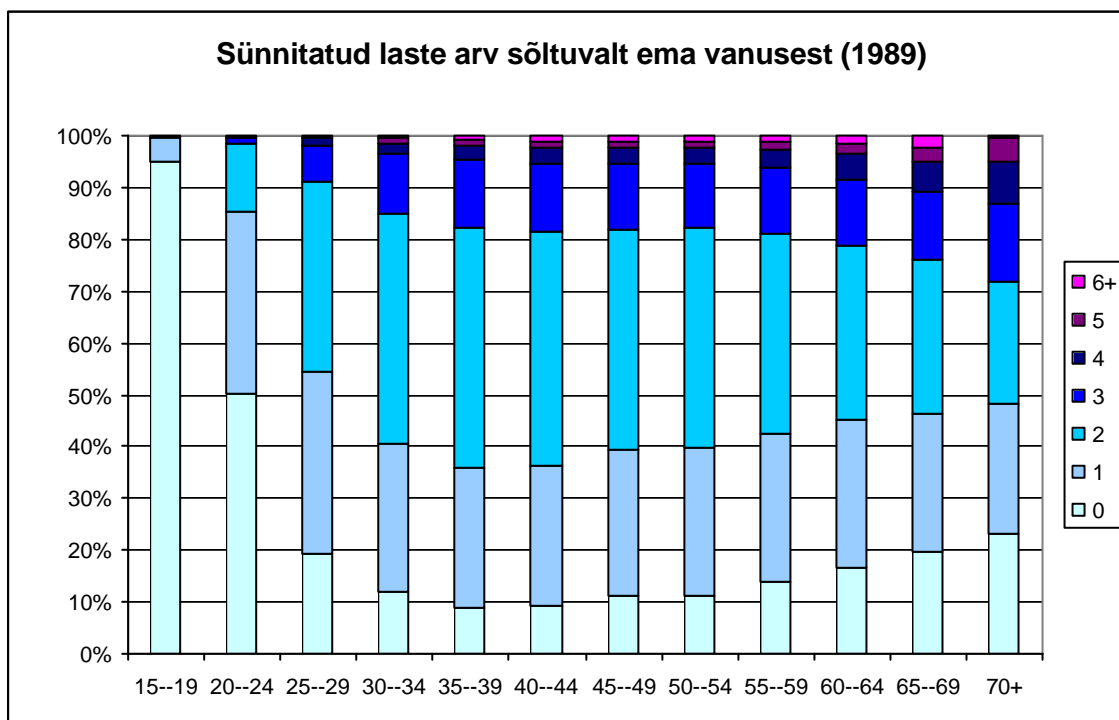
Tähelepanuväärne on siin nelja viimase tulba võrdlus, kus on tegemist praktiliselt viljakast east väljunud naiste kohortidega. Näeme, et

- üle poolte XIX sajandi esimesel poolel või keskel sündinud naistest on sünnitanud vähemalt viis last.
- Vähemalt viis last sünnitanud naiste osakaal väheneb vastavalt naise sünniaastale linearselt.
- XIX sajandi viimase veerandi algul (aastail 1973–83) sündinud naistest on vähemalt viis last sünnitanud vaid 35%.
- Kõigi nelja vaadeldava naiste põlvkonna puhul on alla viie lapse sünnitanute seas ühe-, kahe- kolme- ja neljalapseliste emade osakaalud praktiliselt ühesugused, kuid ilmneb, et suurimat populaarsust hakkab võitma kolmelapseline perekond.

Jooniselt 3.33 ilmnev kiire eriti lasterohkete emade suhtarvu langus viib mõttele laste arvu teadlikust piiramisest, mis sai hoogu XIX sajandi lõpukümnenditel ja käesoleva sajandi alguses seoses majandusarenguga Eestis, sealhulgas ka tunnetatud vajadusega lapsi koolitada, mis muutis lapse enneolematult kalliks.

Joonis 3.34

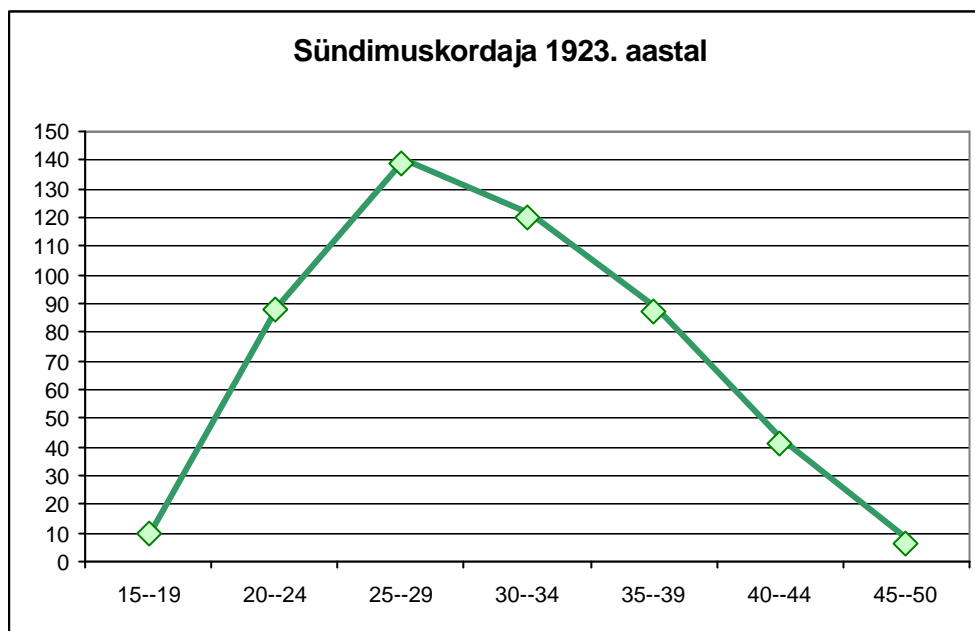

Joonis 3.35

Võrreldes joonist 3.33 vastavalt 56 ja 66 aastat (kaks põlvkonda) hilisemat olukorda kajastavate joonistega 3.34 ja 3.35, võime väga selgelt jälgida, kuidas paljulapseline pere asendub tüüpilise kahelapselise perega. Tähelepanuväärne on siinjuures see, et sõjajärgsel kümnendil (1945–1954) sündinud naised ei ole küll eriti lasterohked, kuid lastetuks on neist jäänud alla 10% – arv, mis on lähedane bioloogilisele miinimumile. Seega võime teha järelduse, et juba mitme põlvkonna vältel on Eesti naine teadlikult laste arvu reguleerinud.

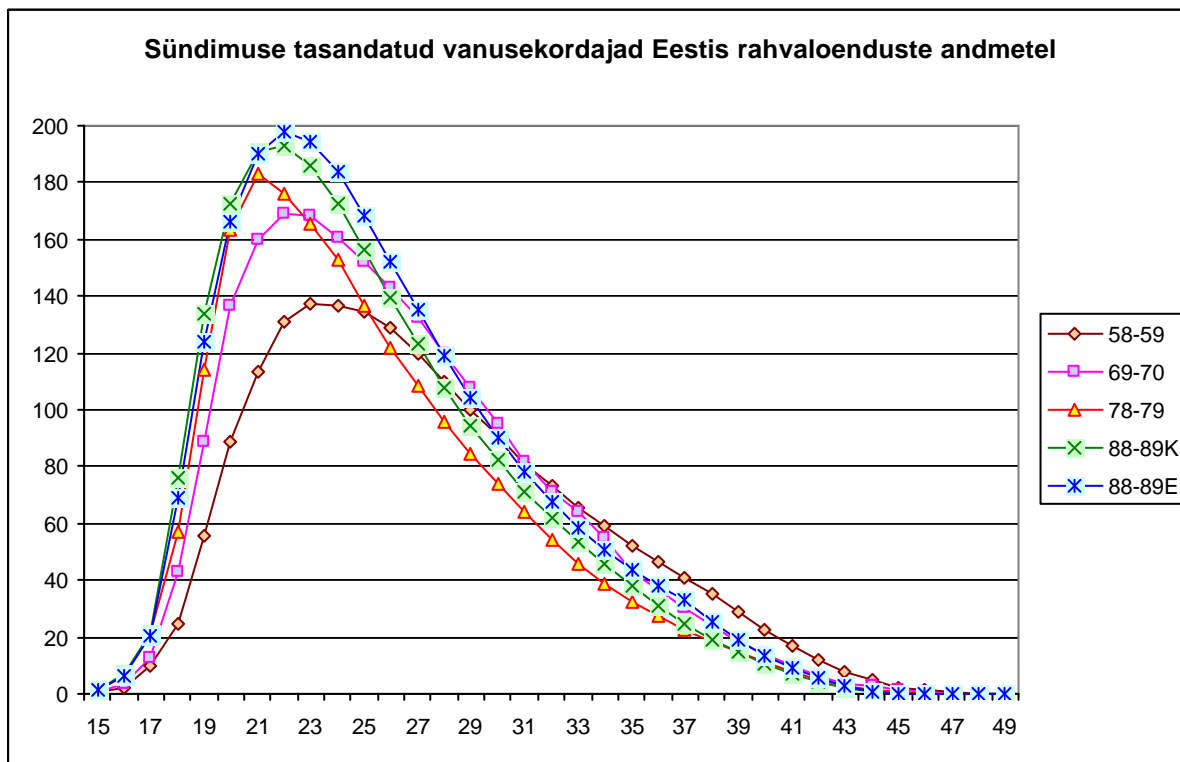
3.3.2. Sünnituste arvu reguleerimine käesoleval sajandil

Joonistel 3.36 ja 3.37 esitatud sündimuskõverate võrdlus näitab selgelt, et ajapikku on sündimust teadlikult piiratud, piirdudes esimeste sündivate lastega. Kuigi sündimus ka 1923. aastal oli Eestis

Joonis 3.36

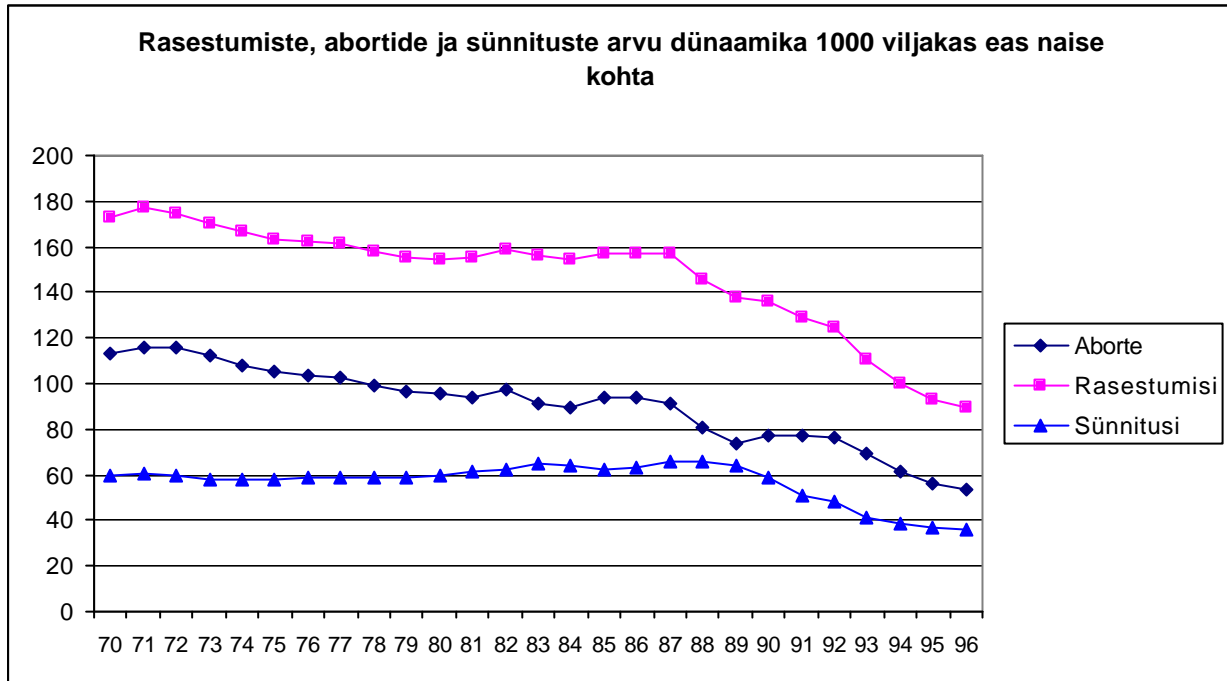
küllalt madal, on jooniselt 3.36 näha, et suur hulk lapsi sündis ka suhteliselt eakatel naistel – nähtus, mida põlvkond hiljem, 1959. aastal esines märksa harvem. Kõigi järgmiste, okupatsiooni ajal toimunud rahvaloenduste käigus aina süveneb sünnitamise kontsentreerumine suhteliselt lühikesele ajaperioodile 19- ja 27-aastasest vanusevahemikus. Seda toetasid ka naistearstid, sest sünnitamine nimetatud vahemikus on minimaalse riskiga.

Joonis 3.37.

3.3.3. Abort kui peamine laste arvu reguleerimise vahend XX sajandi teise poole Eestis

Alates aborti seadustamisest Eestis (Nõukogude Liidus) muutus abort kiiresti peamiseks laste arvu reguleerimise vahendiks, vt joonis 3.38, ning pikka aega ületas abortide arv Eestis sündide arvu 1,5–1,8 kordselt – suhtarv, mis ületab mitmekordselt selle näitaja kõikjal väljaspool kommunistliku süsteemi maid.

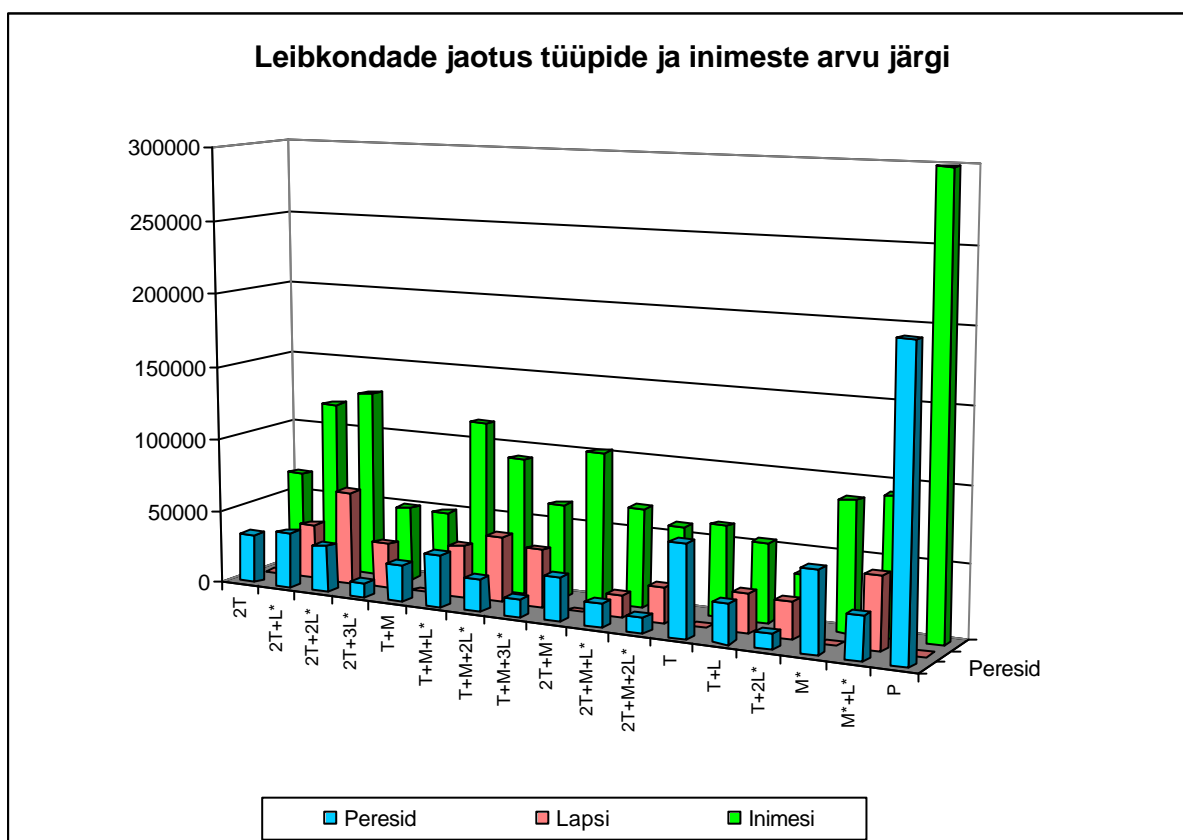
Joonis 3.38

Teatav murrang toimub Eestis küll 80ndate aastate lõpul, mil rasestumiste arv hakkab lineaarselt langema. Ilmselt on siin tegemist teiste rasestumisvastaste vahendite leviku ja kasutuselevõutuga. Siiski jääb abortide suhtarv kõrgeks, ning veel käesolevalgi aastal ületab abortide arv sünnituste arvu, kuigi on langenud madalaimale tasemele abordikeelu tühistamisest saadik.

3.4. Eesti perede tüpoloogია ja tüüpide levik

3.4.1. Leibkonnatüübid ja nende esinemissagedus

Joonis 3.39

Käesolevas osas rakendame aruande esimeses peatükis esitatud leibkondade tüpoloogiat, vt joonis 3.39. Peale vähearvukate leibkonnatüüpide kokkuvõtmist saime 15 leibkondade põhitüüpi, mida alljärgnevas lühidalt iseloomustame ja näitame ka nende sageduse elanikkonnas. Märkime, et põhitüüpide osas kattub see tüpология ka käesoleva peatüki alguses esitatud üldlevinud tüüpidega (vt joonised 3.3 ja 3.4), kuid on sellest veidi detailsem. Erilist tähelepanu pöörame laste arvukusele igas leibkonnatüübis ja keskendume nende leibkonna struktuurist tingitud kasvu- ja kasvatusriskidele.

Tüüp 1 (P) – pensionäripere.

Seda tüüpi peredes ei ole ühtki (mittepensionärist) töötajat ega mittetöötajat, küll aga on ca 1% peredes noori ja 1% peredest õpilasi. Keskmine pensionäripere suurus on 1,32 liiget, neist keskmiselt 1,3 pensionäri. Pensionäripere on Eesti ühiskonnas kõige levinum peretüüp, neid on kokku üle 180 000, seega on 27,3% kõigist leibkondadest pensionäripere. Pensionäriperes elab kokku 240 000 inimest, seega 16,5% elanikest.

Pensionäripere on linna ja maa vahel küllaltki ühtlaselt jaotatud väikese maa ülekaaluga: maal on pensionäripereid 31,2% kõigist peredest ja nende keskmine suurus on 1,37 inimest, linnaperedest moodustavad pensionäripereid 26% ja nende keskmine suurus on 1,31 inimest. Et pensionäripereades on lapsi ja noori vaid üksikjuhtudel, ei käsitleta neid peresid lastega perede hulgas.

Pensionäripereade hulgas on ka lastega peresid, kuid neid on liiga vähe eraldi analüüsimiseks. Umbes 2000 pensionäripere on ühelapselised, nende keskmine suurus on 2,74 liiget ja 400 peret on kahelapselised (pere suurus keskmiselt 4,22). Seega elab Eestis pensionäripereades hinnanguliselt kokku 4000 last ja noort, neist 2500 maal ja 1500 linnas, mis teeb veidi üle 1% laste ja noorte koguarvust.

Eesti lastest **1%** elab pensionäriperedes, kus ei ole ühtki tööealist täiskasvanut. Suuremal osal nendest ei ole ka õdesid-vendi. Niisuguste perede laste sotsiaalse arengu eeldused on üldiselt tagasihoidlikud.

Tüüp 2 (M) – lasteta mittetöötaja(-te) pered

Seda tüüpi peredes ei ole ühtki töötavat liiget, kuid on vähemalt üks tööealine mittetöötaja. Samuti pole seda tüüpi peredes lapsi, küll aga on ca 5% peredest noori. Keskmiselt on lasteta mittetöötaja peres 0,66 aktiivses eas meest, 0,49 aktiivses eas naist ja 0,51 pensionärist liiget. Keskmise mittetöötaja pere suurus on 1,67 liiget. Lasteta mittetöötajate pered moodustavad ca 3% kõigist Eesti leibkondadest, neid on kokku ligi 20 000 ja neis elab 26 000 inimest, so alla 2% eesti elanikest.

Maal on selliseid peresid ligi 4% leibkondade üldarvust ja pere keskmine suurus on 1,8 inimest. Linnas on lasteta mittetöötaja(-te) peresid 2,65% kõigist leibkondadest ning leibkonna suurus on 1,6. Väike erinevus on leibkonnaliikmete soo jaotuses: maal on leibkonnas mittetöötavaid aktiivses eas naisi rohkem (keskmiselt 0,72 leibkonna kohta) ja mehi vähem (0,62), linnas on see vahekord vastupidine: mehi on samuti keskmiselt 0,62 leibkonna kohta, kuid naisi on leibkonna kohta vaid 0,49. Lastega perede vaatlemisel jätame need pered kõrvale.

Tüüp 3 (M+L) – lapsega (lastega) mittetöötaja(-te) pered

Seda tüüpi peredes ei ole ühtki (mittepensionärist) töötajat, kuid on vähemalt üks aktiivses eas mittetöötaja ja vähemalt üks laps. Keskmiselt on lastega mittetöötaja peres 0,32 aktiivses eas meest, 0,94 aktiivses eas naist ja 0,16 pensionärist liiget. Lapsi ja noori on niisuguses peres keskmiselt 1,88 ja nad jagunevad vanuse järgi järgmiselt: keskmiselt on igas peres 0,22 väikelast, 0,36 mudilast, 1,03 õpilast ja 0,27 noort. Keskmise lastega mittetöötaja pere suuruseks on 3,34 liiget ja neis on iga täiskasvanu kohta 1,33 last ja noort. Neid peresid iseloomustab lisaks töötajate täielikule puudumisele veel ka täiskasvanute ja eriti aktiivses eas meeste vähesus (ühe aktiivses eas mehe kohta tuleb sellistes peredes keskmiselt üle üheksa muu leibkonnaliikme – naise, lapse, vanuri või nooruki). Lasteg mittetöötajate peresid on kokku ca 11 000, need moodustavad 1,67% kõigist peredest, kuid niisugustes peredes elab 2,5% Eesti elanikest ja 5,5% lastest.

Maal on lasteta mittetöötajate peresid suhteliselt rohkem – umbes 5000, mis moodustab 3,1% maaleibkondade koguarvust. Maal on sellises peres keskmiselt 2,18 last ja noort, seega kokku üle 11 000 lapse ja noore. Linnas on lastega mittetöötajate peresid 6000, so 1,2% linnaperedest ja neis kasvab ligi 10 000 last. Maal on lastega mittetöötaja pere suuruseks 3,79, linnas – 2,96 inimest.

Lastega mittetöötajate pered jagunevad laste arvu poolest alljärgnevalt: ligi 5000 peret on ühe lapsega (pere suurus 2,56 liiget), üle 4000 pere on kahe lapsega (pere suurus on 3,47 liiget) ja ligi 2000 peret on lasterohked – vähemalt kolmelapselised, keskmise peresuurusega 5,2 liiget.

Eestis kasvab enam kui **5%** kõigist lastest niisugustes leibkondades, kus pole üldse töötajaid, on vähe täiskasvanuid ja äärmiselt vähe tööealisi mehi. Ilmselt on niisugune kasvukeskkond ebasoodus nii sotsiaalses kui ka materiaalses mõttes.

Tüüp 4 (T) – üksiktöötaja pered

Need on pered, kus on täpselt üks töötaja, kuid ei ole aktiivses eas mittetöötajaid ja ei ole lapsi (küll aga on 5% peredest noori). Lisaks sellele on üksiktöötaja leibkonnas keskmiselt 0,3 pensionäri. Selliseid leibkondi on üle 140 000, so 21,64% kõigist Eesti leibkondadest (arvukuselt teine leibkonnatüüp pensionäriperede järel). Üksiktöötaja peres on keskmiselt 1,39 liiget ja niisugustes peredes elab kokku 195 000 inimest, mis moodustab ca 13% elanikest. Töötavate leibkonnaliikmete suhtarv (so töötavate leibkonnaliikmete keskmise arvu ja leibkonnaliikmete keskmise arvu suhe) on sellistes leibkondades 0,74.

Maal on üksiktöötaja peresid ca 28 000, so 16,5% leibkondadest ja linnas 116 000, so 23,4% leibkondadest. Pensionäre on leibkonna kohta maal 0,34 ja linnas 0,3, vastavalt sellele on üksiktöötaja pere keskmine suurus maal 1,42 ja linnas 1,38.

Kõigist Eesti kuni 18-aastastest lastest ja noortest **2%** elab omaette leibkonnana. Enamasti on need noored 15–18aastased töötajad. Lastega perede vaatlemisel jätame need pered kõrvale.

Tüüp 5 (T + L) – üksiktöötaja pered ühe lapsega

Need on pered, kus on täpselt üks töötav leibkonnaliige, puuduvad mittetöötavad aktiivses eas leibkonnaliikmed ja on täpselt üks laps – seega tüüpilised töötava ühelapselise üksikvanema pered. Võib lisanduda ka pensionärist leibkonnaliige, neid on keskmiselt leibkonna kohta 0,21. Töötav leibkonnaliige – üksikvanem – on valdavalt naine: seda tüüpi leibkonnas on keskmiselt 0,92 naist ja 0,08 meest. Lapsed jagunevad vanuserühmadesse: 0,03 väikelast, 0,18 mudilast, 0,64 õpilast ja 0,22 noort. Tähelepanu väärib väikelaste suhteliselt madal protsent laste hulgas. Ühelapselisi üksikvanema peresid on kokku üle 38 000, so 5,8% kõigist leibkondadest, nende keskmine suurus on 2,34 liiget ja neis elab üle 88 000 inimest, so ca 6% kõigist Eesti elanikest, kuid üle 10% kõigist Eesti lastest ja noortest. Niisugustes peredes on töötavate leibkonnaliikmete suhtarv 0,436.

Üksiku töötava vanemaga peresid on linnades rohkem kui maal: linnaperedest on selliseid 6,5%, maaperedest aga ainult 3,55%. Maapered on ka veidi suuremad (keskmiselt 2,4 liiget linnapere 2,33 liikme vastu), sest neis on pisut sagedamini ka pensionärist liige. Tähelepanuväärne erinevus on aga see, et maal on rohkem üksikisa peresid kui linnas; nais- ja meestöötajate suhe üksikvanema peres on maal 0,83:0,17=5 ja linnas 0,94:0,6=15.

Eesti lastest **11%** kasvab peredes, kus neil on ainult üks vanem (enamasti ema), kes töötab ja puudub ka vend või õde. Umbes ühel viiendikul sellistest lastest on kodus vanavanem. Ligi üks protsent lastest kasvab emata, õeta ja vennata, neid kasvatab üksikisa. Niisuguste laste kasvukeskkond on probleemne pigem sotsiaalses, kuid vahel ka materiaalses mõttes.

Tüüp 6 (T+2L) – üksiktöötaja lastega

Need on pered, kus on täpselt üks töötav leibkonnaliige, puuduvad mittetöötavad aktiivses eas leibkonnaliikmed ja on vähemalt kaks last – seega tüüpilised töötava mitmelapselise üksikvanema pered. Võib lisanduda ka pensionärist leibkonnaliige, neid on keskmiselt leibkonna kohta 0,20. Töötav leibkonnaliige – üksikvanem – on taas valdavalt naine: seda tüüpi leibkonnas on keskmiselt 0,92 naist ja 0,08 meest (samad näitajad, mis ühelapselises pereski). Lapsed jagunevad vanuserühmadesse: 0,14 väikelast, 0,34 mudilast, 1,6 õpilast ja 0,32 noort. Mitmelapselisi üksikvanema peresid on kokku 14 000, so 2,1% kõigist leibkondadest, nende keskmine suurus on 3,64 inimest (sh 2,4 last ja noort) ja neis elab ca 50 000 inimest, so ca 3,4% kõigist Eesti elanikest, kuid üle 8% kõigist Eesti lastest ja noortest. Töötavate leibkonnaliikmete suhtarv on sellises peres kõigest 0,279, seega üks madalamaid, kusjuures töötajaks on naine.

Mitmelapselise üksikvanemaga peresid on aga maal suhteliselt rohkem (2,51% ehk 4200 peret) kui linnas (1,99% ehk 9800 peret). Maaperede keskmine suurus on 3,82, neis on lapsi ja noori keskmiselt 2,57, linnaperede suurus on 3,55 ja neis on keskmiselt 2,32 last. Erilisi erinevusi pole ei meeste-naiste suhtes ega ka pensionäride osakaalus. Mitmelapseliste üksikvanema perede hulgas on 11000 kahelapselist peret (keskmise suurusega 3,35 liiget) ja ja 3000 vähemalt kolmelapselist peret (keskmise suurusega 4,67 liiget).

Eesti lastest **9%** kasvab peredes, kus neil on küll õde või vend, kuid ainult üks vanem (enamasti ema), kes töötab. Umbes ühel viiendikul sellistest lastest on kodus vanavanem. Ligi üks protsent lastest kasvab emata, neid kasvatab üksikisa. Võrreldes eelmise tüübiga on seda tüüpi peredes kasvukeskkond sotsiaalses mõttes soodsam, kuid materiaalses mõttes ebasoodsam.

Võttes kokku leibkonnatüübid 1 (P), 3 (M+L), 5 (T+L) ja 6 (T+2L) näeme, et üle veerandi lastest ja noortest kasvavad sotsiaalses ja üldiselt ka materiaalses mõttes mittersoodsas keskkonnas, st leibkondades, kus on kas üksivanem või/ja pole üldse töötavaid leibkonnaliikmeid.

Tüüp 7 (T+M) – töötaja ja mittetöötaja lasteta.

Need on pered, kus on täpselt üks töötaja, ja vähemalt üks (keskmiselt 1,10) aktiivses eas mittetöötaja, kuid kus ei ole lapsi (küll aga on 16% peredest noori). Lisaks sellele on töötaja ja mittetöötaja leibkonnas keskmiselt 0,23 pensionäri. Meeste ja naiste suhe on sellises leibkonnas keskmiselt 1,05:1 meeste kasuks, kuid tegemist poles siiski klassikalise skeemiga – mees teenib leiba, naine on kodus. Meeste töösosaluse protsent on 53% naiste 47% vastu. Töötaja ja mittetöötajaga leibkondi on Eestis üle 18 600, so 2,81% kõigist Eesti leibkondadest. Töötaja ja mittetöötaja peres on keskmiselt 2,36 liiget ja niisugustes peredes elab kokku 47 000 inimest, mis moodustab üle 3% Eesti elanikest. Töötavate leibkonnaliikmete suhtarv on seda tüüpi peres 0,401.

Maal on töötaja ja mittetöötaja peresid veidi rohkem, 3,02% linna 2,74% vastu. Pensionäre on leibkonna kohta maal 0,285 ja linnas 0,205. Maal on taolist tüüpi peredes mehi pisut rohkem kui linnas, kusjuures mõneprotsendine vahe ilmneb just mittetöötavate meeste osas. Keskmine pere suurus erineb maal ja linnas vähe. Üks protsent laste ja noorte hulgast – need on 15–18-aastased – elab taolistes leibkondades, osa neist on juba enesele ise pere loonud. Lastega perede vaatlemisel jätame need pered kõrvale.

Tüüp 8 (T+M+L) – töötaja, mittetöötaja ja laps

Need on pered, kus on täpselt üks töötaja, vähemalt üks (keskmiselt 1,10) aktiivses eas mittetöötaja ja kus on täpselt üks laps. Lisaks sellele on lapsega töötaja ja mittetöötaja leibkonnas keskmiselt 0,096 pensionäri. Kuigi formaalselt on tegemist nõ klassikalise perekonnaga – (töötav) isa, (kodune) ema ja laps, on siiski töötavate leibkonnaliikmete seas mehi vaid 65%, seega enam kui kolmandikul juhtudest on töötavaks leibkonnaliikmeks naine (kuid enamasti on aktiivses eas meessoost liige siiski leibkonnas olemas). Mittetöötavaid leibkonnaliikmeid on keskmiselt 1,11, lisaks lapsele on 20% leibkondades veel ka noori, seega on vaadeldavat tüüpi leibkonnas keskmiselt 3,28 liiget. Niisuguseid leibkondi on ligi 18 000 ja nad moodustavad 2,67% kõigist leibkondadest. Nendes elab ligi 60 000 inimest, seega umbes 4% Eesti elanikest ja üle 5% lastest ja noortest. Seda tüüpi leibkondades on töötavate leibkonnaliikmete suhtarv 0,299.

Maal on ühelapselisi töötaja ja mittetöötaja peresid veidi vähem kui linnas, vastavalt 2,5% ja 2,75% kõigist leibkondadest, kuid maal on leibkonnad keskmiselt veidi suuremad – vastavalt 3,43 ja 3,24 liiget.

Eesti lastest 6% kasvab peredes, kus on kaks vanemat, üks neist töötav, kuid puuduvad õed-vennad. Niisugustes peredes on niihästi sotsiaalsed kui ka materiaalsed tingimused keskmiselt rahuldavad.

Tüüp 9 (T+M+2L) – töötaja, mittetöötaja ja lapsed. Need on pered, kus on täpselt üks töötaja, vähemalt üks (keskmiselt 1,07) aktiivses eas mittetöötaja ja kus on vähemalt kaks (keskmiselt 2,5) last. Lisaks sellele on lapsega töötaja ja mittetöötaja leibkonnas keskmiselt 0,087 pensionäri. Kuigi formaalselt on tegemist nõ klassikalise perekonnaga – (töötav) isa, (kodune) ema ja lapsed, on siiski töötavate leibkonnaliikmete seas mehi vaid 78%, seega on enam kui viiendikul juhtudest töötavaks leibkonnaliikmeks naine (kuid enamasti on leibkonnas aktiivses eas meessoost liige siiski olemas). Mittetöötavaid leibkonnaliikmeid on keskmiselt 1,11, ja lapsed jagunevad vanuse järgi: 0,436 väikelast, 0,677 mudilast, 1,120 õpilast, 0,269 noort, seega on vaadeldavat tüüpi leibkonnas keskmiselt 4,57 liiget. Niisuguseid leibkondi on üle 20 000 ja nad moodustavad 3,02% kõigist leibkondadest. Nendes elab üle 90 000 inimese, seega enam kui 4% Eesti elanikest ja 13% lastest ja noortest.

Maal on lastega töötaja ja mittetöötaja peresid absoluutarvult peaaegu sama palju kui linnas – vastavalt 9500 ja 10500, mis tähendab vastavalt 5,7% maa- ja 2,1% linnaperedest. Et maaperes on laste arv keskmiselt 2,66 (leibkonna suurus 4,74) ja linnas 2,36 (leibkonna suurus 4,42), siis on niisugustes peredes maalapsi ja linnalapsi mõlemaid umbes 25 000, maal isegi paarisaja võrra rohkem kui linnas.

Nende leibkondade hulgas on ligi 14 000 kahelapselist (keskmine leibkonna suurus 4,18 liiget) ja üle 6000 paljulapselise (vähemalt kolme lapsega, keskmine leibkonna suurus 5,44 liiget).

Üle 13% Eesti lastest kasvab klassikalistes peredes, kus on kaks vanemat, üks neist töötav, ja vähemalt üks õde-venn. Niisugustes peredes on sotsiaalsed tingimused keskmiselt soodsad, kuid materiaalsed tingimused tihti rasked, sest töötajate suhtarv on üks madalamaid – keskmiselt kõigest 0,217.

Tüüp 10 (2T) – kahe töötajaga lasteta pere

Need on pered, kus on täpselt kaks töötajat, kuid ei ole lapsi (küll aga on 24% peredest noori). Lisaks sellele on kahe töötaja leibkonnas keskmiselt 0,14 mittetöötavat liiget ja 0,15 pensionäri. Meeste ja naiste suhe on sellises leibkonnas keskmiselt 1,05:1 meeste kasuks, kusjuures sama suhe kehtib ka töötavate leibkonnaliikmete puhul. Kahe töötajaga leibkond on Eestis üks levinumaid (arvukuselt kolmandal kohal, leibkondi on 76 000 ja see moodustab 11,5% leibkondade koguarvust. Kahe töötaja peres on keskmiselt 2,47 liiget ja niisugustes peredes elab kokku ligi 189 000 inimest, mis moodustab ligi 13% Eesti elanikest. Kahe töötaja peres on töötavate leibkonnaliikmete suhtarv üks kõrgemaid,

nimelt 0,82. Niisugustes peredes elab neli protsenti kuni 18-aastaste hulgast, need on 15-18-aastased noored, osa nähtavasti koos ühe vanemaga, osa omaette leibkonnana.

Maal on kahe töötaja peresid veidi vähem, 9,4% linna 12,23% vastu. Maal on aga pered pisut suuremad mittetöötavate leibkonnaliikmete, noorte ja pensionäride arvel (vastavalt 2,53 ja 2,45). Lastega perede vaatlemisel jätame need pered kõrvale.

Tüüp 11 (2T+L) – kahe töötajaga ühelapseline pere

Need on pered, kus on täpselt kaks töötajat ja üks laps. Lisaks sellele on nendes leibkondades keskmiselt 0,13 mittetöötavat liiget ja 0,1 pensionäri. Töötavatest leibkonnaliikmetest on keskmiselt 0,99 mehed ja 1,01 naised, ka mittetöötavate leibkonnaliikmete hulgas on väike meeste ülekaal. Seega on sellises leibkonnas üldjuhul lapsel olemas nii isa kui ema. Laste vanusejaotus on: 0,01 väikelast, 0,23 mudilast, 0,5 õpilast, 0,37 noort. Keskmise leibkonna suurus on 3,43. Niisuguseid leibkondi on ligi 53 000 ja nad moodustavad 7,96% kõigist leibkondadest. Nendes elab üle 180 000 inimese, seega enam kui 12% Eesti elanikest ja kuuendik lastest ja noortest. Töötavate leibkonnaliikmete suhtarv on nendes peredes 0,585, mis on küllaltki soodus.

Maal on ühelapselisi kahe töötajaga peresid vähem kui linnas, vastavalt 6,5% ja 8,5% kõigist leibkondadest, kuid maal on leibkonnad veidi suuremad – vastavalt 3,63 ja 3,38 liiget keskmiselt.

Eesti lastest **16%** elab kahe töötajaga ühelapselises peres, mis on suhteliselt soodne nii sotsiaalses kui ka materiaalses mõttes, kuigi miinuseks on õdede-vendade puudumine peres.

Tüüp 12 (2T+2L) – kahe töötajaga kahelapseline pere

Need on pered, kus on täpselt kaks töötajat ja kaks last. Lisaks sellele on nendes leibkondades keskmiselt 0,1 mittetöötavat liiget ja 0,07 pensionäri. Töötavatest leibkonnaliikmetest on praktiliselt võrdselt nii mehi kui naisi, kumbagi 1. Seega on sellises leibkonnas üldjuhul lapsel olemas nii isa kui ka ema, samuti üks õde või vend. Laste vanusejaotus on: 0,12 väikelast, 0,34 mudilast, 1,29 õpilast, 0,35 noort. Keskmise leibkonna suurus on 4,18. Niisuguseid leibkondi on üle 31 000 ja nad moodustavad 4,7% kõigist leibkondadest. Nendes elab üle 130 000 inimese, seega ligi 9% Eesti elanikest ja ligi 18% lastest ja noortest. Töötavate leibkonnaliikmete suhtarv on nendes peredes 0,47.

Maal on kahelapselisi kahe töötajaga peresid rohkem kui linnas, vastavalt 5,45% ja 4,445% kõigist leibkondadest. Traditsiooniliselt on maal leibkonnad veidi suuremad – keskmiselt vastavalt 4,27 ja 4,15 liiget.

Eesti lastest **17%** elab kahe töötajaga kahelapselises peres, mis moodustab soodsa sotsiaalse arengukeskkonna. See on üldse leibkonnatüüp, kus meie andmetel elab kõige rohkem lapsi. Et neis leibkondades on töötavate leibkonnaliikmete suhtarv alla 0,5, võib osas neist peredest olla materiaalseid probleeme.

Tüüp 13 (2T+3L) – kahe töötajaga paljulapseline pere

Need on pered, kus on täpselt kaks töötajat ja vähemalt kolm last. Lisaks sellele on nendes leibkondades keskmiselt 0,13 mittetöötavat liiget ja 0,05 pensionäri. Töötavatest leibkonnaliikmetest on meestel üheprotsendine ülekaal, mittetöötajate hulgas domineerivad aga naised. Seega on sellises leibkonnas üldjuhul lapsel olemas nii isa kui ka ema, samuti vähemalt kaks õde-venda. Laste vanusejaotus on: 0,28 väikehast, 0,66 mudilast, 2,21 õpilast, 0,33 noort. Keskmise leibkonna suurus on 5,60. Niisuguseid leibkondi on üle 11 000 ja nad moodustavad 1,7% kõigist Eesti leibkondadest. Nendes elab üle 65 000 inimese, seega enam kui 4% Eesti elanikest ja üle 10% lastest ja noortest. Töötavate leibkonnaliikmete suhtarv on neis peredes 0,353.

Nii suuri peresid on maal ja linnas praktiliselt võrdselt – umbes 5600, mis teeb 3,4% maaperedest ja 1,1% linnaperedest. Maapered on ka veidi suuremad, keskmiselt 5,63-liikmelised, linnas – 5,57-liikmelised. Seega on kokkuvõttes maal suurte perede lapsi arvuliselt rohkem kui linnas.

Üle **10%** Eesti lastest elab kahe töötajaga paljulapselises peres, mis moodustab soodsa sotsiaalse arengukeskkonna. Et neis leibkondades on töötavate leibkonnaliikmete suhtarv kõigest 0,35, on suure osas taolistest peredest materiaalseid probleeme.

Ilmselt on viimatinimetatud kolmes leibkonnatüübis üldiselt kõige soodsamad sotsiaalsed tingimused laste arenemiseks, millele kaasnevad enamuses juhtudest ka vähemalt rahuldavad materiaalsed tingimused. Niisugustes leibkondades elab ca **44%** kõigist Eesti lastest.

Tüüp 14 (3T) – vähemalt kolme töötajaga lastetu pere

Need on pered, kus on vähemalt kolm töötajat ja ei ole lapsi. Lisaks sellele on nendes leibkondades keskmiselt 0,13 mittetöötavat liiget ja 0,1 pensionäri. Töötavaid leibkonnaliikmeid on keskmiselt 3,13, nende hulgas on meeste ülekaal suhtes umbes 5:4. Keskmine leibkonna suurus on 3,41. Niisuguseid leibkondi on üle 15000 ja nad moodustavad 2,3% kõigist Eesti leibkondadest. Nendes elab üle 52 000 inimese, seega üle 3,5% Eesti elanikest. Töötajate suhtarv on sellises peres, nagu teisteski lasteta peredes, suhteliselt kõrge, nimelt 0,767. Seda tüüpi leibkonnas elavad 15–18-aastased noored moodustavad ühe protsendi kuni 18-aastaste hulgast.

Kolme töötajaga peresid on maal ligi viis korda vähem kui linnas, vastavad protsendid on 1,57 ja 2,59. Töötavate meeste ja naiste suhtarv ja vahekord on maal ja linnas sama, kuid traditsiooniliselt on maapered pisut suuremad – neis on vastavalt rohkem mittetöötavaid ja pensioniealisi liikmeid. Keskmised peresuurused on vastavalt 3,47 ja 3,4.

Tüüp 15 (3T+L) – vähemalt kolme töötajaga lapse või lastega pere

Need on pered, kus on vähemalt kolm töötajat ja vähemalt üks laps. Lisaks sellele on nendes leibkondades keskmiselt 0,29 mittetöötavat liiget ja 0,13 pensionäri. Töötavaid leibkonnaliikmeid on keskmiselt 3,2, nende hulgas on umbes 5%-ne meeste ülekaal. Laste vanusejaotus on alljärgnev: väikelapsi ja mudilasi võrdselt 0,167, õpilasi 0,741, noori 0,546. Keskmine laste arv on 1,621 ja leibkonna suurus on 4,97. Niisuguseid leibkondi on üle 9000 ja nad moodustavad 1,43% kõigist Eesti leibkondadest. Nendes elab üle 45 000 inimese, seega üle 3% Eesti elanikest ja ligi 4% lastest. Nende leibkondade puhul on tegemist tüüpiliselt mitme põlvkonna perega. Töötajate suhtarv on sellises peres suhteliselt kõrge – 0,61.

Lastega mitme põlvkonna peresid on linnas ja maal enam-vähem proportsionaalsel: maal üle 2000 (1,31% peredest) ja linnas ligi 7000 (1,39% peredest). Töötajate jaotus soo järgi erineb mõnevõrra: maal on meesttöötajaid märgatavalt rohkem kui naisttöötajaid, linnas on vahekord vastupidine. Maal on suurperedes ka märksa rohkem lapsi: keskmiselt 2,03 linna 1,49 vastu. Maa suurpere suuruseks on keskmiselt 5,44 liiget, linnas aga vaid 4,82 liiget.

Vähemalt kolme töötajaga lastega perede hulgas on 6500 ühelapselist (keskmine pere suurus 4,59 liiget), ligi 2000 kahelapselist (keskmine pere suurus 5,47) ja üle 700 paljulapselise (keskmine pere suurus 7,08).

Neli protsenti Eesti lastest kasvab vähemalt kolme töötajaga mitme põlvkonna peres ja nende puhul on ilmselt tegemist nii sotsiaalses kui ka materiaalses mõttes soodsa kasvukeskkonnaga.

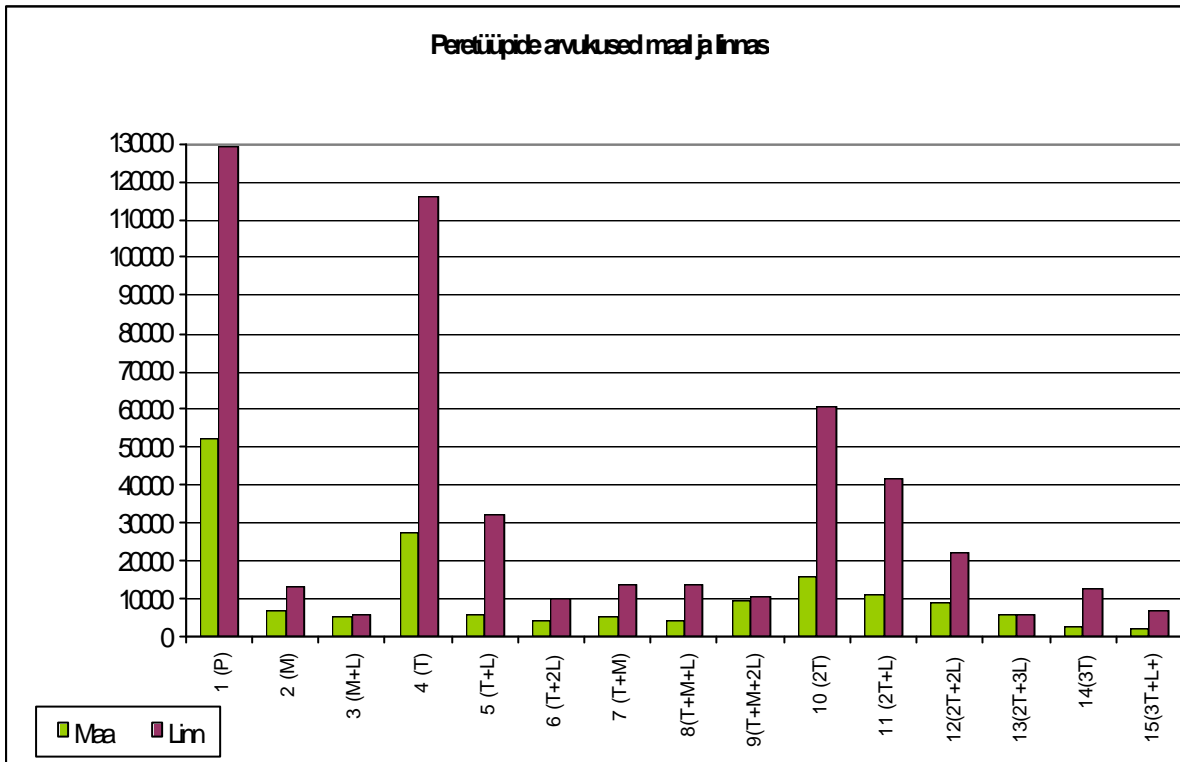
3.4.2. Leibkonnatüüpide jaotus linnas ja maal

Linnas ja maal on leibkonnatüüpide arvukused mõnevõrra erineva jaotusega, nagu ilmneb alljärgnevatelt jooniselt 3.40 ja 3.41. Sellega seostub ka teatav erinevus linna- ja maaelanike sündimuskäitumises.

Ühesuguse struktuuriga jooniste 3.40 ja 3.41 vahelise erinevuse selgitamisel paneme tähele, et joonis 3.38 täpsustab joonist 3.37. Siit ilmneb näiteks, et kuigi keskmiselt 70% peredest elab linnas ja 30% maal, on vähemalt kahelapselisi ühe töötava ja ühe koduse vanemaga peresid maal sama palju kui linnas. Samuti on maal ja linnas ühepalju vähemalt kolmelapselisi töötavate vanematega peresid. Seega leiab taaskord kinnitust tõik, et Eestis on maapered praegu lasterikkamad.

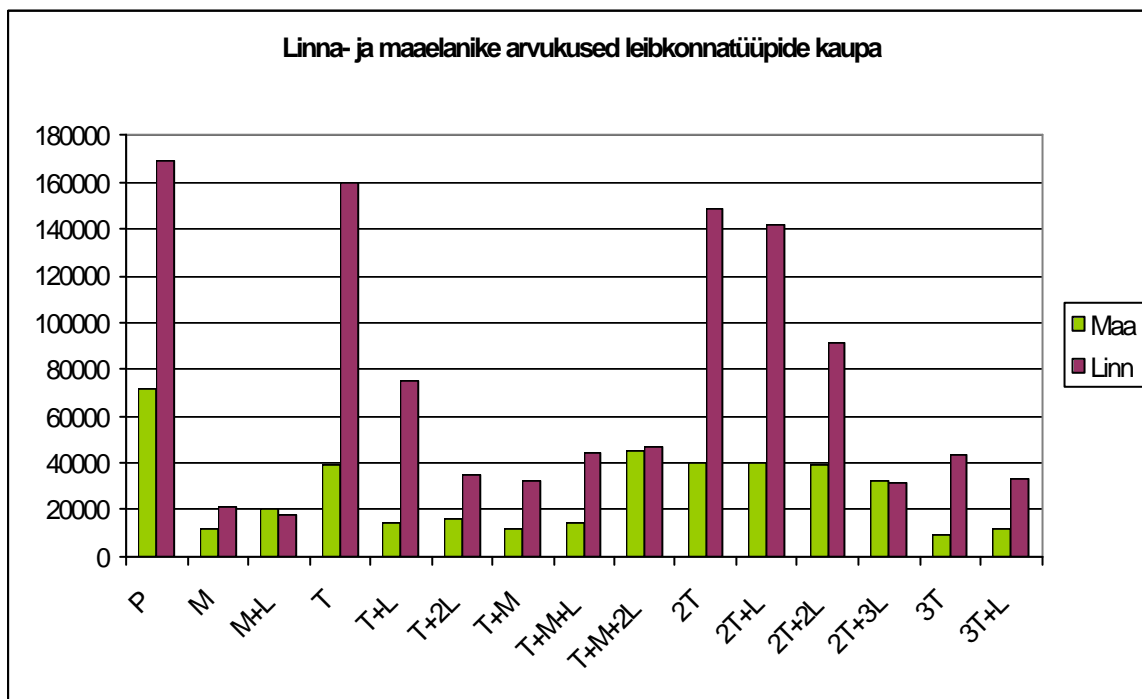
Joonisel 3.40 on aga esitatud inimeste arvukused leibkonnatüüpide kaupa. Kuigi suhteliselt palju inimesi elab üksi (nii üksikpensionäridena kui ka üksiktöötajatena) nii linnas kui maal, siis siiski rohkem elab inimesi peredes. Maal on üksikvanuri kõrval levinuimaks peretüübiks selle liikmete seisukohast kahe vanema ja vähemalt kahe lapsega pere. Suhteliselt palju linlasi elab ka kaheliikmelistes peredes ja kahe vanema ning ühe lapsega peres.

lapsi samal ajal kui enamuse nende eakaaslastest on oma leibkonnas õppuritena samas rollis kui lapsed.

Joonis 3.40. Leibkonnatüüpide jaotus vastavalt nende suhtelisele arvukusele maal ja linnas

Et erinevat tüüpi leibkonnad on oluliselt erineva suurusega, on elanike jaotus leibkonnatüüpide vahel erinev: ehkki kõige levinum on pensionäri- ja üksiktöötaja pere, elab inimesi peaaegu sama palju ka kahe- ja kolmeliikmelises kahe töötaja peres, nagu näha alljärgnevalt jooniselt 3.41.

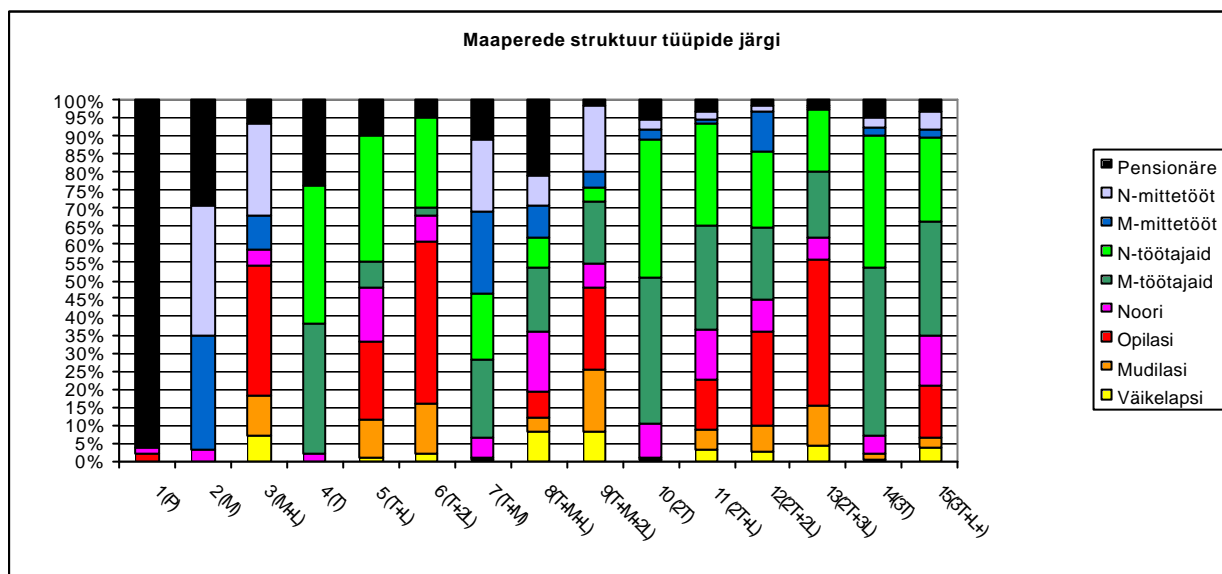

Joonis 3.41

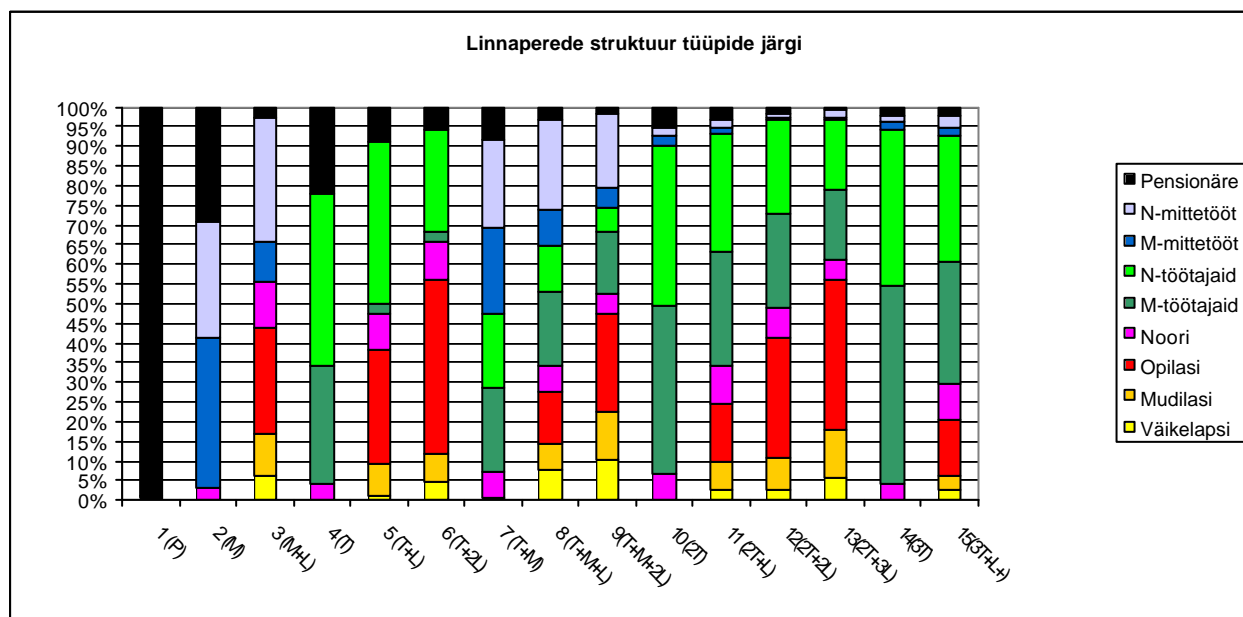
3.4.3. Leibkondade struktuur ja koosseis

Selgus, et leibkonnad on oma liikmete vanuse, soo ja tööalase staatuse poolest üsnagi erineva koostisega. Alljärgnevad joonised illustreerivad maa- ja linnaperede struktuuri erinevusi. Joonist 3.39 täpsustavad veel joonised 3.42 ja 3.43, kus leibkonnaliikmeid on täiendavalt alajaotatud soo (tööealised) ja vanuse (lapsed) järgi. Kasutatud on alljärgnevat vanuse klassifikatsiooni (1) kuni 3-aastased väikelapsed; (2) 4-6-aastased mudilased; 7-14-aastased õpilased; 15-18-aastased noorukid. Viimastest võib osa kuuluda töötajate hulka ja nad võivad olla leibkonna ainsad täisealised liikmed.

Tähelepanu väärib tõsiasi, et üksikvanema peredes (tüübid 3, 5 ja 6) on suur ülekaal naistel, tööealisi mehi on nendes peredes väga vähe, samal ajal kui ülejäänud leibkonnatüüpides (välja arvatud pensionärileibkonnad, kus me soojaotust üldse ei vaadelnudki), on meeste ja naiste esindatus suhteliselt ühtlane.

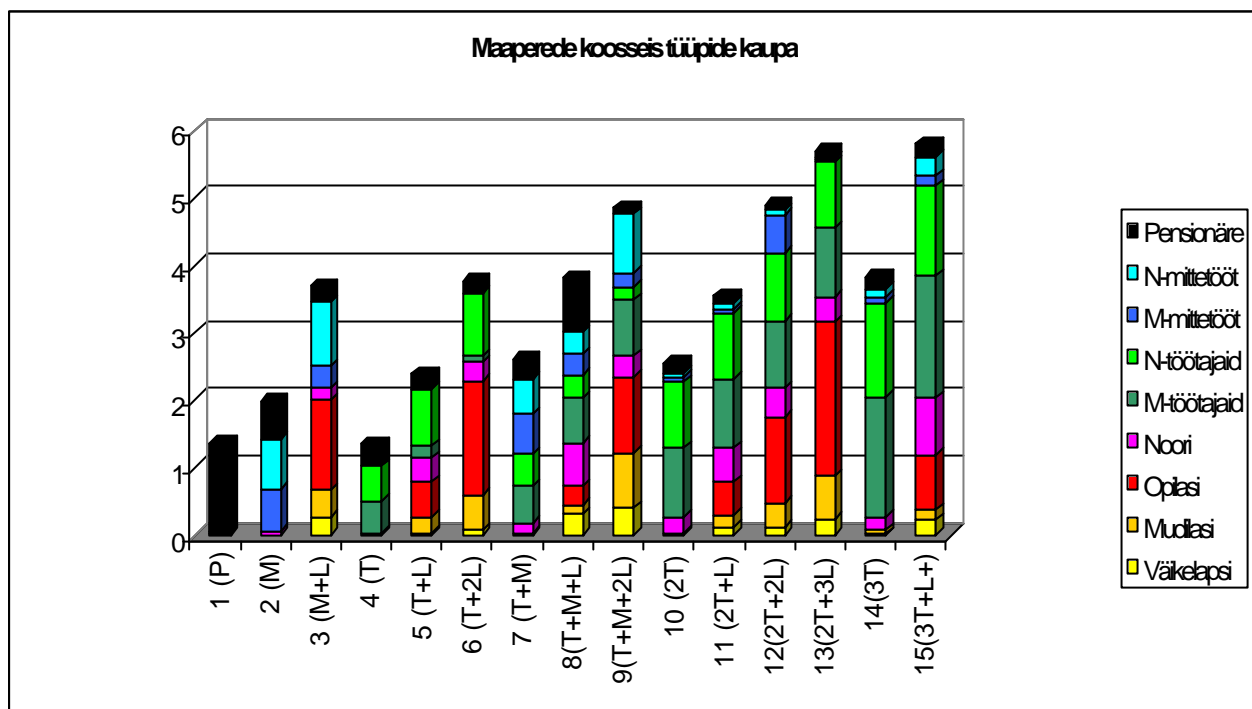
Joonis 3.42

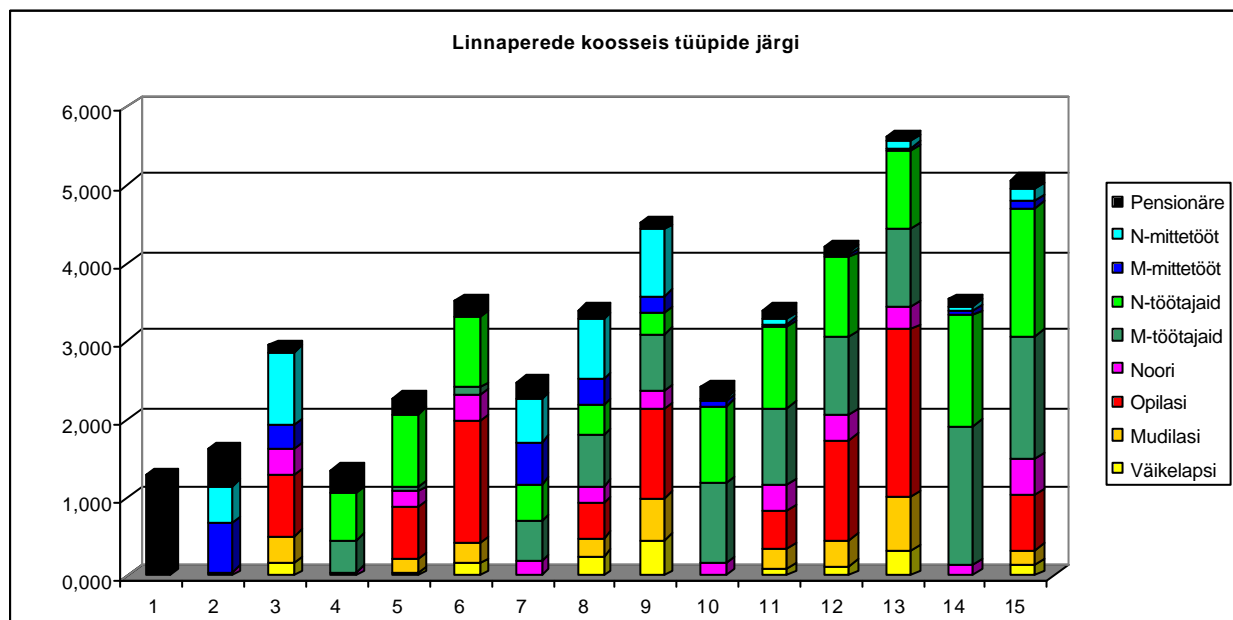
Joonis 3.43.

Alljärgnevatel joonistel on kujutatud maa- ja linnaperede koostis absoluutarvudes, st et kõrgemale tulpale vastab keskmiselt suurem pere, ning tulba kõrgus näitab vastava leibkonnatüübi keskmist liikmete arvu.

Joonis 3.44

Joonis 3.45

Näeme, et kuigi ka käeolev tüpologia ei ole ammendav, tekib siin siiski üsna selge pilt, missugused on oma struktuuri ja ka sotsiaalse staatuse poolest leibkonnad, kus kasvavad eesti lapsed.

3.4.4. Laste jaotus vastavalt leibkonna täisealistele liikmetele

Laste arenguvõimaluste seisukohalt on oluline niihästi leibkonna materiaalne seisund kui ka leibkonna koosseis, mis võimaldab lapsel ühiskonna jaoks adekvaatselt sotsialiseeruda. Käesolevas punktis vaadeldakse laste jaotust vastavalt nende täiskasvanud leibkonnaliikmete arvule ja staatusele. Jaotust illustreerib joonis 3.46, kus kasutatakse alljärgnevat tähistusi:

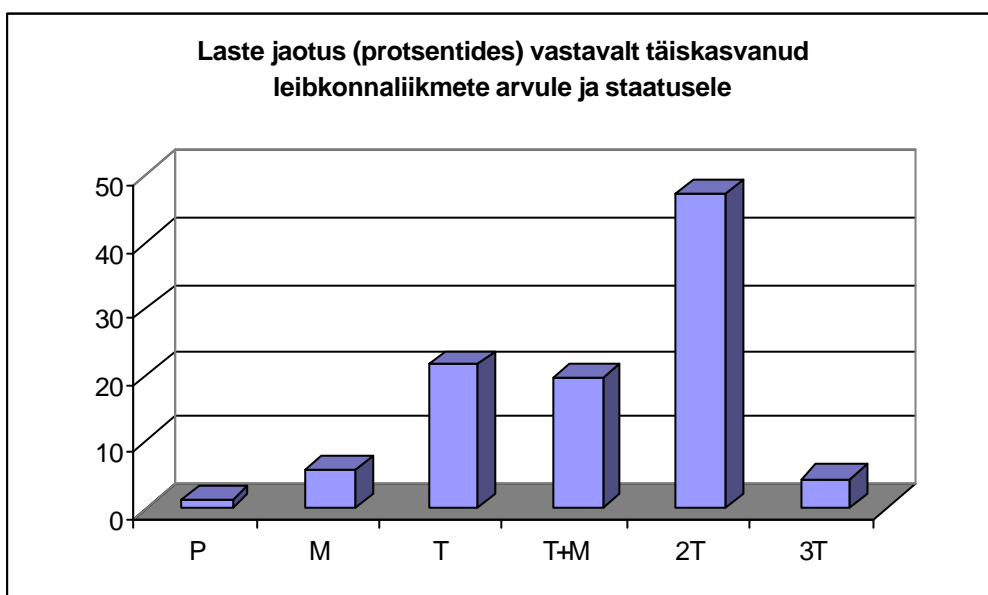
P tähistab leibkondi, kus kõik täiskasvanud liikmed on pensionärid (sageli on leibkond kaheliikmeline, naispensionär+laps). M tähistab leibkondi, kus kõik täiskasvanud liikmed on mittetöötajad või pensionärid. Sellises leibkonnas on täisealised liikmed valdavalt naised, domineerib tüüp mittetöötav ema+ laps või mittetöötav ema+lapsed.

T tähistab leibkondi kus on ainult üks täiskasvanud aktiivses eas leibkonnaliige ja see töötab. Valdavas enamuses on ka need ema-ja lapse või ema-ja laste pered. Isa töötava üksikvanemana esineb umbes 6% juhtudest. Umbes viiendikus peredest on ka pensionär (vanavanem).

T+M tähistab peresid, kus on üks töötav ja vähemalt üks mittetöötav täiskasvanud leibkonnaliige.

2T tähistab peresid, kus on kaks töötavat täiskasvanud leibkonnaliiget (kellele võib lisanduda ka mittetöötavaid leibkonnaliikmeid ja/või pensionäre.

3T tähistab leibkondi, kus on vähemalt kolm töötavat täisealist liiget, so mitmepölvkonna peret. Neile võib lisanduda mittetöötavaid täiskasvanuid ja pensionäre.

Joonis 3.46.

Esitatud jooniselt järeldub, et ca 70% lastest ja noortest kasvavad leibkonnades, kus on mitu aktiivses eas täiskasvanut ja nende hulgas vähemalt üks töötaja. Nende sotsiaalset kasvukeskkonda võib eeldada soodsaks. Murettekitavam on olukord 20% töötava üksikvanema (valdavalt üksikema) kasvatatava lapse puhul. Üle 5% lastest kasvab leibkonnades, kus on üks või erandjuhul ka kaks mittetöötavat täiskasvanut ja 1% pensionäriperes. Eeldatavasti ei ole niisuguste laste kasvutingimused soodsad sotsialiseerumiseks.

Viitekirjandus

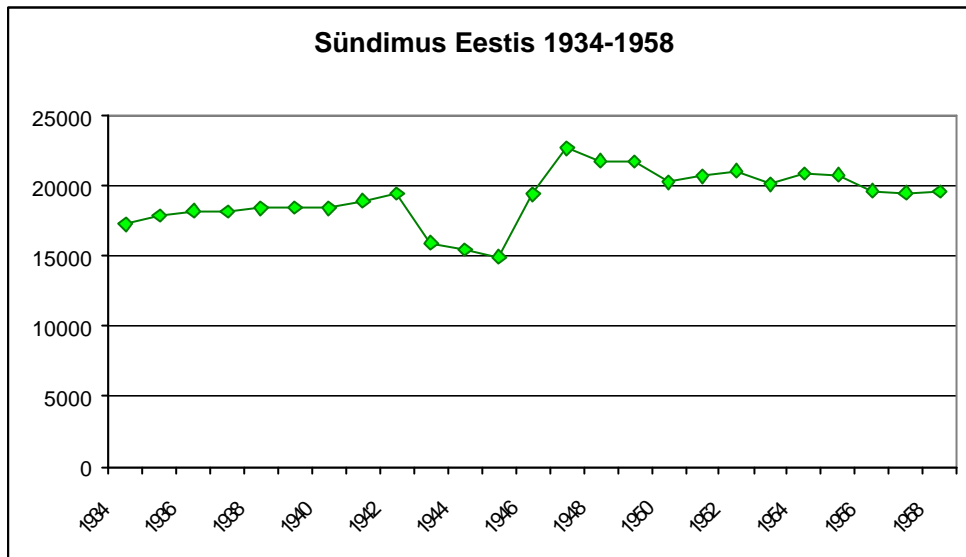
1. Eesti rahvastik rahvaloenduste andmetel V 1997 Statistikaamet, Tallinn
2. Eesti statistika aastaraamat 1993. Statistikaamet, Tallinn
3. Eesti statistika aastaraamat 1999. Statistikaamet, Tallinn
4. Eesti statistika aastaraamat 2000. Statistikaamet, Tallinn
5. Rahvastik 2000. ESA, 2000. Aegread (CD andmed)
6. Rahvastik I 1998 Demograafilised üldandmed, 1999. Statistikaamet, Tallinn
7. Tepp, Lembit, 1995. Sündimus Eestis ja mujal. Rahvastikustatistika teatmik 4/94, Eesti Statistikaamet, Tallinn, lk. 17-30.
8. Tööjõud 1998 1999 Statistikaamet, Tallinn
9. Valgma, Ülle 1999. Sündimus. Rahvastik I 1998 Demograafilised üldandmed Statistikaamet, Tallinn, lk 11-14.
10. Statistiline album (1924). Eesti Statistikabüroo, Tallinn.
11. Sündimusandmed 1959-1970. Käsikiri, ESA
12. Elu-Olu uuring, Norrbalt II.
13. Tiit, E.-M. (1982). Risk factors, leading to marital dissolution in Estonian SSR. Journal of Divorce, No 2, USA, 61–73.
14. Tiit, E.-M. (1977). Stability of Marriage. Social problems connected with personalities and social groups, Vilnius, 6–19.
15. Tiit, E.-M., Kutsar, D. (1984). Development of Family Theory abroad, Perekonnaprobleemid VI, 4–26.
16. Tiit, E.-M. (1984). Model of the family development (paper presented on World Congress of Sociologists). Perekonnaprobleemid VI, 27–46.
17. Haavio-Mannila, E.; Tiit, E.-M. Perheiden muotomisen tendenssit ja niiden vaikutuus avioliiton pisyvyyten. Verteleiva tutkimus Eestin ja Suomen perheesta. Helsinki, 52–76.
18. Tiit, E.-M. , Käärrik, E.(2000). Lastega leibkondade majanduslik toimetulek ja tüpologia. Laste- ja perepoliitika Eestis, 81–99.

4. Sündimus Eestis

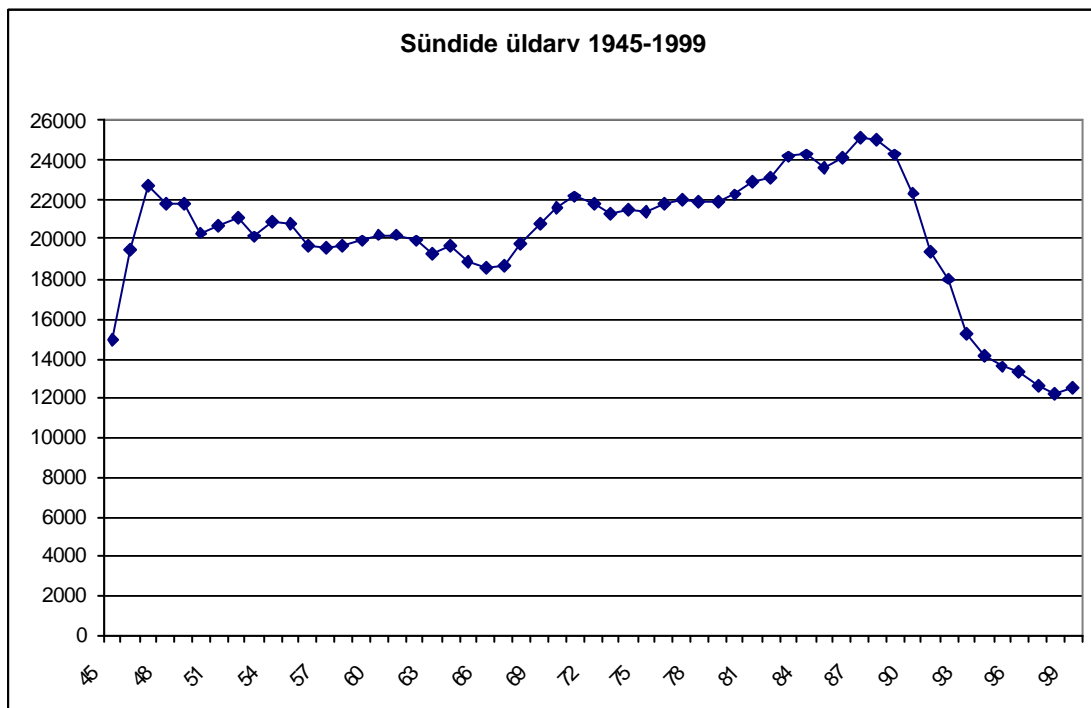
4.1. Ajalooline taust.

4.1.1. Sündide üldarvu dünaamika Eestis

- Sündide arvu kohta on Eestis usaldusväärne statistika olemas alates 20ndatest aastatest. Aastail 1920–1939 oli Eesti sündimus üsna stabiilselt madal, tagades elanikkonna minimaalse juurdekasvu (iive keskmiselt alla 1000 inimese aastas, mõnel aastal isegi negatiivne).

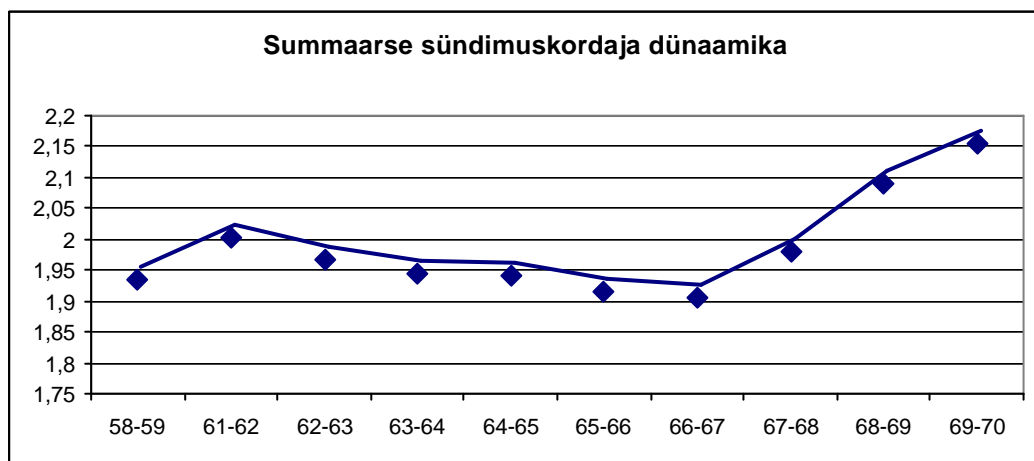
Joonis 4.1.

Joonis 4.2

- Esimestel sõja-aastatel oli sündide üldarv Eestis üsna kõrge, kuid langes sõja lõpuaastail (vt joonis 4.1).

- Vahetult sõjajärgsel perioodil oli sündimus taas suhteliselt kõrge, sest sõjast ja vangilaagritest naasnud mehed löid oma perekonna või soetasid teise või kolmanda lapse olemasolevasse peresse. Sündimus kasvas mõne aasta jooksul märgatavalt, ületades mõnevõrra sõjaeelse sündide arvu. Andmete vähesus ei võimalda meid hinnata, kuidas mõjus sündimusele sünitajate vanusejaotus ja kui palju lisandus igal aastal viljakas eas immigrante.
- Pikaajalist ja märgatavat sündimuse tõusu, nn sõjajärgset *beebibuumi*, Eestis ei olnud.
- Juba aastal 1947 hakkas sündimus Eestis langema (vt. joonis 4.2). Järgmise 20 aasta jooksul (1948–1968) valitses sündide absoluutarvu dünaamikas mõõdukalt kahanev trend. Et samal ajal Eesti rahvastik immigratsiooni tagajärjel suurenes, kahanesid üldiselt ka kõik sündimust iseloomustavad suhtarvud.
- Siiski, jooniselt 4.2 ilmneb, et kahanemine ei olnud pidev. 60ndate lõpus tõusis korraks summaarne sündimuskordaja taastetasemeni (vt joonis 4.3). Seda põhjustas nähtavasti sünitusea noorenemine. Üldiselt oli aga 60ndatele aastatele iseloomulik ka summaarse sündimuskordaja langev trend.
- Samal ajal toimus suures osas Euroopas nn beebibuum, st sõjajärgsel perioodil kasvas sündimus ja jäi suhteliselt kõrgele tasemele kümneks, mõnel pool isegi ligemale kahekümneks aastaks. Seda, miks sõjajärgses Euroopas toimunud sündimuse tõus Eestis nii nõrk oli, pole seni rahvastikuteadlased suutnud selgitada. Ilmselt on selle nähtuse põhjused seotud ühiskonnaga: Eestis algas nõukogude okupatsioon, mis kõige rängemalt mõjus maarahvale. Traditsiooniline taluelu lõhuti. Suur osa maaelanikest (kus ju seni sündimus oli olnud suhteliselt kõrge) siirdus linnadesse ja ülejäänutel tuli hakata harjuma kolhoosisüsteemiga. Igasugused majandusvapurused ja veel enam, muutused ühiskonnaelus, viivad sündimuse langusele, nagu me edaspidigi näeme.

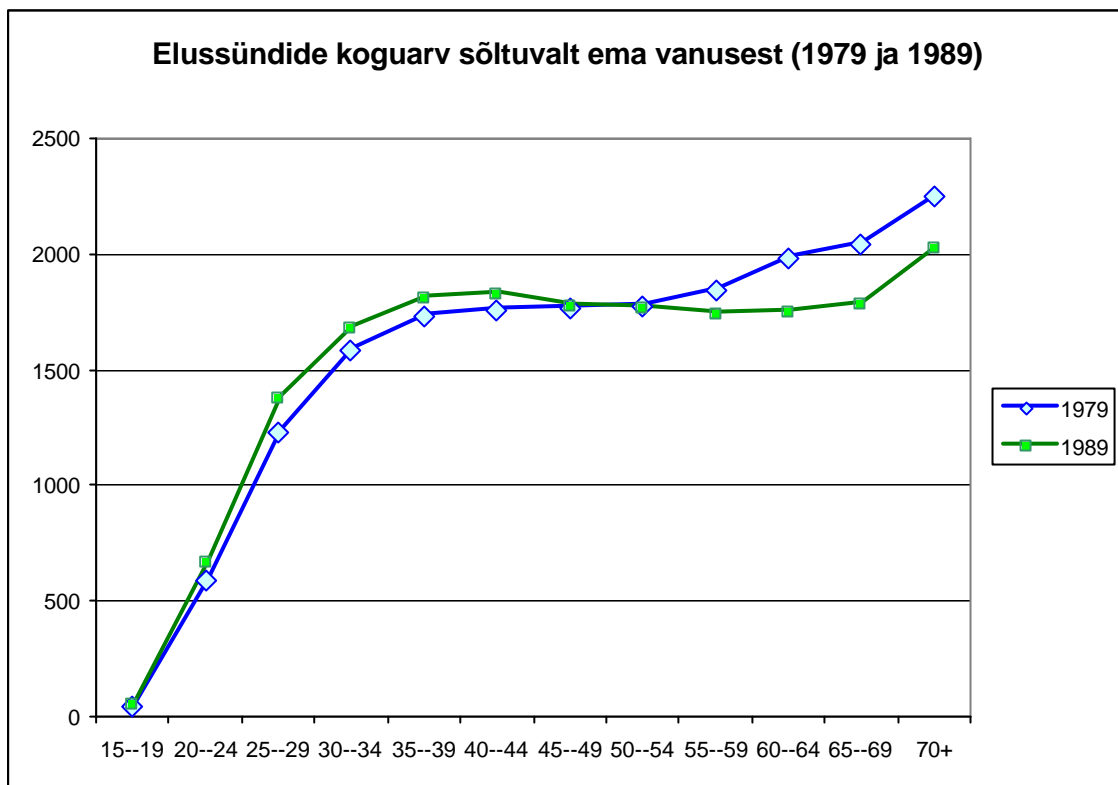

Joonis 4.3.

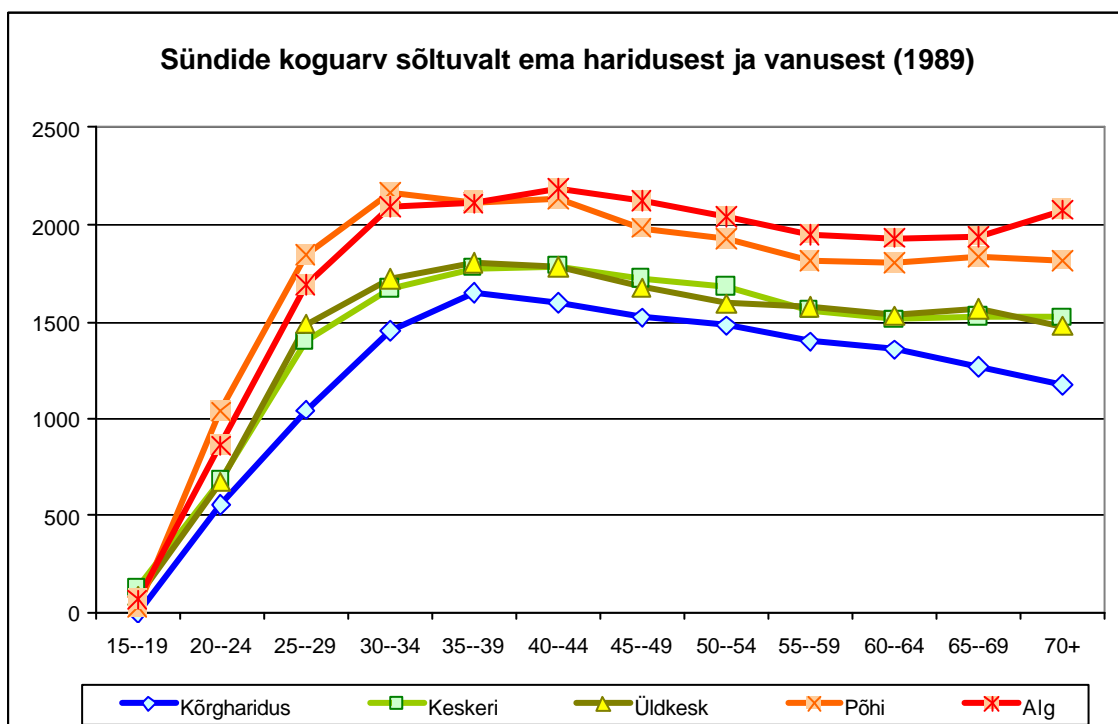
- Alates 60ndate aastate lõpust hakkas sündimus absoluutarvudes suurenema (vt joonis 4.3), saavutades kõrgeima taseme nn laulva revolutsiooni ajal, 80ndate lõpul. Kasvuperiood oli kestnud umbes 20 aastat, ning selle vältel oli sündimus absoluutarvudes suurenenud 35% võrra, samal ajal kui rahvaarv oli suurenenud vaid 14% võrra. Sündimuse suurenemisele mõjusid kaasa nähtavasti järgmised tegurid.
  1. Elu teatav stabiliseerumine, sh ka metsavendluse lõpp ja (vähemalt osa) küüditatute ning vangistatute naasmine Siberist, see tähendas mingis mõttes II maailmasõja lõppu Eestis.
  2. Keskmine sünitusea pidev noorenemine, mis jätkus ka siis, kui see Euroopas juba pidurdus.
  3. Noorte, sünituseas immigrantide pidev sissevool. Tuleb siiski märkida, et alates 70ndatest aastatest ei olnud mitte-estlaste sündimus eestlaste sündimusest kõrgem (kuigi käibel oli pigem vastupidine arvamus), kuid pidev suhteliselt noorte immigrantide juurdevool põhjustas muulaste parema vanusestruktuuri ja selle tõttu ka nende osakaal vastsündinute osas oli suurem kui üldelanikkonnas.

Samal ajal suures osas Euroopas sündimus langes.

4.1.2. Sündimust mõjutavad tegurid

Joonis 4.4.

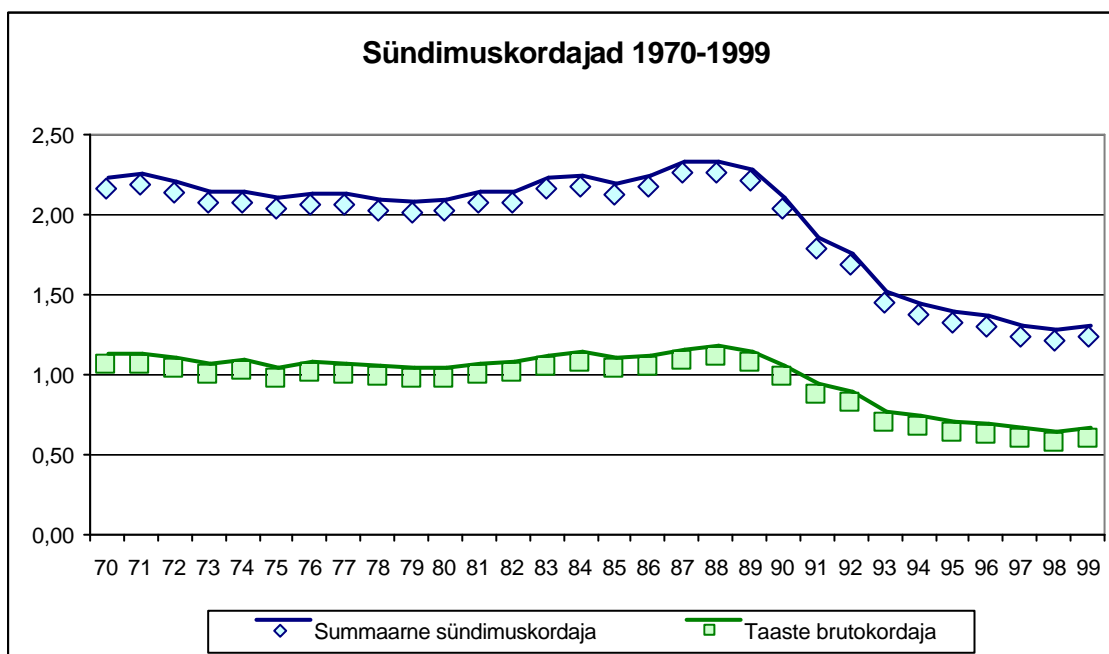
Joonis 4.5

Jooniselt 4.4 selgub, et tegelikult ei ole ükski maailmasõjajärgne Eesti naiste põlvkond suutnud taastetasemele ületada, ning joonis 4.5 näitab, et hoolimata sellest, et haritumad naised on üldiselt olnud kõrgemalt motiveeritud lapsi soetama, pole see tegelikkuses neil õnnestunud: keskmiselt on üle 2 lapse sünnitanud vaid alg- ja põhiharidusega naised. Positiivne on siiski see, et noorematel haritud naistel on keskmiselt veidi rohkem lapsi.

4.1.3. Sündimustrend Eestis nõukogude aja lõpukümnenditel (alates 70ndatest aastatest)

Sündimuse tõusu nõukogude perioodi lõpukümnenditel iseloomustavad graafikud joonisel 4.6. Siit on näha, et tervelt 20 aasta jooksul püsis sündimus Eestis summaarse sündimuskordaja järgi taastetaseme lähedal, seda ajuti isegi ületades. Et aga samal ajal toimus sünnitajate noorenemine, ei järeldunud sellest olulist positiivset iivet. Samal ajal valutas Eesti avalikkus südant eestluse tuleviku pärast, kusjuures põhiliseks mure allikaks oli massiivne immigratsioon ja venestamispoliitika. Ometigi oli sel ajal Eestis sündimus üks Euroopa kõrgemaid.

Sündimus suurenes mõnevõrra 80ndate aastate lõpus, nn *laulva revolutsiooni* ajal. On alust arvata, et siin rääkis kaasa rahva emotsionaalne kõrgseis, mil üheks deviisiks oli laul *'Maa tuleb täita lastega'*. Kõrgtasemele jäi sündimus paariks aastaks, seejärel algas juba 1991. aastal – so taasiseseisvumise aastal – järsk langus. Vabanemise eufooria asendus karmi tegelikkusega, Rea esimeste iseseisvus-aastate jooksul majandustase langes, lagunesid põllumajanduslikud ettevõtted, pankrotistus rida suurtööstusi, tekkis seni tundmatu nähtus – tööpuudus. Paljudel oli raske harjuda uue olukorraga ja oma eluga toime tulla, sest astuti kapitalistlikku ühiskonda praktiliselt ilma kapitalita. Samas leidsid paljud noored, et nende ees on maailm lahti ja kasutasid aktiivselt ühiskonna avatust, et minna tutvuma muu maailmaga. Samasugune olukord ilmnis suuremas osas Kesk- ja Ida-Euroopa riikidest, kusjuures suurimad erinevused on toimuvate protsesside kiiruses.

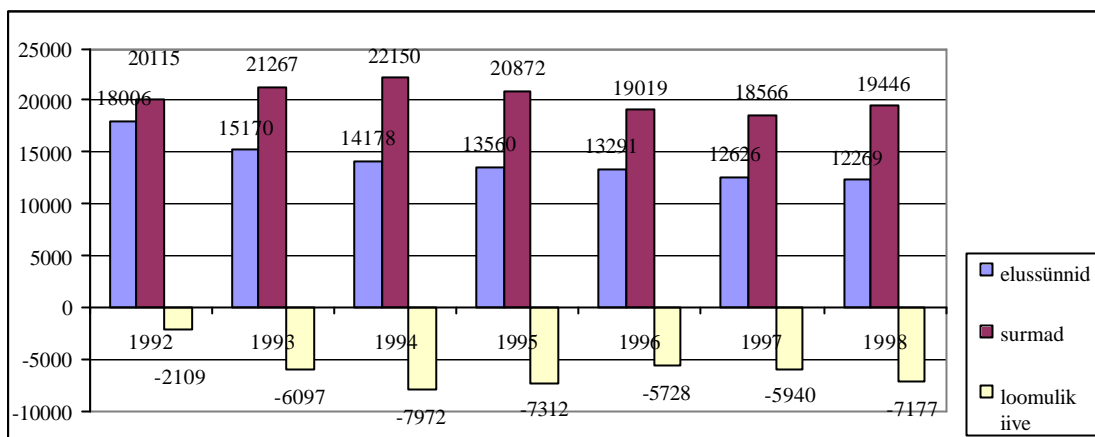
Joonis 4.6.

4.2. Sündimustrend taasiseseisvunud Eestis

4.2.1. Sündimus ja iive aastail 1992–1998

Jooniselt 4.6 on näha, et aastail 1990–98 iseloomustab Eestit elussündide arvukuse, kõigi sündimusnäitajate ja sellega koos ka loomuliku iive langus. Iive oli Eestis kõige madalam 1994. aastal, mil surmajuhtumeid registreeriti 7972 võrra rohkem kui sündide, vt joonis 4.7. Järgnevatel aastail on iive vähehaaval tõusnud tänu suremuse langusele, kuigi sündimuses jätkub langus, mis siiski läheneb stabiliseerumisele. Meenutagem, et samasugune protsess toimus ja toimub jätkuvalt teisteski Kesk- ja Ida-Euroopa üleminekumaades.

1970. ja 1980. aastatel sündis Eestis 1000 elaniku kohta keskmiselt 15 last, 1998. aastaks on see kordaja vähenenud 8,5-le, seega 1,8 korda (Valgma 1999:11).

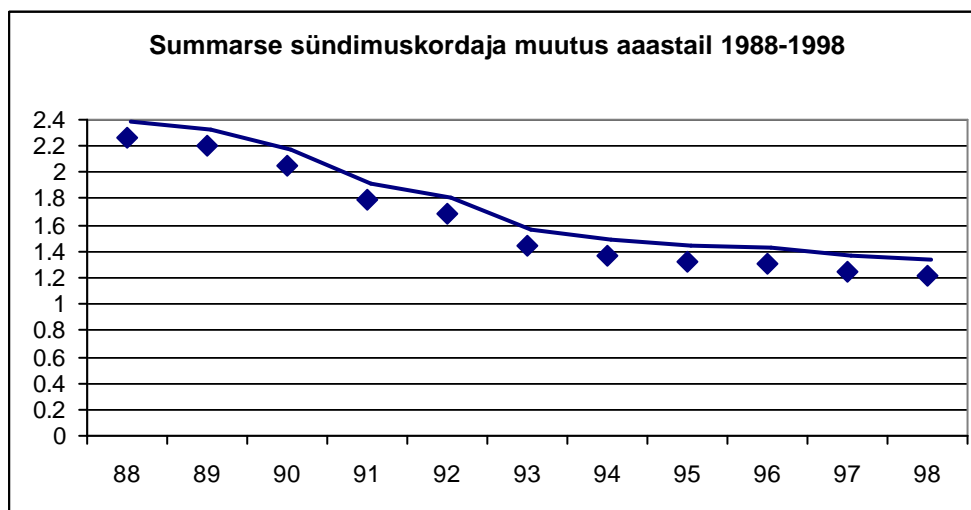

Joonis 4.7. Elussünnid, surmad ja loomulik iive Eestis, 1992-1998

- 1988-89. aastate sündimuse kõrgseisule järgnes ligi 10 aastat kestnud järsk langus, mille jooksul sündimus absoluutarvudes kahanes peaaegu pooleni varasemast tasemest. Sellega jõudsid Eesti sündimusnäitajad teiste järsu languse läbi teinud Euroopa riikide (Itaalia, Hispaania) sündimusnäitajate lähedale.
- Langus pidurdus ja asendus väga mõõduka tõusuga aastal 1999. Siiski jäävad Eesti sündimusnäitajad alla lähinaabrite (Soome, Rootsi, Norra) sündimusnäitajatele, kus sündimuse vahepealne madalseis on asendunud (ajutise) kasvuga või võnkumisega.

4.2.2. Summaarse sündimuskordaja dünaamika

Sündide absoluutarvud ei iseloomusta elanikkonna reproduktiivkäitumist neis maades, kus elanike arv tugevasti on muutunud, nagu see on toimunud Eestis. Kõige selgemalt iseloomustab sündimust summaarne sündimuskordaja, mida võib interpreteerida kui keskmiselt naise kohta sünnitatud laste arvu (tingimusel, et sündimuskäitumine on pikema aja jooksul püsinud sellisena, kui vaatlusaastal). Summaarse sündimuskordaja väärtust 2,1 loetakse taasteniivooks – see vastab sündimuse tasemele, mis tagab rahva arvu püsimise.

Joonis 4.8

Aastail 1988–1998 iseloomustab summaarset sündimuskordajat suhteliselt stabiilne, ent järjest kahaneva intensiivsusega langus, vt joonised 4.6 ja 4.8. Naise poolt keskmiselt tema elu jooksul sünnitatavate laste arvu iseloomustav summaarne sündimuskordaja oli 1992. aastal 1,69 ning 1998. aastal 1,20 (sündimuse summaarne kordaja on langenud seega 29%). Aastatel 1995/1996 ja 1997/1998 on summaarne kordaja püsinud ligikaudu samal tasemel (1,3 ja 1,2). Kuna rahvastiku kestmajäämiseks peaks iga sünnitusealine naine sünnitama keskmiselt vähemalt 2,1 last (nn taastetasand), siis iseloomustab Eestit vaadeldaval perioodil taastetasandist märksa madalam sündimus

4.3. Sünnitaja vanuse muutumine

4.3.1. Sünnitaja keskmine vanus ja selle seos teiste sündimusnäitajatega

Sünnitaja keskmine vanus mõjustab väga tugevasti kõiki sündimusnäitajaid, ning sündimuse dünaamika analüüsimisel on alati tarvis silmas pidada sünnitaja vanuse muutumistrende.

Üks olulisi sündimusnäitajaid, summaarne sündimuskordaja (mis iseloomustab naise poolt terve elu jooksul sünnitatud laste arvu), sõltub oluliselt sünnitaja keskmisest vanusest. Selle kordaja arvutamisel lähtutakse eeldusest, et naised käituvad terve põlvkonna vältel samal viisil kui vaatlusaastal (vaatlusaastatel). Sellest tulenevad alljärgnevad seaduspärasused.

Ajaperioodidel, mil sünnitaja keskmine vanus üldiselt nooreneb, tulevad sünnitajate hulka varasemast arvukamalt nooremad naised, samas kui sünnitamist jätkavad ka eakamad naised. Selle tagajärjel sündimuse noorenemise perioodidel kõik sündimusnäitajad üldiselt suurenevad. Suureneb ka summaarne sündimuskordaja, mille arvutamisel oletatakse, et edaspidi noored alustavad sündimust sama noorelt, kui käesoleva hetke noored (eeldus, mis on üldiselt õigustatud) ja jõudes vanemasse ikka jätkavad sünnitamist samal viisil, kui vanem põlvkond vaatlushetkel (eeldus, mis ei tarvitse paika pidada).

Vastupidine toime sündimusnäitajatele on sünnitaja keskmise vanuse suurenemisel, st sünnituste edasilükkamisel. Siis väheneb nooremate naiste sünnitamisaktiivsus, sest nad lükkavad sünnitamise edasi. Samal ajal on suhteliselt madal sünnitamisaktiivsus ka vanematel naistel, kes on oma kavandatud lapsed juba sünnitanud. Selle tagajärjel vähenevad kõik sündimusnäitajad, sealhulgas eriti summaarne sündimuskordaja (vt Tiit, Puusepp, 1997).

Kuigi esmasünnitaja keskmine vanus ja sünnitaja keskmine vanus on omavahel tihedalt seotud, on sünnitaja keskmine vanus mõnevõrra keerukam näitaja. Seda mõjutavad järgmise tegurid.

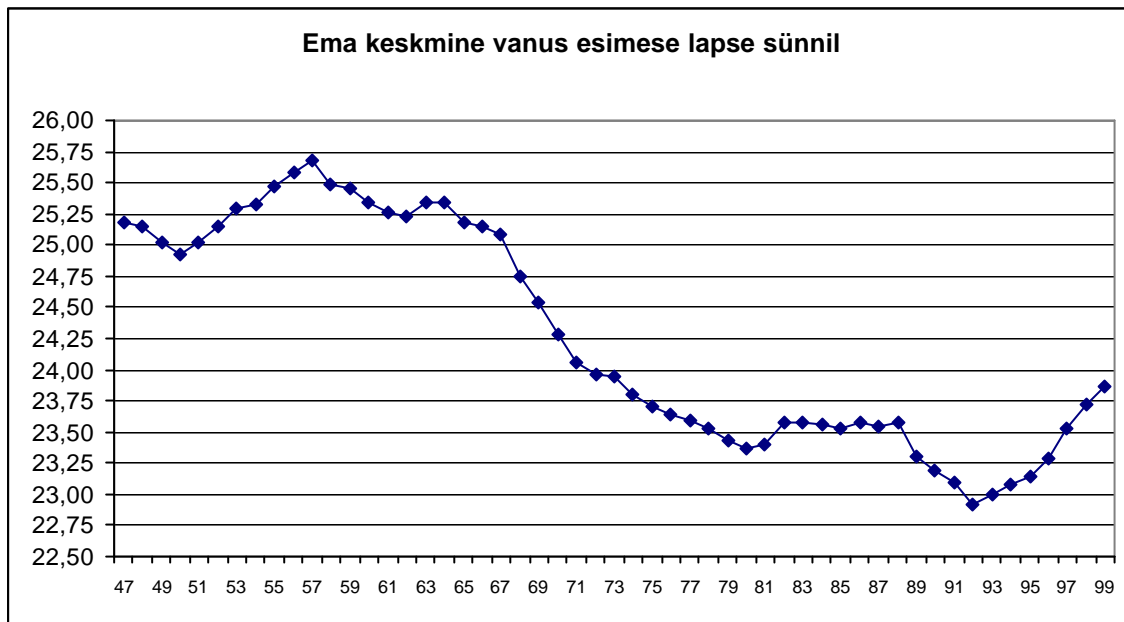
1. Esmasünnitaja keskmine vanus. Koos esmasünnitaja keskmise vanuse vähenemise või suurenemisega väheneb või suureneb vastavalt tavaliselt ka sünnitaja keskmine vanus.
2. Keskmine laste arv peres. Üldiselt suureneb sünnitaja keskmine vanus vastavalt keskmise laste arvu suurenemisele.
3. Laste keskmised vanusevahed, sh eriti esimese ja teise lapse vanusevahe. Laste vanusevahede suurenedes suureneb üldiselt ka keskmise sünnitaja vanus.

4.3.2. Esmasünnitaja keskmise vanuse muutumine Eestis

Esmasünnitaja keskmise vanuse muutusi enam kui poole sajandi vältel kajastab joonis 4.9. Paneme tähele, et esmasünnitaja keskmise vanuse muutuste amplituud Eestis ulatub viimase poolsajandi vältel kolme aastani: maksimaaltasemest 1958 aastal (ligi 26 aastat) kuni minimaalseisuni 1992 aastal (alla 23 aasta). Esmasünnitaja vanuse muutused toimusid alljärgnevate perioodide kaupa.

- Eestis algas sünnitaja noorenemine vahetult peale sõda (nii oli see kogu Euroopas).
- Sellele järgnes sünnitaja keskmise vanuse suurenemine, mis kestis viiekümnendate aastate lõpuni. Selle, Eesti jaoks iseloomuliku protsessi põhjuseks on nähtavasti poliitilised ja sotsiaal-majanduslikud (ning neist järelduvad psühholoogilised) protsessid okupeeritud Eestis.
- Alates 50ndate aastate lõpust hakkas esmasünnitaja noorenema. See kajastus ilmselt ka summaarse sündimuskordaja suurenemises 60ndate alguses).
- Esmasünnitaja noorenemise protsess on toimunud väikeste võngetega kuni 80ndate aastate alguseni. 20 aasta jooksul noorenes esmasünnitaja 2,5 aasta võrra – ligikaudu 26-aastasest 23-aastaseksi. Selle perioodi alguses alanes sünnitaja vanus ka suures osas Euroopa riikides, kuid enamuses neist lõppes sünnitaja noorenemine juba 70ndatel aastatel.
- Kaheksakümnendatel aastatel, mil paljudes Euroopa maades ilmnes esmasünnituse edasilükkamine, lõppes ka Eestis esmasünnitaja noorenemine. Mõne aasta jooksul esmasünnitaja vanus tõusis pisut, et siis stabiliseeruda siiski veel üsna noorel tasemel – 23. aasta juures.
- Uus järsk esmasünnitaja noorenemise laine toimus aastail 1990–1992, mil sündimus järsult vähenes. Võib oletada, et sel perioodil lükkasid eakamad naised sünnituse edasi, seevastu

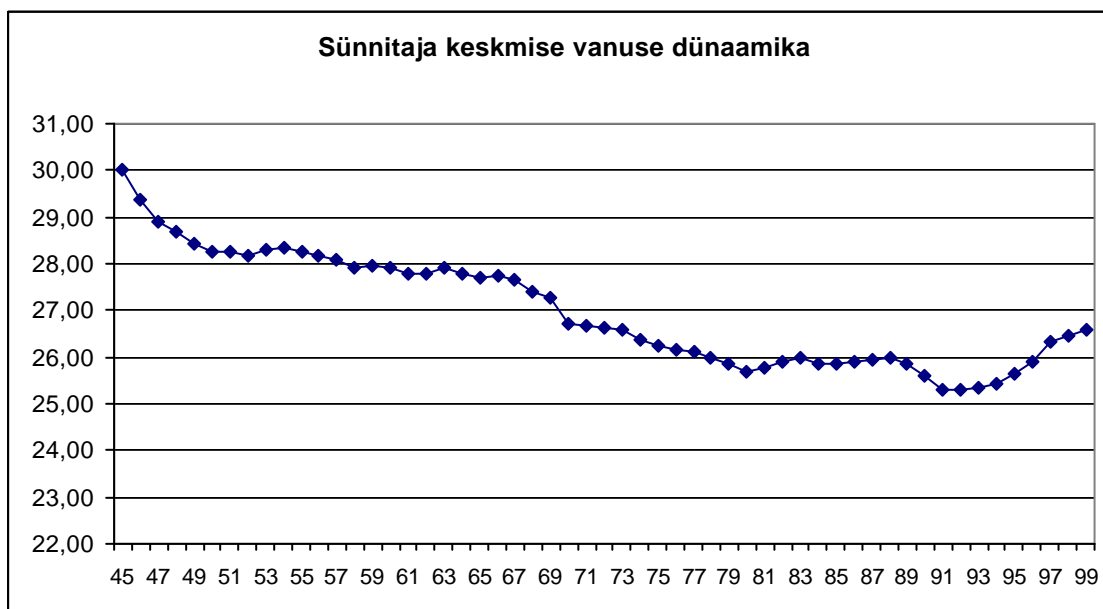
nooremad sünnitajad. Esmasünnitaja vanus langeb 22,5 aastani, väheneb ka keskmise sünnitaja vanus (millele toimib ka see, et sünnituste seas esmasünnituste osakaal suureneb).

Joonis 4.9.

- Aastail 1992–1994 püsib esmasünnitaja keskmine vanus stabiilsel tasemel (olles sel hetkel üks Euroopa noorimaid) ning hakkab siis tõusma.
- Alates aastast 1995 on Eestis esmasünnitaja vanus pidevalt tõusnud, ning on jõudnud 1999. aastaks taas ligi 24 aastani, mis on siiski suhteliselt noor teiste Euroopa riikidega võrreldes.

4.3.3. Sünnitaja keskmise vanuse muutumine Eestis

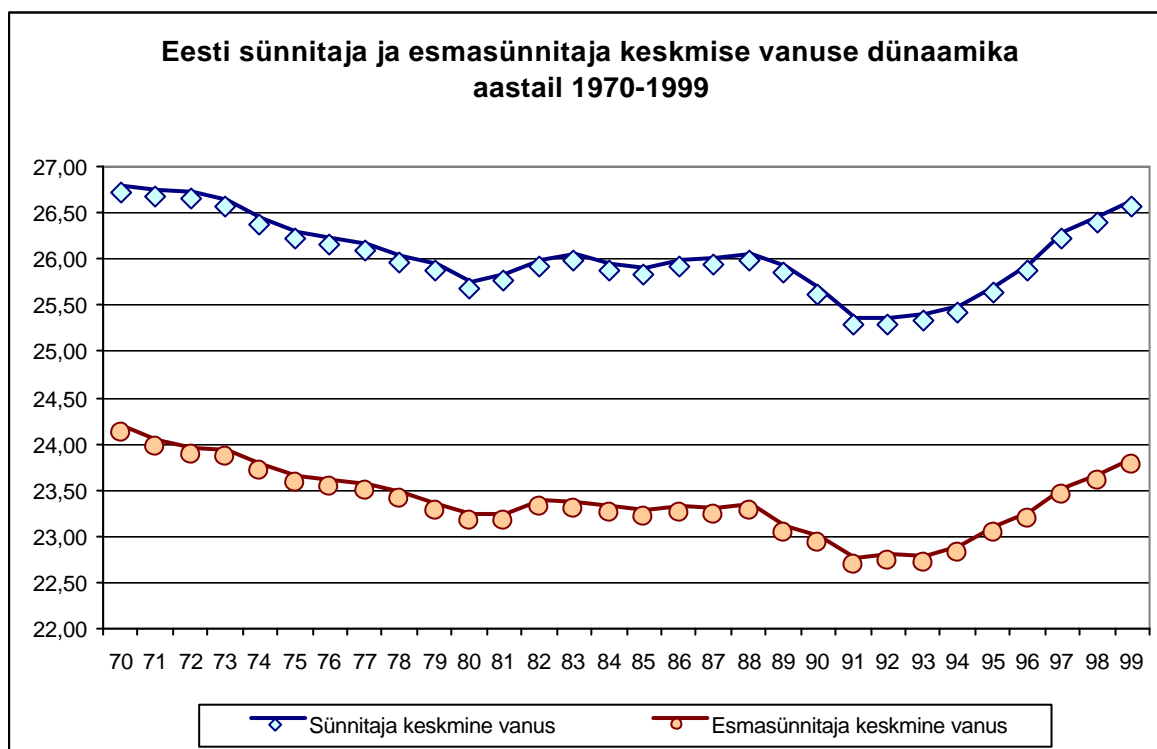
Joonis 4.10

Sünnitaja keskmise vanuse muutuse trend Eestis on ootuspäraselt üsna sarnane esmasünnitaja keskmise vanuse muutusega, vt joonis 4.10. Eripäraks on muutuse ühtlasem ja rahulikum käik, mis on ka ootuspärane: tegemist on umbes kaks korda suurema hulga sünnitajatega märksa laiemast vanuste diapasoonest, kelle käitumisenäitajad on stabiilsemad ja vähem mõjutatavad juhuslikest teguritest.

Keskmise sünnitaja vanus langeb sõjajärgselt 30lt aastalt esialgu kiiresti, hiljem aeglustudes ja väikesi võnkeid sooritades 25 aastani 1992. aastal.

Samuti nagu esmasünnitaja vanus, nii oli ka keskmise sünnitaja vanus Eestis 80ndatel aastatel ja eriti 90ndate aastate esimesel poolele Euroopa mastaabis suhteliselt noor. Alates 94ndast aastast hakkas ka keskmine sünnitaja vanus Eestis tõusma ja ületab 1999. aastal 26,5 aastat, mis aga endiselt on Euroopa kontekstis üsna noor.

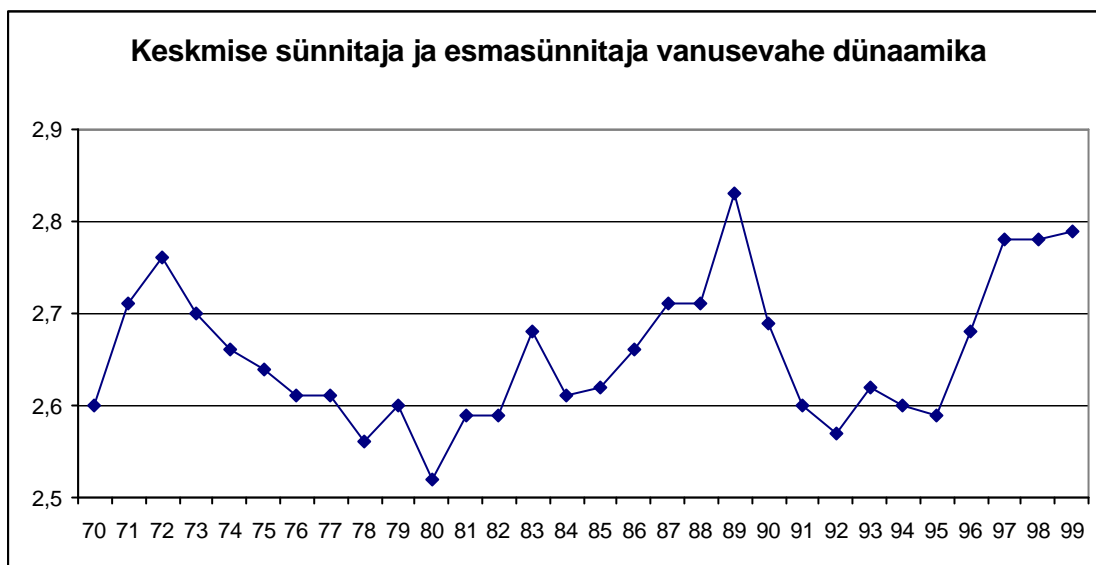
4.3.4. Eesti esmasünnitaja ja keskmise sünnitaja vanuse dünaamika võrdlus viimase 30 aasta lõikes

Joonis 4.11.

Hoolimata mitmesugustest muutustest naiste sündimuskäitumises, muuhulgas keskmise laste arvukuse muutumisest sünnituste edasilükkamise käigus ja üsna suurtest keskmise sünnitamise vanuse muutustest, muutuvad esmasünnitaja keskmine vanus ja keskmine sünnitamise vanus neil aastatel Eestis üsna sünkroonselt, nagu ilmneb jooniselt 4.11.

Selle nähtuse lähemaks analüüsimiseks leiame ka keskmise sünnitaja ja esmasünnitaja vanuse erinevused, vt joonis 4.12. Kuigi esmapilgul näib graafik joonisel 4.12 väga hüplikuna, selgub siiski, et tegemist on väga väikese amplituudiga muutustega – nimetatud kahe keskmise vanuse erinevus jääb kogu vaadeldava perioodi jooksul 2,5 ja 2,8 aasta vahemikku, seega muutub üksnes mõne kuu võrra. Lisaks sellele puudub muutustes selgelt väljendunud trend, nii et neid võib üpris juhuslikeks pidada.

Joonis 4.12.

4.4.3. Sünnimuse vanuskordajate dünaamika

Sünnimuse vanuskordajaid (ka vanuselised sünnimuskordajad) arvutatakse tavaliselt viljakas eas naiste jaoks viieaastastes vanuserühmades, kusjuures traditsiooniliselt on need järgmised:

- Alla 20-aastased (mõnikord vaadeldakse eraldi veel ka alla 15-aastasi, kuid nii noori sünnitajaid esineb meil aastas maksimaalselt vaid paar-kolm, seega ei mõjуста nad sünnimustrende oluliselt.
- 20–24-aastased;
- 25–29-aastased;
- 30–34-aastased;
- 35–39-aastased;

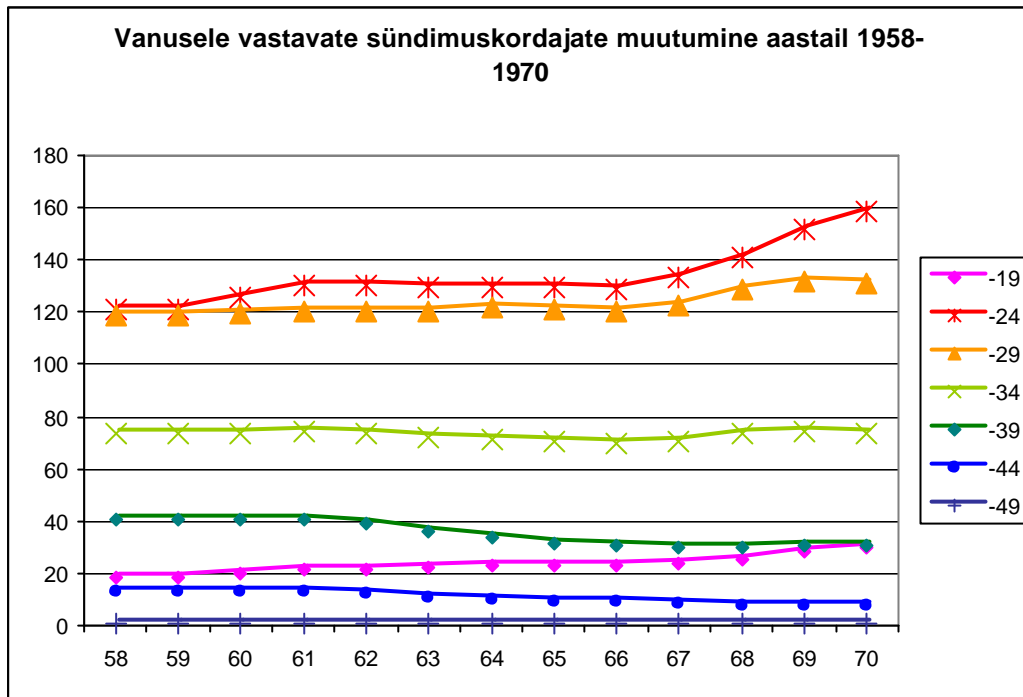
40-aastased ja vanemad (viimaste seast eristatakse mõnikord veel ka üle 45-aastased).

Igas vanuserühmas arvutatakse vastavas eas sünnitajate arvu ning selles eas naiste koguarvu suhe (mis sageli korrutatakse läbi veel mingi teguriga). Kõige sagedamini on see tegur 1000. Siis näitab vanuseline sünnimuskordaja sünnituste arvu 1000 vastavas eas naise kohta.

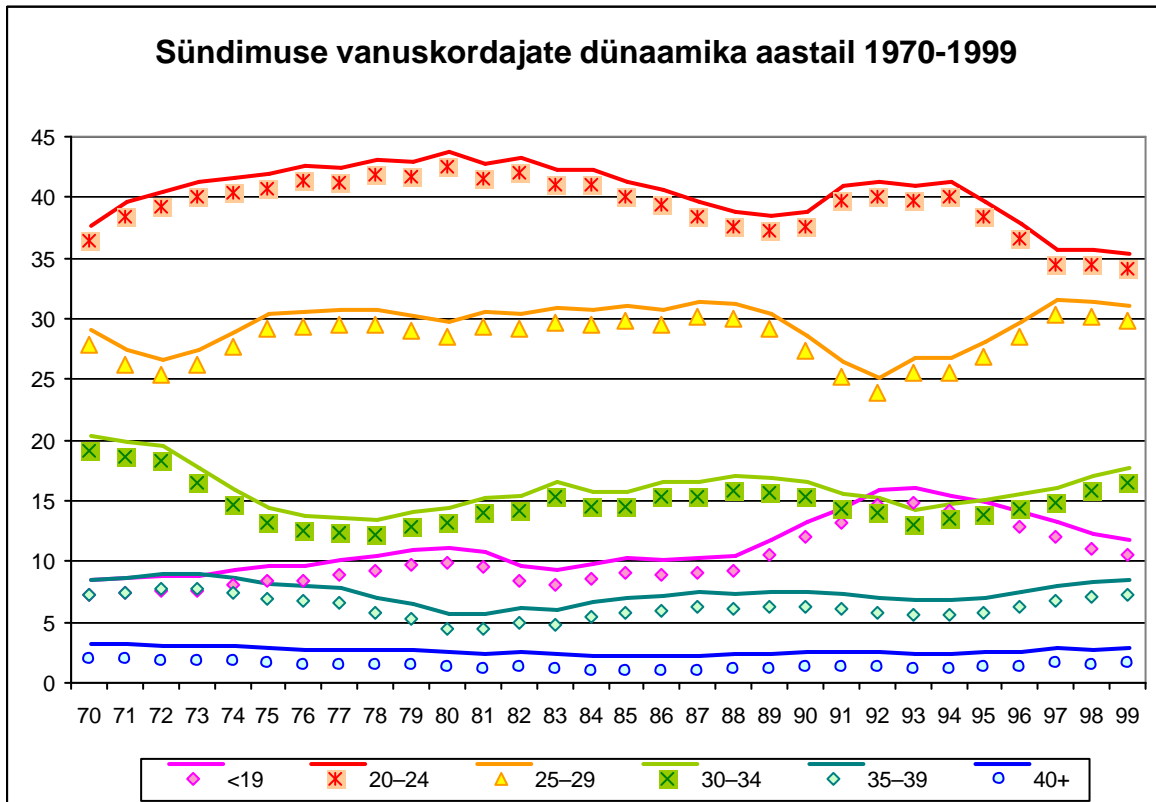
Sünnitaja keskmise vanuse muutumine ei anna veel täielikku pilti sünnimuskäitumise dünaamikast, mõnevõrra detailsema pildi selle kohta annab sünnimuse vanuskordajate dünaamika. Joonisel 4.13 on esitatud sünnimuse vanuskordajate muutumine sõjajärgsel perioodil: siit ilmneb, kuidas sünnitaja nooremisega kaasneb suhteliselt nooremate aastakäikude naiste sünnitusaktiivsuse suurenemine, mida kajastab sünnimuse vanuskordajate suhteliselt ühtlane muutumine. Joonisel 4.14 on esitaud samad näitajad (graafikul samade värvidega kujutatuna) sajandi lõpukümnendite kohta (alates 1970 aastast). Ilmneb, et sellel etapil muutuvad kõik kordajad märksa intensiivsemalt, kajastades mitut erinevat sünnitamisvanuse muutumisperioodi.

- Kuni 70ndate aastate lõpuni jätkub juba varasemal perioodil alanud sünnitaja nooremisene: niihästi kuni 20- aastaste kui ka 20-24-aastaste sünnitajate osakaal kasvab kiiresti vanemate arvel. Väheneb üle 30-aastaste sünnitajate osakaal, kuid üle 40-aastaste osa püsib praktiliselt konstantsena.
- 25–30-aastaste osakaal oli kuni 60ndate keskpaigani lähedane noorima rühma osakaalule, kuid hakkas 70ndate alguses langema ja stabiliseerus seejärel 30% läheduses, sellal kui nooremate sünnitamisaktiivsus pidevalt tõusis, et saavutada 80ndate alguses maksimum.

- Üheksakümne date alguses suureneb noorima – alla 20-aastaste osakaal sünditajate seas 15%ni, mis ületab esmakordselt 30-34-aastaste osakaalu. Ühtlasi väheneb üle 25-aastaste suhteline sünditamisaktiivsus.

Joonis 4.13

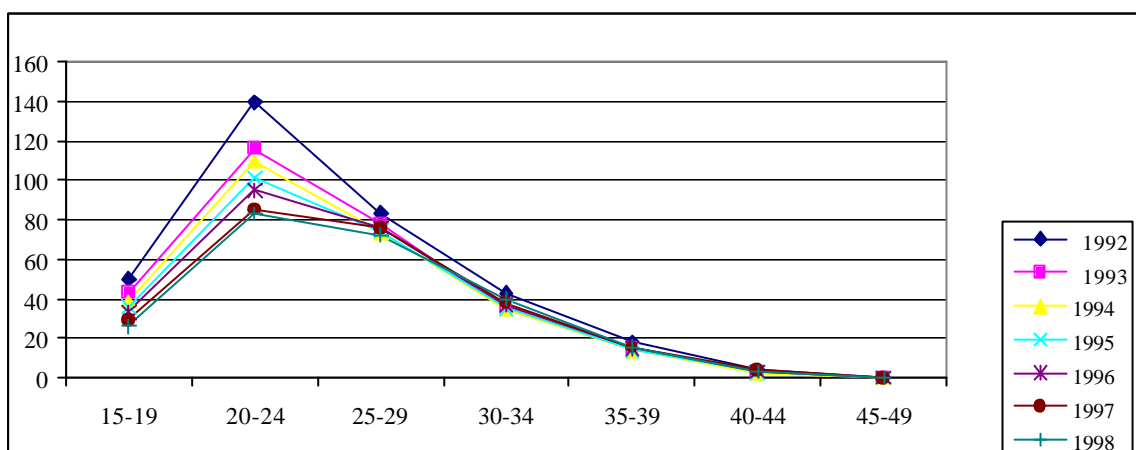
Joonis 4.14

- Sündimuskäitumine muutub veelkord 90ndate keskel: alates 93ndast aastast hakkab suurenema vähemalt 25-aastaste sünnitajate osakaal, aasta hiljem pöördub langusele alla 20-aastaste osakaal sünnitajate seas ja ühtlasi suureneb 30–34-aastaste osa, mis taas noorimat rühma ületab. Mõõdukalt väheneb ka 20–25-aastaste sünnitamisaktiivsus.

Kõik viimasena loetletud protsessid viivad sündimuskäitumise nihkumisele selles suunas, nagu see hetkel on suuremas osas Euroopa riikidest.

4.4.4. Sünnitajate vanusejaotus

Ka joonisel 4.15 esitatakse sündimuse vanuskordajate dünaamika, kuid siin vastab iga murdjoon ühele aastakäigule (see on sündimuse vanuskordajate traditsiooniline esitus). Aastail 1992–1998 ilmneb iseloomulik trend, mida jälgisime juba eelmiseltki jooniselt: sündimus väheneb kõige rohkem senises intensiivseimas sünnitajate rühmas, 20–24-aastaste seas.

Joonis 4.15. Sündimuse vanuskordajate dünaamika aastail 1992–1998

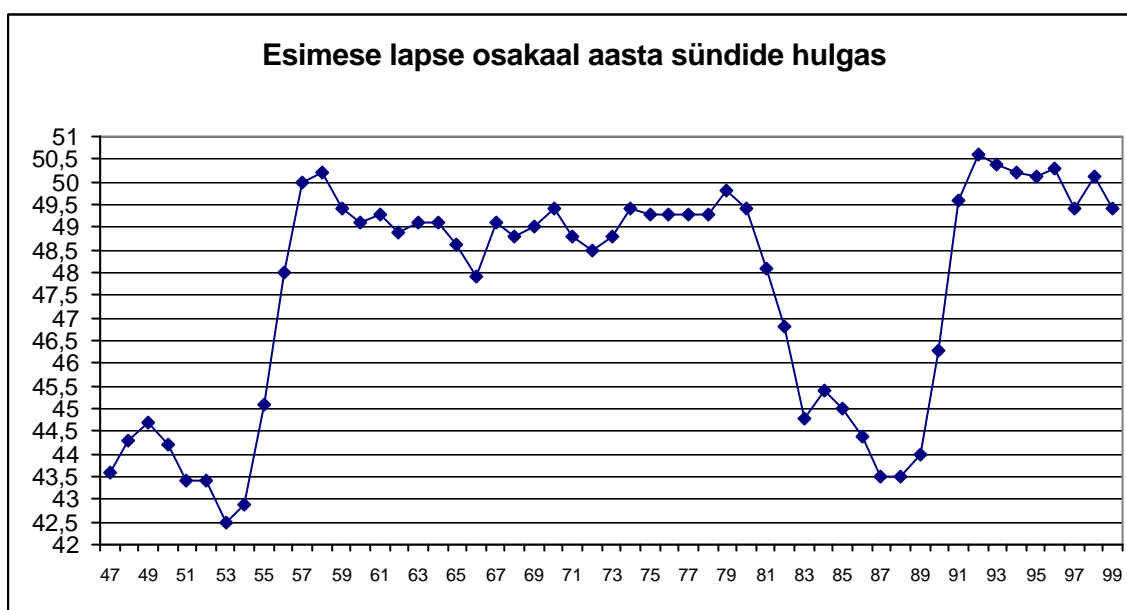
Selle joonise põhjal võib tuua välja järgmisi sündimust aastail 1992–1998 iseloomustavaid tendentse:

- Valdav osa sünnitusi toimub vanuses 20–29, pärast 40 eluaastat sünnitavad naised lapsi võrdlemisi harva.
- Vanusegruppide lõikes on 20–24 aastaste naiste sündimuskordajad suurimad.
- Iseloomulik on kuni 19-aastaste ja eriti 20–24-aastaste sündimuskordajate suur langus vaatlusperioodil.
- Kogu vaatlusperioodi jooksul on kuni 19 aastaste naiste sündimuskordajad madalamad kui 20–24 ja 25–29 aastaste omad.
- Alates 1996. aastast on Eesti elanikkonna sündimuskäitumises toimunud teatav muutus, mis ilmneb järgnevas:
  - sündimuse vanuskordaja hakkab vanemates vanusegruppides (30–34, 35–39, 40–44) mõõdukalt suurenema. Nooremates vanusegruppides langus jätkub.
  - 25–29 aastaste naiste sündimuse vanuskordaja läheneb 20–24 aastaste omale
  - 30–34 aastaste naiste sündimuse vanuskordaja ületab kuni 19 aastaste sündimuse vanuskordaja.
  - Domineerima hakkavad (st moodustavad üle poole kõigi sünnitajate arvust) 25- aastased ja vanemad sünnitajad.

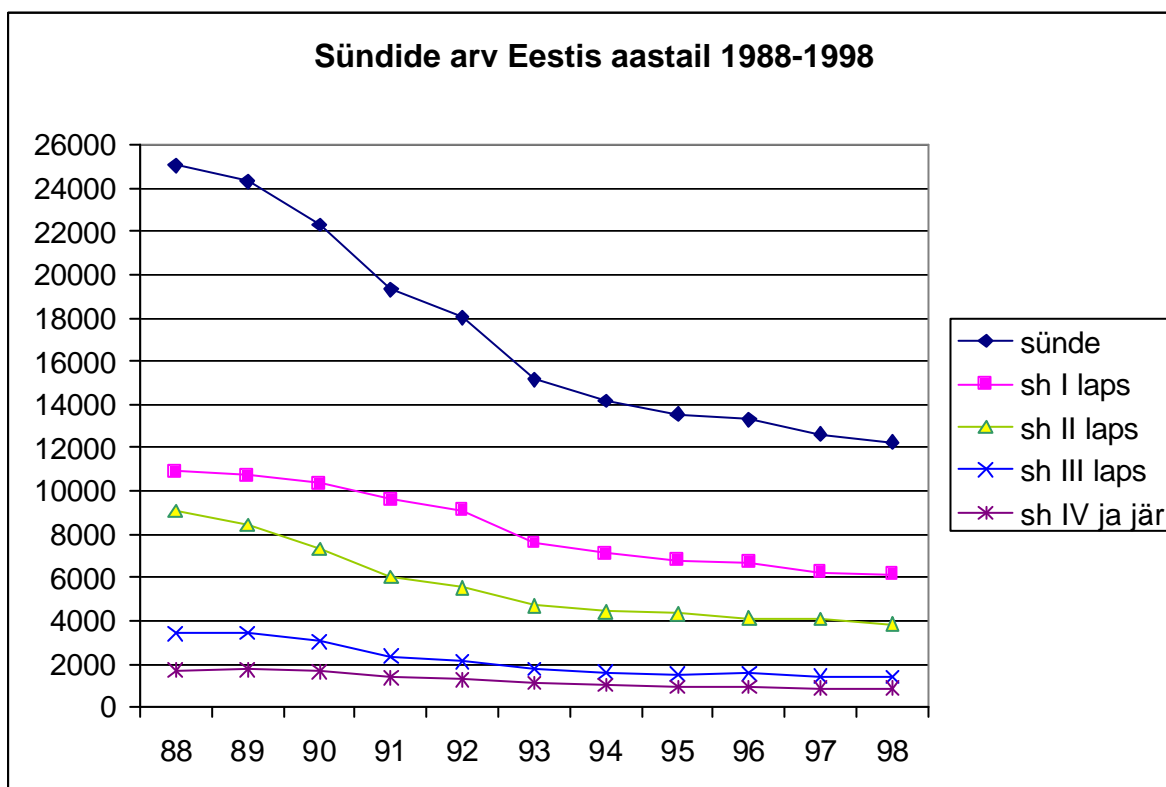
4.5. Laste sünnijärjekorra dünaamika viimase kümnendi jooksul

4.5.1. Esimese lapse osakaal sündide seas

Joonis 4.16 ilmestab üldtuntud tõsiasja, et kui mingi perioodi jooksul esimeste laste osakaal on suhteliselt suur, siis sündimus ka üldiselt väheneb (sest keskmine laste arv peredes kahaneb). Vastupidi, kui esimese lapse osakaal väheneb, suureneb keskmiselt laste arv peres. Loomulikult on siin tegemist ainult korrelatiivse mõjuga, millele tugevasti toimib ajategur. Jooniselt 4.16 ilmneb, kuidas Eestis suhteliselt kõrge sündimuse perioodil 80ndate teisel poolel vähenes esimeste laste osatähtsus 43%ni, viimase kümnendi vältel on aga taas kasvanud pooleni või isegi pisut üle selle.

Joonis 4.16

Joonis 4.17

4.5.2. Laste sünnijärjekorra dünaamika viimase kümnendi jooksul

Viimase kümnekonna aasta jooksul, alates nn laulvast revolutsioonist aastail 1988–1990, kui Eestis on sündimus pidevalt langenud, on toimunud muutused ka muutunud ka laste sünnijärjekorras.

Joonisel 4.17 on esitatud nii sündide üldarv kui ka esimese, teise, kolmanda ja neljanda ning järgmiste sünnituste arvukused aastate kaupa. Siit ilmneb, et sündide arvu vähenemine pole ühtlane erineva sünnijärjekorraga laste puhul. Kõige vähem on vähenenud esimeste laste sünd: neid sündis 1998. aastal 56,5% 1988. aastal sündinute arvust. Seevastu aga teisi lapsi sündis 1998. aastal 42,5% ja kolmandaid lapsi 41,3% vastavatest arvudest 1988. aastal. Seega on pered loobunud viimasel kümnendil kõige enam teisest ja kolmandast lapsest. Neljandaid ja järgmisi lapsi sündis 1998. a. pisut üle poole nende arvust 1988. aastal.

4.6. Kokkuvõtte 90ndate aastate sündimustrendist Eestis

- Aastaks 1998. oli sündide koguarv langenud 48,96 protsendini sündide arvust 1988. aastal, seega oli sündide koguarv vähenenud üle kahe korra.
- Sündimus ei langenud ühtlaselt. Suhteliselt järsk sündimuse langus toimus 1991. aastal (13,4%) ja veelgi järsem 1993. aastal (15,8%). Esiolgu tulenes sündimuse langus teise ja kolmanda lapse sündide arvukuse vähenemisest – kahe aasta jooksul (1990-1991) vähenes teiste laste sündide arv 28% ja kolmandate laste sündide arv 32%.
- Esmasünnituste arv vähenes aastail 1998–1991 suhteliselt mõõdukalt, vaid keskmiselt 4% aastas.
- 1993. aastal toimus järsk hüpe: esmasünnitusi on tervelt kuuendiku võrra vähem kui eelmisel aastal. Laste sünd suurperedesse (järjekorranumber neli ja rohkem) mõjustab üldist sündimust suhteliselt vähem, ka ei ilmne siin arvestatavaid tendentse.
- Järsku sündimuse langus pidurdus 1995. aastal. Järgnes rida aastaid, mil sündide arv vähenes eelmisega võrreldes umbes poolesaja võrra.
- Sündimuse kahanemine lakkas 1999. aastal, mil sündis eelmise aastaga võrreldes veerandsada last rohkem.
- Sündimuse absoluutarvude võrdlemisel tuleb arvestada tõsiasja, et ka Eesti rahvastik on vaatlusperioodi vältel vähenenud. Aastakeskmine rahvaarv oli 1989. aastal 1 568 655 inimest, 1999. aastal aga arvestuslikult 1 449 712 inimest ning rahvaloenduse hinnangul koguni 1 375 000 inimest, seega vastavalt 8% või 12% väiksem.
- Seda arvestades vähenes sündimuse üldkordaja (sündide suhtarv 1000 elaniku kohta) 1988 aasta tasemelt **16,04** tasemeni **8,46 aastal 1998.**
- Arvestades elanikkonna arvukuse hinnangu nihet võib oletada, et sündimuskordaja 2000. aasta alguses on ligikaudu **9** (st, 9 sünnitust 1000 inimese kohta). See tähendab, et sündimus on langenud tippasemega võrreldes 56 protsendini.

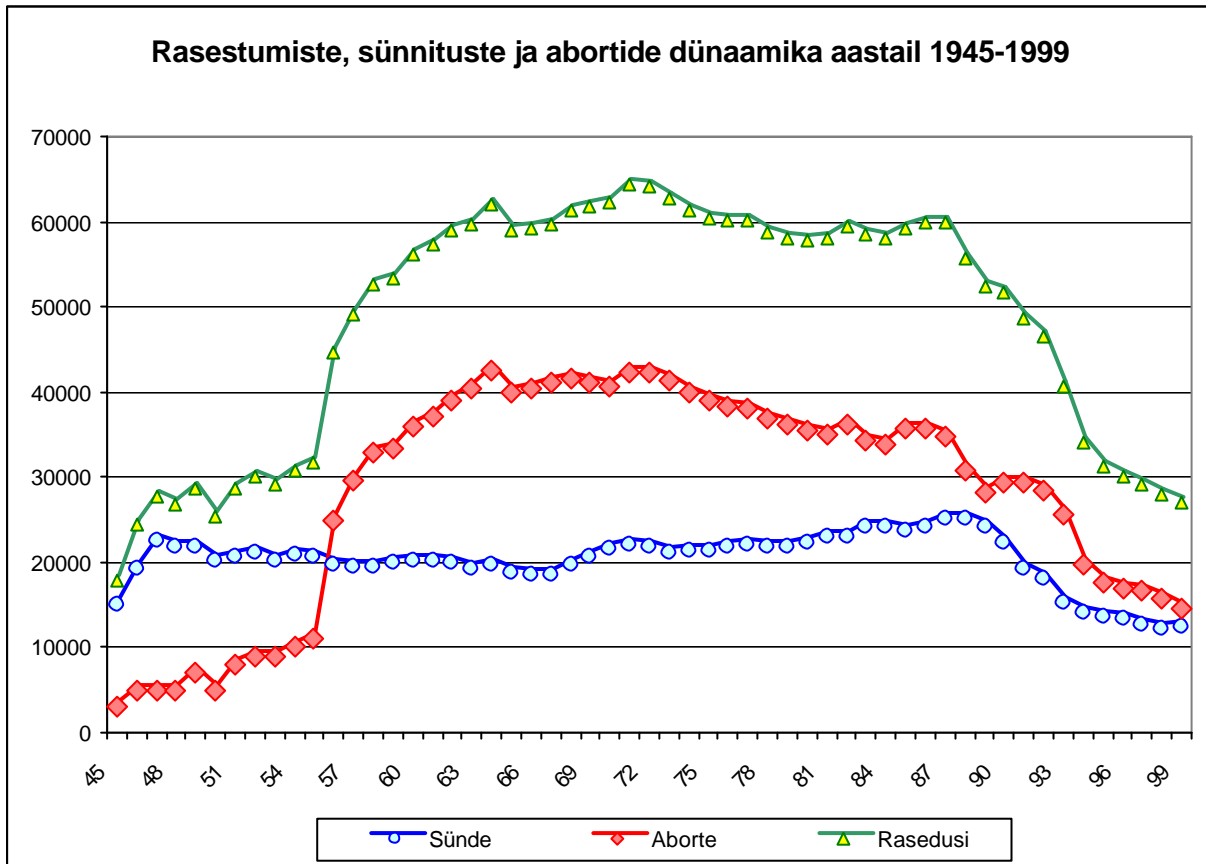
Viitekirjandus

1. Eesti rahvastik rahvaloenduste andmetel V 1997 Statistikaamet, Tallinn
2. Eesti statistika aastaraamat 1993. Statistikaamet, Tallinn
3. Eesti statistika aastaraamat 1999. Statistikaamet, Tallinn
4. Eesti statistika aastaraamat 2000. Statistikaamet, Tallinn
5. Laas, Kaljo, 1997. Demograafia. Tallinn
6. Mitmekeelne demograafiasõnastik, 1982. Tallinn
7. Rahvastik I 1998 Demograafilised üldandmed, 1999. Statistikaamet, Tallinn
8. Soome, Agne, 2000. Rahvastikustatistika algkursus. Tartu Ülikooli Kirjastus
9. Tepp, Lembit, 1995. Sündimus Eestis ja mujal. Rahvastikustatistika teatmik 4/94, Eesti Statistikaamet, Tallinn, lk. 17-30.
10. Tiit, Ene-Margit, 1993. Eesti rahvastik ja selle probleemid. Akadeemia, 8 (53), lk. 1654-1679; 9 (54), lk. 1847-1866; 10 (55), lk. 2112-2132.
11. Tiit, E.-M., Puusepp, V. (1970). Sündimuse nihke mudel Eesti Statistikaseltsi Teabevihik , 47–56.
12. Valgma, Ülle 1999. Sündimus. Rahvastik I 1998 Demograafilised üldandmed Statistikaamet, Tallinn, lk 11-14.
13. Sündimusandmed 1959-1970. Käsikiri, ESA.

5. Raseda valik: kas sünnitada või katkestada rasedus?

5.1. Abordistatistikast

5.1.1. Ajalooline ülevaade rasestumistest, sündidest ja abortidest

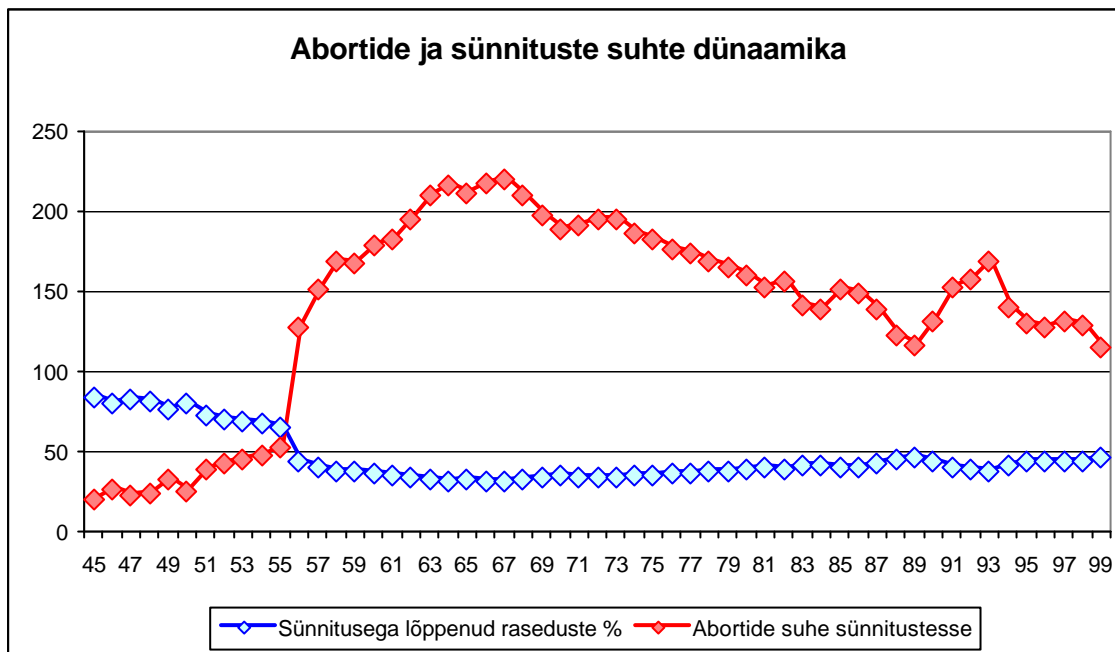
Joonis 5.1

Elanikkonna reproduktiivkäitumise üks olulisis iseloomustajaid on rasestumiste arv, mille statistika hindamiseks tuleb kasutada nii sünnituste kui ka abortide statistikat. Abortide statistikat on Eestis küll tehtud enam kui poole sajandi vältel (tõenäoliselt varemgi), kuid andmete kättesaadavus on selles osas lünklik. Põhjusi on selle kohta mitmesuguseid:

- Kuni 1955 aastani oli abort Eestis keelatud, ning seetõttu oli arvestatav osa aborte mittelegaalsed (kriminaalsed) ning arusaadavalt ei jõudnud kõigi nende kohta andmed avalikku statistikasse.
- Abordiandmed kuni 1970nda aastani on laiali pillatud mitmesugustesse allikatesse ning ei ole korrektselt kontrollitud ja ühitatud (käesolevas aruandes on kasutatud ka käsikirjalisi arhiivimaterjale), kuid mõnede vahepealsete puuduvate aastate kohta on andmed hinnatud interpolatsioonimeetodil.
- Alates 1994. aastast on võetud arvesse ainult legaalsed abordid, mille tagajärjel (mis moodustavad ca 85% kõigist indutseeritud abortidest).

Joonisel 5.1. on kõik andmed esitatud absoluutarvudes. Silma paistab tõsiasi, et abortide seadustamine mõjus väga tugevasti rasestumiste arvule, ent praktiliselt ei mõjutanud sünnituste arvu – tõsiasi, mida tuleb arvestada kõigil neil, kes usuvad, et abortide keelustamisega saavutatakse sündimuse tõus. Tõsi, detailsemal analüüsil võime siiski täheldada, et abortide keelustamine mõjustas abielulise ja vallasündimuse vahekorda esimese kasuks.

Rasestumiste, abortide ja sünnituste suhtarvu esitab ilmekalt joonis 5.2.

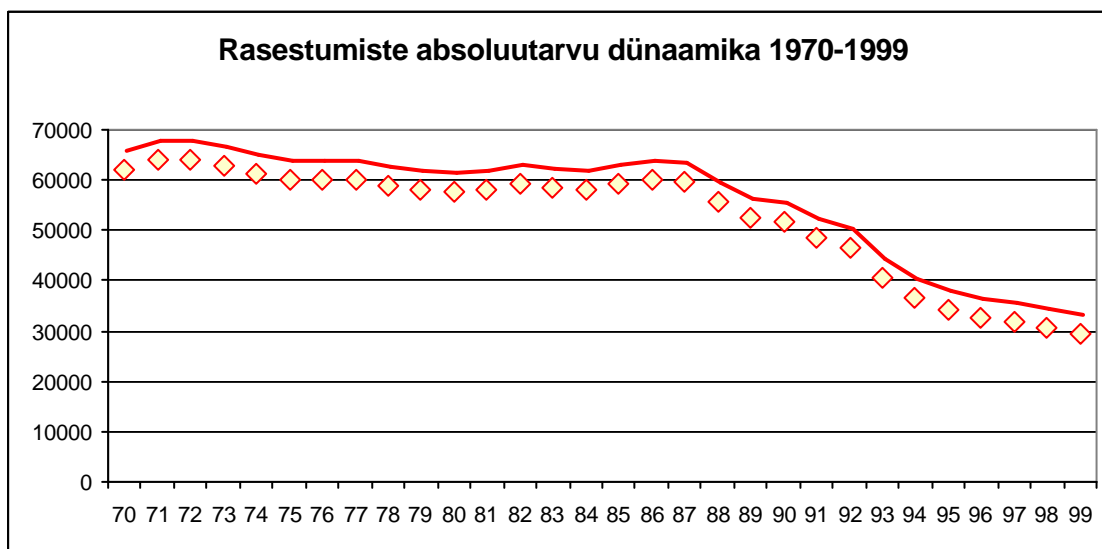

Joonis 5.2.

Näeme, et alates 50ndate aastate keskpaigast on Eestis rasedused lõppenud sagedamini aborti kui sünnitusega. See suhtarv lähenes 100%-le esimest korda peale enam kui 30-aastast vaheaega *laulva revolutsiooni ajal*, mil sündimus suurenes ja oli juba hakanud vähenema soovimatu rasestumine (ka Eestis jõudsid käbele rasestumisvastased vahendid). Teistkordne lähenemine toimub tänapäeval, mil võimalused soovimatut rasestumist piirata on olemas ja ka suhteliselt hästi kättesaadavad, kuid nende kasutamist takistavad nähtavasti teabe nappus ja majanduslikud ning olmelised probleemid. Abortide ja sünnituste suhtarvu järsk kasv 90ndate aastate alguses tuleneb mitte niivõrd abortide arvu suurenemisest, mis oli tühine, vt joonis 5.1, kuivõrd sündide arvu järsust langusest.

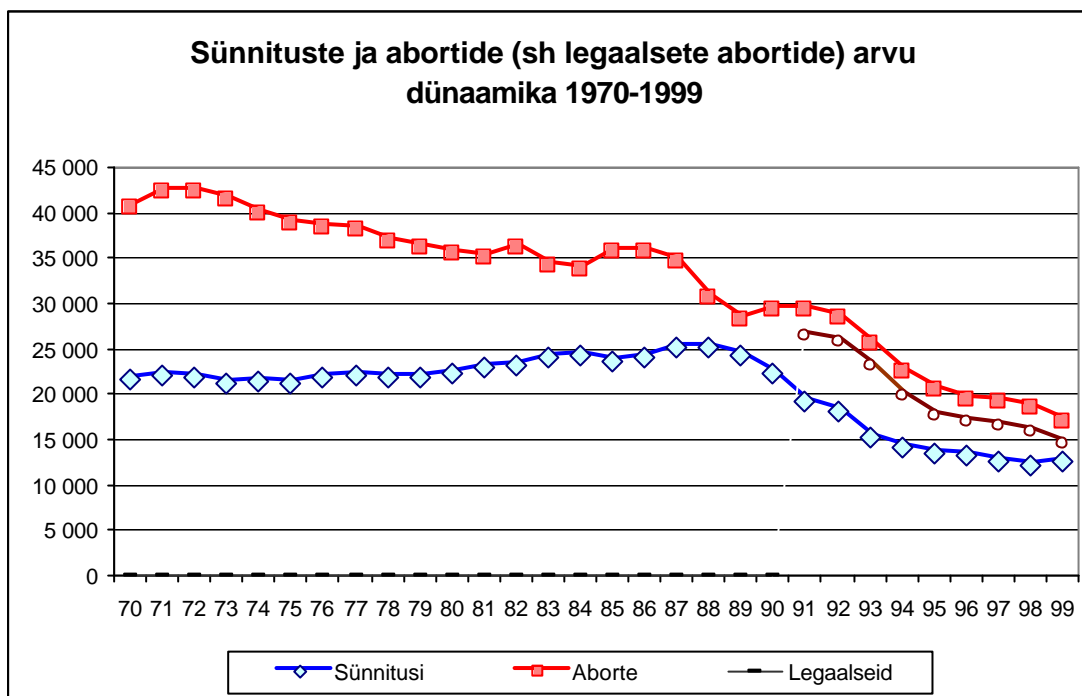
5.1.2. Abortide arv Eestis aastail 1970–1999

Detailsemalt saame abortide arvu dünaamikat analüüsida alates 1970. aastast, sest selle perioodi kohta on ESA poolt avaldatud usaldusväärsed andmed. Alates 90ndate aastate algusest aastast avaldab andmeid ja analüüse ka Sünni- ja Abordiregister, mis hiljem kahetsusväärset reorganiseeriti Sünniregistriks ja Raseduse katkestuse andmekoguks.

Joonis 5.3

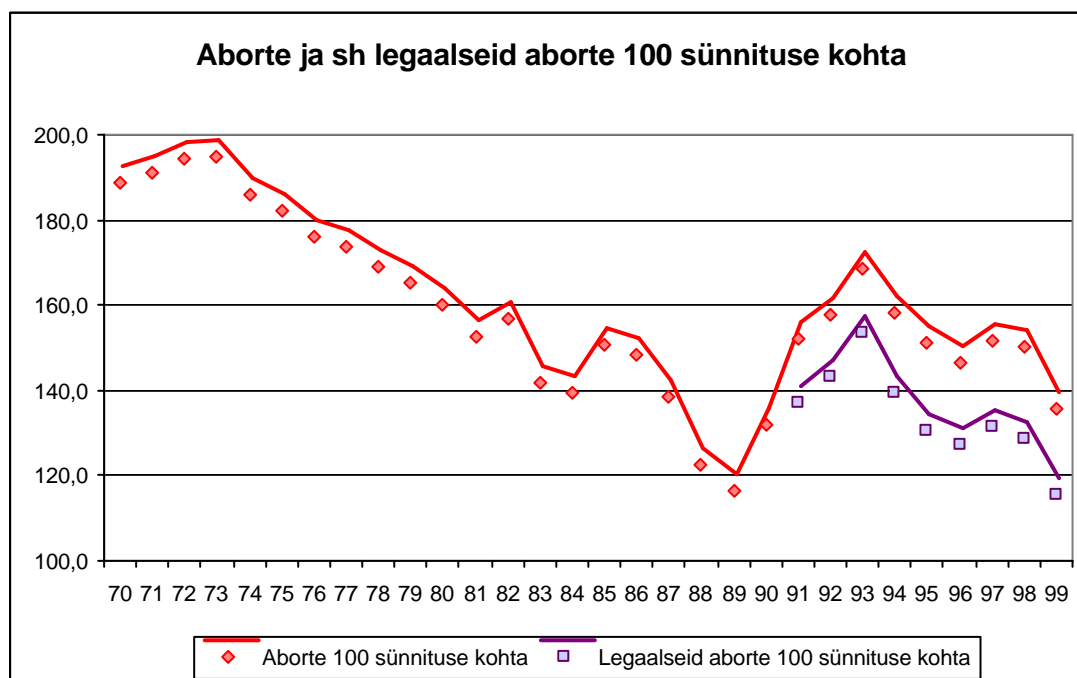
Rasestumiste arvu kahanemisega kaasneb eeskätt abortide arvu järjepidev vähenemine. 25 aasta jooksul 70ndate algusest kuni 90ndate teise pooleni on abortide absoluutarv Eestis vähenenud üle kahe korra, vt joonis 5.3-5.5.

Joonis 5.4.

5.1.3. Abortide suhteline arvukus Eestis

Hoolimata sellest, et abortide osakaal on Eestis järjepidevalt vähenenud, jääb see endiselt üsna kõrgeks. Teatavaks saavutuseks tuleb siiski lugeda seda, et legaalseid abortide arv 1000 reproduktiivse naise kohta jõudis 1999. aastal esmakordselt alla 40 piiri.

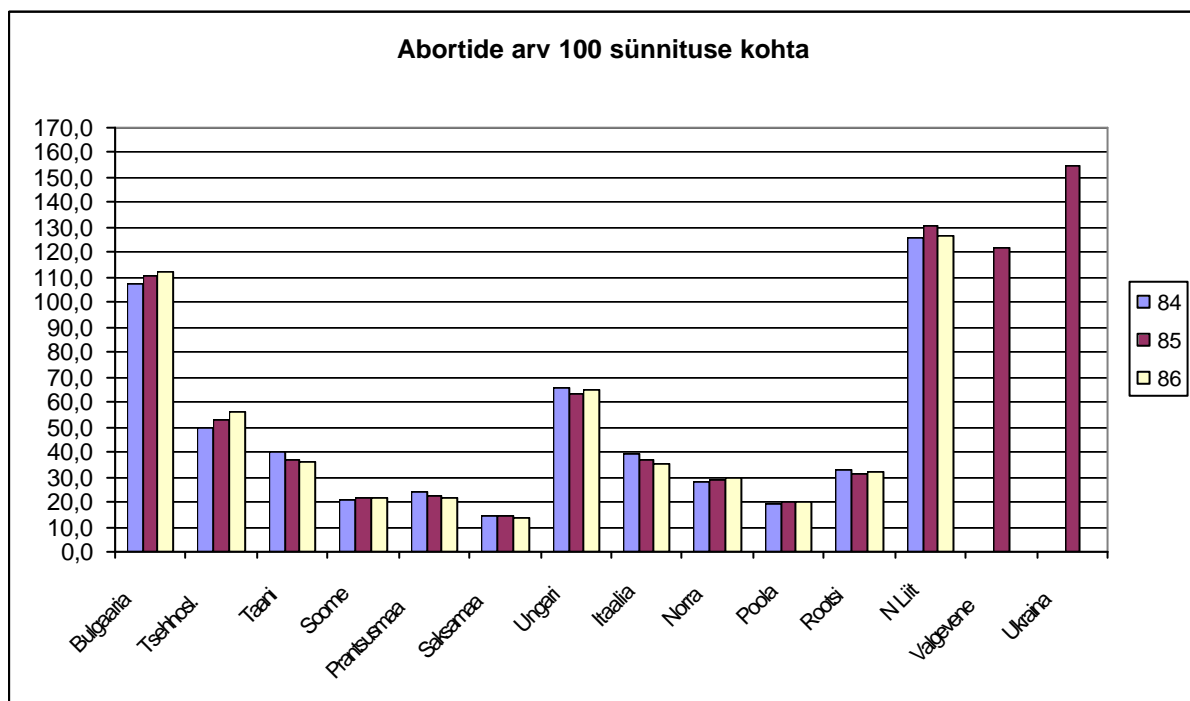
Joonis 5.5.

Seega võime kokkuvõttes nentida (vt joonis 5.5), et viimase 30 aasta jooksul toimusid abortide arvukuse muutumisel alljärgnevad tendentsid..

- Kuni 1974. aastani abortide ja sünituste suhtarv kasvab, saavutades 70ndate aastate alguses maksimumpunktis suhte väärtuseks peaaegu 2, st igast kolmest rasestumisest lõppes kaks abordiga (olgu märgitud, et mitte täielikult kontrollitud andmete põhjal oli abortide suhtarv 60ndate aastate lõpus siiski veel kõrgem). Sel perioodil oli tegemist olukorraga, kus seksuaalsete suhete liberaliseerumisega ei kaasnunud rasestumisvastaste vahendite intensiivistuvat kasutust ja abort oli üks väheseid üldkättesaadavaid vahendeid soovimatutest sünitustest hoidumiseks.
- Alates 1974. aastast algab abortide suhtarvu järjepidev langus, mis kestab (väikeste võngetega) kuni aastani 1990, mil abortide arv ületab sünituste arvu vaid umbes 15% võrra.
- Aastast 1995 algab uus suhtarvu tõus, mille põhjuseks on mitte abortide arvukuse suurenemine, vaid sünituste arvu järsk vähenemine. Suhtarv saavutab 1995 aastaks taas maksimumi (1,7), mis jääb siiski alla 70ndate aastate maksimaalväärtusele.
- Alates 1995. aastast, mil algas sündimuse stabiliseerumine, on suhtarv hakanud uuesti kahanema. Legaalsete abortide ja sünituste suhtarv jõudis 1999. aastal uuesti väärtuseni 1,15.

5.1.4. Abordid Eestis Euroopa riikide taustal

Käesoleva aruande teises peatükis on analüüsitud abortide arvukust ja muutumistendents reas Euroopa riikides. On selge, et kõik abortidega seotud statistilised näitajad on Eestis kõrged võrreldes vastavate näitajatega Lääne-, Lõuna ja ka Põhja-Euroopas ja on pigem kõrgemad kui madalamad abordinäitajatest teistes Ida-Euroopa maades. Illustreerimaks seda asjaolu esitame joonise 5.6, kus on toodud raseduskatkestuste andmed Euroopa maades möödunud kümnendi keskel.

Joonis 5.6.

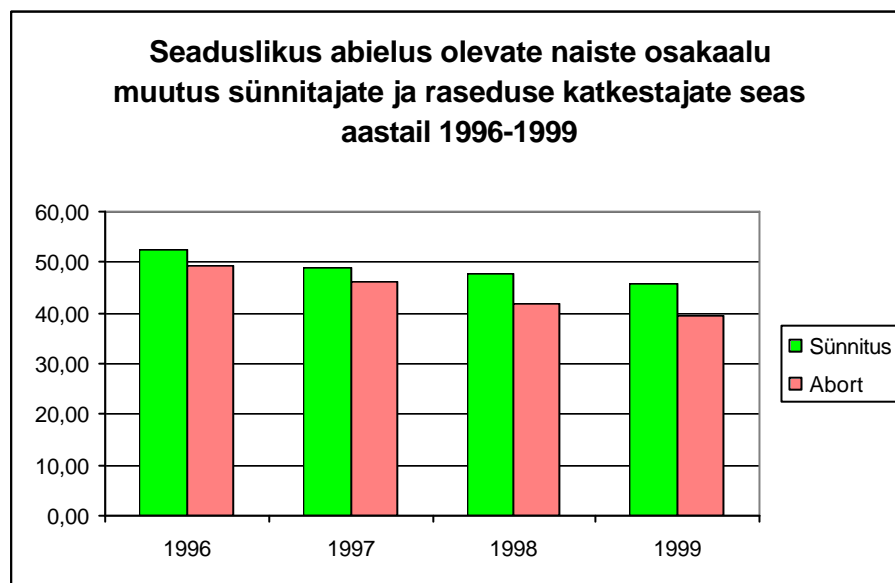
Kuigi Eestis on abortide arvukus viimase kümnendi jooksul kiiresti langenud, on see protsess mõnel teisel nn *endise sotsialismileeri* maal toimunud kiiremini. Väga kiiresti on abortide arv langenud Lätis ja väga madala taseme saavutanud Poolas, ka niisugustes Kesk-euroopa maades nagu Ungari ja Tšehhoslovakkia on abortide absoluutsed ja suhtelised näitajad madalamad kui Eestis, paljudes Lääne-Euroopa maades on vahe kuni kümnekordne.

5.2. Motivatsiooni hindamine objektiivse statistilise andmestiku alusel

Käesolevas punktis käsitleme raseduse katkestajatena *legaalse abordi sooritanuid*, sest nimelt nende puhul on tegemist naise vaba valikuga. Andmed pärinevad Raseduskatkestuse andmekogust, kusjuures analüüsitakse ja kommenteeritakse põhiliselt EKMI väljaannetes publitseeritud andmeid.

5.2.1. Perekonnaseisu ja -suhete mõju sünnitamisotsuse langetamisel

Traditsioonilise moraaliga seotud peaks olema perekonnaseis üks olulisemaid faktoreid, mis määrab naise otsuse – kas sünnitada või katkestada rasedus. Tänapäeva Eestis on, samuti kui liberaalse ellusuhtumisega Põhjamaadeski, vabaabieliu kui kooselu vorm ühiskondlikult aktsepteeritud praktiliselt samal tasemel seadusliku abieluga. Sellepärast pole põhjust arvata, et seadusliku abielu puudumine oleks väga oluline motiiv raseduse katkestamiseks. Joonisel 5.7 järeldebki, et sünnitajate ja raseduse katkestajate puhul on perekonnaseisu erinevused tühised. Edaspidise uuringu käigus selgub siiski tehtud järeldeuse ennatlikkus.

Joonis 5.7

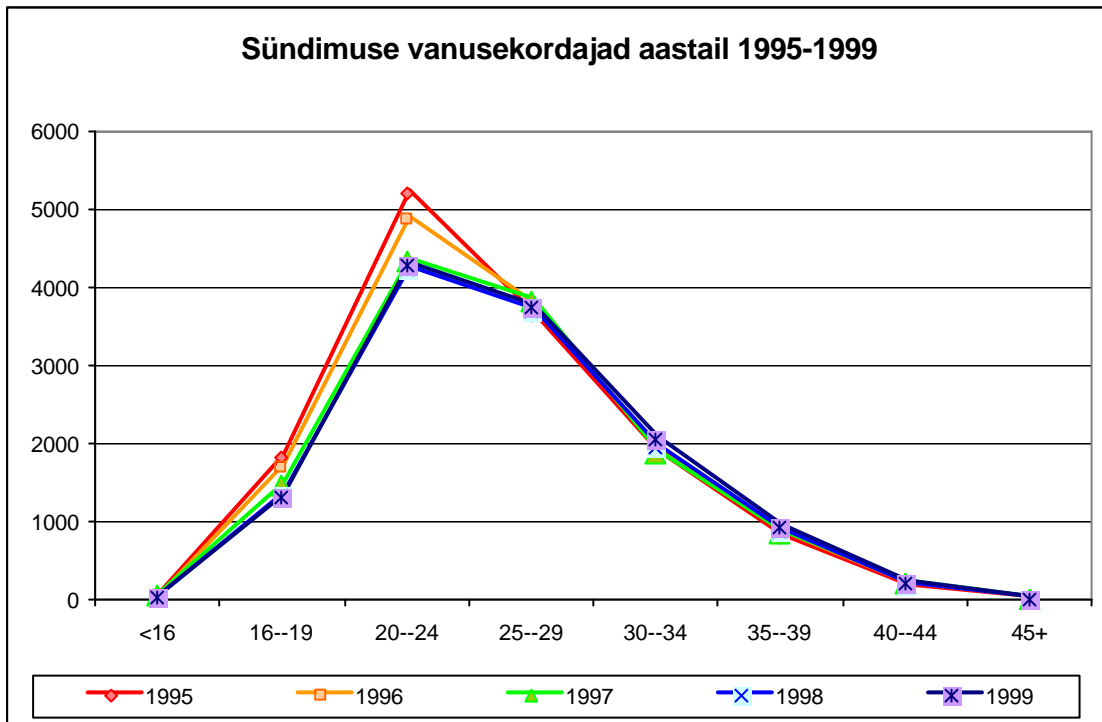
5.2.2. Naise vanus kui sünnitamisotsuse määrav faktor. Sünnitajate ja raseduse katkestajate vanusejaotus

Teine mõeldav tegur, mis võiks ajendada naisi rasedust katkestama, on ebasobiv vanus.

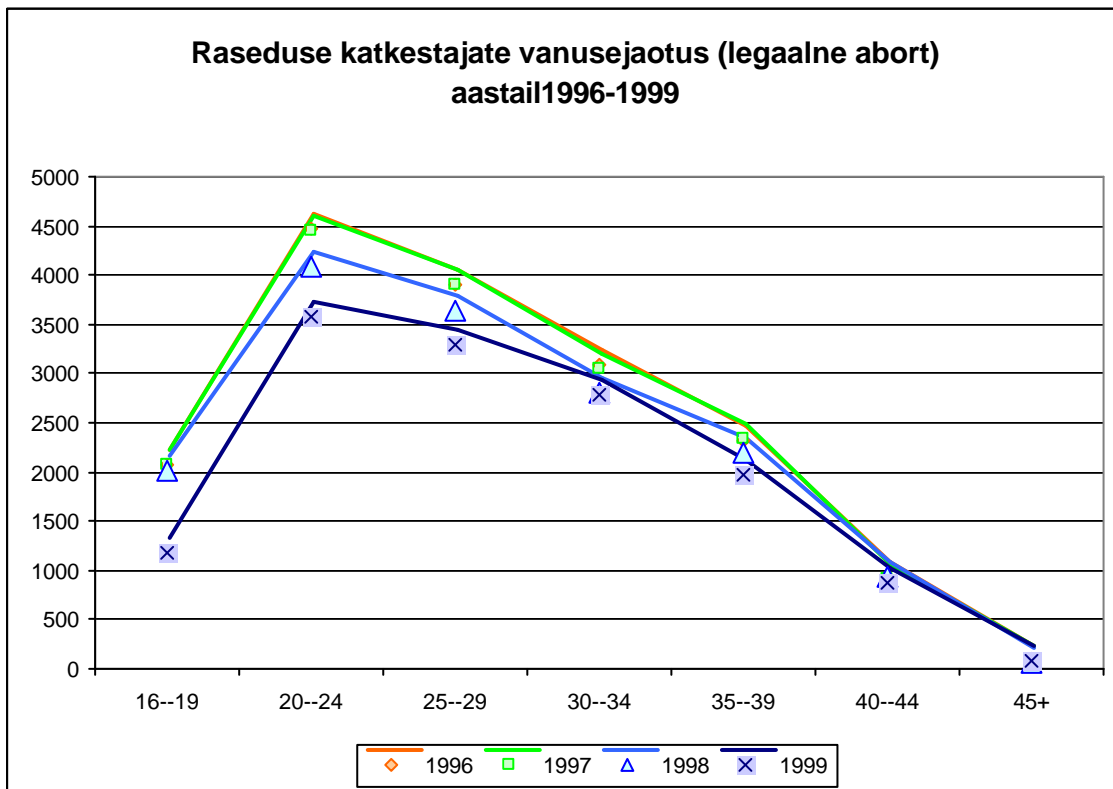
Vaadeldes võrdlevalt sünnitajate vanusejaotust joonisel 5.8 ja omal soovil raseduse katkestajate vanusejaotust joonisel 5.9, selgub, et need on tõepoolest mõnevõrra erinevad. Selgelt on need erinevused näha joonisel 5.10, kus on kujutatud ühes teljestikus nii sünnitajate kui raseduse katkestajate vanusejaotus viimase nelja aasta jooksul.

Sünnitajate kõveral on selgelt eristunud tipp, mis paikneb üldtunnustatud soodsaima sünnitusvanuse piirkonnas, so vanusevahemikus 20-30 aastat. Isegi vaadeldava kõigest viie aasta pikkuse ajavahemiku jooksul ilmneb tipu nihe üsna silmnähtavalt: väheneb alla 25-aastaste osakaal ja suureneb üle 25-aastaste osakaal. Sünnitamiskõvera kiire langus üle 25-aastaste naiste puhul tuleneb tõenäoliselt enese jaoks (hetkel) soovitava laste arvu jälgimisest, kui hetkel ei peeta lisanduva lapse saamist soovitavaks või võimalikuks, loobutakse sellest raseduse katkestamise teel.

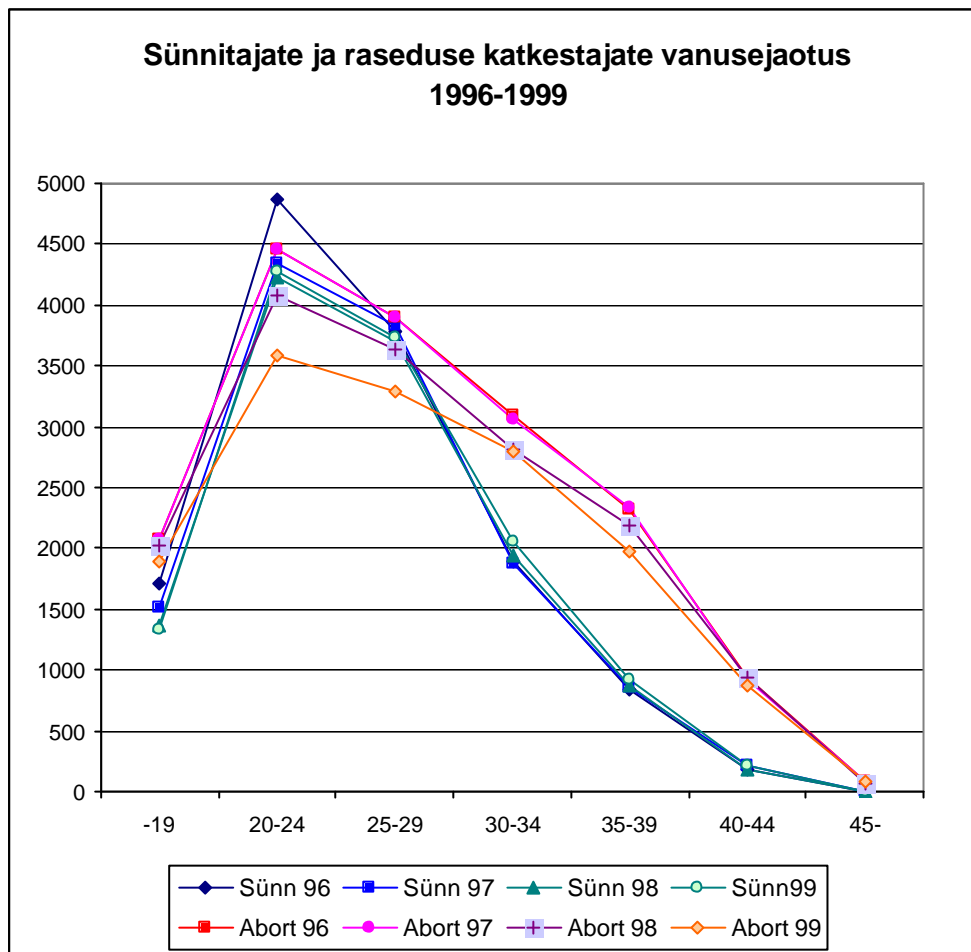
Seevastu raseduse katkestamiste kõver on märksa laugema kujuga, kusjuures erinevused on suurimad vanemate vanuserühmade osas.

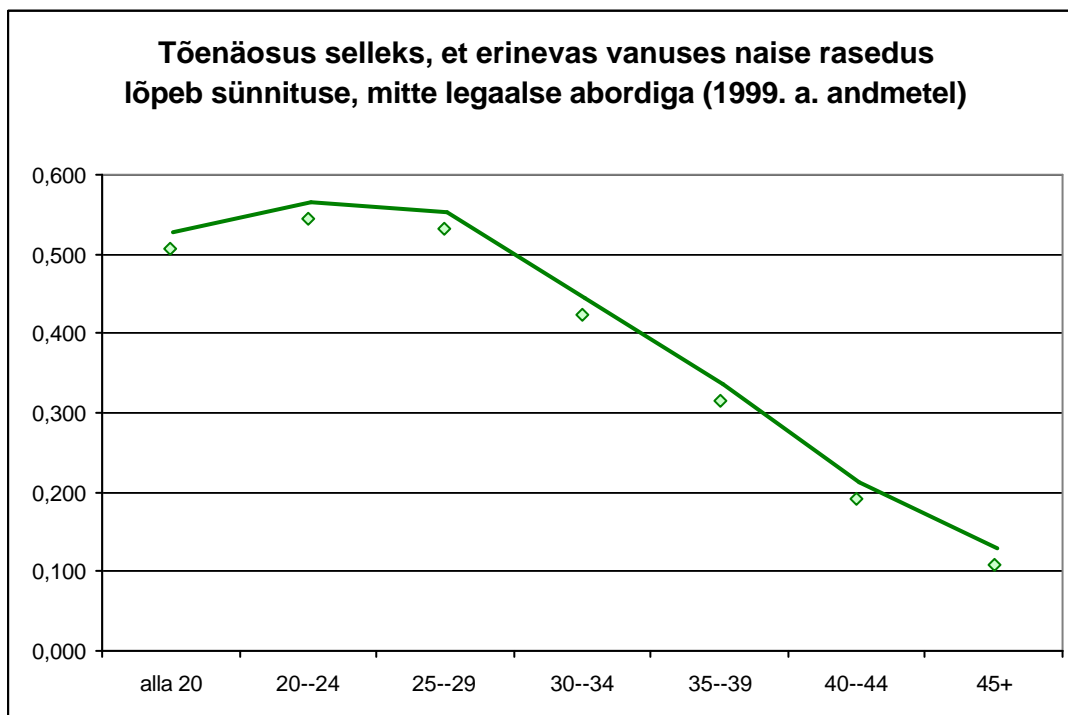
Joonis 5.8

Joonis 5.9.

Joonis 5.10.

Joonis 5.11.

Joonistelt 5.7–5.11 selguvad seaduspärasused, mille kohaselt vanus mõjustab naisi langetama otsuse kas sünnituse või raseduse katkestamise kasuks (kasutatud on 1999. aasta andmeid).

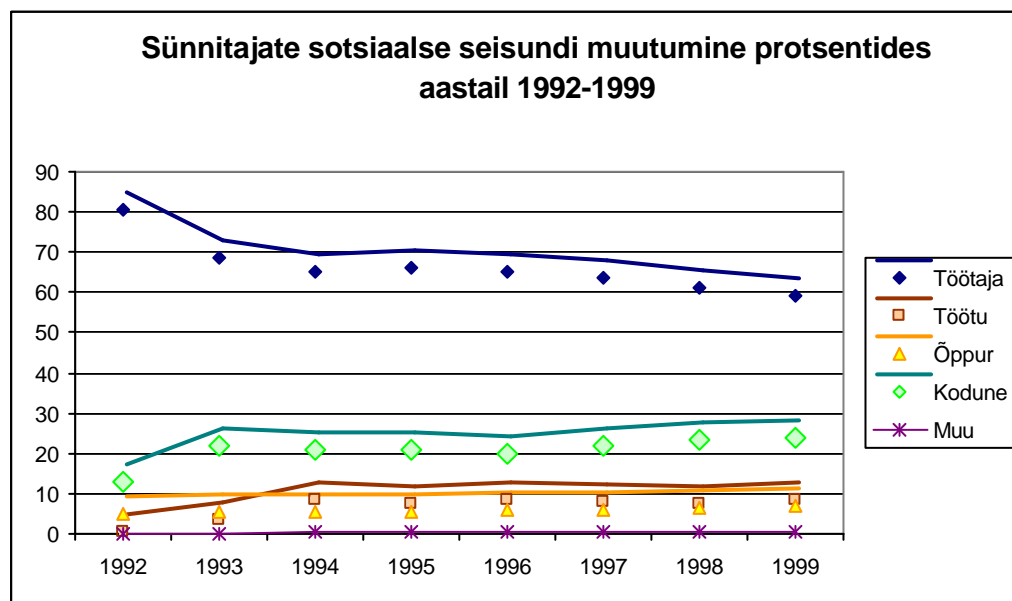
- Alla 20-aastastest rasedatest otsustavad praktiliselt pooled sünnitada ja sama paljud – rasedus katkestada.
- 20–30-aastaste naiste puhul on tõenäosus langetada otsus sünnitamise kasuks mõnevõrra suurem vastupidise otsuse tõenäosusest.
- Alates 30-aastastest kuni 45-aastaste ja vanemateni langeb tõenäosus otsustada sünnituse kasuks lineaarselt ligi 0,5st kuni 0,1-ni. Ilmselt on see otsus põhjendatud ühelt poolt peres juba olemasolevate laste arvuga, teiselt poolt ka halveneva tervise ja suurenevate sünnitusriskidega (mida naistearstid on rea aastate jooksul üsnagi intensiivselt teadvustanud).

5.2.3. Naise sotsiaalne seisund kui sünnitamisotsust mõjustav tegur

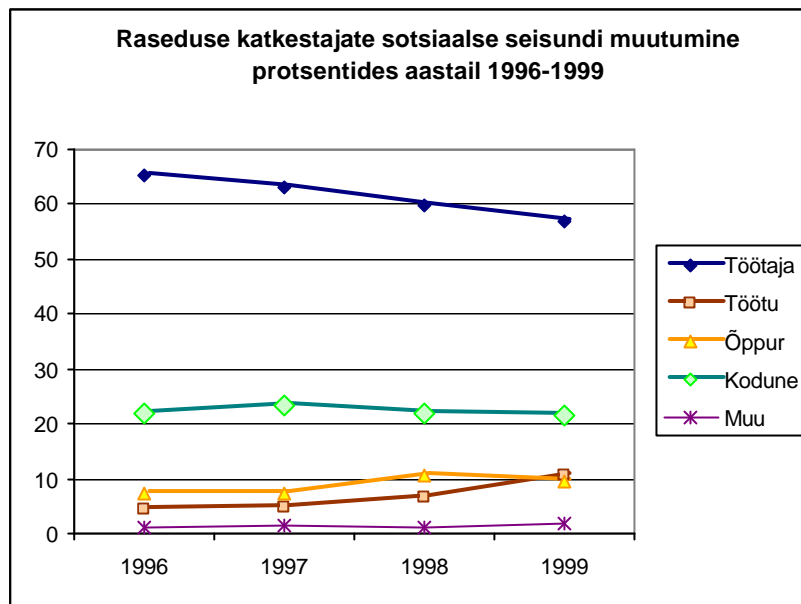
Igati loomulik on seostada sünnitamise või raseduse katkestamise motiive ka naise sotsiaalsest seisundist ja haridustasemega. Nimetagem hüpoteesidena mõned nn käibetõed:

- Raseduse katkestavad madala haridustasemega naised, kes ei oska kasutada teisi rasedusvastaseid vahendeid.
- Raseduse katkestavad pigem kõrge haridustasemega naised, sest kõrgema haridusega naised ei soovi kasvatada lapsi ja end perega siduda.
- Raseduse katkestavad töötavad naised, et mitte riskida töökoha kaotusega.
- Sünnitavad pigem töötavad naised, kellel on saavutatud vajalik majanduslik tase.
- Raseduse katkestavad pigem töötud, sest nad pole majanduslikult kindlustatud.
- Töötud pigem sünnitavad, sest see tagab neile eneseteostus ja ka minimaalse elatise.

Hindamaks sõnastatud hüpoteeside tõepärasust vaatleme taas võrdlevalt sünnitajate ja raseduse katkestajate jaotust sotsiaalse seisundi järgi ja selle jaotuse muutumist, vt joonised 5.12 ja 5.13.

Joonis 5.12

Joonis 5.13

Jooniste 5.12 ja 5.13 võrdlus ei võimalda kinnitada peaaegu mitte ühtegi püstitatud hüpoteesidest, sest vaadeldud aastate jooksul ei ilmne nende kahe rühma sotsiaalsete seisundite jaotuses ühtki märkimisväärset süstemaatilist erinevust ega muutumistendentsi.

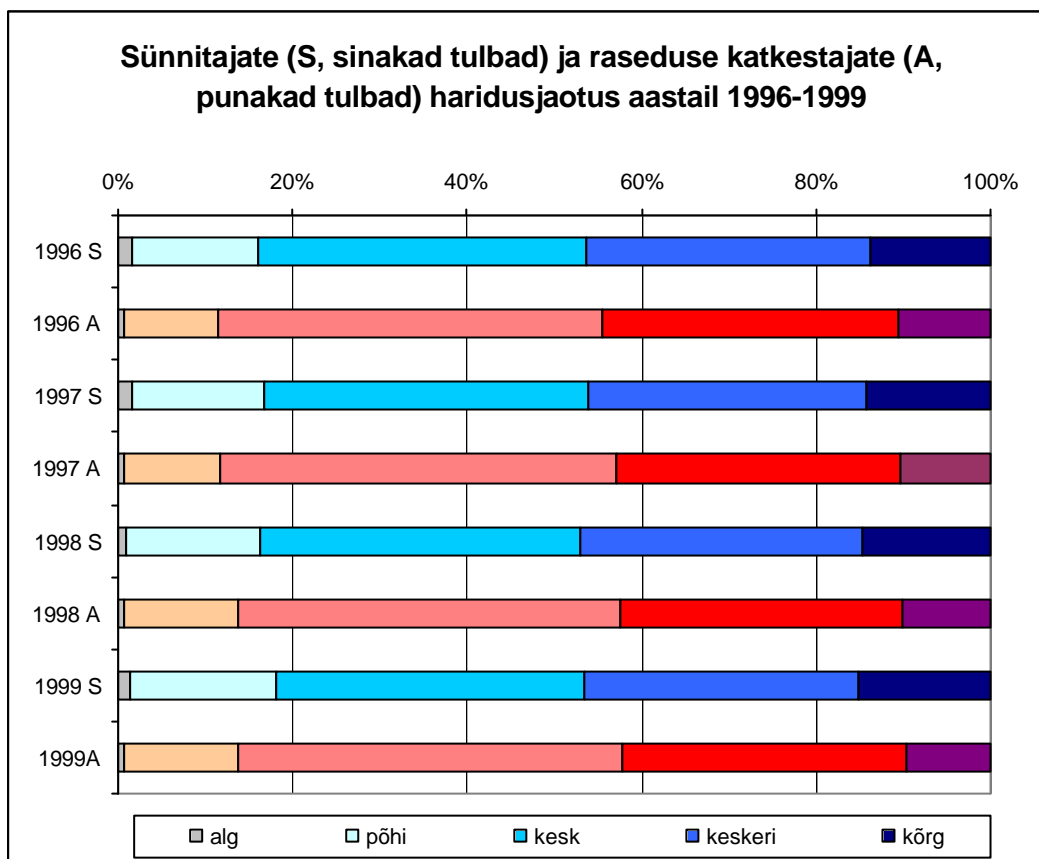
Ainus, mis pisut eristab sünnitajaid ja raseduse katkestajaid on veidi suurem õppurite (sh üliõpilaste) hulk raseduse katkestajate seas.

5.2.4. Naise haridustase kui sünnitamisotsust mõjustav tegur

Naise haridustaseme kui sünnitamisotsust mõjustava teguri kohta võib samuti püstitada rea hüpoteese, mis kajastavad nõ tavaarusaamu.

- Madalama haridustasemega naised katkestavad sagedamini raseduse, sest ei kasuta muid rasestumisvastaseid vahendeid.
- Madalama haridustasemega naised sünnitavad, sest üldiselt ja ajalooliselt on madalama haridustasemega naistel rohkem lapsi.
- Kõrgema haridustasemega naised sünnitavad, sest väldivad soovimatuid rasestumisi rasestumisvastaste vahendite kasutamise teel ja rasestumine on seotud nende puhul sooviga saada laps.
- Kõrgema haridustasemega naised katkestavad sagedamini raseduse, sest on orienteeritud pigem karjäärile kui perekonnelule.

Joonisel 5.14 on esitatud võrdlevalt nelja aasta sünnitajate ja raseduse katkestajate haridusjaotus. Joonisel on värvid valitud selliselt, et mida kõrgem haridus, seda intensiivsem (tumedam) värvitoon. Näeme, et statistilised andmed toetavad mitut sõnastatud hüpoteesi, kuigi keskmise haridustaseme (koolitusaastates mõõdetuna) poolest on sünnitajate ja raseduse katkestajate haridused ligilähedaselt võrdsed.

Joonis 5.14

Joonise 5.14 põhjal saame teha alljärgnevad järeldused.

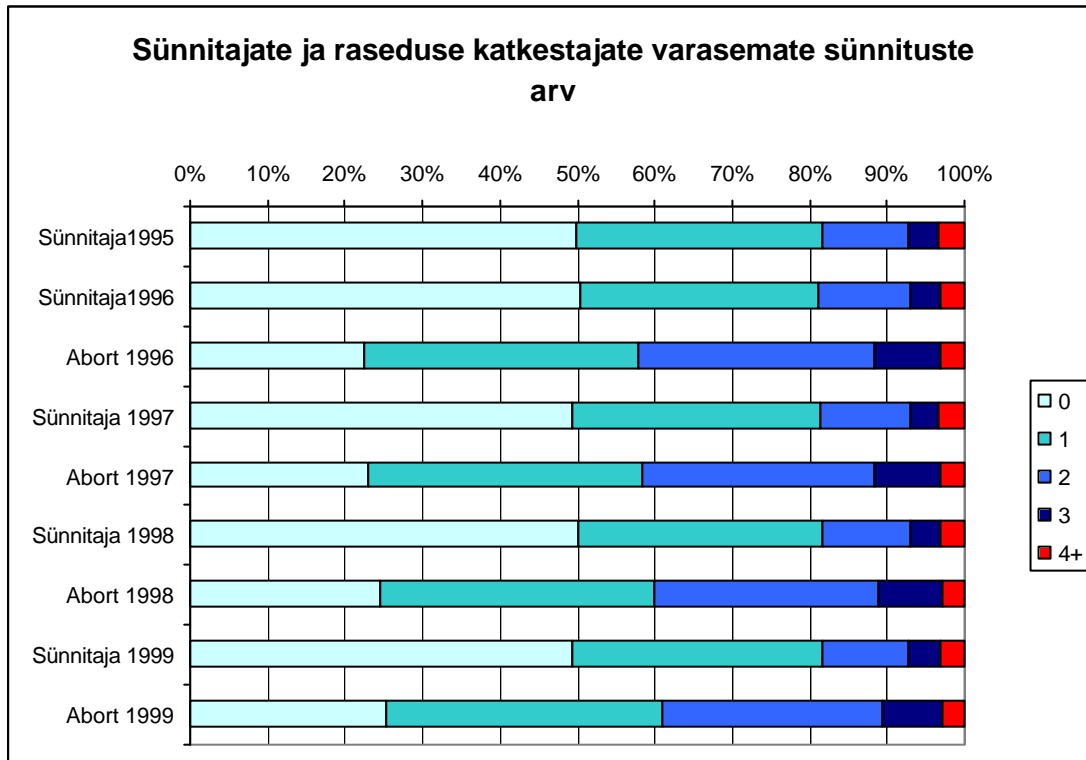
- Aastatel 1996–1999 ei ilmne mingeid märgatavaid trende ei sünnitajate ega ka raseduse katkestajate haridusjaotuses.
- Võrreldes raseduse katkestajatega on sünnitajate seas suhteliselt suurem madala haridustasemega (alg või põhiharidus) naiste osakaal.
- Võrreldes raseduse katkestajatega on sünnitajate seas suurem kõrgharidusega naiste osakaal. Raseduse katkestajate hulgas kõrgharidusega naiste osakaal väheneb aastatega, kuid muutumistempo on väga madal.
- Suurim erinevus sünnitajate ja raseduse katkestajate haridusjaotuses puudutab keskharidusega, kuid ilma erihariduseta naisi: neid on raseduse katkestajate seas märksa rohkem kui sünnitajate seas.

5.2.5. Naise olemasolev laste arv kui sünnitamisotsust mõjustav tegur

Jooksev statistika ei võimalda täpselt määrata peres kasvavate laste arvu, kuid selle arvuga on tihedalt korreleeritud naise varasemate sünnituste arv. Järgnevas vaatleme, kuidas mõjustab varasemate sünnituste arv naise sünnitamisotsust. Joonisel 5.15 on toodud viimaste aastate sünnitajate ja raseduse katkestajate jaotus olemasolevate laste arvu järgi, kust ilmnevad märgatavad erinevused.

- Sünnitajatest pooltel ei ole varem sünnitusi (lapsi), raseduse katkestajate seas on selliseid vaid veidi üle viiendiku.
- Ühe lapsega naisi on sünnitajate ja raseduse katkestajate seas ligikaudu võrdselt üks kolmandik.

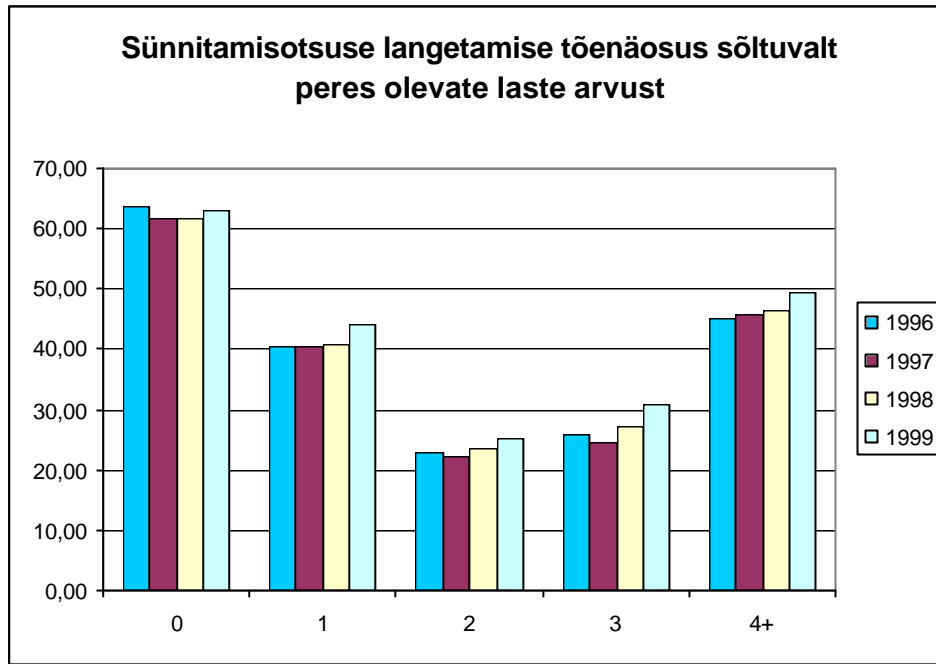
- Kahe lapsega naisi on sünnitajate seas vaid umbes kümnendik, raseduse katkestajate seas aga ligi kolmandik.
  - Kolme lapsega naiste suhtarv on samuti raseduse katkestajate seas ligi kolm korda suurem kui sünnitajate seas.
  - Nelja ja enama lapsega naiste osakaal on mõlemas kontingendis ühesugune (kuid väga väike).
- Veelgi ilmekamaks saab laste arvu mõju sünnitusotsusele joonisel 5.16, kus esitame sünnitamise otsuse tõenäosused sõltuvalt laste arvust peres.

Joonis 5.15

Jooniselt 5.16 ilmnevad järgmised seaduspärasused, mis on nelja aasta vältel püsinud praktiliselt muutumatult.

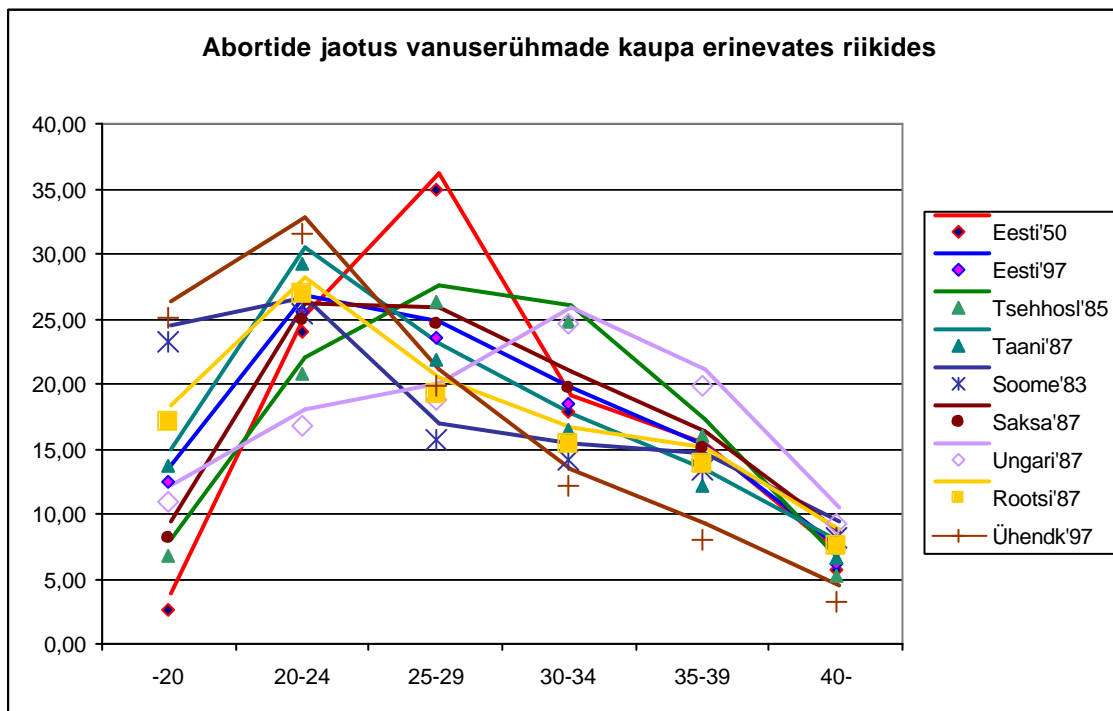
- Lastetu naine langetab rasestumisel otsuse sünnitamise kasuks tõenäosusega veidi üle 60%.
- Ühe lapsega naine eelistab katkestada rasedus ja otsustab sünnitada vaid tõenäosusega 40%.
- Kõige suurema tõenäosusega otsustab naine katkestada rasedus siis, kui tal on juba kaks last (ühiskondlikult aktsepteeritud optimaalne laste arv tänapäeva Eestis!). Siiski on sünnitamisotsuse tõenäosus kahelapselistel rasedatel vaadeldavate aastate jooksul suurenenud 22%lt 25%ni.
- Alates kahelapselistest naistest hakkab sünnitamise tõenäosus suurenema võrdeliselt olemasolevate laste arvule. Kolmelapselises pere ema otsustab sünnitamise kasuks enam kui 30% juhtudest, nelja ja enama lapsega naine aga ligi pooltel juhtudest.
- Viimasena nimetatud rühmade sündimuskäitumine ei mõjusta siiski üldisi sündimusnäitajaid kuigi oluliselt, sest esiteks on nii suure laste arvuga naisi väga vähe ja teiseks väheneb raseduse katkestuste arv üldiselt rasestumisvastaste vahendite kasutamise arvel, mitte sünnituste rohkenemise arvel.

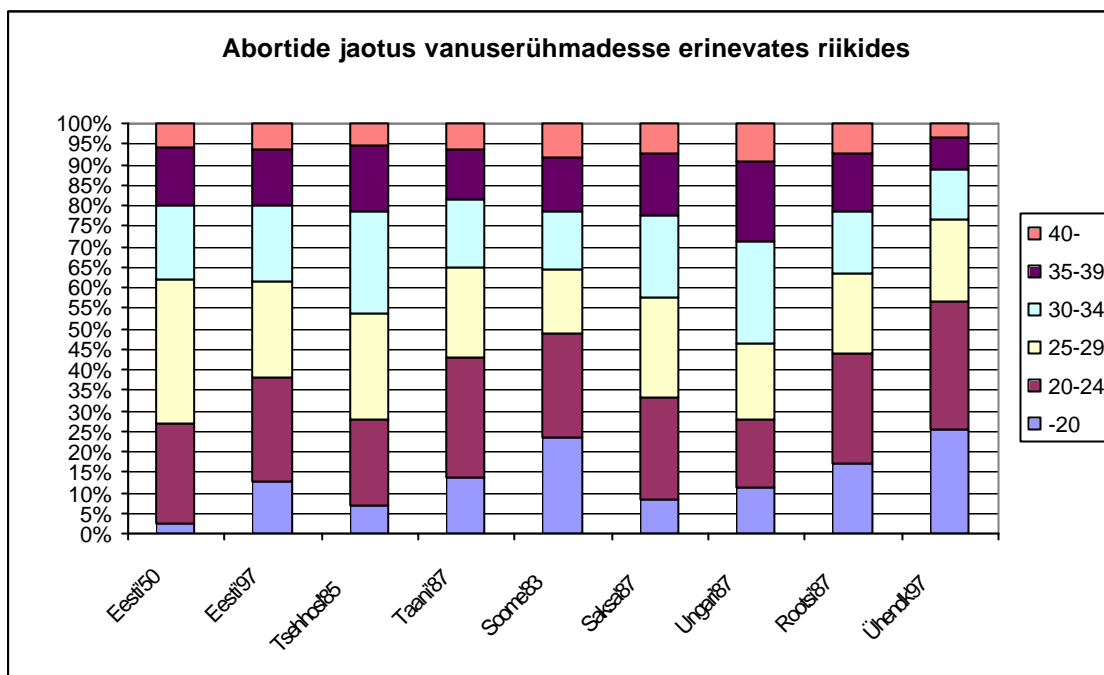
Joonis 5.16

Kokkuvõttes selgub eelöeldust, et ainult lastetu naine kaldub suurema tõenäosusega sünnitama kui rasedust katkestama. Teine naiste rühm, kes suhteliselt suurema tõenäosusega sünnitavad, on need, kes ilmselt on ühel või teisel põhjusel orienteeritud suurele perele. Murettekitav on tõsiasi, et *ühe lapsega naine kaldub pigem rasedust katkestama kui teist last sünnitama*. Ühtlasi selgub siit, et jätkuvalt mõistavad paljud naised raseduse katkestamist pereplaneerimise vahendina.

5.2.6. Sotsiaalsete ja demograafiliste tegurite mõju abortiotsusele erinevates Euroopa riikides

Joonis 5.17

Joonis 5.18

5.2.6.1. Raseduse katkestajate vanusejaotus erinevates riikides

Joonistelt 5.17 ja 5.18 saame teha järelduse, et 1950ndatel aastatel tegid Eestis aborti pigem 25–30-aastased naised. Nagu ka sünnitus, nii noorenes ka abort Eestis rea aastate vältel. Siiski ei tee ka 90ndatel aastatel Eestis aborti peamiselt 'noored eksinud tüdrukud', nagu see tundus olevat Soomes 80ndatel aastatel ja Ameerika Ühendriikides praegu.

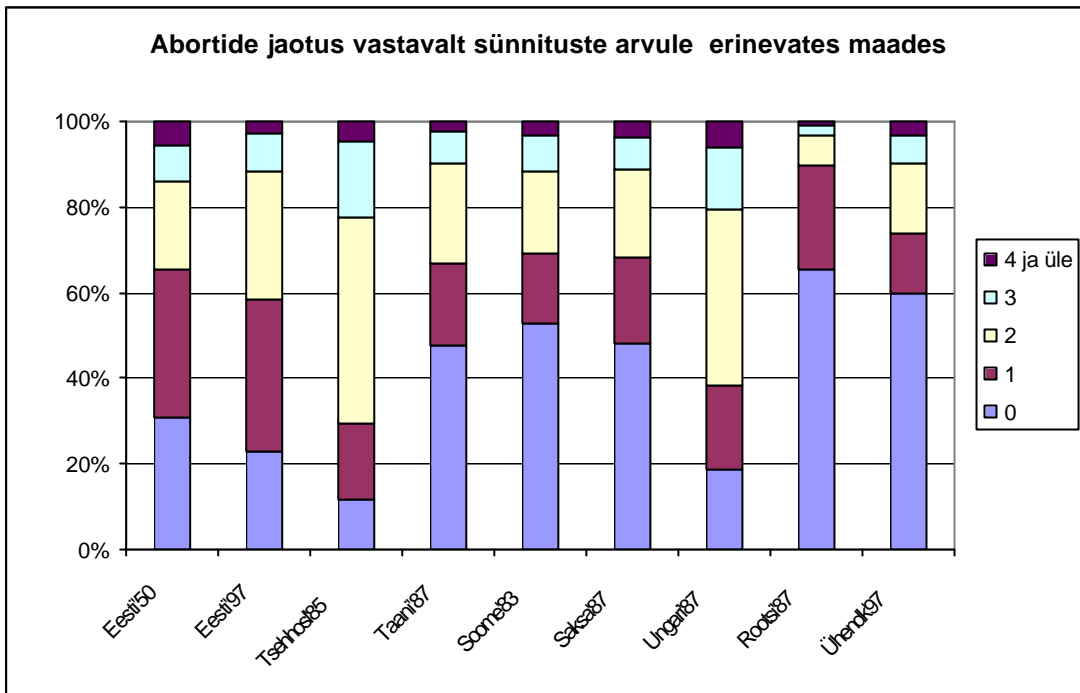
Jooniselt 5.18 ilmneb, et abortide vanusejaotus Ida- ja Lääne-Euroopas on üsna erinev: Ida-Euroopas moodustavad suure osa raseduse katkestajatest keskmises sünnitamiseas naised, kes on juba oma soovitava laste arvu realiseerinud ja ei soovi rohkem lapsi. Lääne-Euroopas on niisuguses eas naise raseduse katkestajate seas suhteliselt vähem. Võib arvata, et juba 80ndatest aastatest peale kasutati siin raseduse vältimiseks teisi vahendeid.

5.2.6.2. Raseduse katkestajate jaotus eelnevate sünnituste arvu järgi erinevates riikides

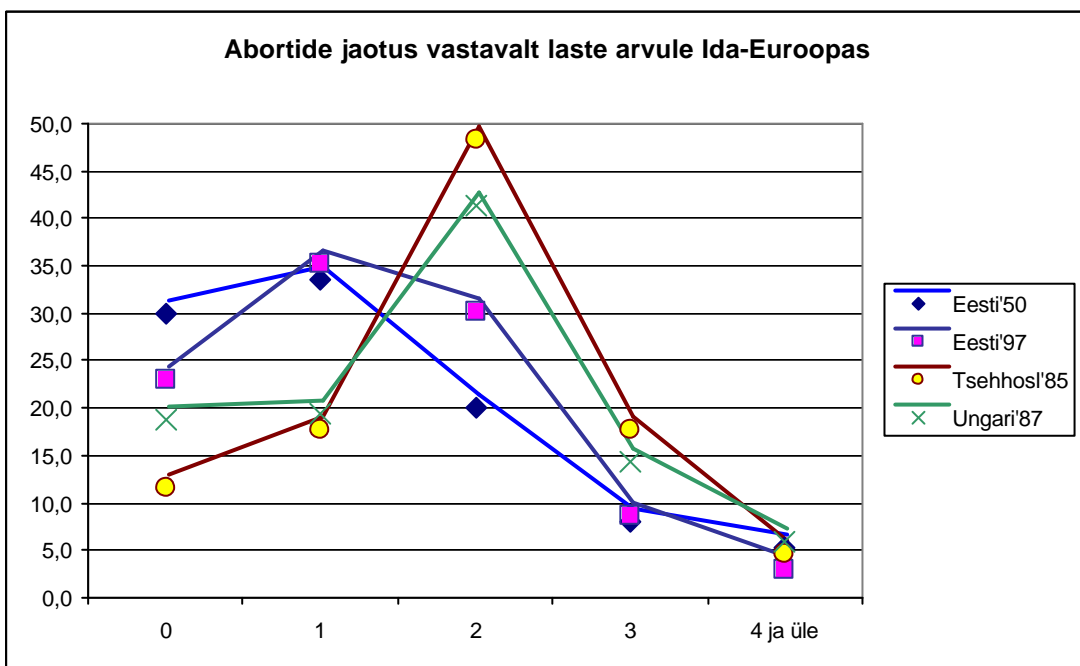
Siin on erinevused veelgi suuremad, vt joonis 5.20.

- Ida-Euroopa maades (Ungari, Tšehhoslovakkia) on raseduse katkestajate seas vähe lastetuid ja põhilise osa neist moodustavad kahelapselised perekonnaemad, vt ka joonis 5.21.
- Põhja-Euroopas (Rootsis ja Soomes, samuti ka USA-s, vt joonis 5.22) on üle poole raseduse katkestajatest lastetud, mitmelapselisi on nende seas suhteliselt vähe. Üsna sarnane on olukord Taanis ja Saksamaal.
- Eesti asub nende kahe riikide rühma vahepeal niihästi 1950. kui ka 1997. aasta näitajate poolest: siin on kõige arvukamaks raseduse katkestajate rühmaks 1-lapselised naised. Eesti naiste raseduskatkestuskäitumise erinevust teistest Ida-Euroopa riikidest ilmestab hästi joonis 5.21.

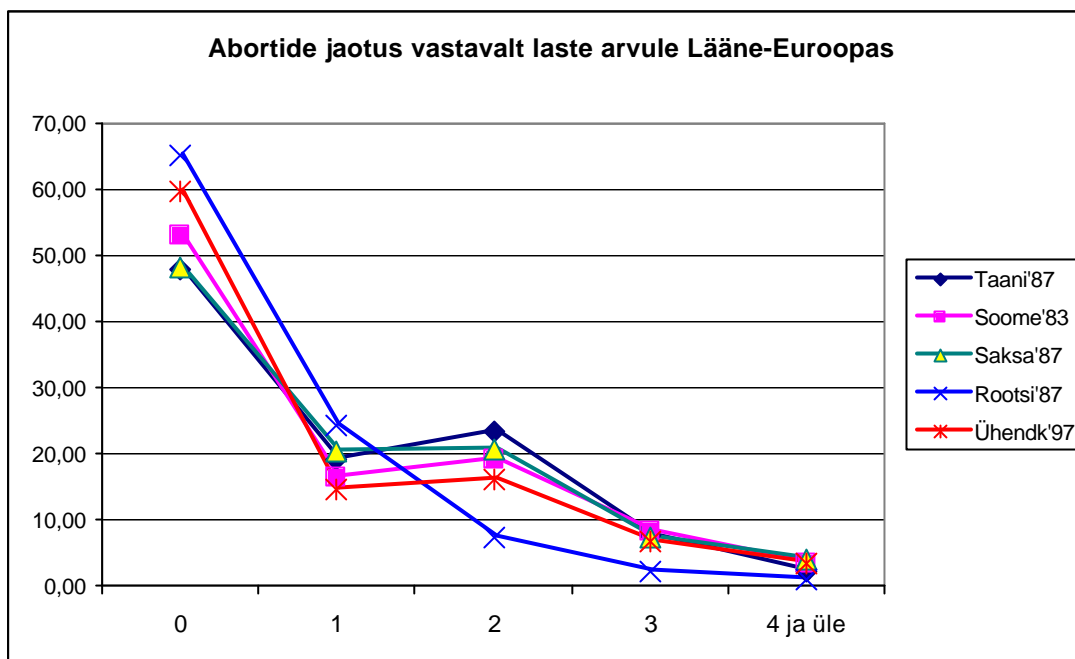
Eesti erinevust niihästi Ida- kui ka Lääne-Euroopa sündimus- ja raseduskatkestuse käitumisest on raske selgitada. Kõige tõenäolisemalt on erinevuste põhjuseks erinevalt valitud ajamomendid. Siiski on selge ka see, et üsna mitme näitaja poolest asub eestlaste sündimuskäitumine ida ja lääne vahepeal.

Joonis 5. 20.

Joonis 5.21

Joonis 5.22.

5.2.7. Kokkuvõtte naise sünnitusotsust mõjutavatest objektiivsetest sotsiaalsetest ja demograafilistest teguritest

Kokkuvõttes selgub, et objektiivsete sotsiaalsete ja demograafiliste tegurite mõju naise valikule – kas sünnitada või katkestada rasedus – on üsnagi väike.

- Sünnitamisotsuse valikut soodustavateks teguriteks on:
- Naise vanus 20 ja 30 eluaasta vahel;
- Peres ei ole lapsi või neid on mitu;
- Naisel on kõrgharidus või eriti madal haridus (alg- või põhiharidus);
- Naine ei õpi parajasti;
- Naisel on püsiv perekonnasuhe (kas seadusliku või vabaabieliu näol).

Olgu märgitud, et kõigi nimetatud järelduste puuduseks on see, et tõenäosuse hindamisel arvestatakse ühekorraga vaid üht või paari tegurit. Võib oletada, et pilt võib oluliselt muutuda siis, kui uuringul minna sügavuti ning arvestada ühekorraga mitut tegurit, mis tegelikult jaotavad naised erineva käitumismotivatsiooniga rühmadesse. Sellise analüüsi teostamise seame endile eesmärgiks järgmises punktis.

5.3. Reproduktiivkäitumise mudelid aastail 1994–1998 (sünni- ja abordinegistri andmetel)

5.3.1. Sünni- ja abordinegistri andmestik

Käesolevas punktis kirjeldatavate mudelite aluseks on Eesti Meditsiinilise Sünniregistri ja aastail 1994–98 eksisteerinud Eesti abordinegistri andmestik nimetatud viieaastasest perioodist, kokku 65660 kirjet sünniregistrist ja 96891 kirjet abordinegistrist. Andmestikud ühendati ja korrastati ning korrastatud andmestik sisaldab 45699 kirjet, mille põhjal on alljärgnev analüüs teostatud.

Eesmärgiks oli modelleerida eestlaste seksuaal- ja reproduktiivkäitumist, sealjuures eriti selgitada neid faktoreid, mis mõjustavad rasestunud naise otsuse langetamist sünnituse või raseduse katkestamise kasuks ning samuti teha oletusi rasedusvastaste vahendite kasutamise kohta. Eriti pakub huvi:

- Hinnata tõenäosusi, et raseduse katkestamisele järgneb sünnitus ja sünnitusele järgneb sünnitus (ning vastupidi).
- Leida mudel selgitamaks sünnitamisotsuse langetamise tõenäosust sõltuvalt raseda varasemast reproduktiivkäitumisest ning tema demograafilistest ja sotsiaalmajanduslikest karakteristikutest.
- Uurida ja hinnata rasestumiste vaheliste ajavahemike jaotust tegemaks oletusi rasestumisvastaste vahendite kasutamise kohta.

5.3.2. Reproduktiivsündmuste jadad

Vaadeldav andmestik piirdub kahjuks ainult viie aastaga, mil abordinegister tegutses registrina; peale selle reorganiseerimist *Raseduse katkestuste andmekoguks* kahjuks kadus võimalus reproduktiivkäitumist iseloomustavate jadade analüüsimiseks. Algselt oli andmestik esitatud standardse statistilise andmekogu kujul, kus iga kirje vastas üksiksündmusele (kas sünnile või raseduse katkestusele). Püstitatud ülesande lahendamiseks oli andmestik tarvis teisendada nii, et objektiks kujuneks sündmuste jada, mis koosnes sündmustest A ja S, kusjuures olid fikseeritud ka sündmuste vahelised ajavahemikud (vt tabel 5.1).

Arvestades ka jadade osajadasid (näiteks SAS sisaldab jadasid SA ja AS), on tabeli 5.1 põhjal võimalik arvutada järgmised tõenäosuste hinnangud:

Peale S toimumist on S tõenäosus 50,40 ja A tõenäosus 49,60;

Peale A toimumist on S tõenäosus 25,95 ja A tõenäosus 74,05.

Peale SS toimumist on S tõenäosus 42,76 ja A tõenäosus 57,24;

Peale SA toimumist on S tõenäosus 29,84 ja A tõenäosus 70,16;

Peale AS toimumist on S tõenäosus 25,61 ja A tõenäosus 74,39;

Peale AA toimumist on S tõenäosus 16,16 ja A tõenäosus 83,84.

Tabel.5.1. Suurema sagedusega reproduktiivsündmuste jadad

Kahe reproduktiivsündmuse jadad								
Jada	SS	SA	AS	AA				
Sagedus	4936	4858	2804	8001				
Kolme reproduktiivsündmuse jadad								
Jada	SSS	SSA	SAS	SAA	ASS	ASA	AAS	AAA
Sagedus	434	581	433	1018	158	459	361	1873
Nelja reproduktiivsündmuse jadad								

Jada	SSSS	SSSA	SSAS	SSAA	SASS	SASA	SAAS	SAAA
Sagedus	42	39	27	114	27	88	81	277
Jada	ASSS	ASSA	ASAS	ASAA	AASS	AASA	AAAS	AAAA
Sagedus	7	18	14	88	15	64	68	428

Pikemate jadade puhul ei ole tõenäosuse hinnangud enam nii usaldusväärsed, lisaks sellele paneb piirid vaatlusperioodi lühidus (kokku ca 1800 päeva). Üldiselt ilmneb järgmine tendents:

Kõige suurema tõenäosusega langetavad otsuse sünnituse kasuks need naised, kes pole varem ühtki rasedust katkestanud – ka neljas laps (viie aasta jooksul) sünnib tõenäosusega 0,52.

Tõsiasi, et naise reproduktiivsündmuste jada on ala nud aboriga, mõjustab teda suurema tõenäosusega langetama otsust aborti kasuks.

Suurema tõenäosusega katkestavad raseduse need naised, kes on sama teinud ka eelmise rasedusega.

Ühe- ja kahelapselistes peredes ei mõjosta olemasolevate laste arv sünnitamisotsust oluliselt.

5.3.3. Sünnitamisotsustust mõjutavad demograafilised ja sotsiaalmajanduslikud tegurid

5.3.3.1. Mudel ja oletatavad argumendid

Eelmises punktis esitatud mudelid ei anna vastust küsimusele – mis mõjustab rasedunud naist langetama otsuse sünnituse kasuks. Selgitamiseks seda, konstrueeriti logistilised mudelid, mis hindavad eraldi *esmasünnitaja ja korduvsünnitaja* puhul tõenäosust langetada otsust sünnitamise kasuks. Logistilises mudelis on prognoositavaks suuruseks uuritava sündmuse tõenäosuse P funktsioon $P/(1-P)$, nn *šanss*. Mudel ise on multiplikatiivne, mis saavutatakse sel teel, et leitakse lineaarne regressioonimudel šansi logaritmile.

$$\ln\left(\frac{P}{1-P}\right) = \mathbf{b}_0 + \sum_{i=1}^k \mathbf{b}_i X_i \quad (1)$$

Oletatavad argumendid, mis sünnitamise otsuse tõenäosust mõjustavad, on alljärgnevad.

1. Perekonnaseis, mis koosneb tegelikult kahest binaarsest tunnusest (indikaatorist) – ‘kas on seaduslikus abielus’ ja ‘kas on vabaabielus’. Kui mõlema tunnuse väärtuseks on 0, tähendab see kolmandat võimalust – ‘ei ole ei seaduslikus ega vaba-abielus’.
2. Elukoht, mis koosneb samuti kahest binaarsest tunnusest ‘elab Tallinnas’ ja ‘elab linnas’. Mõlema tunnuse nullväärtusele vastab ülejääv võimalus ‘elab maal’.
3. Tegevus (töölane staatus), mis koosneb kolmest binaarsest tunnusest ‘on töötaja’, ‘on töötu’, ‘on õppur (sh nii õpilane kui ka üliõpilane)’; neljas, ülejääv variant (eelpoolmainitud kolme tunnuse väärtuseks on 0) on see, et isik on kodune.
4. Haridus, mida käsitletakse arvtunnusena (mõõdab läbitud haridusastmeid).
5. Vanus, mille mõju pole oletatavasti lineaarne, seetõttu on ühendavaks argumendiks loetud ka vanuse ruut).
6. Rahvus, vaadeldud binaarse tunnusest (eestlane=1, muust rahvusest =2).
7. Varasem abortide arv.
8. Varasem sünnituste arv
9. Viimasest reproduktiivsündmusest (sünnitusest/abordist) möödunud päevade arv. See päevade arv on viidud võrreldavale skaalale teisendusega $k = p - C$, kus konstandi C väärtuseks on Tartu Ülikooli Naistekliinikus määratud eksperthinnang. Et selle teguri mõju ei tarvitse olla lineaarne, on argumendiks võetud ka tema ruut.
10. Eelmine sündmus (1 – sünnitus, 0 – abort).

5.3.3.2. Esmasünnitamise otsuse langetamise tõenäosuse mudel

Veel mitte sünnitanud naiste andmestik sisaldas 13029 indiviidi andmeid, kusjuures sünnitamise tõenäosuse hinnang oli 0,64 ja vastavalt sünnitamise šanss 1,80. Valemi (1) kordajate hinnangud on esitatud tabelis 5.2 (teises veerus). Kolmandas veerus *Kordaja* on arvtunnuste korral teises veerus esitatud suuruse eksponentfunktsiooni väärtus, ning see näitab, kui palju kordi suureneb sünnitamise šanss, kui vastav argument suureneb ühe ühiku võrra. Seega mõõdab see kordaja šansside suhet vastavalt argumenti muutusele ühe ühiku võrra. Kui aga tunnus on esitatud mitme binaartunnuse kaudu, näitab vastav kordaja šansi muutumist üksikute binaartunnuste kaupa.

Tabel 5.2. Esmasünnitaja sünnituse tõenäosuse mudel

Argument	β	Kordaja	Liikme olulisus	R^2
Vabaliige	-3,1653		<0,0001	0
Perekonnaseis (abielus)	1,5649	37,06	<0,0001	
Perekonnaseis (vabaabielus)	0,4827	12,557	<0,0001	0,4298
Tegevus (töötaja)	-0,3364	0,564	<0,0001	
Tegevus (töötu)	0,8846	1,914	<0,0001	
Tegevus (õppur)	-0,7840	0,361	<0,0001	0,4489
Elukoht (Tallinn)	0,1476	0,892	0,0002	
Elukoht (muu linn)	-0,4099	0,511	<0,0001	0,4651
Eelnevate abortide arv	-0,3880	0,678	<0,0001	0,4772
Rahvus	-0,4962	0,609	<0,0001	0,4806
Vanus	0,4313		<0,0001	0,4819
Haridus	-0,3117	0,732	<0,0001	0,4853
Vanuse ruut	-0,00724		<0,0001	0,4889

Näeme tabelist 5.2, et kõige tugevama toimega teguriks sünnitamisotsuse langetamisel on ***naise perekonnaseis***: seaduslikus abielus oleva naise puhul on sünnitamise šanss üle 30 korra, vabaabielus naisel üle 10 korra suurem kui vallalisel, üksi elaval naisel. Determinatsioonikordaja väärtus R^2 näitab, et perekonnaseis kirjeldab esmasünnitaja sünnitamisotsuse varieeruvusest enam kui 42%. Kõik hiljem mudelisse liidetavad argumentid on küll statistiliselt olulised, kuid parandavad ühtekokku mudelit vaid umbes 5% võrra.

Järgneb ***tegevus (töölane staatus)***: Õppuril on šanss sünnitada ligi kolm korda väiksem kui koduperenaisel. Ka töötajal on koduperenaisega võrreldes ligi poole väiksem šanss langetada otsus sünnitamise kasuks, seevastu aga töötu naine langetab sünnitamisotsuse suurema tõenäosusega.

Elukoha mõju ilmneb selles, et maal elav naine langetab suurema tõenäosusega sünnitamisotsuse kui linnas elav naine. Erinevus on suurem väiksemate linnade puhul, kus sünnitamisotsuse šanss on ligi poole väiksem kui maal. Seevastu Tallinnas on sünnitamise tõenäosus rasestumise korral peaaegu sama suur kui maal.

Eelnevate abortide (siin peetakse silmas üksnes legaalseid, st naise omal valikul tehtud aborte) ***arv*** vähendab arvestatavalt sünnitamise šanssi – iga abordiga kahaneb šanss varasema seisuga võrreldes umbes 70%ni.

Ligikaudu samasugune toime on ***rahvusel ja haridusel*** – see, kui rase ei ole eestlane, väheneb sünnitamise tõenäosus. Samuti vähendab iga järgnev hariduseaste sünnitamisotsuse langetamise šanssi.

Vanuse mõju ei ole lineaarne. Kuni 30nda eluaastani suureneb vanuse suurenedes tõenäosus, et naine langetab otsuse sünnitamise kasuks, peale seda hakkab sünnituse tõenäosus vähenema.

Ühtekokku kirjeldab esitatud mudel sünnitamiseotsuse langetamise tõenäosuse varieerumist peaaegu 49% ulatuses

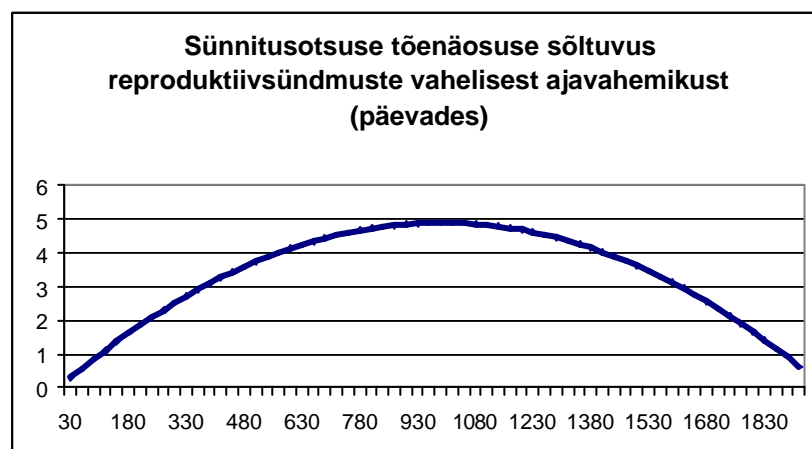
Varieerisime mudelit, vaadeldes ainult esmarasedaid, kelle kohta oli andmestikus 7330 kirjet. Nende puhul oli sünnitamise tõenäosuse hinnang 0,69 ja vastavalt sünnitamise šanss 2,26. Sünnituse tõenäosust prognoosiv mudel osutus üsna sarnaseks ülalkirjeldatuga, kusjuures perekonnaseisu mõju sünnitamiseotsusele oli veelgi tugevam, ulatudes 45%ni (determinatsioonikordaja mõttes), mudeli kirjeldatuse tase oli 50%.

5.3.3.3. Korduvsünnitajate sünnitamiseotsustust mõjutavad tegurid

Korduvsünnitajateks loeti kõik need isikud, kellel oli varem registreeritud vähemalt üks sünnitus. Selle andmestiku suurus on 22981 kirjet. Mudel konstrueeriti sarnaselt eelmises punktis leitud esmasünnitaja mudeliga.

Tabel 5.3. Korduvsünnitaja sünnituse tõenäosuse mudel

Argument	β	Kordaja	Liikme olulisus	R^2
Vabaliige	-4,2641		<0,0001	0
Päevade arv	0,00987		<0,0001	0,1895
Päevade arvu ruut	-4,97E ⁻⁶		<0,0001	0,2760
Elukoht (Tallinn)	0,91656	2,500	<0,0001	
Elukoht (muu linn)	-0,6667	0,513	<0,0001	0,3196
Perekonnaseis (abielus)	1,5681	4,798	<0,0001	
Perekonnaseis (vabaabielus)	1,7666	5,851	<0,0001	0,3594
Abortide arv	-0,1559	0,856	<0,0001	0,3765
Vanus	0,1017		0,0004	0,3808
Tegevus (töötaja)	0,1179	1,125	0,2729	
Tegevus (töötu)	0,5461	1,726	<0,0001	
Tegevus (õppur)	-0,0046	0,995	0,1028	0,3836
Sünnituste arv	0,1000	1,105	<0,0001	0,3849
Kordus	-0,1333	0,875	<0,0001	0,3864
Vanuse ruut	-0,0025		<0,0001	0,3875
Haridus	-0,0622	0,940	0,0033	0,3879
Eelmine sündmus	-0,1040	0,901	0,0190	0,3881

Joonis 5.23.

Osutus, et kõige olulisemaks argumendiks korduvsünnitaja mudelis *on eelmisest reproduktiivsündmusest möödunud aeg* – soodsaim on ca 1000-päevane ajavahe, vt joonis 5.23. See tunnus kirjeldabki üle veerandi sünnitusotsuse tõenäosuse hajuvusest.

Tähtsuse poolest järgmisel kohal on *elukoht*: šanss langetada sünnitamise otsus on Tallinnas 2,5 korda suurem kui maal, teistes linnades aga poole väiksem kui maal. Tulemus on mõneti ootamatu, sest Tallinnas on sündimus madalam kui maal. Nähtavasti on siin põhjuseks rasedusvastaste vahendite edukam kasutamine Tallinnas võrreldes maaelanikega, mistõttu soovimatuid rasedumisi on vähem ja rasedumine viib sagedamini sünnituseni. Mis puutub ülejäänud linnadesse, siis võib arvata, et siin räägib kaasa ka Ida-Viru linnade suhteliselt madal sündimus.

Järgneb perekonnaseis. Perekonnaseisu mõju sünnitamise otsuse langetamise tõenäosusele on korduvrasedatel märksa väiksem kui esmarasedatel. Siiski, võrreldes üksikutega on abielusnaiste šanss langetada otsus sünnituse kasuks ligi viis korda suurem. Üllatav on aga see, et vaba-abielu-naistel on korduvraseduse puhul sünnitamise otsuse šanss üksikutega võrreldes veelgi suurem. Loetletud kolm tunnust üheskoos kirjeldavad sünnitusotsuse hajuvusest 36%.

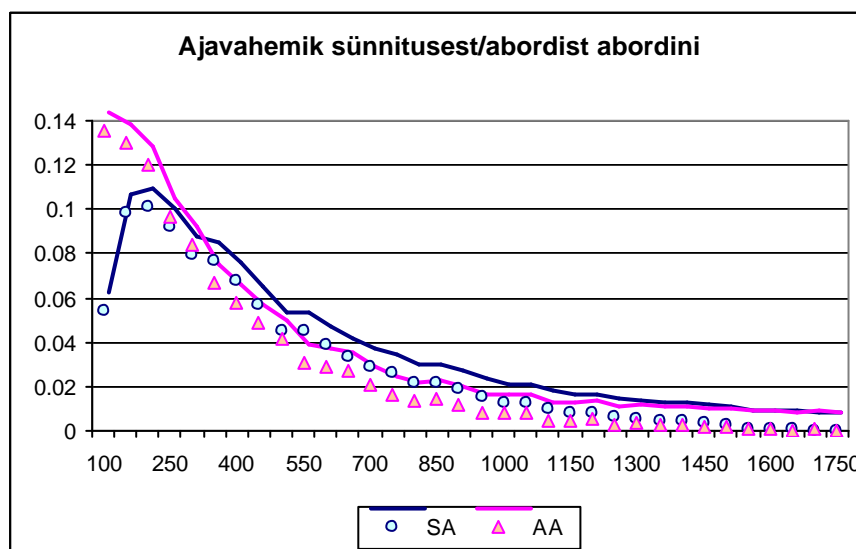
Tegevusala, hariduse ja vanuse mõju korduvsünnitajate sünnitusotsusele on üldjoontes samasugune nagu esmasünnitajatelegi. Tähelepanu väärib aga see, et suurem varasemate abortide arv mõjustab naist pigem langetama otsust taas aborti kasuks, suurem sünnituste arv aga ennem sünnituse kasuks. Samas mõjutab vahetult eelnev sündmus valikut pigem vastassuunas. Kõigi nende faktorite mõju on aga väga väike, ning peale lisandunud 8 tunnuse lisandumist mudelisse tõusis kirjeldatuse tase (R^2 mõttes) 39%ni.

5.3.4. Reproduktiivsündmuste vaheliste ajavahemike jaotused

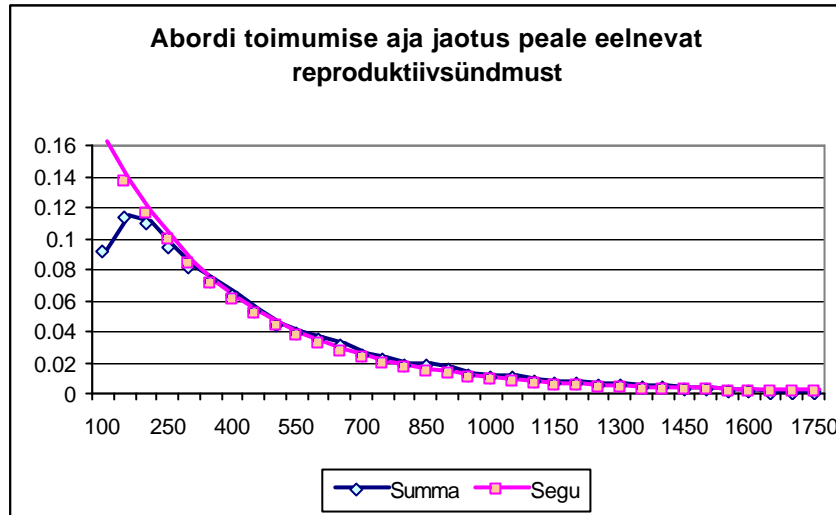
Analüüsid reproduktiivsündmuste vahelise ajavahemiku jaotust on võimalik sõnastada hüpoteese ka selle kohta, kuivõrd teadlik on Eesti naiste reproduktiivkäitumine – kas rasedumiste vaheaegade jaotus on iseloomulik juhuslikult toimuvate sündmuste ajavahemike jaotusele või ilmnevad siin teatavad seaduspärasused, mis lubavad oletada, et (vähemalt osa) naistest väldib rasedust teadlikult ning sünnitab planeeritud ajahetkedel.

5.3.4.1. Aborti ja talle eelneva reproduktiivsündmuse vahelise ajavahemiku jaotus

Siin saime kasutada andmeid 14377 ajavahemiku kohta (SA 6621, AA 7756). Kõik ajavahemikud on mõõdetud päevades. Jooniselt 5.24 on näha, et erinevate ajavahemike – SA ja AA – jaotused on mõnevõrra erinevad. Siiski on alust arvata, et mõlemat jaotust kirjeldab alates teisest-kolmandast mõõtepunktist üsna hästi eksponentjaotus, mis viitab sündmuste voo juhuslikkusele.

Joonis 5.24.

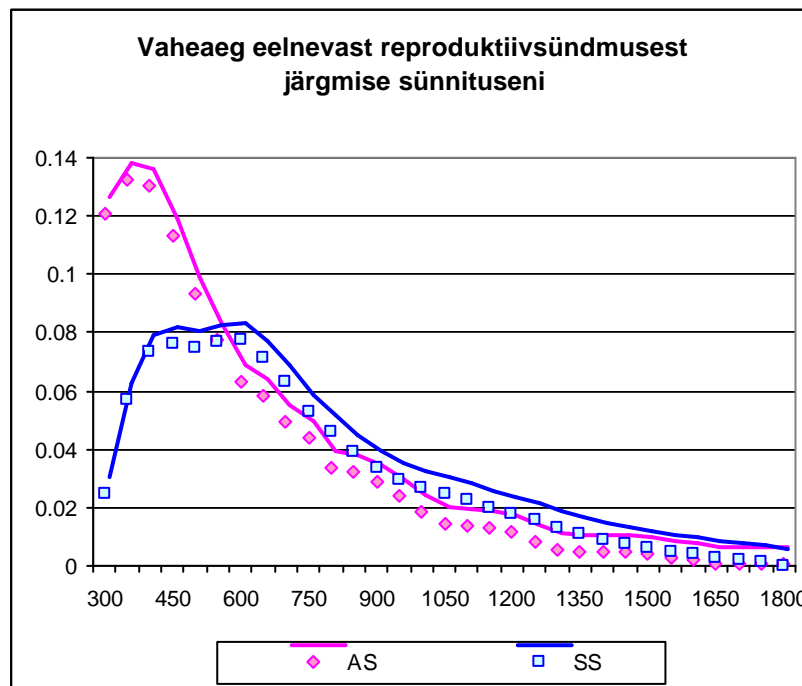

Joonis 5.25.

Joonisel 5.25 on mõlemad andmestikud ühendatud (neid kirjeldab kõver Summa) ja neid on lähendatud kahe eksponentjaotuse seguga (kumbki jaotus on optimaalne ühe andmestiku esitamiseks, kõver Segu). Küllalt hea kooskõla empiirilise ja teoreetilise jaotuse vahel alates kolmandast punktist lubab oletada, et kuigi sünnitusest ja abordist järgneva abordini loetud aja vahemiku jaotus on pisut erinev, on tegemist ühesuguse seaduspärasusega. Tegemist on juhuslikult toimuva, kontrollimatu rasestumisega. Teoreetilise ja empiirilise jaotuse halb kooskõla joonise vasakpoolses osas on samuti sisuliselt selgitatav: sünnitanud, last rinnaga toitva naise rasestumistõenäosus on ilmselt märksa väiksem raseduse katkestanud naise rasestumistõenäosusest.

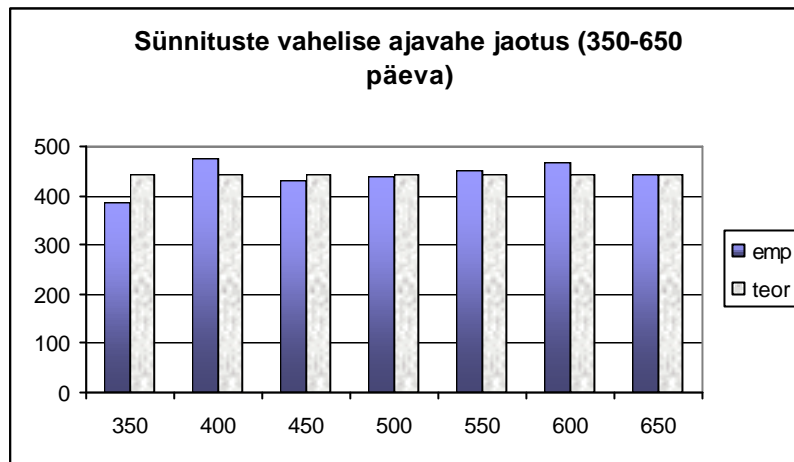
5.3.4.2. Sünnituse ja talle eelneva reproduktiivsündmuse vahelise ajavahemiku jaotus

Siin saame kasutada 8427 ajavahemikku (SS – 5869, AS – 2558), nende jaotusi esitab joonis 5.26.

Joonis 5.26.

Kahe jaotuskõvera erinevus on ilmne. Sünnitusejärgsel 250-päevasel perioodil toimub rasestumine praktiliselt ühtlase jaotusega, vt joonis 5.27.

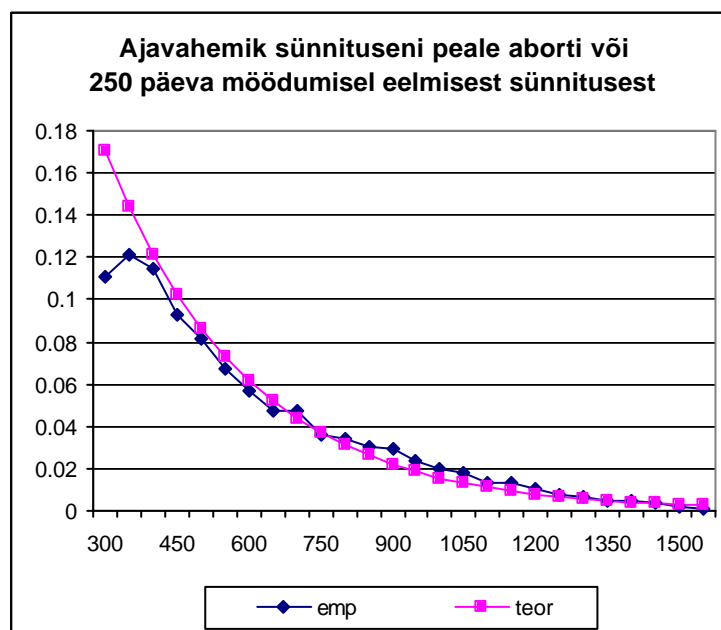
Joonis 5.27.

Seda nähtust saab seletada kahel viisil:

- Tegemist on sihipäraselt kavandatud laste vanusevahega;
- Tegemist on rinnaga toitvate naiste madalama rasestumistõenäosusega.

Kõige tõenäosem on mõlema põhjuse kombineerumine.

Joonis 5.26 viib mõttele, et kahest andmestikust saadud sünnituseelsete ajavahemike jaotused saaks ühitada peale 250-päevase nihke teostamist sünnitusjärgsetele ajavahemikele. Osutubki, et ka sellisel viisil ühendatud ajavahemike hulga jaotust kirjeldab üsna hästi eksponentjaotus, vt joonis 5.28.

Joonis 5.28.

5.3.5. Kokkuvõte

Leitud mudelitest järeldus, et Eesti naiste reproduktiivkäitumine sõltub üsna olulisel määral demograafilistest ja sotsiaalsetest faktoritest.

- Kuigi kaasajal väga suur osa lapsi sünnib väljaspool abielu, on siiski abielusideme olemasolu esmasünnitaja puhul määravaks teguriks, mis mõjustab tema sünnitamisotsust, siinjuures on esmasünnitaja puhul seaduslik abielu märksa tugevam sünnitamise stiimul kui vaba-abielu.
- Kordussünnituse puhul on olulisim tegur see, millal sündis viimane laps – soovitatav ei ole liiga väike ega ka liiga suur laste vanusevahe.
- Kordussünnituse puhul on perekonnaseisu mõju väiksem kui esmasünnituse puhul, kusjuures seaduslikul abielul ei ole vaba-abielu ees eeliseid.
- Reproduktiivsündmuste vaheliste ajavahemike analüüs näitab, et sünnitusega ja raseduse katkestamisega lõppevate rasedustumiste ajastuse jaotused on erinevad.
- Abordiga lõppevate raseduste ajahetkede jaotused on hästi lähendatavad eksponent jaotusega, mis viitab sündmuste voo juhuslikkusele.
- Sünnituste vaheliste aja vahemike jaotused koosnevad kahest erikujulisest komponendist: üle 50% kordussünnitustest toimub kuni eelmise lapse kaheaastaseks saamiseni, kusjuures jaotus on ühtlane. Hilisemad sünnitused, samuti kui abordile järgnevad sünnitused toimuvad vastavalt eksponentjaotusele.
- Eelnevad abordid üldiselt mõnevõrra suurendavad naise kalduvust katkestada rasedus.
- Suhteliselt suure tõenäosusega langetavad otsuse sünnituse kasuks need naised, kes ka varem on vältinud raseduse katkestusi.

5.4. Miks tehti ja tehakse veel praegugi Eestis nii palju aborte?

Miks oli Eestis (ja ka teistes Nõukogude Liidu piirkondades) abort nii laialt levinud?

Selle nähtuse põhjusi ei ole kerge seletada, kuid käesolevas toome esile mõningad hüpoteesid, mida täies ulatuses kontrollida ei õnnestunud ja mis võiksid jääda aluseks ka edaspidistele süvendatud uurimustele.

Nõukogude perioodil

- Abort muutus lubatavaks 50ndate aastate keskel, kuid jäi esialgu nõ salastatuks. Abordist ei kõneldud, sellest ei räägitud koolis, **mitte keegi ei andnud sellele protseduurile eetilist hinnangut**. Naine, kellelt meditsiiniametuses küsiti, kas ta soovib oma rasedust katkestada või säilitada, ei teadvustanud enesele tööka, et tegemist on juba olemasoleva elu hävitamisega. Sel perioodil suhtusid naistearstid abordisse kui normaalsesse meditsiinilisse protseduuri, mida tehti ema soovil ja mõnikord ka tema tervise huvides.
- Samal ajal oli hästi teadvustatud sünnituse oht naise tervisele (muuhulgas ka hilisea sünnitus-riskid), mistõttu nii arst kui ka naine ise mõnigi kord langetas otsuse aborti kui naise tervisele suhteliselt ohutuma protseduuri kasuks.
- Religioossed mõtisklused aborti kui patu üle ei jõudnud noorte naisteni, sest kiriku mõju oli väike. Isegi neid naisi, kes lapsepõlvest olid usu põhitõed omaks võtnud, ei suunanud keegi mõtlema aborti kui patu peale.
- Koolides õpetatavad moraalikoodeksi reeglid, mis mõneski osas jälgisid üldiseid kristliku moraalireegleid, ei puudutanud üldse seksuaalmoraali. Veelgi enam, kuni kaheksakümnendate aastate alguseni puudus koolidest täielikult igasugune seksuaalkäitumise ja –elu õpetus.
- Ametlikku hoiakut aborti suhtes väljendab fraas – nõukogude ühiskonnas on naisel õigus ise otsustada selle üle, kas ta soovib emaks saada või mitte.
- Puudusid või olid äärmiselt vähe levinud muud vahendid raseduse vältimiseks.
- Olukorras, kus naistel oli riiklik kohustus (ja loomulikult ka materiaalne vajadus) töötada, kus elamistingimused olid napid ja rangelt limiteeritud, oli enam kui kahe-kolme lapse sünnitamine ja kasvatamine jõupingutus, millest paljud naised loobusid.

- Uuringud (Kornet) näitavad, et 60ndatel aastatel oli levinuimateks aborditegijateks lastega abielunaised ja nende motiivid olid majanduslikku laadi. Ometi hakkas Eestis jää pisut liikuma 70ndatel aastatel. Tehti esimesed uuringud aborti sotsiaalsetest aspektidest (E. Kornet, 1972). Ka ajalehtede veergudele jõudsid mõtisklused sündimata jäänud lastest, ning mitmete entusiastide (sh ka TÜ Perelabori töötajate eestvõttel hakkas ilmuma programme ja õppematerjale perekonnaõpetuse viimiseks koolidesse.

Taasiseseisvunud Eesti Vabariigis

- Abortide arvu vähendamise kõige loomulikumaks teeks oleks rasestumisvastaste vahendite laialdasem kasutuselevõtt. Nähtavasti peaksid selles osas oma jõupingutusi ühendama niihästi kool kui ka perearstid. Võib oletada, et suhteliselt eakas kaader mõlemas sfääris kannab pigem eelmisest perioodist pärinevaid konservatiivseid hoiakuid, mille tulemusena välditakse noortega kõnelusi seksuaaltervishoiust ja –hoiakutest.
- Perekonnaga seotud eetiliste väärtuste osas valitseb ühiskonnas teatav segadus. Ühelt poolt liigub ühiskond ülima liberaalsuse, sh ka igakülgse seksuaalse vabaduse suunas (mida tugevasti toetab ka meedia). Teiselt poolt on küllaltki paljud kodud suhteliselt konservatiivse hoiakuga, viimast toetab ka kirik. Viimast väidet toetab modelleerimise käigus leitud tugev seos naise perekonnaseisu ning sünnitamisotsuse tõenäosuse vahel.
- Oma positsioone perekonnaga seotud väärtuste osas ei ole täpselt fikseerinud kool, mis on endiselt aine- ja teadmistekeskne ning napib aega ning oskusi eetiliste väärtuste, aga ka vastutustunde kujundamiseks.
- Ühe osa raseduse katkestajate puhul on ilmselt tegemist majandusküsimustega, sest pere-eelarve uuringud näitavad, et lasterikkad pered enamasti elavad vaeselt või ka vaesuse piiril.
- Sünnitamisest loobumise (sünnituste edasilükkamise) kasuks otsustavad sageli noorde, kellel haridustee pooleli: siit ilmneb hariduse kõrge väärtustamine.

Viitekirjandus

1. Ainsaar, Mare, 1997. Eesti rahvastik Taani hindamisraamatust kuni tänapäevani. Tartu Ülikooli kirjatus, Tartu
2. B.A. Anderson, K. Katus, A. Puur, B.D. Silver (1992). The validity of Survey Responses on Abortion. Evidence from Estonia. RR N0 92-240, Population Studies Center, University of Michigan.
3. Kornet, E., Tiit, E.-M., Astel, H. (1972). Raseduse katkestanud tartlannad. Perekonnaprobleemid I, Tartu, 182–239.
4. Eesti statistika aastaraamat 1993. Statistikaamet, Tallinn
5. Eesti statistika aastaraamat 2000. Statistikaamet, Tallinn
6. Kleitsmann (1927). Statistilisi andmeid abordi kohta. Eesti Arst, 3, lk 128–133.
7. Rahvastik 1999, 2000. ESA, Tallinn, CD.
8. Tellmann, Alvi, Karro, Helle, Serkina, Viktoria, 1999. Eesti Meditsiiniline sünniregister 1992-1997. Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituut, Tallinn
9. Tellmann, Alvi, Karro, Helle, Serkina, Viktoria, 2000. Eesti Meditsiiniline sünniregister 1992-1998. Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituut, Tallinn
10. E. Tiit, E. Kornet. Sünnituste arvu mõjutavatest teguritest. Perekonnaprobleemid I, Tartu, 1972
11. Sündimusandmed 1959-1970. Käsikiri, ESA.
12. Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi 1946. Aasta aruannete lühike analüüs. Käsikiri, 32 lk.
13. Abortõ za 1950 god (v.k.). Käsikiri, 32 lk.

6. Sündimuse etnilised ja regionaalsed faktorid

6.1. Sündimuse etnilised erisused

6.1.1. Sündimuse etniliste erisuste ajalooline taust

Esimene Eesti Vabariik oli rahvusvabariik, 1934. aasta rahvaloenduse andmetel oli selle elanikkonnast ligi 88% olid eestlased. Peale eestlaste elas siin järgmisi põliseid vähemusrahvusi: Peipsi ääres ja Setumaal paiknevad venelased, rannarootslased, baltisakslased. Lisaks veel neli tuhat juuti ning kolm tuhat lätlast lõunapiiri lähedal. Alates 20ndate aastate algusest oli ränne küllaltki tagasihoidlik, nii et see oluliselt rahvastiku etnilist koostist ei mõjutanud. Kuigi iive rahvusühmiti pisut erines (suhteliselt kõrgem venelastel ja madalam sakslastel), ei mõjutanud ka see vähemusrahvuste väikse arvukuse tõttu rahvastiku etnilist struktuuri (Tiit 1993:2116).

Teise maailmasõja eel ja vältel lahkus suur osa vähemusrahvusi Eestist. Seega valdav enamus praegu Eestis elavaid mitte-eestlasi on sõjajärgsed immigrandid, mitte endiste Eesti vähemusrahvuste järeltulijad (Tiit 1993:2116). Teise maailmasõja järgsel perioodil kujundas Eesti rahva juurdekasvu peamiselt migratsioon. 1945–1988. aasta kogu juurdekasvust moodustas loomulik iive 32% ja sellest rohkem kui $\frac{3}{4}$ andsid immigrantide järglased (Tepp 1995:17). Soodsama vanusestruktuuri tõttu (sisserändajad olid suhteliselt noored, seega suurenes eriti 20-35 aastaste põlvkond) oli muulaste loomulik iive absoluutarvudes eestlastest 2–3 korda suurem ning andis 1958–1988. aastal 79% kogu loomulikust juurdekasvust (Ainsaar 1997:62). 1989. aasta rahvaloenduse ajaks on eestlaste osatähtsus Eestis langenud 61,5%ni, moodustades seega vaevalt 70% sõjaeelsest tasemest. Absoluutarvudes oli eestlaste arv siiski ainult mõnekümne tuhande võrra vähenenud, sest koguhinnikond oli sõjaeelsega võrreldes ligi 40% võrra suurenenud.

1989. aasta rahvaloendusel fikseeritud Eesti alaliste elanike sünnikoha andmete põhjal ilmneb, et mujal sündinud moodustasid 26,3% Eesti rahvastikust. See näitaja on Euroopa riikide hulgas peaaegu rekordiline (ligikaudu kolm korda suurem kui Saksamaal, Prantsusmaal ja Rootsis), ühtlasi ka kõrgeim endiste Nõukogude Liidu vabariikide hulgas (Katus 1996:1397).

Kuigi mitte-eestlaste iive oli eestlaste omast märgatavalt kõrgem, ei olnud selle põhjuseks kõrgem sündimus, vaid soodsamast vanusestruktuurist tingitud madalam suremus. Alates 70-ndatest aastatest oli mitte-eestlaste sündimus üldiselt eestlaste sündimusest veidi madalam. (Tepp 1995:20). Kuni 90ndate aastate alguseni oli mitte-eestlaste demograafiline käitumine eestlaste omast märksa traditsioonilisem: muulaste hulgas oli vähem levinud vabaabieliu, abieluvälised ja abieluväliselt viljastatud sünnid. Abielluti eestlastest varem (siin võib põhjuseks olla koolitussüsteemist tulenev lühem haridustee), varem ka sünnitati ning üldjuhul piirdui keskmiselt väiksema laste arvuga. Kuna etnilised erinevused Eestis on tihedalt seotud regionaalsete erinevustega – maal elavad valdavalt eestlased, linnaelanikkonnast aga moodustavad ligi poole muulased – osutus (mõnevõrra üllatuslikult), et eesti maaelanikkonna demograafiline käitumine on vähem traditsiooniline kui linnaelanikkonnal (Tiit 1993).

Lähtudes ülal esitatud taustteabest selgitame käesolevas aruandes, kuidas toimub sündimuse dünaamika taasiseseisvunud Eesti erinevates etnilistel gruppides, võrreldes selleks eestlasi ja muulasi (kelle hulgast 1998. aasta alguse seisuga 28 % on venelased, 2,5 % ukrainlased, 1,5 % valgevenelased ja 3 % muud rahvusühmitad (Eesti Statistika aastaraamat 1999:33). Muulaste osatähtsus on 1998. aastaks võrreldes 1989. aastaga vähenenud, moodustades nüüd 35%.

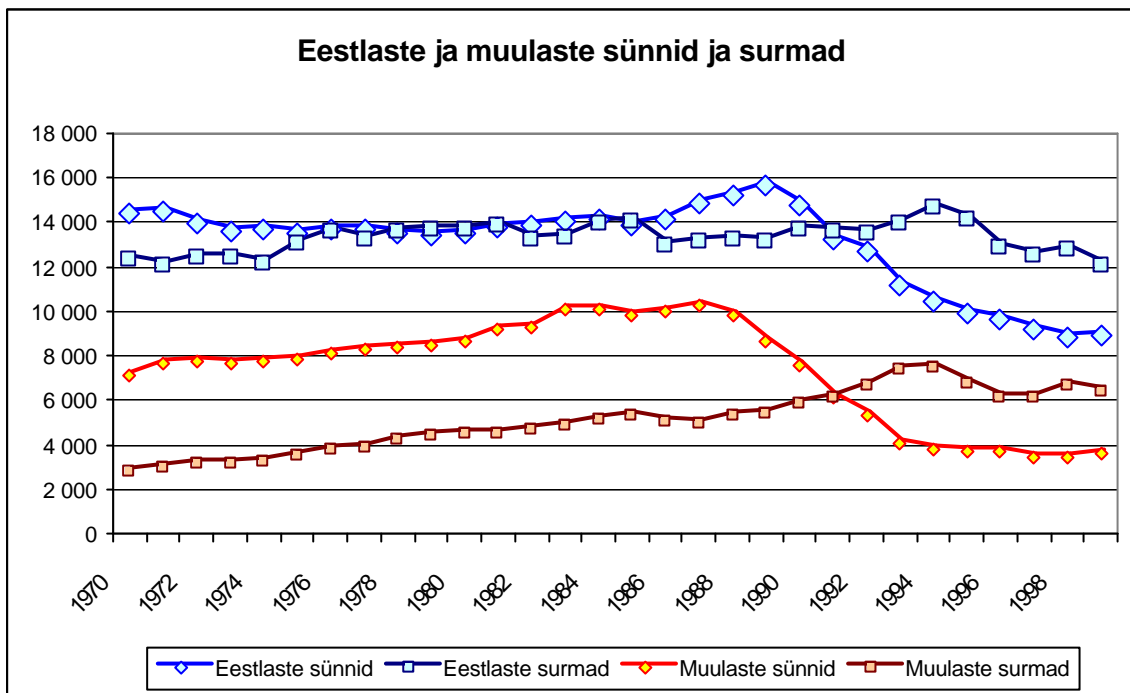
6.1.2. Sündimuse etnilised erisused aastail 1988–1998

Vaadeldes sündimust Eestis tuleb vahet teha kahe etnilise rühma – eestlaste ja muulaste erineva sündimuse vahel, vt joonised 6.1 ja 6.2, mis kirjeldavad erinevate etniliste rühmade rahvastikuprotsesse Eestis viimase 30 aasta jooksul.

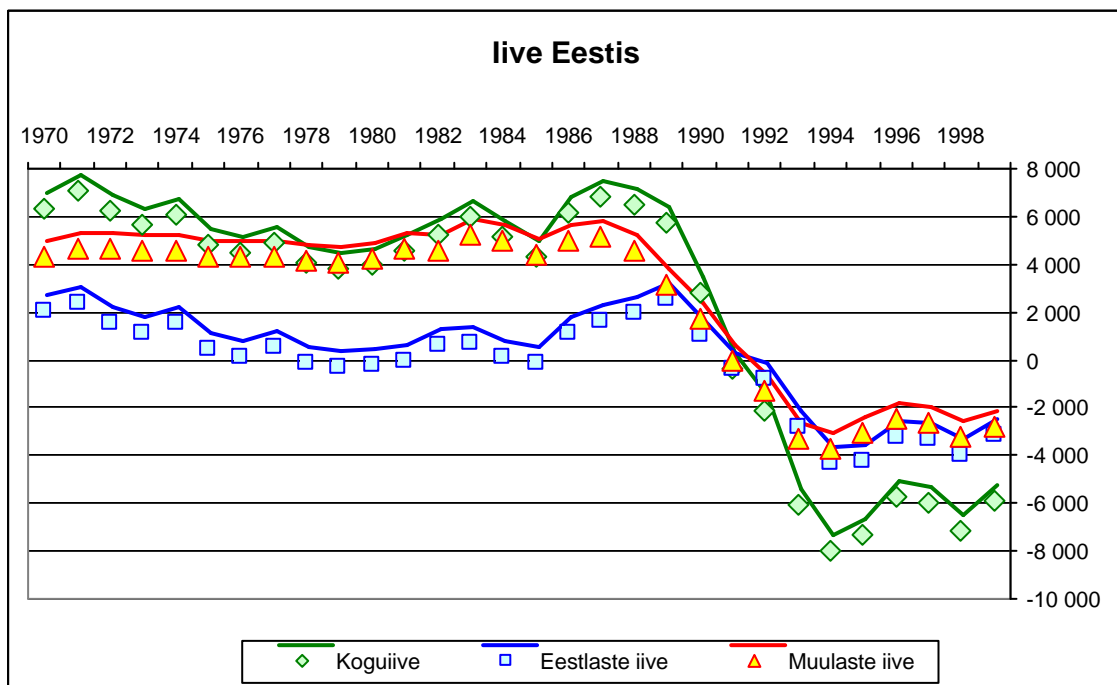
6.1.2.1. Eestlaste ja muulaste iive aastail 1970–1999

Kuigi 70–80 aastatel mitte-eesti rahvusest laste (st, mitte-eesti rahvusest emade vastsündinute) osakaal vastsündinute seas ületas mõne protsendi võrra mitte-eestlaste osakaalu rahvastikus, ei põhjutanud

seada muulaste kõrgem viljakus, vaid pidev noorte muulaste immigratsioon ja sellest tulenev muulasrahvastiku soodsam vanuseline struktuur. Viljakusenäitajad on eestlastel juba mitmekümne aasta jooksul olnud keskmiselt pisut kõrgemad Eestis elavatest muulaste omast, vt joonis 6.2.

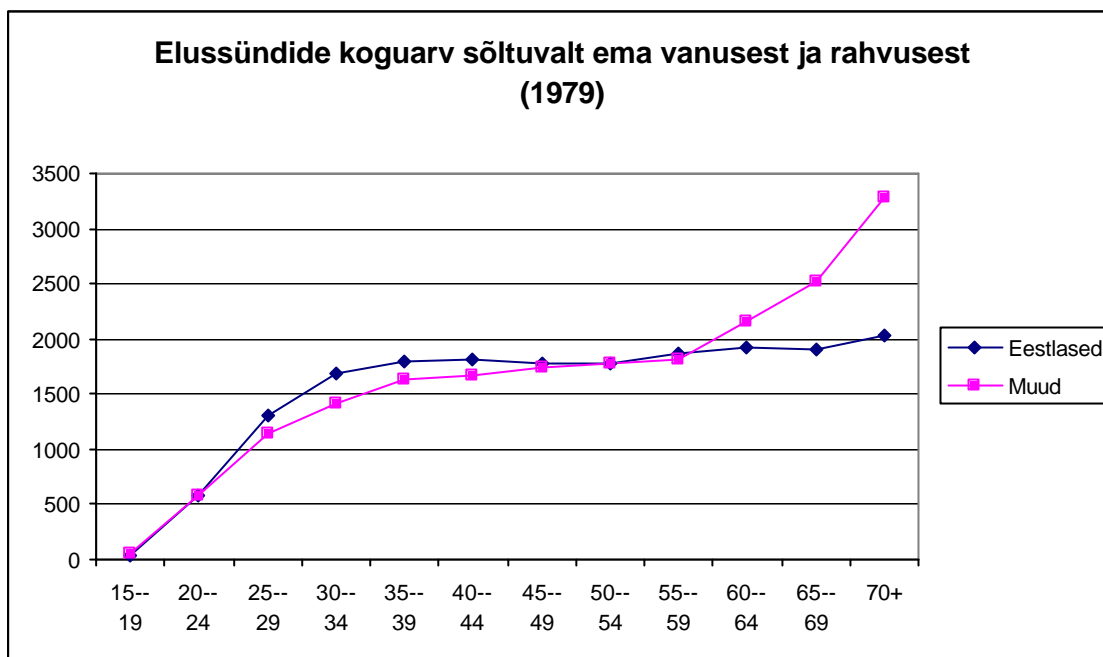
Joonis 6.1.

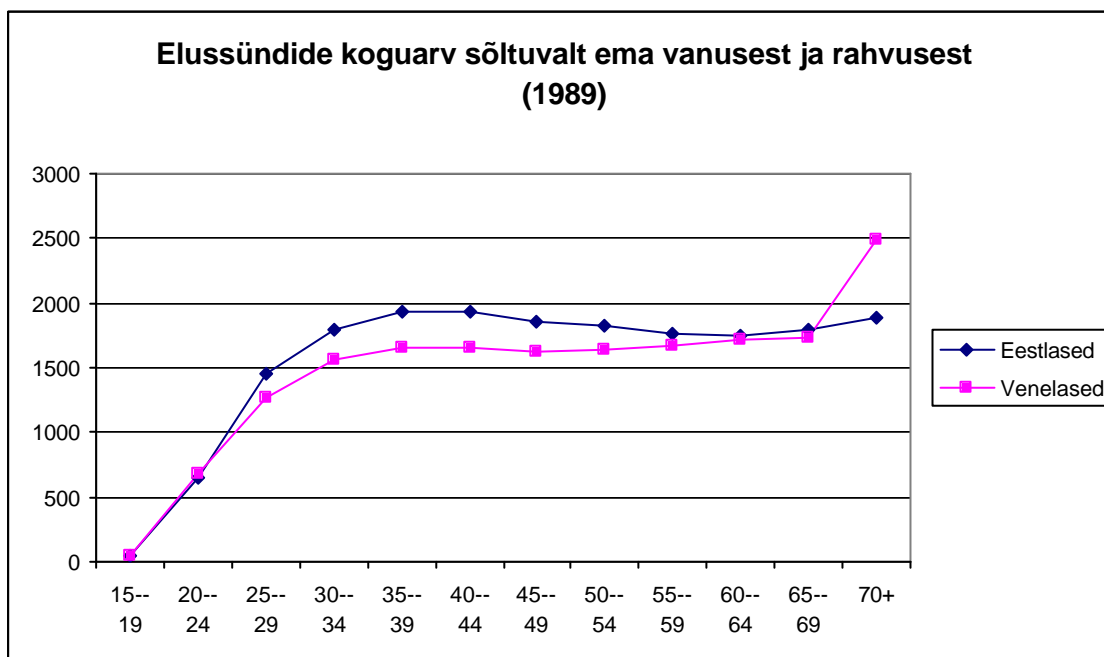
Joonis 6.2

Märgime, et eestlaste ja muulaste iibe erinevus aastail 1970–1990 on tingitud nende rahvusrühmade erinevast vanusestruktuurist: eestlaste seas on eakamate arvukus suurem, mitte-eestlaste vanusekoostis püsis mahuka immigratsiooni tagajärjel üldiselt soodsamana.

6.1.2.2. Eri vanuses eestlaste ja muulaste sündide koguarv

Joonis 6.3.

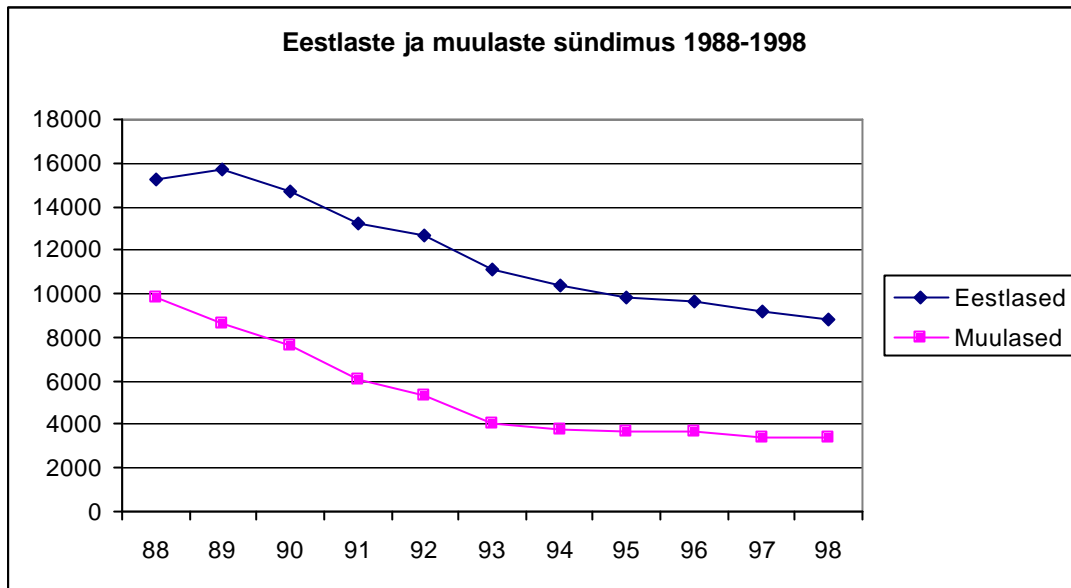
Joonis 6.4.

Joonistelt 6.3 ja 6.4 ilmneb, et enamuse põlvkondade puhul oli eesti rahvusest naiste sündide koguarv mõnevõrra suurem kui vene rahvusest naistel, kuid siiski ei ulatunud enamusel juhtudest taastetasandini.

6.1.2.3. Sünnimuskäitumise muutus taasiseseisvunud Eestis

Mõlemat rahvusühmu iseloomustab 90ndate alguses järsk sündimuse langus, mis aga siiski omandab sõltuvalt rahvuslikust taustast erineva ilme.

Olulisemad erinevused eestlaste ja muulaste sündimuse dünaamikas on alljärgnevad (vt joonis 6.5).

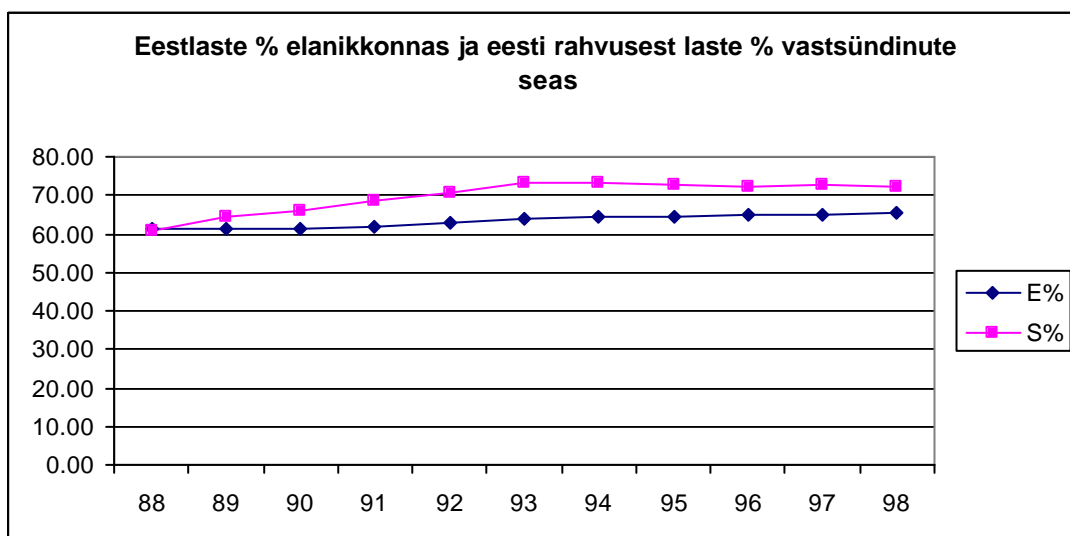

Joonis 6.5

- eestlaste puhul on peale väikest tõusu 1989. aastal toimunud enamvähem pidev ja ühtlane langus;
- muulaste sündimuskäitumises on kaks selgelt erinevat perioodi: järsk langus (1988–1993) ja suhteline stabiilsus (1993–1998).

Siiski on alates 1989. aastast peale eestlaste osa vastsündinute hulgas kõrgem kui nende osa üldrahvastikus, vt joonis 6.6.

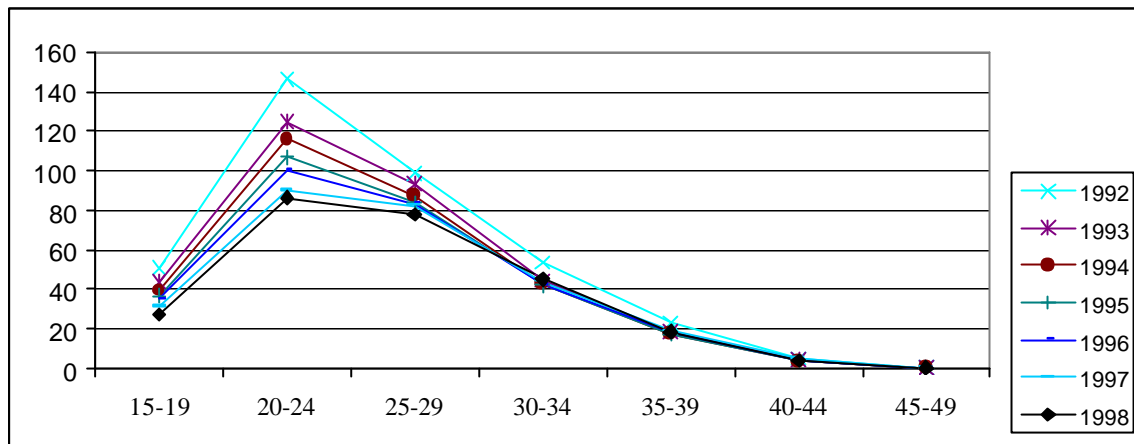
Viimastel aastatel näitab Eestis elavate muulaste ja eestlaste sündimuskäitumine taas ühtlustumise tendentsi, 1999. aastal oli eestlaste osakaal vastsündinute seas 71,1% (kõrgeim oli see suhtarv 1995. ja 1997. aastal, ulatudes 72,8%ni).

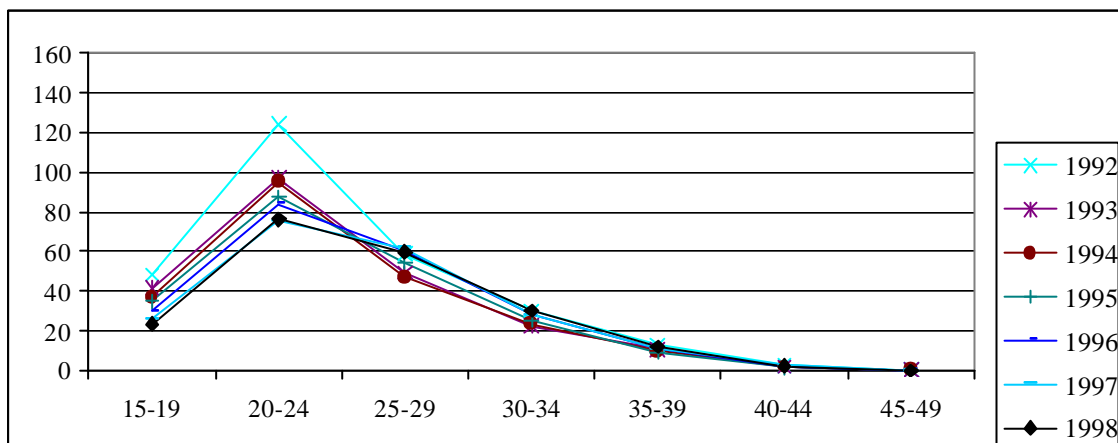
Joonis 6.6.

6.1.3. Sündimuse vanuskordajate etnilised erisused

Eestlaste sündimuskordajad esimeses ja teises vanusegrupis langevad suhteliselt stabiilselt (joonis 6.7). Mitte-eestlastel toimus esimestes vanusegruppides järsk langus 1993. aastal ning seejärel sündimus stabiliseerus madalamal tasemel (joonis 6.8).

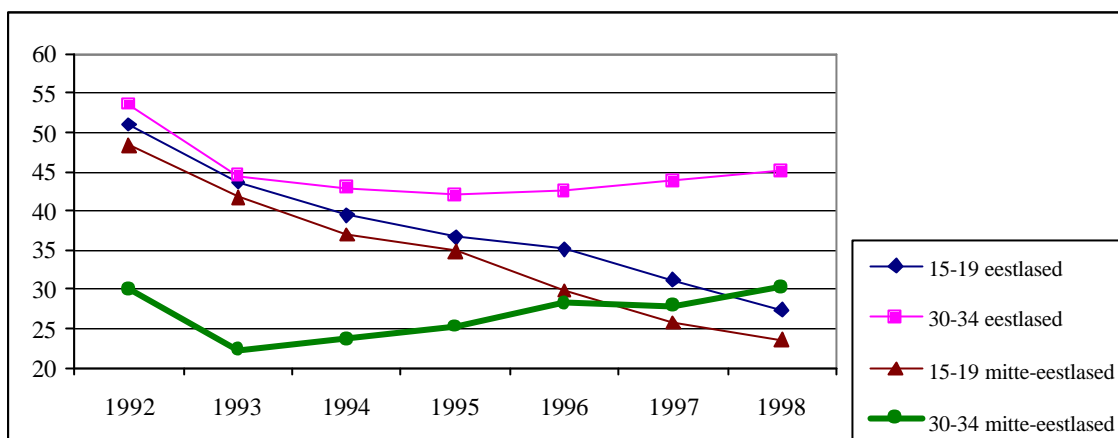

Joonis 6.7. Sündimuse vanuskordajad eestlastel, 1992–1998 (Kasutatud Eesti Statistikaameti andmeid)

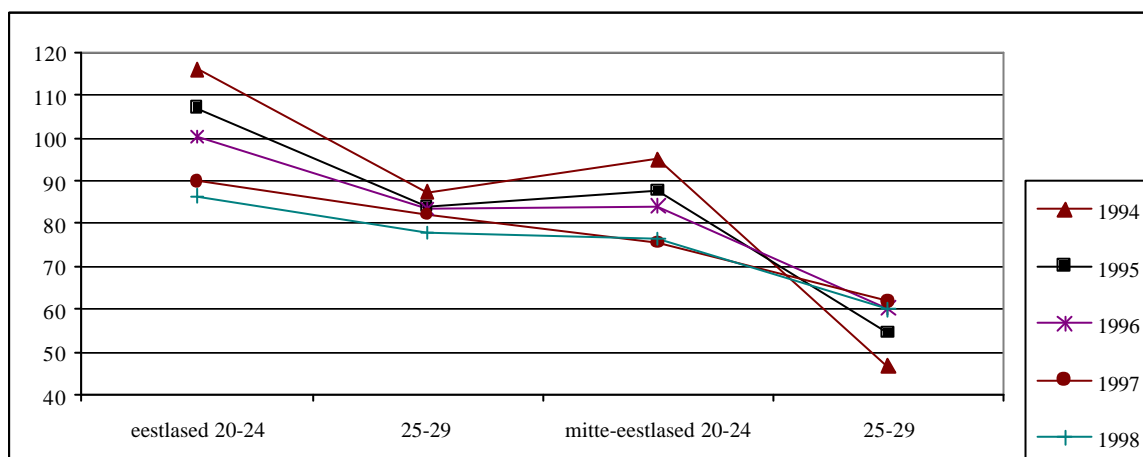
Joonis 6.8. Sündimuse vanuskordajad mitte-eestlastel, 1992-1998 (Kasutatud ESA andmeid)

- Kuni 19 aastaste naiste vanuskordajad on eestlastel ja mitte-eestlastel suhteliselt sarnased (vt joonis 6.9). Vanemates vanusegruppides esinevad kordajate osas suuremad erinevused ning arvuline ülekaal on eestlastel. Sündimuse edasilükkamine vanematesse vanusegruppidesse on iseloomulik nii eestlastele kui mitte-eestlastele, kuid viimastel ilmneb see tendents ajalise nihkega ning sündimuse tase on madalam.

Joonis 6.9. Sündimuse vanuskordaja kuni 19 ja 30-34 aastast eestlastel ning mitte-eestlastel, 1992-1998 (Kasutatud Eesti Statistikaameti andmeid).

- Eestlastel on noorimast vanusegrupist kõrgemad sündimuskordajad kordajad 20–24, 25–29 ja 30–34 aastaste grupis (vt joonis 6.7). Mitte-eestlaste puhul (vt joonis 6.9) ületavad 30–34 aastaste naiste sündimuskordajad esimese vanusegrupi omi alles alates 1997. aastast.
- Alates 1996.aastast lähenevad vanusegrupi 25–29 sündimuskordajad 20–24 aastaste kordajatele, kusjuures eestlastel on see trend tugevam (vt joonis 6.10).

Joonis 6.10. Eestlaste ja mitte-eestlaste 20-24 ja 25-29 aastaste naiste vanuskordajad, 1994-1998 (Kasutatud Eesti Statistikaameti materjale).

- Eestlastel ületab vanemate sünnitajate (25 ja vanemad) osakaal nooremaid (kuni 24) alates 1996. aastast, mitte-eestlastel alates 1997. aastast.

6.1.4. Summaarse sündimuskordaja ja sündimuse üldkordaja etnilised erisused

Eestlastel on summaarne sündimuskordaja kogu perioodi vältel kõrgem kui muulastel (erinevus on 27–37%), st et eestlastel sünnib keskmiselt naise kohta ca 30% rohkem lapsi kui mitte-eestlastel vt tabel 6.1 ja joonis 6.11.

Nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste sündimuskordajad üldiselt langevad kogu vaadeldava perioodi jooksul, kusjuures languse intensiivsus on perioodi alguses märksa suurem kui lõpus.

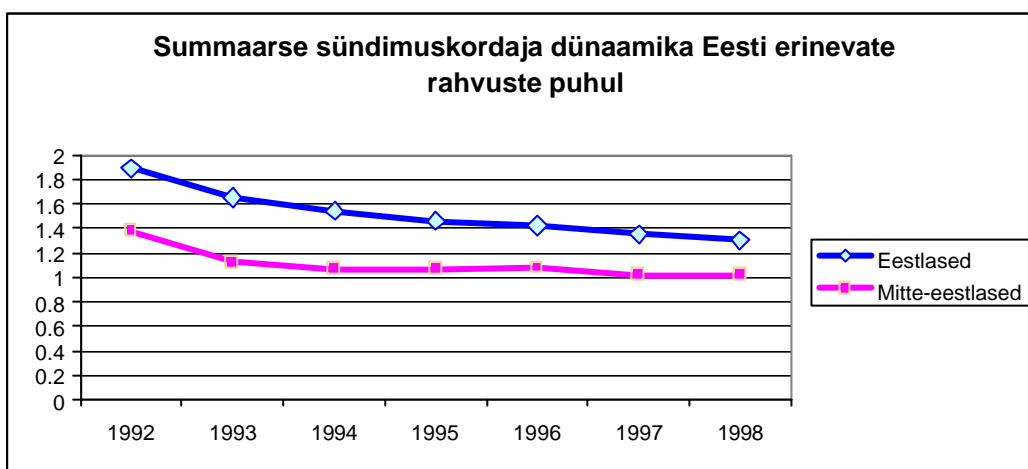

Eestlasi iseloomustab sarnaselt summaarse kordajale ka üldkordaja mõõdukas langus. Mitte-eestlastel on üldkordaja aastail 1993-1998 praktiliselt stabiilne, kusjuures kahel aastal (1996 ja 1998) kordaja võrreldes eelneva aastaga isegi tõuseb, vt joonis 6.12.

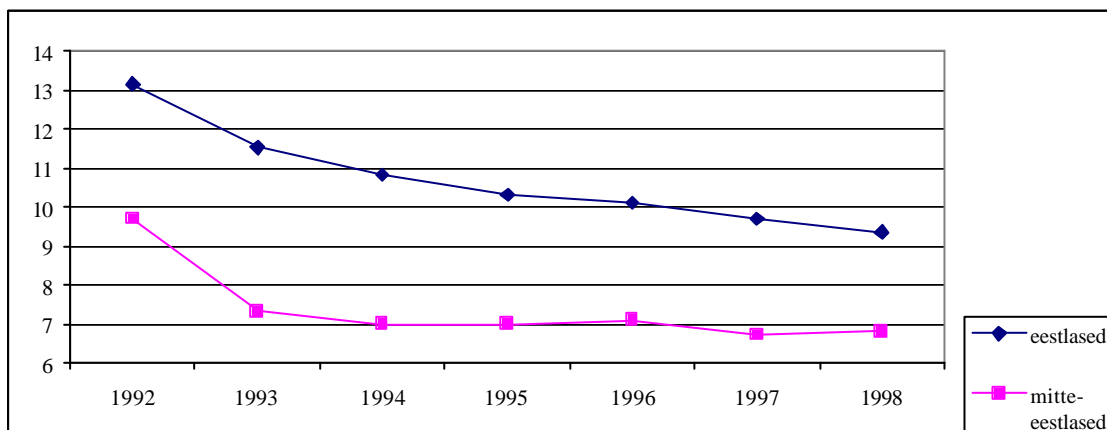
Eestlaste puhul on sündimuse langus suhteliselt ühtlane, muulastel algas periood järsu langusega, millele järgnes stabiliseerumine üsna madalal tasemel.

Tabel 6.1. Summaarsed sündimuskordajad eestlastel ja mitte-eestlastel, 1992-1998 (Kasutatud Eesti Statistikaameti andmeid).

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Eestlased	1,89	1,65	1,54	1,46	1,42	1,35	1,30
Mitte-eestlased	1,38	1,12	1,07	1,07	1,08	1,02	1,02

Joonis 6.11.

Joonis 6.12. Sündimuse üldkordaja eestlastel ja mitte-eestlastel 1992-1998

6.1.5. Sündimustendentsid Eestis 1999. aastal

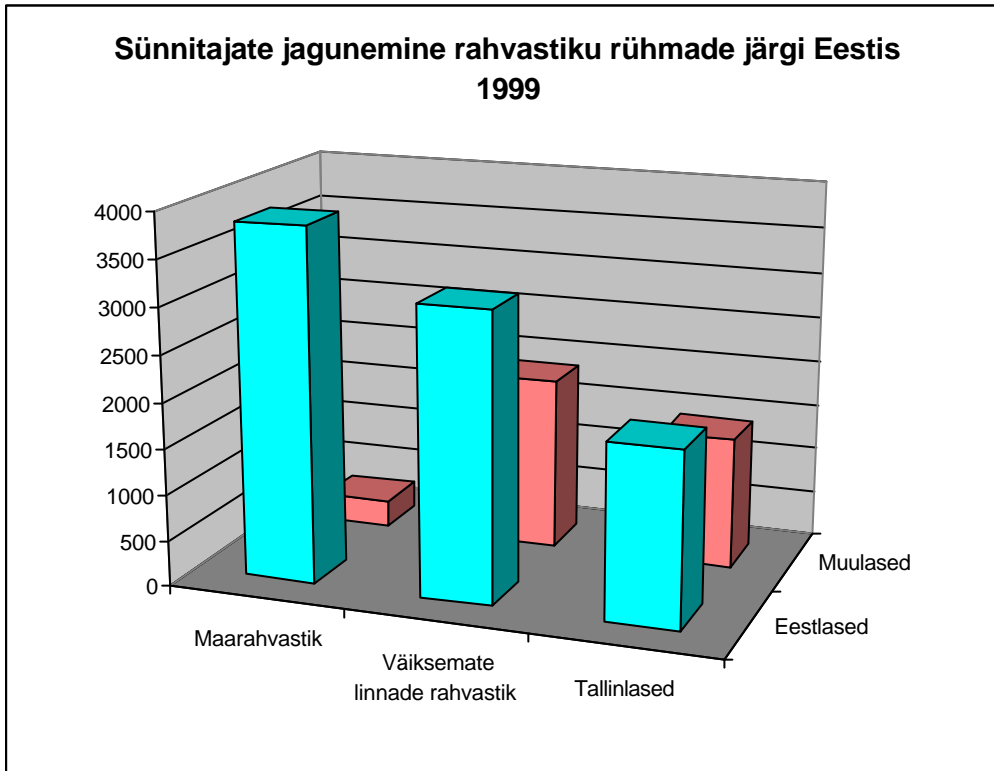
6.1.5.1. Sündimulangus peatus

Sündimustendentsi analüüsimiseks 1999. aastal eraldi varasemast perioodist on kaks põhjust: neist üks formaalne, teine sisuline. Formaalne põhjus seisneb selles, et see osa aruandest (kui üks põhitähtsaid järelduste tegemise seisukohast) valmis enne 1999. aasta andmete ametlikku publitseerimist.

Sisuline põhjus seisneb selles, et peale kümnet langusaastat asendus 1999. aastal sündimuse tõusuga.

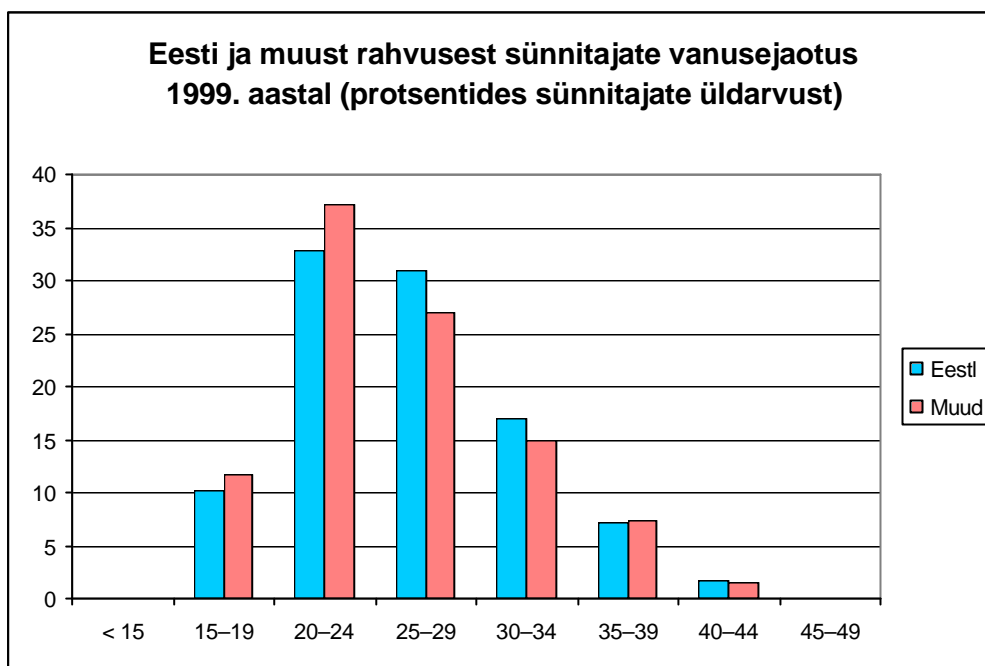
Tõsi, tõusunäitaja on äärmiselt väike, kuid on loomulikuks järjeks juba mitme aasta ilmnenuid sündimusnäitajate stabiliseerumisele ning selle põhjal võib loota teatava sündimuse kasvuperioodi algust, mis küll esialgu on pigem aeglane ja ei ulatu niipeagi taastetasandini.

6.1.5.2. Sünnitajate jagunemine elukoha ja rahvuse järgi

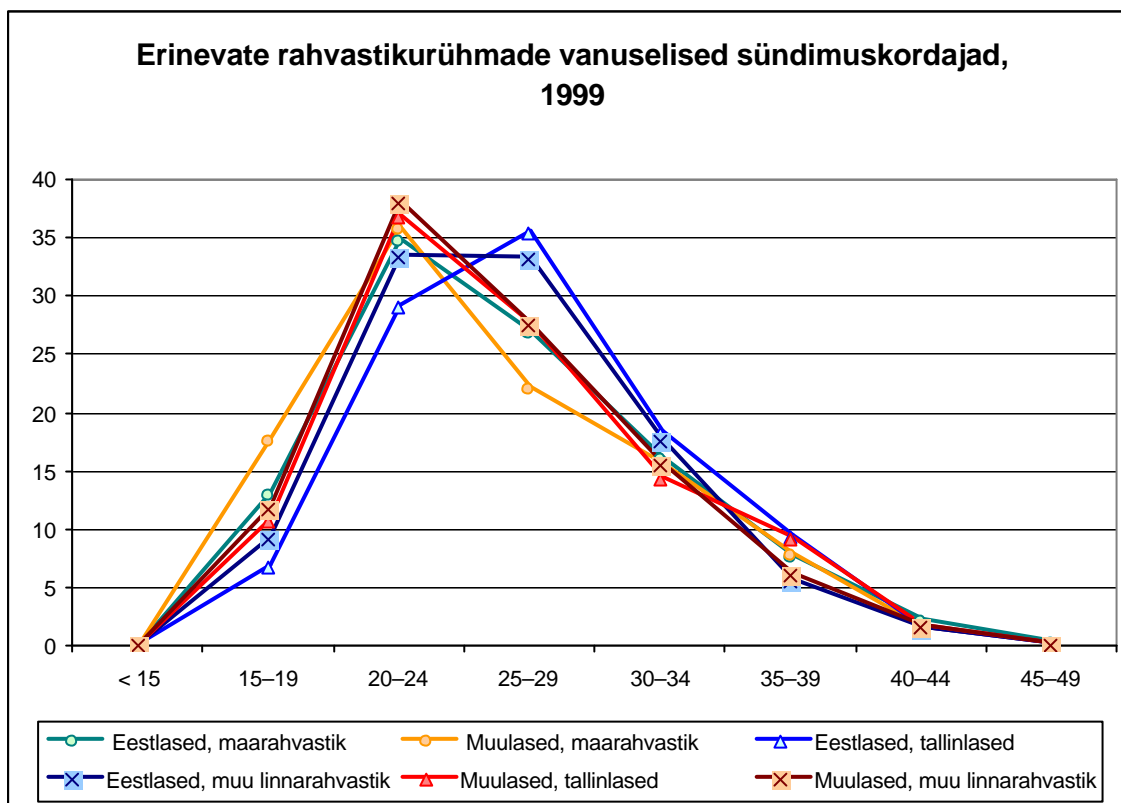
Joonis 6.13

Jooniselt 6.13 ilmneb, et kõige suurem hulk lapsi – ümmarguselt kolmandik – sündis eesti peredes maal. Järgnesid eesti pered väikelinnades, seejärel mitte-eesti pered väiksemates linnades (mille hulgas loomulikult on põhilised Kirde-Eesti linnad). Kõigis piirkondades – ka Tallinnas – oli 1999. aastal eestlaste sünde rohkem kui venelaste sünde.

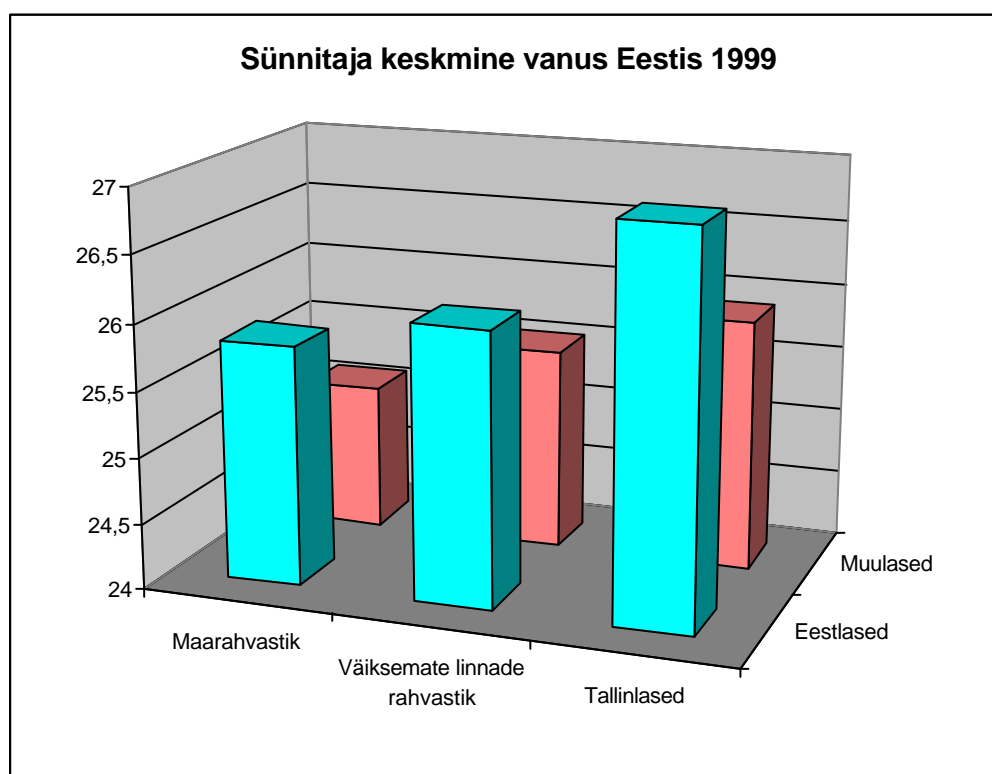
Joonis 6.14

6.1.5.3. Erinevast rahvusest sünnitaja keskmine vanus

Joonis 6.15

6.1.5.4. Elukoha ja rahvuse mõju keskmisele sünnitamisanvanusele

Joonis 6.16

Joonistelt 6.14 ja eriti 6.15 ilmneb, et eestlaste sündimuskäitumine muutub: senise väga varase sünnituse asemel hakkab maad võtma tava sünnitada peale 25-aastast sünnipäeva – nii, nagu see on suuremas osas Euroopa riikides. See sünnituse edasilükkamine on ühtlasi üsnagi suurel määral sündimuse vähenemise põhjuseks.

Ühtlasi selgub, et sünnituste edasilükkamine toimub intensiivsemalt linnades (vt joonis 6.16), eriti Tallinnas, võrreldes maaga: keskmine tallinlanna sünnitab aasta võrra hiljem kui maanaine, hoolimata sellest, et tal on lapsi vähem.

Samas aga on muulased märksa traditsioonilisemad. Nad sünnitavad endiselt varakult (nagu nad seda on teinud mitme aastakümne jooksul Eestis). Kuigi ka muulaste puhul sünnitatakse Tallinnas hiljem kui väiksemates linnades, ning maaelanikke muulaste hulgas peaaegu ei ole, on siiski keskmise eestlase sünnitamisvanus aastal 1999 kõrgem kui keskmisel Eestis elaval muulasel.

6.1.6. Kokkuvõtte sündimuse etnilistest erisustest Eestis aastail 1988–1998

Kõigi sündimusnäitajate üldise languse taustal ilmnevad selged etnilised erisused:

- Eestlaste sündimus püsib kogu kümnendi jooksul muulaste sündimusest kõrgemana niihästi sündimuse üldkordaja kui ka summaarse sündimuskordaja poolest.
- Muulaste sündimus langeb väga järsult kuni 1994. aastani, seejärel stabiliseerub väga madalal tasemel. Eestlastelt toimub stabiliseerumine hiljem, ent ca 25% võrra kõrgemal tasemel.
- Eestlaste sündimuskäitumist iseloomustab varem alanud ja selgem tendents sünnitusea tõusus suunas.
- Üldjoontes avaldab eestlaste ja muulaste sündimuskäitumine kümnendi lõpuaastatel lähenemise tendentsi.

Muulaste sündimuskäitumise erinevuse põhjuseks on ühelt poolt intensiivse noorte immigrantide voolu lakkamine. Mitmekümne aasta jooksul hoidis muulaste sündimust kõrgel tasemel nimelt intensiivne noorte immigratsioon.

- Oluline on ka see, et muulasrahvastik on põhiliselt linlased, kelle sündimus on üldiselt maaelanikest mõnevõrra madalam.
- Muulaste puhul lisandub ilmselt kohanemisraskustele uute, turumajandusele omaste tingimustega ja uute võimaluste avanemisele (mis mõjustavad kõiki rahvusgruppe) veel kohanematus iseseisva Eesti vabariigi tingimustes kujunenud uute rahvussuhetega (vajadus õppida eesti keelt, teatavate privileegide kaotamine, sideme nõrgenemine Venemaaga).

6.2. Sündimustrendide regionaalsed erisused

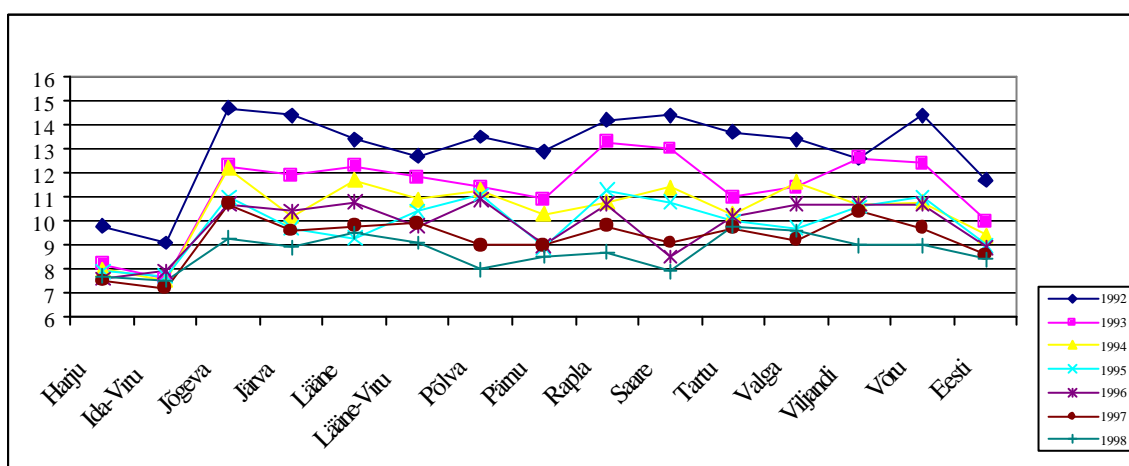
Kuigi Eesti on territoriaalselt väike, ei ole siinne rahvastik homogeenne. Suurimad erinevused on seotud erinevate piirkondade erineva etnilise struktuuri ja linnastumise tasemega, samuti on majanduse ebaühtlasest arengust tulenevalt arvestatavad regionaalsed erinevused tööhõive taseme ja ka sissetulekute taseme vahel. Võib oletada, et kõik need erinevused mõjustavad ka sündimust. Käesolevas peatükis võrreldaksegi sündimust maakonniti, tehes seda niivõrd, kui võrd olemasolevate andmete hulk seda võimaldab. Eesti väikseimas maakonnas, Hiiumaal on rahvaarv väga väike (11 863) ning seetõttu mõjutab iga sünnitaja otseselt sündimuskordajaid ning saadavad hinnangud on väga vähe stabiilsed. Suhteliselt raske on anda hinnangut mitte-eestlaste sündimuse dünaamikale maakondades, kus nende osakaal (protsent) on väga madal: Saaremaa (3,1%), Läänemaa (9,2 %), Põlvamaa (9,4 %), Raplamaa (9,8 %). Ida-Virumaal aga moodustavad eestlased kõigest 18,6 % kogu elanikkonnast. Seda arvestades ei ole neid maakondi ning elanike rühmi alljärgnevas kommenteeritud. Kõik eelpool nimetatud protsendid vastavad 1998. aastale.

Maakondade kirjeldamisel lähtutakse Eesti keskmistest näitajatest ja trendidest ning juhitakse tähelepanu kirjeldatavate maakondade eripärale võrreldes Eesti keskmise tasemega.

6.2.1. Sündimuse üldkordaja regionaalsed erisused aastail 1988–1998

6.2.1.1. Sündimuse üldkordaja dünaamika regioonides

Eestis tervikuna on sündimuse üldkordaja kogu vaatlusperioodi jooksul langenud, kuid üksikute maakondade lõikes esineb mõningatel aastatel sündimuse üldkordaja mõõdukas tõusu (Harju-, Tartu- ja Valgamaa), vt joonis 6.17. Võrreldes 1992. aastat 1998. aastaga, siis ilmneb, et sündimuse üldkordaja on langenud kõige enam Saare-, Järva-, Rapla- ning Põlvamaal. Suhteliselt mõõdukas langus iseloomustab Ida-Viru- ja Harjumaad.

Joonis 6.17. Sündimuse üldkordaja muutus maakondades

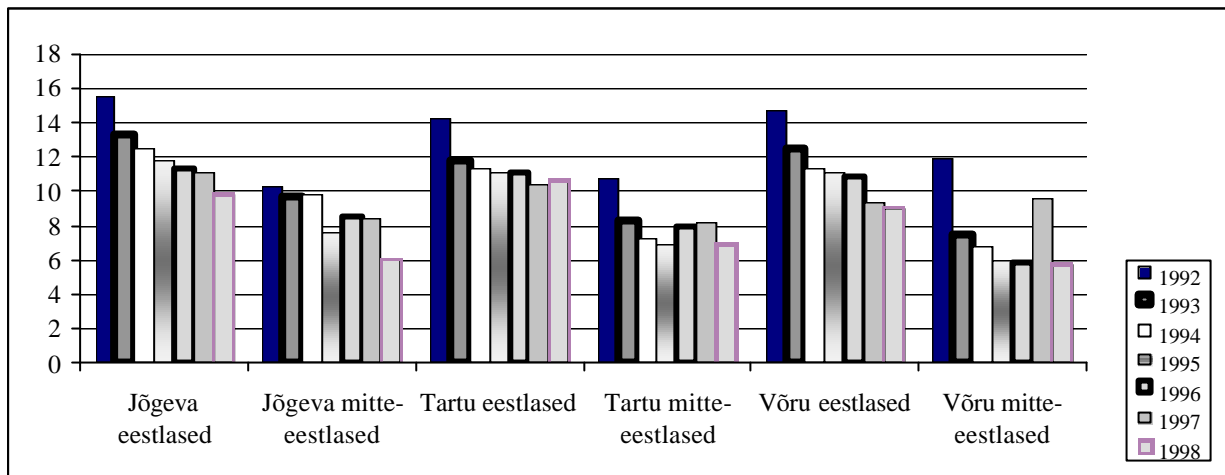
Omapärane on olukord Ida-Virumaal, kus üldkordaja võngub alates 1995. aastast alates ja on juba mitmel aastal suurenenud (1995, 1996, 1998), jäädes sellegipoolest Eesti madalaimaks. Peale Ida-Virumaa on Eesti keskmisest madalam sündimuse üldkordaja Harjumaal. Kõige rohkem lapsi sünnib 1000 elaniku kohta Jõgevamaal, Läänemaal, Raplamaal ja Võrumaal.

6.2.1.2. Sündimuse üldkordaja etnilised erisused mõnedes piirkondades

Üldiselt on sündimuse üldkordaja eestlastel stabiilsem, mitte-eestlastel esineb sagedamini kõikumisi (siin on ilmselt põhjuseks elanike ja sündide väiksem arvukus).

Eesti keskmisest madalam on üldkordaja Harjumaal ja Pärnumaal eestlastel. Mitte-eestlastel on keskmisest madalam sündimuse üldkordaja Harjumaal, Pärnumaal, Ida-Viru- ning Võrumaal. Kõige rohkem sünnib lapsi 1000 elaniku kohta eestlastel Jõgeva-, Lääne-, Rapla- ja Tartumaal ning mitte-

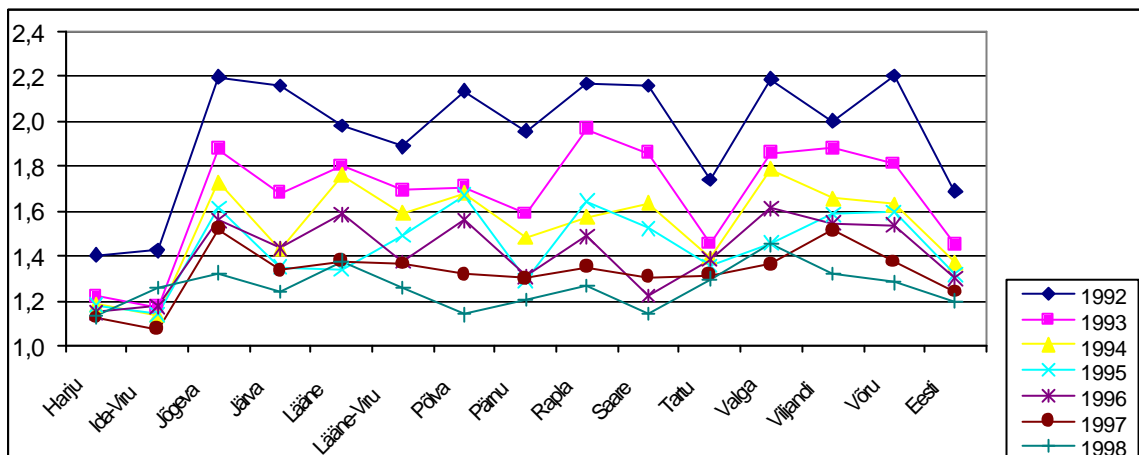
eestlastel Valga-, Lääne-Viru-, Viljandi- ning Jõgevamaal. Suurimad erinevused eestlaste ja mitte-eestlaste sündimuse üldkordajate vahel on Jõgevamaal, Tartu- ja Võrumaal, vt joonis 6.18. Mitte-eestlastel oli sündimuse üldkordaja kõrgem kui eestlastel 1997. aastal Võru- ja 1998. aastal Järvamaal.

Joonis 6.18. Sündimuse üldkordajad eestlastel ja mitte-eestlastel mõnedes maakondades 1992–1998

6.2.2. Summaarse sündimuskordaja regionaalsed erisused

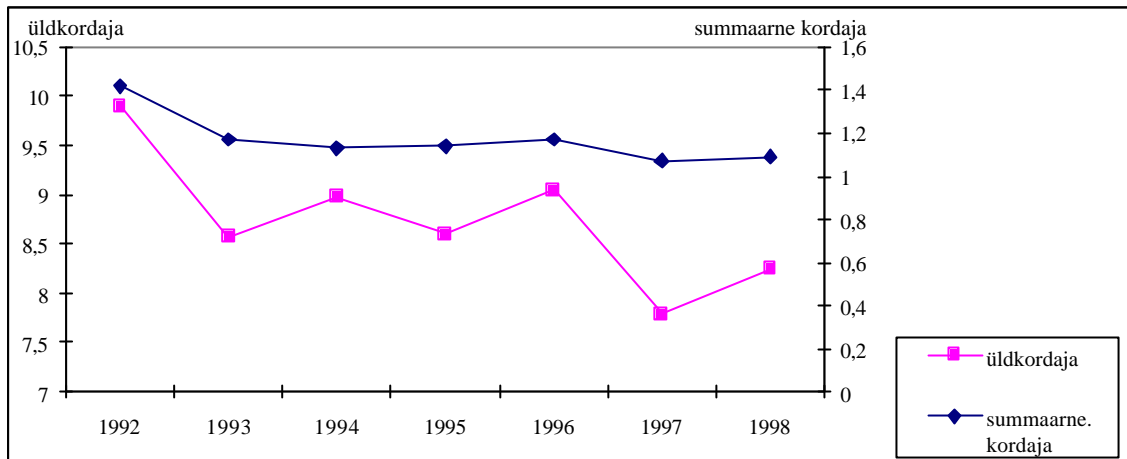
6.2.2.1. Summaarse sündimuskordaja dünaamika

Joonis 6.19. Summaarne sündimuskordaja maakondades ning Eestis keskmiselt

Summaarne sündimuskordaja on Eestis tervikuna pidevalt langenud, kuid praktiliselt igas maakonnas (va Lääne-Viru, Põlva-, Jõgevamaa) on mõnel aastal kordaja tõusnud või jäänud eelmise aasta tasemele, vt joonis 6.19.

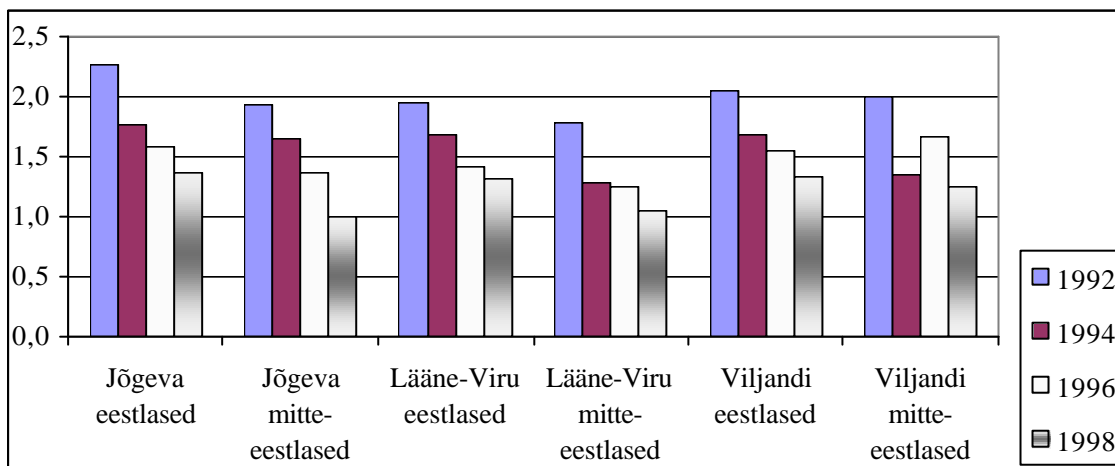
Summaarne sündimuskordaja (samuti kui sündimuse üldkordajagi) on olnud kogu vaatlusperioodi jooksul Eesti keskmisest madalam Ida-Viru ja Harjumaal, kõrgeim aga Valga- ning Jõgevamaal. Samuti kui sündimuse üldkordaja, võngub ka summaarne sündimuskordaja Ida-Virumaal oma üldiseks üsna madala taseme ümber, tõustes aastatel 1995, 1996 ja 1998 ning langedes ülejäänud aastatel, vt joonis 6.20.

Joonis 6.20. Summaarne sündimuskordaja ja üldkordaja Ida-Virumaal, 1992-1998

6.2.2.2. Summaarse sündimuskordaja etnilised erinevused

Samuti kui sündimuse üldkordaja, nii langeb ka summaarne sündimuskordaja eestlastel ühtlaselt, mitte-eestlaste kordajate puhul esineb kõikumisi. Kõrgeimad on summaarse sündimuskordaja väärtused eestlastel Lääne-, Rapla- ja Valgamaal, muulastel Viljandi- ja Jõgevamaal.

Joonis 6.21. Summaarne sündimuskordaja sõltuvalt rahvuskuuluvusest Jõgeva-, Lääne-Viru ning Viljandimaal aastail 1992, 1994 ja 1998

Madalaima keskmise laste arvuga (naise kohta) on eestlased ja mitte-eestlased Harju-, Ida-Viru- ning Pärnumaal. Eestlaste ja muulaste summaarsed sündimuskordajad on suhteliselt sarnased Jõgeva-, Lääne-Viru- ja Viljandimaal, vt joonis 6.21.

6.2.3. Sündimuse vanuselise dünaamika regionaalsed erisused

Sündimuse vanuskordajad võimaldavad kirjeldada sündimuse ajalisi trendi vaatlusperioodi jooksul. Sarnaste sündimustrendide põhjal on maakonnad jaotatud neljaks grupiks (regiooniks). Need on:

- I. regioon – Harjumaa ja Ida-Virumaa
- II. regioon – Tartumaa, Pärnumaa ja Saaremaa
- III. regioon – Järva-, Lääne-, Lääne-Viru- ja Põlvamaa
- IV. regioon – Valga-, Võru-, Jõgeva-, Viljandi- ja Raplamaa

Enne sündimuse näitajate käsitlemist antakse maakondade grupile üldiseloomustus taustandmete näol. Need on: – rahva arv, maarahva osakaal, keskmine palk (1998.aastal), töötuse määr (1998. aastal), eestlaste osakaal rahvastikus, meeste ja naiste osakaalude vahekord ja noorte (alla 25-aastaste) osakaal sündinudate hulgas.

Töötuse määr näitab tööpuuduse ulatust, mis leitakse kõigi töötute suhtena tööjõusse (s.o nende tööealiste isikute hulk, kes töötavad või ei tööta, aga otsivad aktiivselt tööd ja on valmis tööle asumise; töötuse määr = töötud / tööjõud, Tööjõud 1998 1999:264).

Maarahvastikku kuuluvad isikud, kes elavad alevikes ja küldes (Eesti rahvastik rahvaloenduste andmetel V 1997:10).

Kõik alljärgnevatel tabelitel esitatud andmed pärinevad Eesti Statistikaameti väljaannetest (palk kogumist Palgastatistika, töötuse määr kogumikust Tööjõud, ülejäänud näitajad rahvastikustatistika kogumikest).

6.2.3.1. I. regioon – Harjumaa ja Ida-Virumaa

Tabel 6.2. Harju- ja Ida-Virumaa taustandmed, 1998 (Kasutatud Eesti Statistikaameti andmeid)

	<i>Harjumaa (koos Tallinnaga)</i>	<i>Ida-Virumaa</i>
Rahvaarv	538 149	197530
Maarahva osakaal	14,7 %	11,2 %
Eestlaste osakaal	63,9%	18,6 %
Keskmine kuupalk (1999, EEK)	4916	3198
Töötuse määr (1999)	10,2 %	19,8 %
Alla 25-aastaste sündinudate osakaal	41,66 %	51,84 %
Meeste arv naiste arvuga võrreldes	87,1%	83,2%

Harjumaa ja Ida-Virumaa on Eesti kõige linnastunud piirkonnad ning neis on kõrgeim muulaste osakaal (tabel 6.2). Seetõttu on Harju- ja Ida-Virumaa demograafilises arengus palju ühisjooni, millest olulisim on see, et neid piirkondi iseloomustavad Eesti madalaimad sündimuse vanuskordajad. Ometi on nende maakondade elanike sündimuskäitumise vahel ka olulisi erinevusi, mille sisuks on tõsiasi, et Harjumaal on sündide edasi lükkamine üsna levinud, Ida-Virumaal aga mitte. Seda kinnitab sündimuse vanuskordajate võrdlus: nooremates vanusegruppides on Ida-Virumaal märksa kõrgem sündimus kui Harjumaal, vanemates vanusegruppide puhul esineb vastupidine trend. Erinevalt Harjumaast ei lähene Ida-Virumaal 25–29 aastaste sündimuskordaja 20–24 aastaste omale. Harjumaal ületab 30–34 aastaste naiste sündimuskordaja 19 aastaste oma juba 1995. aastast alates, st varem kui Eestis keskmiselt. Ida-Virumal toimus see üleminek alles 1998. aastal. Alates 1995.aastast on Harjumaal üle poole sündinutest vähemalt 25-aastased, Ida-Virumaal on enamuse sündinutest alla 25 aasta vanad veel ka 1998. aastal.

Sündimuskäitumise etnilised erinevused I regioonis

Harjumaa mõlema rahvusrühma sündimuse dünaamika sarnaneb Eesti keskmisele. Nooremates vanuserühmades on vahe Eesti keskmisega veidi suurem, vanemates vanuserühmades on kordajad suhteliselt sarnased. Ida-Virumal mitte-eestlaste sündimus erineb Harjumaast, siin on kõrgem sündimus nooremates vanusegruppides ning vastupidine trend vanemates sündinudate puhul. 30-34 aastaste naiste sündimus ületab kuni 19 aastaste sündimust Harjumaa mitte-eestlastel alates 1996. aastast ning Ida-Virumal mitte-eestlastel alates 1998. aastast. Harjumaa eestlastel ületab vanemates sündinudate osatähtsus

nooremate oma juba 1993. aastast peale (Eesti keskmisest 3 aastat varem) ning mitte-eestlastel 1996. aastast peale (üks aasta Eesti keskmisest varem). Ida-Viru elanikel seda tendentsi ei esine.

Kokkuvõttes on nii Harjumaa kui ka Ida-Virumaa Eesti madalama sündimusega piirkonnad. Erinevuseks on, et Harjumaal toimub (suuremal määral eestlaste, kuid arvestatavalt ka mitte-eestlaste seas) üsna intensiivne sündide edasilükkamine ja sünnitajate vananemine. Ida-Virumaal on see protsess alles algjärgus. Seega võib nentida, et I regioonis on demograafilise käitumise mõttes määravaks faktoriks pigem maakondlik keskkond, mitte rahvus.

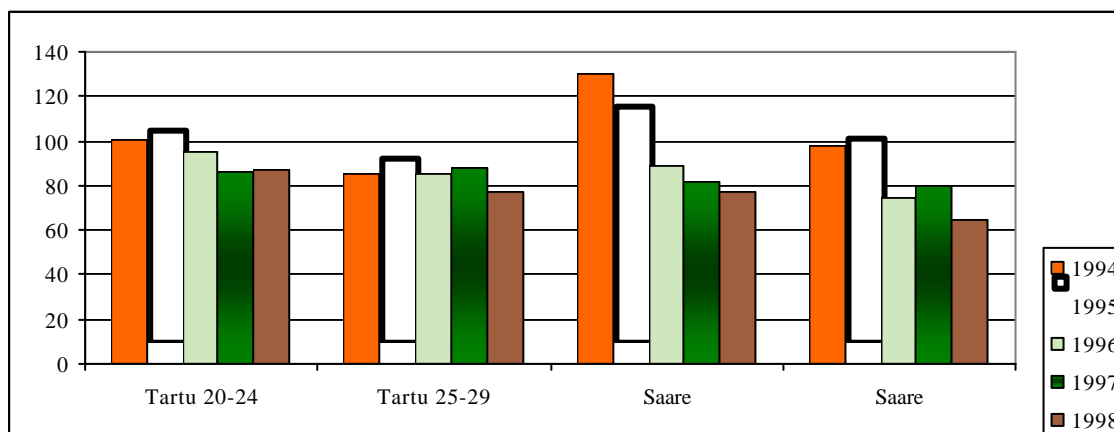
6.2.3.2. II. regioon – Tartumaa, Pärnumaa ja Saaremaa

Tabel 6.3. Tartu-, Pärnu- ja Saaremaa taustandmed, 1998 (Kasutatud Eesti Statistikaameti andmeid)

	Tartumaa	Pärnumaa	Saaremaa
Rahvaarv	151301	100457	40202
Maarahva osakaal	28,2%	34,8%	59,5%
Eestlaste osakaal	79,3%	84,4%	96,9%
Keskmine kuupalk (1999, EEK)	3537	3189	3489
Töötuse määr (1999)	10,1	10,2	16
Alla 25-aastaste sünnitajate osakaal	44,54%	43,81%	43,25%
Meeste arv naiste arvuga võrreldes	86,3%	86,2%	90,8%

Tartu-, Saare- ja Pärnumaa on Eesti seisukohast keskmise linnastuse tasemega ja keskmise majandusarenguga piirkonnad, kus eestlaste osakaal on Eesti keskmisest tasemest kõrgem (sh eriti kõrge Saaremaal) (tabel 6.3). Nende maakondade elanike sündimuskäitumises on mitmeid ühisjooni. Üldiselt on II regioonis sündimuskordajad lähedased Eesti keskmisele tasemele.

Nooremates vanusegruppides (kuni 19 ja 20–24) on sündimuskordajad Eesti keskmisega suhteliselt sarnased, kuid vanemates vanusegruppides on iseloomulik suhteliselt kõrgem sündimuskordajate tase. Nendes maakondades on tekkinud vanemaid sünnitajad varasemaga võrreldes rohkem. Ilmselt realiseerivad oma plaane need, kes on siiani lapse sündi edasi lükanud. Tartumaal ja Saaremaal läheneb 25–29 aastaste naiste sündimuskordaja 20–24 aastaste omale alates 1995. aastast, kusjuures Tartumaal ületab 1997. aastal 25–29 aastaste sündimuskordaja 20–24 aastaste oma, vt joonis 6.22. Pärnumaal ületab 30–34 aastaste naiste sündimus kuni 19 aastaste naiste sündimust 1993. aastast peale (Eesti keskmisest 3 aastat varem) ning Tartumaal suurema osa vaadeldava perioodi vältel (va 1994 ja 1995).

Joonis 6.22. Tartu- ja Saaremaa 20-24 ja 25-29 aastaste naiste sündimuse vanuskordajad 1994-1998

Sündimuskäitumise etnilised erinevused II regioonis

Tartu maakonnas on eestlaste ning mitte-eestlaste sündimuskäitumine sarnane: nooremates vanusegruppides on sündimuskordajad võrreldes Eesti keskmisega madalamad, vanemates vanusegruppides on trend vastupidine. Tartumaa eestlastel on väga kõrge sündimuskordaja 40-44 aastaste naiste seas (ületades Eesti keskmist näitajaid ligi kahekordselt). 25-29 aastaste eesti rahvusest naiste sündimuskordaja läheneb 20-24 aastastele Tartumaal 1994. ja Saaremaal 1995. aastast. Mitte-eestlastel on see trend ajutise iseloomuga (Tartumaal aastal 1997 ja Pärnumaal 1996. ja 1997. aastal). 30-34 aastaste mitte-eestlaste sündimuskordaja ületab kuni 19 aastaste oma Tartumaal alates 1996. aastast (Eesti keskmisest aasta varem) ning Pärnumaal 1996. ja 1997 aastal. Pärnumaal on suurem osa mitte-eestlastest sünnitajaid üle 25-aastased alates 1996. aastast.

Kokkuvõttes on Tartu-, Saare- ja Pärnumaale iseloomulik sündimuse edasilükkamine ja sünnitajate vananemine, kusjuures see tendents ilmneb eestlastel mõnevõrra varem ja selgemalt kui mitte-eestlastel. Sündimuse üldine tase on selles regioonis on keskmine.

6.2.3.3. III. regioon – Järva-, Lääne-, Lääne-Viru- ja Põlvamaa

Tabel 6.4. Järva-, Lääne-, Lääne-Viru- ja Põlvamaa taustandmed (Kasutatud Eesti Statistikaameti andmeid).

	<i>Järvamaa</i>	<i>Läänemaa</i>	<i>L-Virumaa</i>	<i>Põlvamaa</i>
Rahvaarv	43368	31949	76144	35956
Maarahva osakaal	60%	52,5%	53,2%	71%
Eestlaste osakaal	88,1%	90,8%	88,6%	90,6%
Keskmine kuupalk (1999, EEK)	3197	3446	3347	3534
Töötuse määr (1999)	11,1%	11,5	6,3%	16,8%
Alla 25-aastaste sünnitajate osakaal	51,91%	46,8%	49,64%	46,07%
Meeste arv naiste arvuga võrreldes	88,1%	90,8%	88,6%	90,6

Need maakonnad on põllumajanduslikud, suhteliselt kõrge on maarahvastiku ja eestlaste osakaal (tabel 6.4). Iseloomulik on Eesti keskmisest kõrgem sündimuskordaja kõikides vanusegruppides (va Järvamaa vanuserühm 25–29). Sündide edasilükkamine ei ole selles regioonis veel kuigi levinud, selline trend on alles kujunemisejärgus.

30–34 aastaste vanusegrupis ületab sündimuskordaja kuni 19 aastaste sündimuskordajat Läänemaal ja Lääne-Virumaal aasta hiljem võrreldes Eesti keskmisega ning Järvamaal muutuvad 30–34 aastaste naiste vanuskordajad ajas väga hüppeliselt, näitamata selget trendi. Läänemaal ja Lääne-Virumaal ei lähene 25–29 aastaste naiste sündimuskordajad 20–24 aastaste omale, Järvamaal ja Põlvamaal täheldatakse lähenemist alles 1998. aastal. Vanemate vanusegruppide sündimusmöödu nooremate vanusegruppide sündimusest Põlva-, Järva-, Lääne-Viru ja Läänemaal Eesti keskmisest hiljem, vastavalt 1997. aastal kahes esimeses ja 1998. aastal kahes viimases maakonnas.

Sündimuskäitumise etnilised erinevused III regioonis

III regioonile iseloomulik tõik, et sündimuse edasilükkamise protsess on alles algusjärgus, iseloomustab ühtlasi selle piirkonna eestlasi. Muulaste puhul (keda regioonis tervikuna on suhteliselt vähe, ligi 10%) mingit selget trendi ei ilmne, sünnitavad valdavalt noored. Lääne-Virumaal on nii mitte-eestlastel kui eestlastel kuni 19-aastaste vanusegrupis suhteliselt kõrge sündimus võrreldes Eesti keskmise tasemega. Eestlastel hakkavad 25–29 aastaste naiste sündimuse vanuskordajad 20–24 aastaste omadele lähenema Läänemaal 1996. aastal, Järvamaal 1997. ja Põlvamaal alles 1998. aastal. Põlvamaa eestlastel ületab 30–34 aastaste vanusegrupis sündimuskordaja kuni 19-aastaste vastava näitaja alates aastast 1996, Järvamaal aastail 1996 ja 1997 ning Lääne- ja Lääne-Virumaal alates aastast 1997 – kõik need aastad on Eesti keskmisest (eestlaste jaoks) hilisemad. Üle 25-aastased

sünnitajad on eestlaste seas ülekaalus Põlvemaal 1997. aastast, Järvemaal ainult aastal 1997 ning Lääne-Virumaal sellist trendi veel ei esine. Mitte-eestlastest on üle 25-aastased sünnitajad ülekaalus Läänemaal 1996. aastast, Põlvemaal aastatel 1996–1997 ning Lääne-Virumaal 1998. aastal.

Kokkuvõttes on nendes maakondades Eesti kohta suhteliselt kõrged sündimuse vanuskordajad ja siin pole välja kujunenud kindlat trendi sündimuse edasilükkamises (va Järvamaa). Erandina ilmneb Lääne-Virumaal väga kõrge sündimuse tase nooremates vanusegruppides.

6.2.3.4. IV regioon – Valga-, Võru-, Jõgeva-, Viljandi- ja Raplamaa

Tabel 6.5. Valga-, Võru-, Jõgeva-, Viljandi- ja Raplamaa taustandmed (Kasutatud Eesti Statistikaameti andmeid)

	Valgamaa	Võrumaa	Jõgevamaa	Viljandimaa	Raplamaa
Rahvaarv	38985	43384	41622	62782	40153
Maarahva osakaal	44%	59,3%	67,5%	51,9%	61,4%
Eestlaste osakaal	79,6	70,8%	88,9%	88,8%	90,2%
Keskmine kuupalk (1999, EEK)	3020	2955	3200	3331	3352
Töötuse määr (1999)	9,5%	10,5%	13,5%	8,1%	12,7%
Alla 25-aastaste sünnitajate osakaal	51,33%	50,79%	47,44%	48,94%	44,04%
Meeste arv naiste arvuga võrreldes	86,3%	88,0%	88,2%	88,8%	90,2%

IV regiooni maakonnad on valdavalt põllumajanduslikud, enamasti suhteliselt tagasihoidliku majandusarenguga (nn ääremaad). Maarahvastiku ja eestlaste protsent on siin kõrge (kuigi mõnevõrra madalam III regioonist) (tabel 6.5). Võrreldes ülejäänud regioonidega on siin kõrgemad sündimuse vanuskordajad ning sünnitajateks on valdavalt noored.

Kuni 19 aastaste naiste sündimus on kõige kõrgem Valga- ja Raplamaal. Valgemaal ületab noorima vanusegrupi sündimuskordaja 1998. aastal Eesti keskmist peaaegu kahekordselt. 25–29 aastaste sündimuse vanuskordajad ei lähene 20–24 aastaste omale Valga- ja Võrumaal ning ka Viljandis ja Raplamaal pole veel kindlat trendi välja kujunenud. 30–34 aastaste naiste sündimuskordajad ületavad esimese vanusegrupi omi Viljandimaal 1993. aastast. (Eesti keskmisest 3 aastat varem), Võru- ja Raplamaal 1997. aastast ning Valgemaal 1995. aastast peale. Viljandi- ja Raplamaal on võrreldes Valgamaaga esimestes vanusegruppides madalamad kordajad, aga vanemates gruppides esineb vastupidine trend. Vanemate vanuserühmade sündimuse ülekaal algab Viljandis Eesti keskmisega võrreldes aasta võrra hiljem, Võrumaal on see nii ainult 1997. aastal ning Raplamaal aastatel 1993 ja 1998. Valga maakonnas pole selline trend veel aset leidnud. Jõgevamaal iseloomustab Eesti keskmisele sarnased sündimustrendid, erinevuseks on aga väga kõrged vanuskordajad.

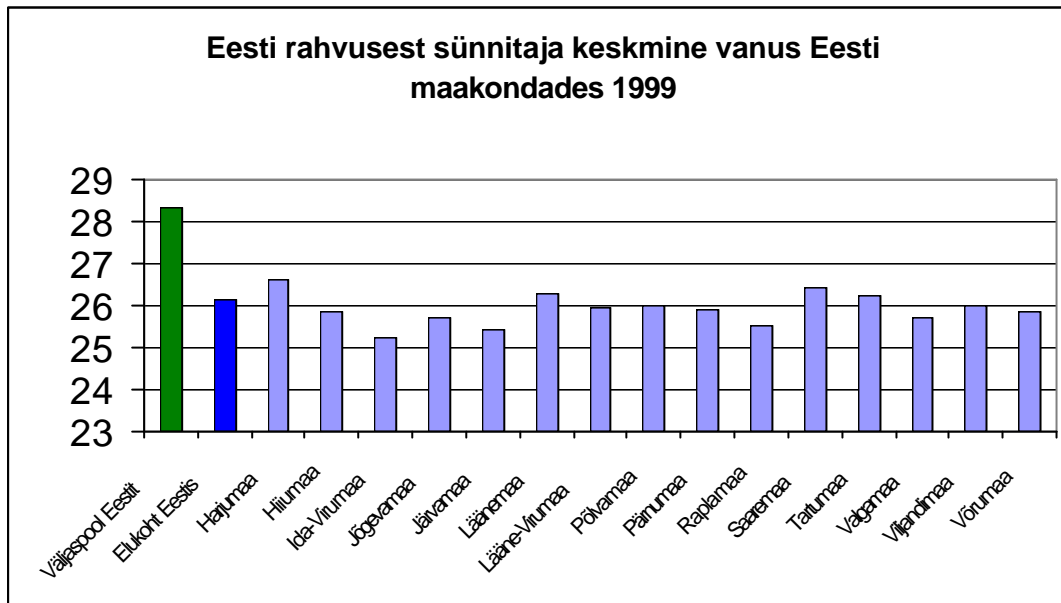
Sündimuskäitumise etnilised erinevused IV regioonis

Erinevalt Eesti keskmisest on Valgamaa kuni 19-aastaste eestlaste sündimuskordajad hakanud tõusma. 25-29 aastaste eestlaste sündimuse vanuskordajad ei lähene 20–24 aastaste omale Rapla- ja Võrumaal, Viljandimaal toimub see vaid aastal 1997 ja Valgemaal 1998. aastal. Mitte eestlastel ei ilmne sellist trendi Valgemaal, teistes maakondades esineb küll ajutine kordaja tõus, kuid püsiv trend puudub. 30-34 aastaste eesti naiste sündimuskordajad ületavad kuni 19 aastaste omi Viljandimaal läbi vaadeldava perioodi (va 1995. aastal), Valgemaal alates 1996. aastast ning Võru- ja Raplamaal 1997. aastast. Mitte-eestlastel pole püsivat trendi välja kujunenud. Ka ülejäänud vanuserühmades muutuvad

mitte-eestlaste sündimuskordajad suhteliselt hüppeliselt. Eestlaste puhul saavutavad üle 25-aastased sünnitajad ülekaalu Viljandi- ja Võrumaal alates 1997. aastast, Raplemaal aastatel 1993 ja 1998. Mitte-eestlastel on vanemad sünnitajad Võrumaal ülekaalus läbi vaadeldava perioodi (va 1996 aasta), Viljandi ja Raplemaal pole püsivat trendi veel välja kujunenud, kuid Valgamaal sünnitavad endiselt valdavalt noored.

Kokkuvõttes iseloomustab seda maakondade rühma kõrgeim sündimus summaarse sündimuskordaja ja sündimuse vanuskordajate mõttes. Valdavalt on sünnitajateks nooremad naised, eriti iseloomulik on see Valgamaale, sündide edasilükkamise tendents ilmneb vaid kohati eestlastel ja on alles üsna algusjärgus.

6.2.4. Eesti rahvusest sünnitajate keskmine vanus maakondades 1999. aastal

Joonis 6.23.

Jooniselt 6.23 selgub, et aastal 1999 jätkub suurel määral varasem sünnitamisvanuse trend: kõrgeim on sünnitamisvanus Harjumaal, kus tooni annab Tallinna linn. Järgneb teine piirkond, kus on määrava tähtsusega Tartumaa ja Saaremaa. Viimasesse – noorima sünnitusvanusega piirkonda kuuluvad Raplamaa, Valgamaa ja Võrumaa. Samas on ebatüüpiliselt madal Ida-Virumaa sünnitamisvanus, kuid siin on ilmselt põhjuseks eesti rahvusest linnaelanike väike arv ja võimeline, et ka muulaste elustiili omaks võtta. Pole ka selge, miks on madal Järvamaa ja suhteliselt kõrge Läänemaal sünnitajate keskmine vanus, võimalik, et see viitab vajadusele maakondade ümberühmitamisele.

6.3. Sündimuse regionaalseid ja sotsiaalmajanduslikke erisusi selgitavad mudelid

6.3.1. Lihtsad regressioonimudelid

Taas on meil probleem: me oleme küll leidnud üksikute faktorite (linnalisus, rahvuslik koosseis, regionaalne paiknemine) teatava mõju sündimuse tasemele, kuid tarvis oleks teha kindlaks mitme faktori koosmõju ja kontrollida tehtud järelduste paikapidavust (statistilist olulisust). Sel eesmärgil koostamegi alljärgnevas sündimuse mudelid.

Sündimuse regionaalsete erisuste selgitamiseks kasutatakse käesolevas töös lineaarseid regressioonimudeleid kujul

$$Y = a + bX,$$

kus vaatluspunktideks on üksikud maakonnad (sealhulgas ka Hiiumaa).

Argumendiks X on valitud mingi maakondi iseloomustav sotsiaalmajanduslik näitaja ja prognoositavaks tunnuseks Y sündimust iseloomustav näitaja (kas sündimuse üldkordaja või summaarne sündimuskordaja). Selgitava mudeli headust iseloomustatakse determinatsioonikordaja abil, mis näitab, kui suure osa prognoositava tunnuse hajuvusest mudel kirjeldab. Esitatakse ainult statistiliselt olulisi mudeleid (olulisuse nivool 0,05).

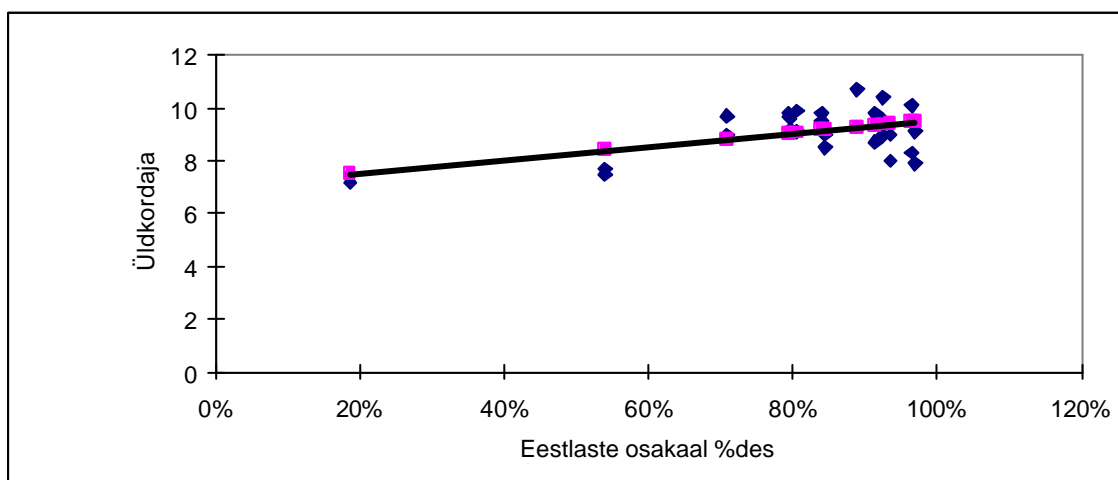
6.3.2. Eestlaste osatähtsuse mõju sündimuse üldkordajale

Eestlaste osakaalu mõju sündimuse üldkordajale kirjeldab alljärgnev mudel.

$$\text{Üldkordaja} = 7,02 + 2,53 \text{ eestlaste } \%$$

Selle mudeli kirjeldatuse tase on 32 % ja seos on statistiliselt oluline ($p < 0,01$).

Mida rohkem on eestlasi maakonnas (suhtarvuna), seda kõrgem on sündimuse üldkordaja, vt joonis 6.24. Näiteks on Viljandi-, Järva- ja Põlvamaal kõrge eestlaste osakaal ning sündimuse üldkordaja on suhteliselt kõrge. Eestlaste osakaal on madal Ida-Viru ja Harjumaal ning neid iseloomustab sündimuse üldkordajad madal tase. Erandiks on Saaremaa, kus eestlased moodustavad ligikaudu 97 %, kuid üldkordaja on mõõdukas. Oletatavasti mõjutab Saaremaa sündimust mõni teine faktor, näiteks suhteliselt kõrge töötuse tase.

Joonis 6.24

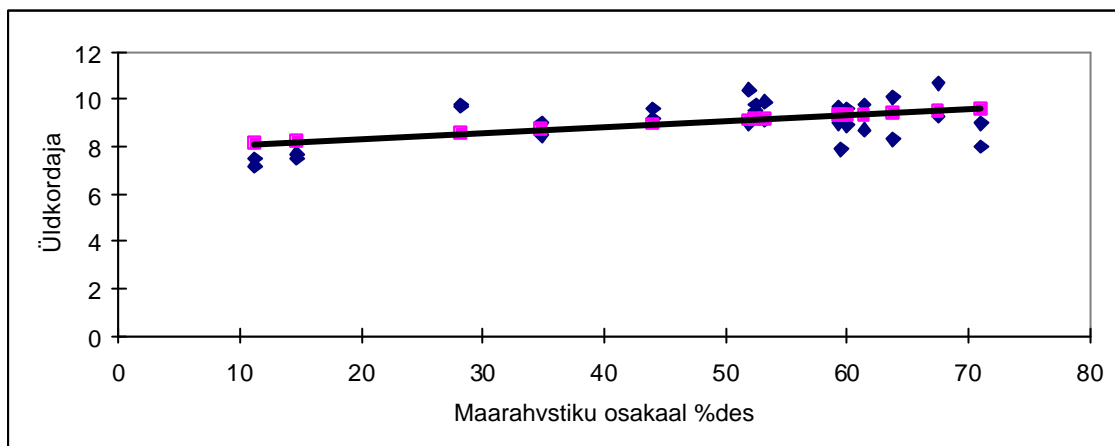
6.3.3. Maarahvastiku osatähtsuse mõju sündimuse üldkordajale

Maarahvastiku osakaalu mõju sündimuse üldkordajale kirjeldab alljärgnev mudel:

$$\text{Üldkordaja} = 7,86 + 0,024 \text{ maarahvastiku } \%$$

Selle mudeli kirjeldatuse tase on 24 % ja seos on statistiliselt oluline ($p < 0,01$).

Mida rohkem elab maakonnas maaelanikke (suhtarvuna), seda kõrgem on sündimuse üldkordaja, vt joonis 6.25. Maarahvastiku osakaal on väga väike Harjumaal ja Ida-Virumaal ning nendes maakondades on ka madalaimad sündimuse üldkordajad. Seevastu Jõgevamaal ja Võrumaal on väga kõrge maarahva osakaal ning sündimuse üldkordaja on maakondade lõikes ka kõige kõrgem. Erandiks on Põlvamaa, sest maarahvastiku osakaal on tegelikult väga kõrge, aga üldkordaja on suhteliselt mõõdukas. Oletatavasti mõjutab kordajat mõni teine oluline tegur, näiteks kõrge töötuse määr. Tuleb siiski arvata, et kuna eestlaste osakaal ja maarahva osakaal on omavahel seotud, näitavad mõlemad esitatud mudelid ligikaudu sama tendentsi.

Joonis 6.25. Sündimuse üldkordaja prognoos maarahvastiku osatähtsuse järgi

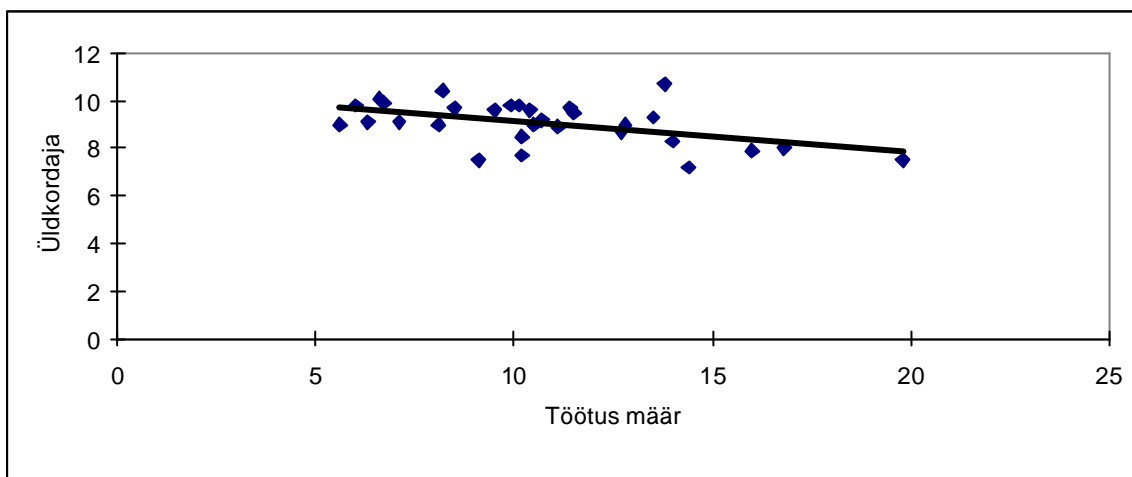
6.3.4. Töötuse taseme mõju sündimuse üldkordajale

Töötuse taseme mõju sündimuse üldkordajale kirjeldab alljärgnev mudel:

$$\text{Üldkordaja} = 10,47 - 0,13 \text{ töötuse } \%$$

Selle mudeli kirjeldatuse tase on 25 % ja seos on statistiliselt oluline ($p < 0,01$). Mida suurem on maakonnas töötus, seda madalam on sündimus, vt joonis 6.26. Maakondade lõikes on kõige kõrgem töötuse määr Ida-Virumaal ning seal on ka madalaim sündimuse üldkordaja. Samuti on töötus kõrge Põlvamaal. Töötuse protsent on madal Viljandimaal, Lääne-Viru- ja Valgamaal ning seal sünnib 1000 elaniku kohta suhteliselt palju lapsi.

Tallinnas pole töötuse tase küll kõrge, kuid siin on sündimuse üldkordaja madal arvatavasti teiste tegurite tõttu (suur linnalisus ja eestlaste suhteliselt madal osakaal). Ka Pärnumaal on töötuse määr madal, kuid sündimus on mõõdukas, ilmselt on see tingitud suhteliselt kõrgest linnalisusest. Võrumaal ja Jõgevamaal on kaunis kõrge töötus, aga sündimuse üldkordaja näitajad on kõrged, selle tingib eestlaste suur arvukus ning maarahvastiku kõrge osakaal.

Joonis 6.26. Sündimuse üldkordaja prognoos töötuse taseme järgi

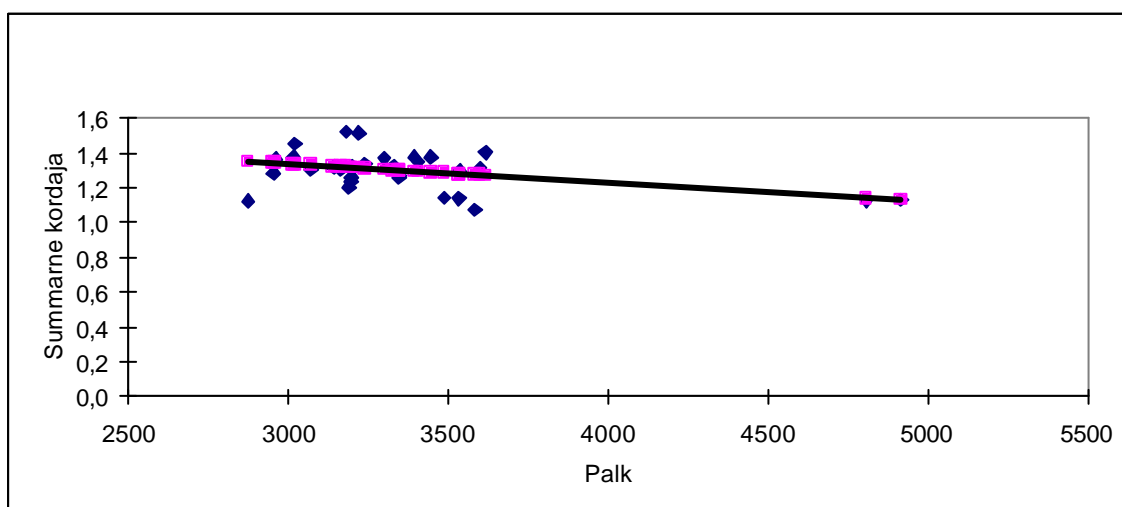
6.3.5. Palgataseme mõju summaarsele sündimuskordajale

Palgataseme mõju summaarsele sündimuskordajale kirjeldab alljärgnev mudel:

$$\text{Summaarne sündimuskordaja} = 1,66 - 0,0001 \text{ palgatase.}$$

Selle mudeli kirjeldatuse tase on 19 % ja seos on statistiliselt oluline ($p < 0,01$).

Summaarse sündimuskordaja ja palga vahelise seose regressioonimudelist järeldub, et kõrgema palgatasemega maakondades on summaarne sündimuskordaja madalam kui madalama palgatasemega maakondades, vt joonis 6.27. Ilmselt on selle põhjuseks tõsiasi, et sündimuse tase sõltub oluliselt maakonna linnalisuse tasemest, samas on linnades palgatase märksa kõrgem kui maapiirkondades – Harjumaal on Eesti kõrgeim linnaelanike osakaal ja kõrgeim keskmine palk ning sealne sündimus on väga madalal. Madalaim keskmine palk on madala linnaelanike osakaaluga Valgemaal ja Võrumaal ning nende maakondade summaarsed sündimuskordajad on suhteliselt kõrged. Seega võib öelda, et iseseisva näitajana palgataset sündimuse iseloomustamisel kasutada ei saa, hoolimata sellest, et seda kirjeldav mudel on statistiliselt oluline.

Joonis 6.27. Summaarse sündimuskordaja prognoos keskmise brutopalka järgi

6.3.6. Mitut faktorit arvestavad mudelid

Lihtsate regressioonimudelite kasutamisel sai selgeks, et sündimuse erisusi ei ole üldiselt võimalik hästi kirjeldada ühe argumendiga. Seda arvestades võtame kasutusele ka mitmesed lineaarsed regressioonimudelid, mille esindajaks on alljärgnev kahe argumendiga mudel

$$Y = a + bX + cZ,$$

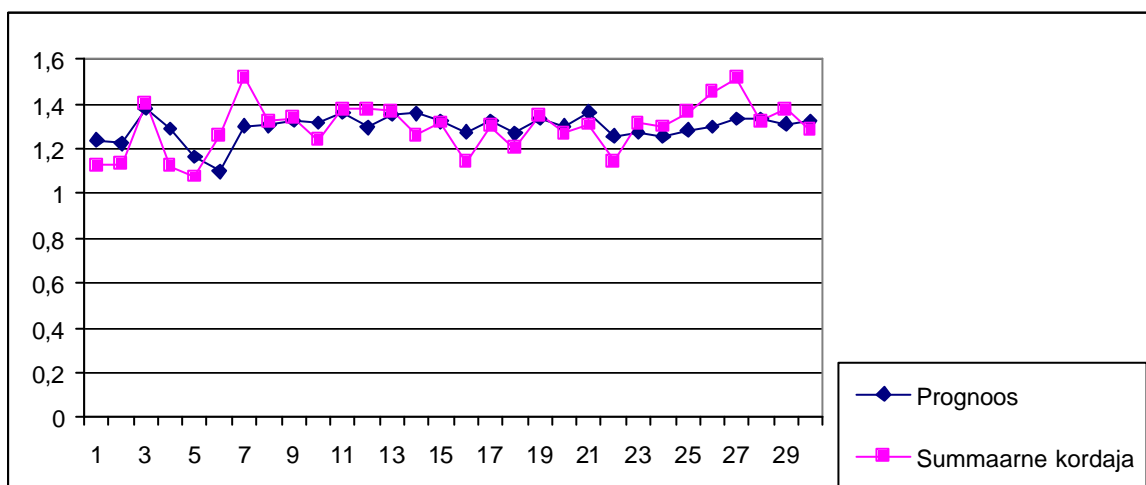
kus vaatluspunktideks on endiselt üksikud maakonnad, prognoositavaks tunnuseks Y sündimust iseloomustav näitaja ja argumentideks X ja Z on valitud maakondi iseloomustavad sotsiaalmajanduslikud näitajad.

6.3.7. Maarahvastiku ja töötuse mõju

Maarahvastiku osakaalu ja töötuse taseme mõju summaarsele sündimuskordajale kirjeldab alljärgnev mudel:

$$\text{Summaarne sündimuskordaja} = 1,13 - 0,012 \text{ töötuse \%} + 0,02 \text{ maarahva \%}.$$

Selle mudeli kirjeldatuse tase on 28 % ja seos on statistiliselt oluline ($p < 0,01$). Töötuse taseme ja maarahva osakaalu mõju summaarsele sündimuskordajale on vastassuunaline. Kui töötuse tase tõuseb ja maarahvastiku osakaal langeb, siis langeb ka summaarne sündimuskordaja, vt joonis 6.28. Näiteks on töötus kõrge ja maarahvastiku osakaal madal Ida-Virumaal ning sündimuse summaarne kordaja on väga madal. Vastupidiselt Viljandi- ja Lääne-Virumaal on töötuse tase madal ja maaelanike osakaal suhteliselt kõrge ning ka sündimus on nendes maakondades üks kõrgemaid.

Joonis 6.28. Summaarse sündimuskordaja prognoos maarahvastiku ja töötuse mõju järgi

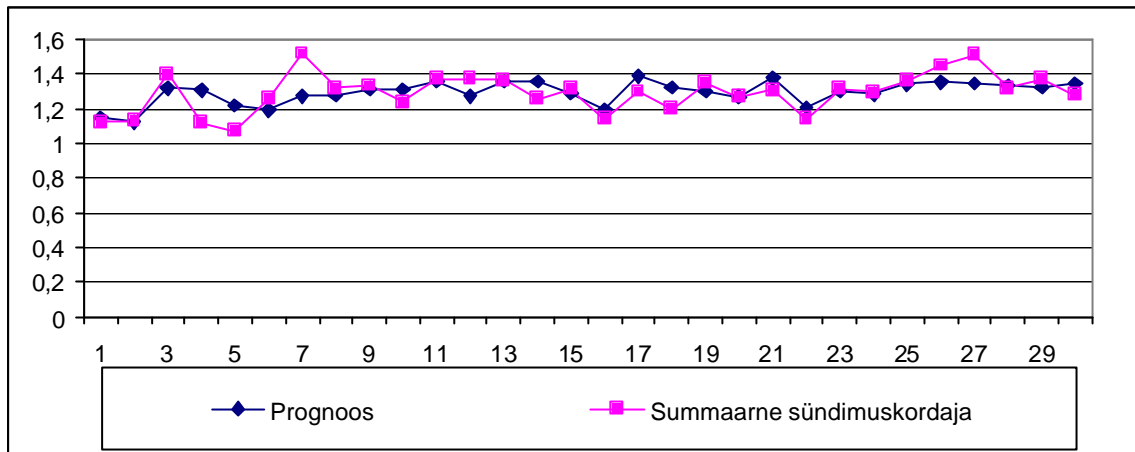
6.3.8. Palka ja töötuse mõju

Palka- ja töötuse taseme mõju summaarsele sündimuskordajale kirjeldab alljärgnev mudel:

$$\text{Summaarne sündimuskordaja} = 1,835 - 0,00012 \text{ palk} - 0,01361 \text{ töötuse \%}.$$

Selle mudeli kirjeldatuse tase on 30% ja seos on statistiliselt oluline ($p < 0,01$). Sellest mudelist järeldub ootuspäraselt, et töötuse taseme suurenedes summaarne sündimuskordaja väheneb. Samas on taas palga täiendav mõju (ca 5% ulatuses) vastuoluline, ning selle mudeli interpreteerimisel tuleb jälle arvestada tõsiasja, et madal palk seostub elanikkonna

maalisusega, kõrgem palk aga linnastumisega, mis omakorda on suhteliselt oluliseks sündimuse taset määravaks faktoriks, vt joonis 6.29.

Joonis 6.29. Summaarse sündimuskordaja prognoos keskmise brutopalka ja töötuse määra järgi

Nii on Harjumaal võrreldes teiste maakondadega tunduvalt suurem keskmine palk, kuid töötuse määr suhteliselt madal, ja summaarne sündimuskordaja väga madal. Ida-Virumaal on keskmine palk mõõdukas, kuid töötuse määr kõrge, ja iseloomulik on väga madal summaarne sündimuskordajad. Palk on väike Valgamaal ja Võrumaal, kus on töötuse määr mõõdukas, kuid suhteliselt kõrge summaarne sündimuskordaja

6.4. Järeldused

Regressioonimudelite analüüsist selgus, et kõige tugevam sündimuse taset mõjustav faktor tänapäeva Eestis on rahvus, mis kirjeldab 32% sündimuse üldkordajast: kõrge eestlaste osakaaluga maakondades on sündimuse tase kõrgem kui madala eestlaste osakaaluga maakondades.

Peaaegu sama tugev mõju on maakonna elanikkonna linnastumise tasemel. Mida linnastunum on maakond, seda madalam on sündimuse tase. Et linnastunud maakondades elab suhteliselt palju muulasi ning maalise elanikkonnaga maakondade elanikkond koosneb põhiliselt eestlastest, siis on nende kahe näitaja näol tegemist kahe omavahel väga tugevasti korreleeritud faktoriga.

Ootuspäraselt on tugev mõju sündimusele ka töötuse tasemel. Maakondades, kus töötuse tase on kõrgem, on sündimuse tase madalam.

Seevastu maakonna keskmine palgatase, mis on tihedasti seotud selle linnastumise tasemega, ei oma sündimusnäitajate jaoks erilist prognostilist väärtust.

Suhteliselt hea kahe argumendiga mudeli saame, kasutades argumentidena maarahva osakaalu ja töötuse taset: Viimane mudel näitab, et maaregioonides on sündimuse taseme tõstmise võtmeks töökohtade lisandumine.

Viitekirjandus

14. Ainsaar, Mare, 1997. Eesti rahvastik Taani hindamisraamatust kuni tänapäevani. Tartu Ülikooli kirjatus, Tartu
15. Eesti rahvastik rahvaloenduste andmetel V 1997 Statistikaamet, Tallinn
16. Eesti statistika aastaraamat 1993. Statistikaamet, Tallinn
17. Eesti statistika aastaraamat 2000. Statistikaamet, Tallinn
18. Katus, Kalev, 1998. Rahvastikuareng. Sotsiaaltrendid. Statistikaamet, Tallinn 7-23.
19. Mitmekeelne demograafiasõnastik, 1982. Tallinn
20. Rahvastik 1999, 2000. Eesti Statistikaamet, Tallinn (CD)
21. Soome, Agne, 2000. Rahvastikustatistika algkursus. Tartu Ülikooli Kirjastus
22. Tepp, Lembit, 1995. Sündimus Eestis ja mujal. Rahvastikustatistika teatmik 4/94, Eesti Statistikaamet, Tallinn, lk. 17-30.
23. Tiit, Ene-Margit, 1993. Eesti rahvastik ja selle probleemid. Akadeemia, 8 (53), lk. 1654-1679; 9 (54), lk. 1847-1866; 10 (55), lk. 2112-2132.
24. Tööjõud 1998 1999 Statistikaamet, Tallinn

7. Laste soetamise motivatsioon

7.1. Laste soetamise motivatsiooni subjektiivsed hinnangud

Kuigi sündimuse langust saab põhjendada demograafiliste seaduspärasustega ja objektiivsete majanduslike ja sotsiaalpoliitiliste tingimustega, määrab sündimuse taseme terviklikult ikkagi tuhandete üksikisikute ja perede otsustus – kas soetada enesele laps või mitte. Ei saa teha pädevat sündimuseuuringut ilma selgitamata ühelt poolt laste soetamise motiive ja teiselt poolt põhjusi laste soetamise edasi lükkamiseks. Motivatsiooniuring on ka see, millele saab tugineda sotsiaalpoliitiliste meetmete väljatöötamisel.

7.1.1. Teabe aluseks olev andmestik

Aruande käesolevas osas refereerime lühidalt valikküsitlusest saadud hinnanguid järjekordse lapse soetamise kohta.

Baltimaades 1999. aasta sügisel NORRBALT projekti raames läbi viidud Elutingimuste uuringule Eestis lisasid Eesti uurijad standardküsimustikule rea reproduktiivkäitumisega seotud hoiakuid selgitavaid küsimusi (kokku 6 küsimust, millel oli kokku 28 alaküsimust).

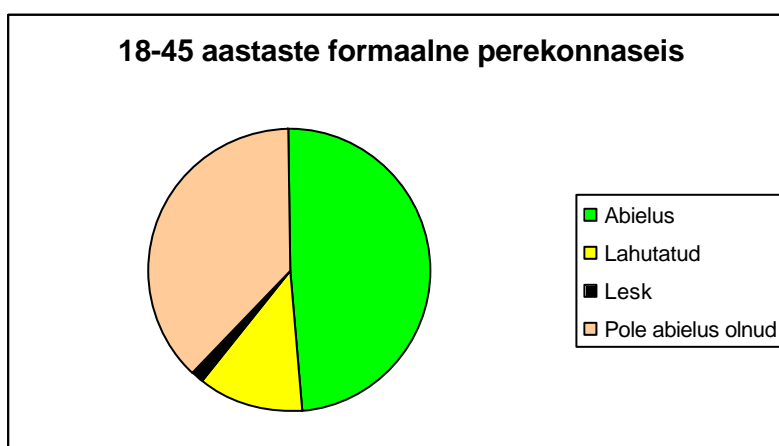
Nimetatud bloki esimestele küsimustele vastasid kõik reproduktiivses eas (18–45-aastased) küsitletud, kes esindasid hinnanguliselt 580000 inimest (peaaegu võrdselt 290 000 meest ja naist, so kokku ligi 40% rahvastikust). Arvestades 2000 aasta rahvaloenduse tulemusi võib arvukuse hinnanguid pisut kärpida ja oletada, et küsitlus esindab umbes 550 000–560 000 inimest, kelle hulgas naisi võib olla protsendi jagu rohkem kui mehi.

Järgmistele küsimustele vastanute arv sõltus varasematest vastustest, sest laste soetamise motiive küsiti ainult nendelt, kes kavatsesid veel lapsi soetada ja laste sünni edasilükkamise motiive küsiti nendelt vastajatelt, kes kinnitasid, et nad lükkavad lapse sünni edasi.

Alustame vastajate kontingendi kirjeldamisega (mis peaks hinnangutäpsuse piires kajastama Eesti tegelikku elanikkonda vanuses 18–45 aastat).

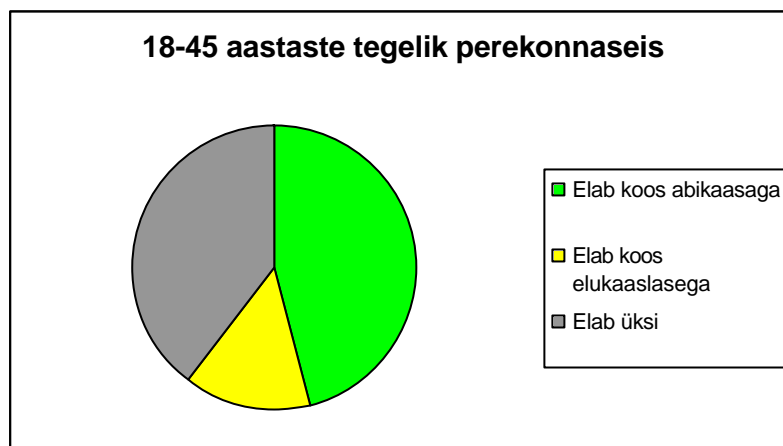
7.1.2. Vastajate üldine kirjeldus sotsiaaldemograafiliste põhitunnuste alusel

7.1.2.1. Seaduslik ja tegelik perekonnaseis

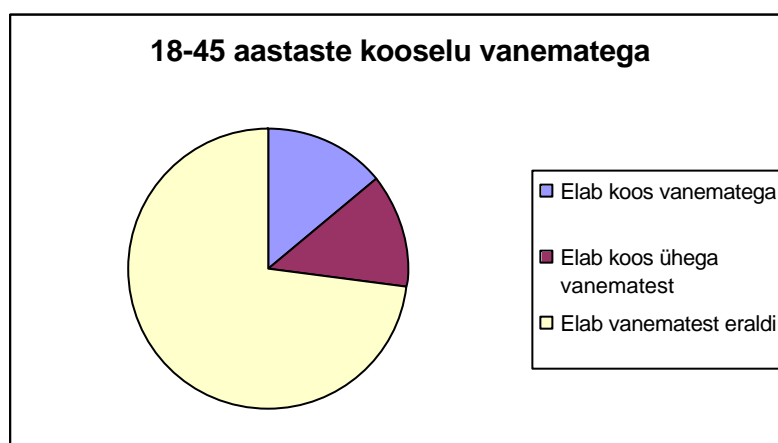
Joonis 7.1

Alustame vastajate, so Eesti reproduktiivseas (vanuses 18–45 aastat) elanikkonna leibkondlike ja perekondlike suhete kirjeldusega. Uuringust selgus, et kõigist 18–45-aastastest Eesti elanikest on seaduslikus abielus ja elab koos abikaasaga alla poole (vt joonised 7.1 ja 7.2, kuid neile lisandub 15% koos elukaaslasega, st vabaabielus elavaid isikuid (vt joonis 7.2).

Joonis 7.2.

7.1.2.2. Kooselu vanematega

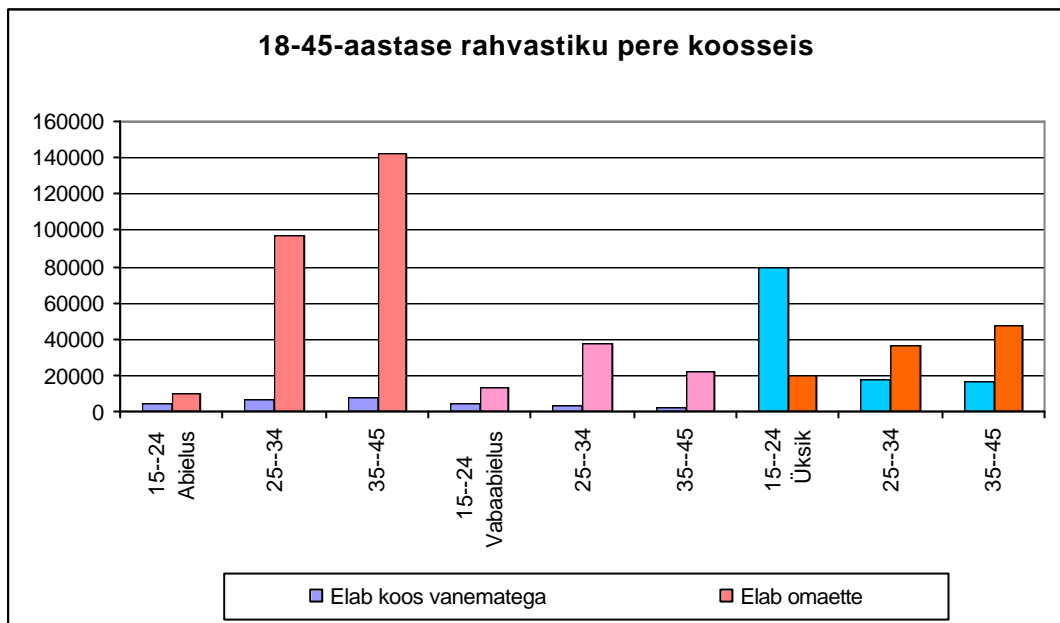
Joonis7.3.

Joonisel 7.3 ilmneb, et täisealiste, so vähemalt 18-aastaste inimeste vanematega koos elamine on tänapäeva Eestis küllaltki levinud – koos vähemalt ühe vanemaga elab enam kui veerand kõigist reproduktiivelistest inimestest, neist 14% koos mõlema vanemaga (või ka äia ja ämmaga) ja 13% koos ühe vanemaga (vastavalt äia või ämmaga). Oletatavasti moodustavad vanematega või ühe vanemaga koos elavad täiskasvanud arvestatava osa neist, kellel puudub abikaasa või kooselupartner.

7.1.2.3. Perekonnaseis ja pere koosseis vanuserühmade kaupa

Joonisel 7.4 ühendame mitu kooselu iseloomustavat tunnust ja jaotame uuritavad isikud kolme vanuserühma: kuni 25-aastased noored, 25–34-aastased keskmised ja üle 35-aastased küpsemas reproduktiivses inimesed. Joonisel on näha, et kõige rohkem elab vabaabielus 25–34-aastaseid, kusjuures neid on ligi 30% kõigist selle vanuserühma kooselavatest isikutest.

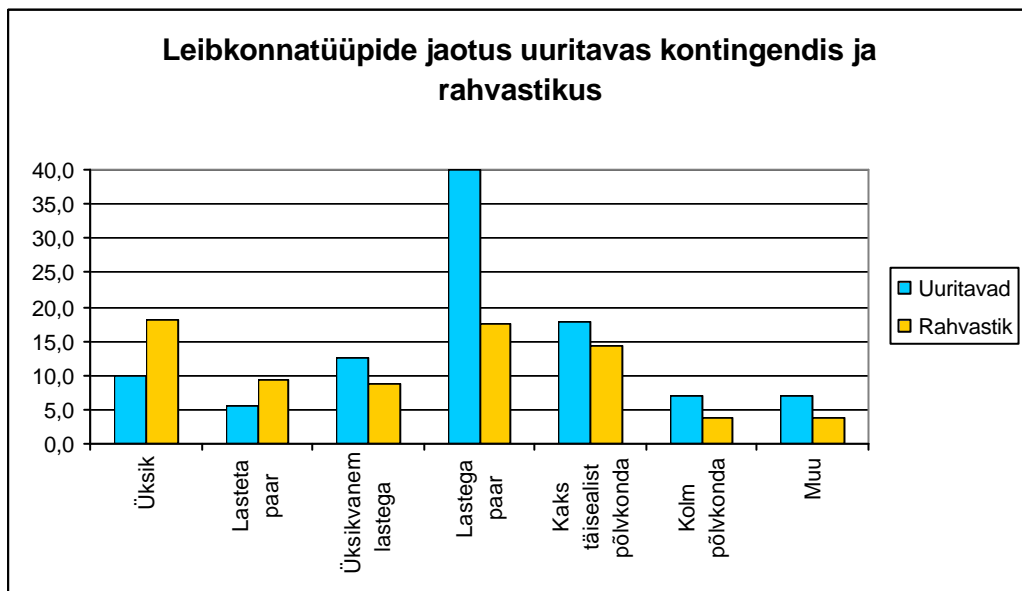
Noorimast vanuserühmast on kooselu alustanud vaevalt veerand, kusjuures nende seast elab registreerimata kooselus ligi 60%. Ilma partnerita elas küsitluse ajal ligi 40% reproduktiivses eas olevast elanikkonnast, kusjuures ligemale pooled neist olid alla 25-aastased. Enamus neist ei ela siiski üksi – 14% reproduktiivses eas täiskasvanutest elab koos mõlema vanemaga ja 13% koos ühe vanemaga. Ootuspäraselt elavad vanematega koos sagedamini nooremad. Kooselu vanematega on siiski arvestatavaks alternatiiviks ka vanematele üksikutele. Päris omaette või koos alaealise lapsega elas 18% viljakas eas elanikkonnast.

Joonis 7.4.

7.1.2.4. Leibkondade jaotus vastavalt alaealiste laste arvule

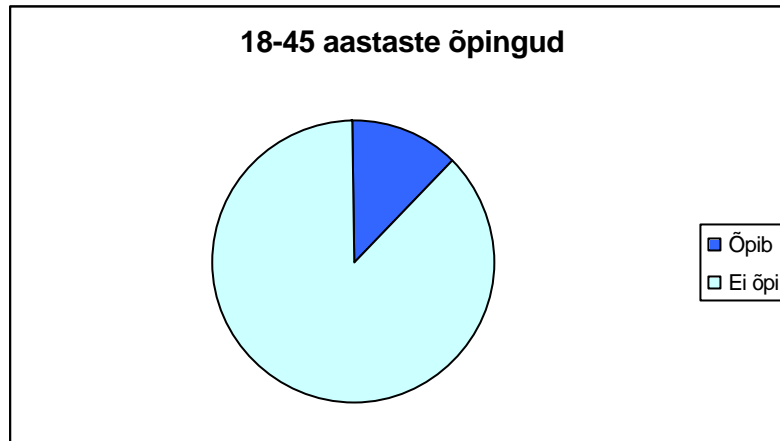
Kokkuvõttes esindasid küsitletud. isikud 260 000 leibkonda, mis moodustab ligi 44% kõigi leibkondade arvust, ning nendes leibkondades kasvab valdav osa alaealistest lastest, vt joonis 7.5. Et tegemist on isikuküsitlusega, pole esindatused vastavate leibkonnatüüpide arvukusega võrdelised.

Joonis 7.5.

7.1.2.5. Õpingud

Et pooleliolevad õpingud on oluliseks teguriks otsustamisel lapse soovtavuse üle antud hetkel, siis vaatleme ka õpingutega hõivatud elanikkonna osa vaadeldavast rühmast, vt joonis 7.6.

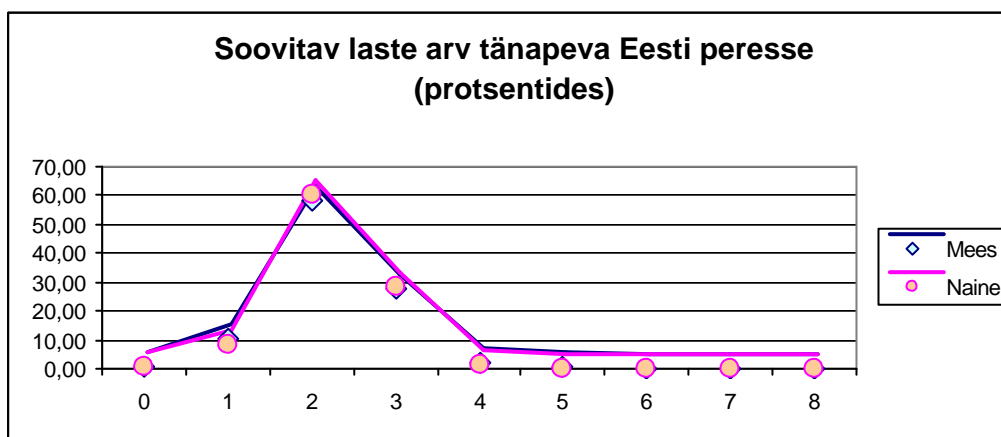
Joonis 7.6.

7.1.3. Eesti jaoks vajalik ja enesele soovitav laste arv

Traditsiooniliselt küsitakse sündimusuuringutes vastajatelet esiteks enesele soovitavat, teiseks ühiskonna seisukohast optimaalset laste arvu perekonnas. Need küsimused esitati ka käesolevas ankeedis.

7.1.3.1. Eesti jaoks vajalik laste arv

Vastuste jaotust nii Eesti meeste kui ka naiste lõikes kirjeldab joonis 7.7. (vastused on niiviisi kaalutud, et joonisel kirjeldatud jaotus esindab kogu Eesti 18–45-aastast elanikkonda.

Joonis 7.7

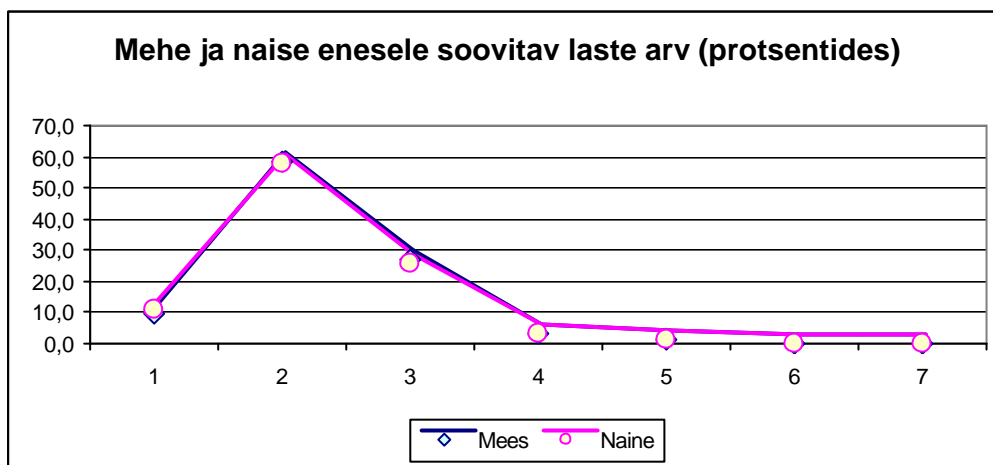
- Näeme meeste ja naiste hinnangute väga head kooskõla: jaotushulknurgad kattuvad peaaegu eristamatult.
- Domineerib arvamus, et peres peaks olema kaks last: seda pooldab ligi 60% elanikkonnast.
- Ligi 30% elanikkonnast arvab, et peres peaks olema kolm last.
- Ühe lapse pooldajaid on kümme protsenti.
- Nelja, viie ja enama lapse pooldajate arv on tühine.

Ilmselt on kahelapseline pere kujunenud tänapäeva Eestis ideaaliks, mis tugevasti domineerib kõigi teiste peretüüpide üle. Paljulapseline pere *ei ole moes*, kuid ka lastetust ning ühelapselisust ei peeta õigeks.

7.1.3.2. Enesele soovitav laste arv

Enamuses leibkonnauuringutes erinevad keskmine enesele soovitav ja keskmine ühiskonnale soodus laste arv, kusjuures tavaliselt on ka nihke märk ennustatav: arenenud ühiskondades, kus riiklik poliitika stimuleerib sündimust, soovitakse keskmiselt enesele veidi vähem lapsi kui peetakse soodsaks ühiskonnale. Arengumaades, kus riiklikult sündimust piiratakse, soovitakse endale keskmiselt ühiskonnale soovitavast rohkem lapsi.

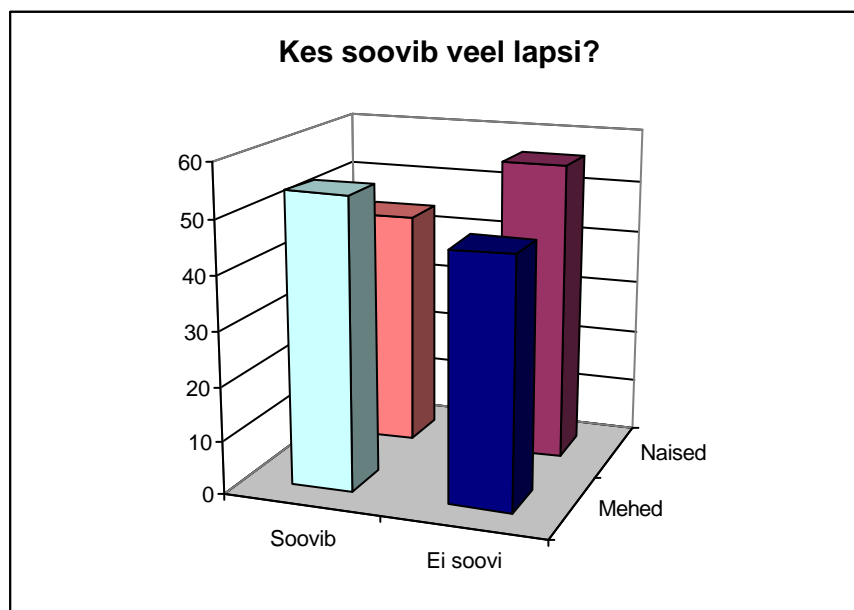
Käesoleva küsitluse andmed enesele soovitavate laste arvu jaotuse kohta on esitatud joonisel 7.8. Sellel joonisel esitatud jaotus on äravahetamiseni sarnane jaotusega joonisel 7.7, kuid sellest ei saa teha otseseid järeldusi, sest küsimusele enesele soovitavate laste arvu kohta ei vastanud kõik küsitletud, vaid ainult see osa nendest, kes enesele /veel) lapsi soovis. Selletõttu puudubki joonisel 7.8 väärtus 0 (ei soovi enesele lapsi). Järeldused on aga samad: enamasti soovitakse endi perre kaht last, ühelapselise pere eelistajaid on vaid kümnendik, üle veerandi vastajatest sooviks enesele kolme last, nelja ja rohkema lapse soovijaid on vaid mõni protsent. Meeste ja naiste arvamused ühtivad väga täpselt.

Joonis 7.8

7.2. Kes soovib enesele Eestis veel lapsi?

7.2.1. Laste soovi sõltuvus soost

Joonis 7.9

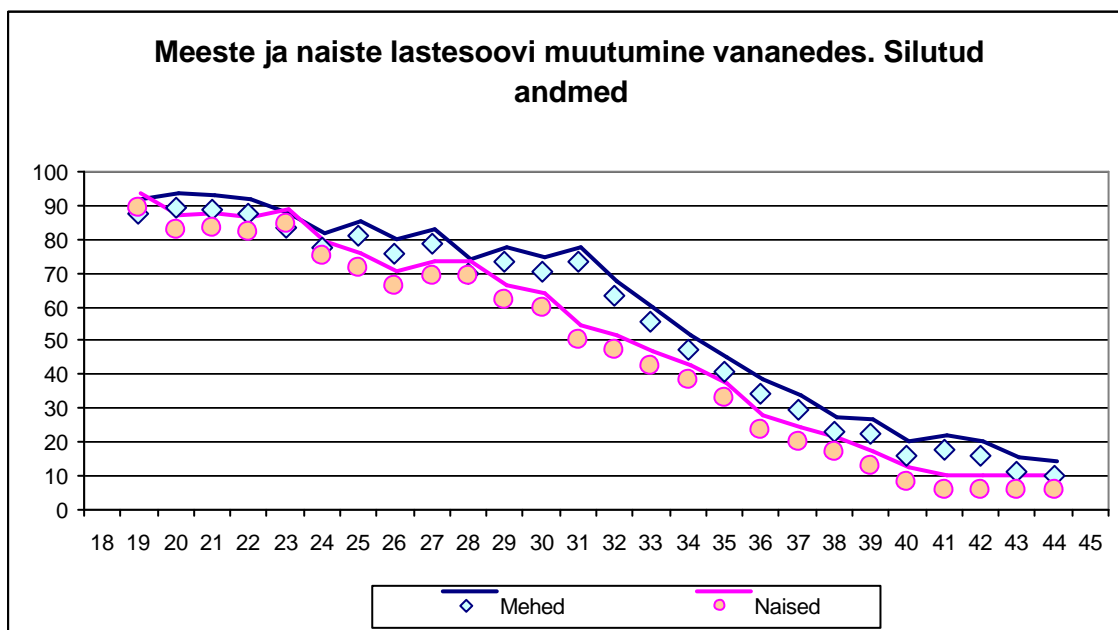
Esimene küsimus, mis kõigile 18–45-aastastele anketeeritavatele esitati, oli see, kas nad soovivad endale (veel) lapsi. Vastuste jaotust kujutab joonis 7.9. Sellelt jooniselt järeldub, et ligemale pooled Eesti 18–45-aastastest elanikest soovivad enesele (veel) lapsi, kusjuures mehed on laste soovimisel naistest märksa aktiivsemad.

7.2.2. Kui vanad inimesed soovivad enesele (veel) lapsi?

Vastustest järeldus ka, et ligemale pooled (41% naistest ja 50% meestest) Eesti reproduktiivses eas elanikest soovivad enesele (veel) lapsi. Kindlasti ei soovinud (enam) lapsi 43% meestest ja 53% naistest, ülejäänud 6–7% kummagi soo esindajatest ei olnud selget seisukohta. Ootuspäraselt väheneb laste saamise soov vanuse suurenedes, vt joonis 7.10, kus on kasutatud libiseva keskmise meetodil silutud andmeid.

Kõige olulisemaks põhjuseks on siin asjaolu, et suurel osal vastajatest (eeskätt vanematel) on enese jaoks soovitatav laste arv juba olemas. Lisandub neidki, kes on mingil põhjusel otsustanud lastest loobuda või teadvustanud selle paratamatust. Märkimist väärib kaks asjaolu.

- Ka noorima vanuserühma esindajad ei soovi sajaprotsendiliselt lapsi saada, kuigi valdav enamus nendestki pidas vajalikuks, et Eesti peres oleks lapsi. Lastetute ja lapsi mitte soovivate noorte osakaal on käesolevas uuringus mõnevõrra suurem kui varasemates. Nähtavasti on nende hulgas teatav hulk inimesi, kes pole veel piisavalt küpsed kujutlema ennast lapsevanemana, samuti on ka neid, kelle jaoks on ideaaliks sõltumatus ja individualistlik elustiil.
- Igas vanuses on mehed veidi entusiastlikumad lapsi soetama kui naised. Suurim erinevus meeste ja naiste lastesoovi vahel ilmneb vanuses 30–35 aastat. Murdeliseks vanuseks, mil suurema tõenäosusega enam lapsi ei soovita, on naistel 31 ja meestel 35 aastat. Alates 40ndast eluaastast on naiste seas väga vähe neid, kes veel enesele lapsi sooviks saada. Märgime, et nimetatud tendentsid on üsna hästi kooskõlas Eesti naiste tegelike sündimuskordajatega.

Joonis 7.10

- Ootuspäraselt väheneb laste saamise soov vanuse suurenedes (lisandub neid, kellel enese jaoks soovitatav laste arv on juba olemas)
- Ka noorima vanuserühma esindajad ei soovi lapsi saada sajaprotsendiliselt. (kuigi valdav enamus nendestki pidas vajalikuks, et Eesti peres oleks lapsi). Nähtavasti on siin teatav hulk inimesi, kes pole veel piisavalt küpsed kujutlema ennast lapsevanemana, samuti on ka nähtavasti neid, kelle jaoks on ideaaliks sõltumatus ja individualistlik elustiil.

- Igas vanuses on mehed veidi entusiastlikumad lapsi soetama kui naised.
- Suurim erinevus meeste ja naiste laste soetamise soovi vahel on kolmekümnendal eluaastal: selles vanuses naistest soovivad (veel) lapsi saada pooled, meestest aga ligi kolmveerand.
- Alates 40ndast eluaastast on naiste seas väga vähe neid, kes veel enesele lapsi sooviks saada. See tõsiasi on hästi kooskõlas sünnitajate vanusejaotusega, kus üle 40-aastaste osatähtsus on väga väike.

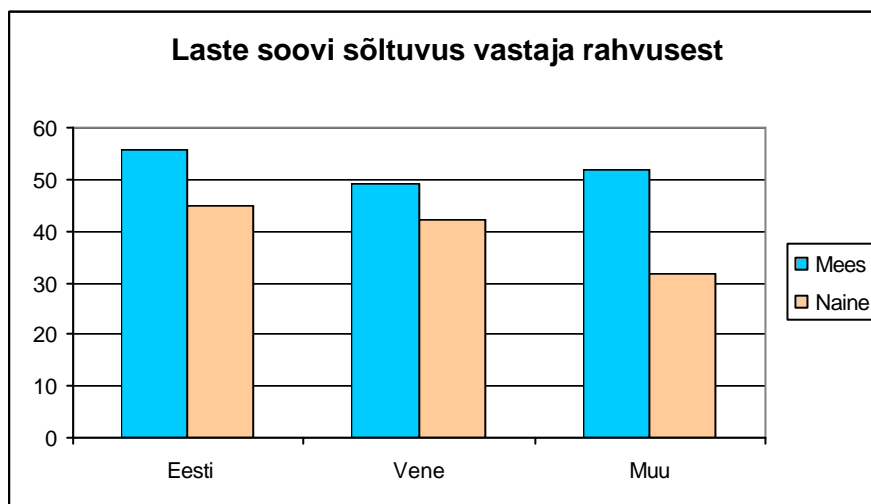
7.2.3. Laste saamise soovi sõltuvus rahvusest ja kodakondsusest

7.2.3.1. Laste soetamise soovi/ kavatsuse sõltuvus soost ja rahvusest

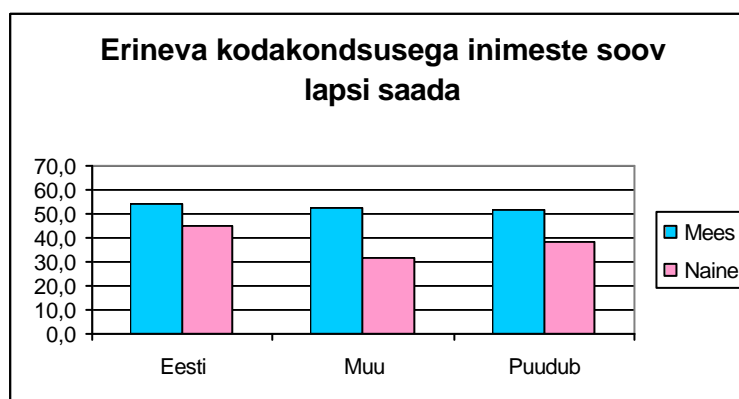
Laste soovimise sõltuvus vastaja soost ja rahvusest ilmestab joonis 7.11, kust selgub, et eestlased on mõnevõrra rohkem huvitatud laste saamisest venelaste ja muude rahvuste esindajatega võrreldes. Tulemus on jällegi hästi kooskõlas statistiliste andmetega rahvusrühmade sündimuse kohta. Taas selgub, et igas rahvusrühmas on mehed laste soetamiseks rohkem valmis kui naised. Eestlaste puhul ületab meeste ja naiste keskmine valmisolek last saada napilt 50% piiri, teistel rahvusrühmadel on see oluliselt madalam.

7.2.3.2. Laste soetamise soovi/ kavatsuse sõltuvus soost ja rahvusest

Samad suundumused ilmnevad erineva kodakondsusega inimeste laste saamise soovide kõrvutamisel. Tuleb aga märkida, et kodakondsus mõjutab inimeste soovi soetada laps vähem kui rahvus, vt joonis 5.12. Seega võib järeldada, et sündimuskäitumise juured on pigem seotud rahvuskultuuriga kui poliitilise staatusega.

Joonis 7.11

Joonis 7.12

Joonisel 7.12 tähistab *Muu* kõigi teiste riikide kodakondsusi peale Eesti. Selles rühmas domineerib Vene kodakondsus. Et erineva mitte-eesti kodakondsusega isikute hoiakud laste soetamise suhtes on sarnased, oli õige neid üheskoos käsitleda.

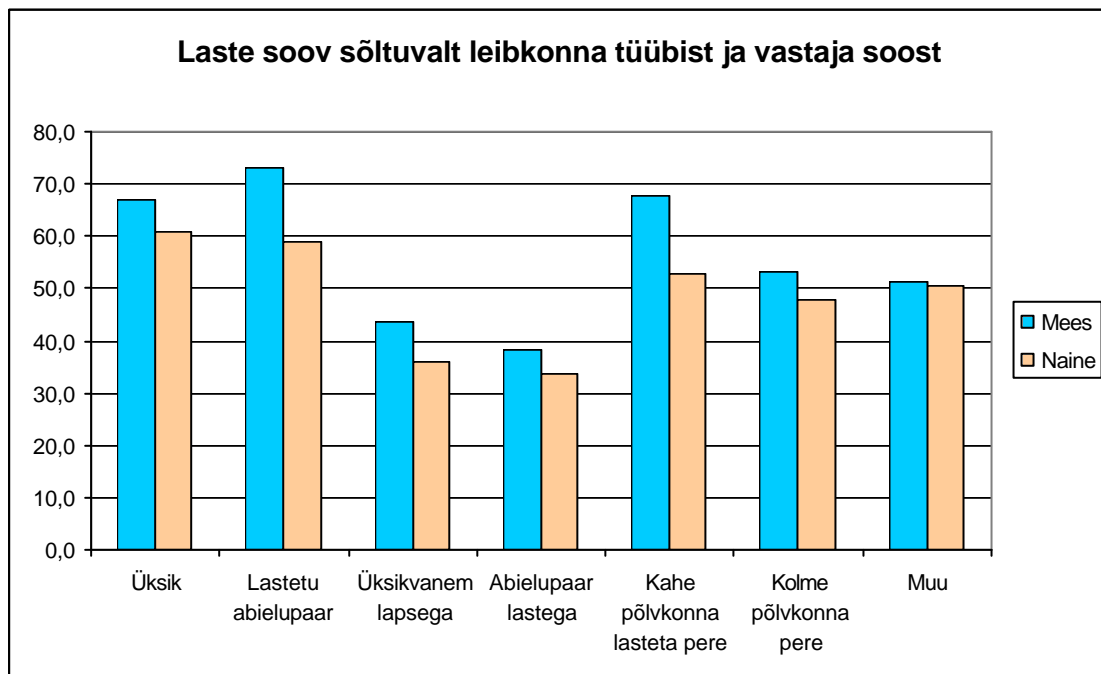
7.2.4. Laste saamise soovi sõltuvus leibkonna koostisest ja vastaja staatusest leibkonnas

Nagu selgub objektiivsete motiivide uuringust, peaks oluliselt mõjutama inimeste laste soovi see, missugune on nende leibkonna koosseis praegu, sh eriti laste olemasolu leibkonnas. Joonisel 5.21 on vaadeldud laste soovi sõltuvust inimese soost ja tema leibkonna koostisest.

7.2.4.1. Leibkonna koostise mõju soovitava laste arvule

- Kõige suurem on laste soov lastetul abielupaaril, kus üle 70% meestest ning ligi 60% naistest soovib (veel) lapsi, vt joonis 7.13. Märkigem, et nende lastetute abielupaaride osas, kes lapsi ei soovi, on ka neid, kelle lapsed on juba lapseeest välja kasvanud ja kodust lahkunud, kuigi vanemad on veel ise nn viljakas eas.
- Pääegu sama suur on laste soov kahe põlvkonna lastetu pere esindajatel. Siin võib rääkida kaht tüüpi perest.
  - Üks on peretüüp, kuhu kuuluvad vanemad koos lapse või lastega, kes on saanud 18-aastaseks.
  - Teise moodustab noorem või keskealine tuumikpere koos ühe või mitme vanema põlvkonna esindajaga. Viimasesse tüüpi kuuluvad ka niisugused leibkonnad, kus on mitu tuuma: vanema põlvkonna abielupaar ja noorema põlvkonna abielupaar.

Nimetatud põhilised leibkonnatüübid erinevad leibkonna tuumiku (viljakas eas abielu/vabaabielupaari vanuse) poolest, ning ilmselt sõltub sellest küsitletava isiku laste soetamise motivatsioon. Leibkonna määratluse puhul on oluline see, et leibkonda ei kuulu (alaealisi) lapsi ja et leibkonnast on vähemalt üks isik vanuses 18–45. Selle isiku seisukohti esitatakse ja üldistataksegi.

Joonis 7.13.

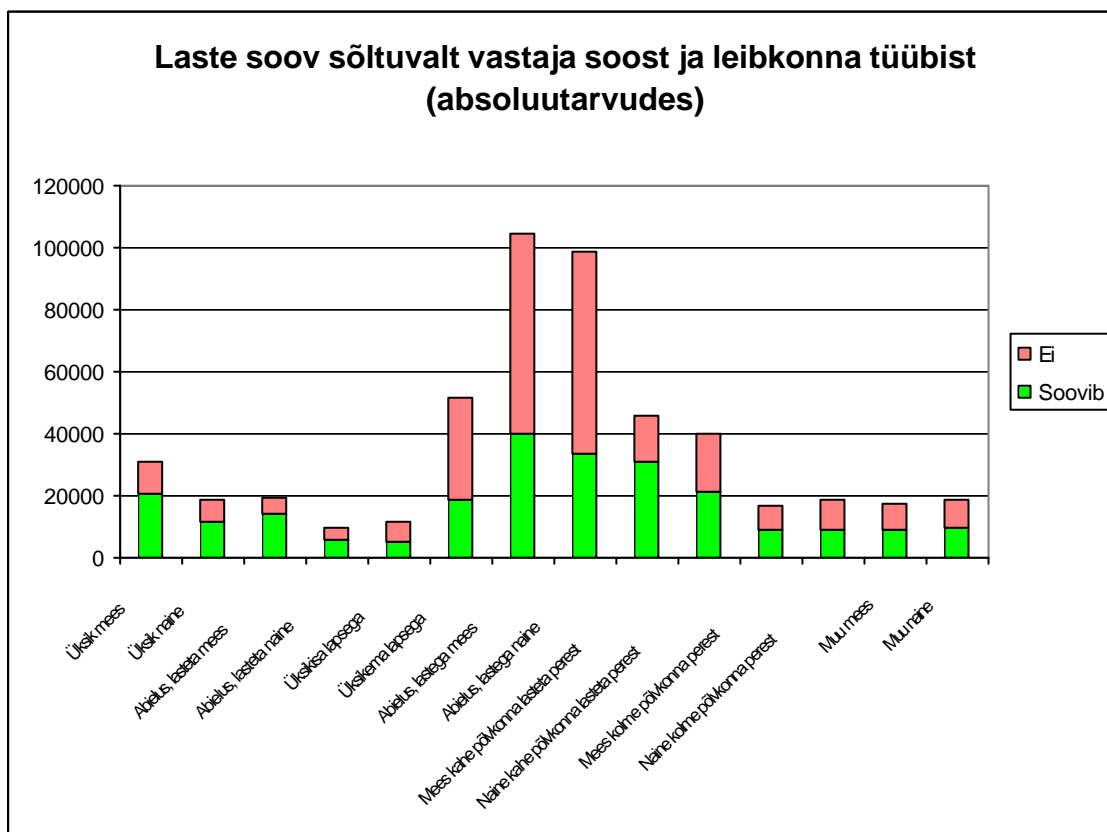
- Järgnevad üksikud viljakas eas inimesed, kelle seast lapsi soovib ligi 70% meestest ja 60% naistest.

- Pisut enam kui pooltel juhtudel soovib lapsi isik, kes kuulub kolme põlvkonna perre, kus küll tihti noorima põlvkonna moodustavad lapsed, samuti nn muusse leibkonda kuuluv isik (niisugune on näiteks leibkond, kus on lisaks vanematele üks täiskasvanud ja üks alaealine laps).
- Üllatuslikult soovib kõige harvem lapsi abielupaar, kus juba on laps või lapsed (mees 38%, naine 34%). Nähtavasti on siin kõige sagedamini kavandatud laste arv juba olemas.
- Mõnevõrra suurem – keskmiselt 40% – on üksikvanema soov saada lapsi. Siin ei ole ilmselt nii määrav majanduslik seisund kui taotlus luua lapse kasvatamiseks soodsam sotsiaalne keskkond, kuid võib-olla ka lootus luua uus või taastada endine perekond.

7.2.4.2. Oodatav laste arv erinevat tüüpi peredest

Reaalselt mõjustab rahvastiku sündimuskäitumist mitte ainult see, kui suure tõenäosusega ühte või teise leibkonda sünnib uus laps, vaid ka see, kui sagedased on need leibkonnad vaadeldavas ühiskonnas. Selle kohta annab teavet joonis 7.14.

Jooniselt 7.14 selgub, et kuigi lastega leibkondade esindajad ei soovinud eriti sageli enda perre veel üht uut last, on kõige rohkem sündide oodata siiski just sellistest peredest – nendes peredes on ühtekokku oodata 35 000 lapse sündimist. Järgnevad mehed ja naised kahe põlvkonna lasteta perest, kelle puhul võib oodata üle 20 000 lapse sündimist. Üksikud mehed kavatsevad saada isaks vähemalt 20 000 juhul, praegu üksikema staatuses olevate naiste soov on peaaegu sama suur. Abielus, lasteta mees soovib saada lapsi 10 000 juhul, kuid tema abikaasa soov on märksa tagasihoidlikum. Kõigi teiste leibkonnatüüpide esindajate kavandatav panus sündimusesse jääb mõnevõrra väiksemaks.

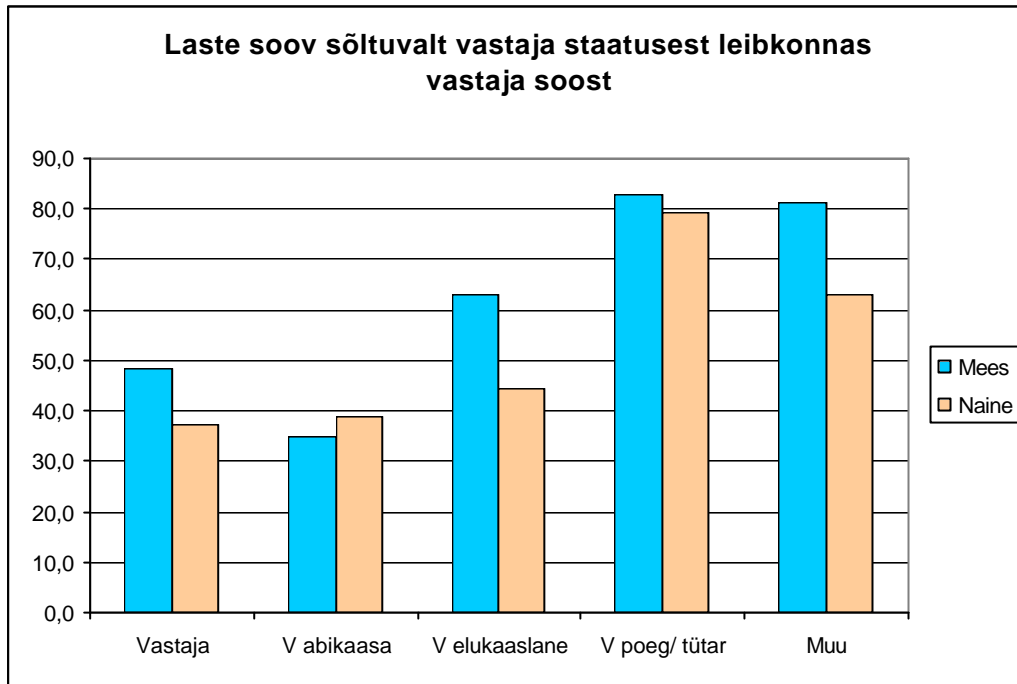

Joonis 7.14

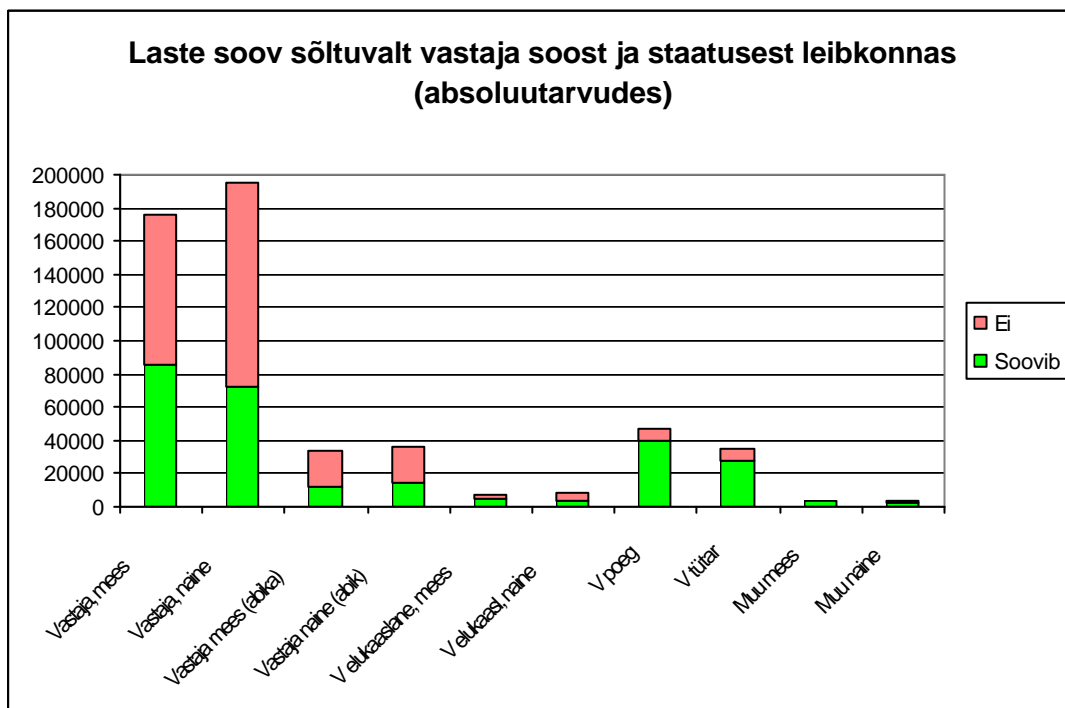
7.2.4.3. Laste soetamise kavatsuse sõltuvus isiku staatusest peres

Laste soov peresse sõltub ka sellest, missuguses staatuses on hinnangu andja oma leibkonnas. Jooniselt 7.15 ilmnevad järgmised tendentsid.

- Kõige sagedamini (enam kui 80% juhtudest) soovib last (küsitluse seisukohalt) vastutava leibkonnaliikme poeg ja tütar, seejärel muu (st mitte sugulussidemetega seotud) leibkonnaliige (näiteks poja või tütre elukaaslane). Siin on ilmselt põhjuseks asjaolu, et tegemist on suhteliselt noorte vastajatega.

Joonis 7.15

Joonis 7.16

- Tähelepanuväärselt sageli (üle 60% juhtudest) soovib last vastutava leibkonnaliikme elukaaslane, eriti sel juhul, kui ta on mees. Oleks siiski ennatlik teha sellest järeldus, et registreerimata kooselu

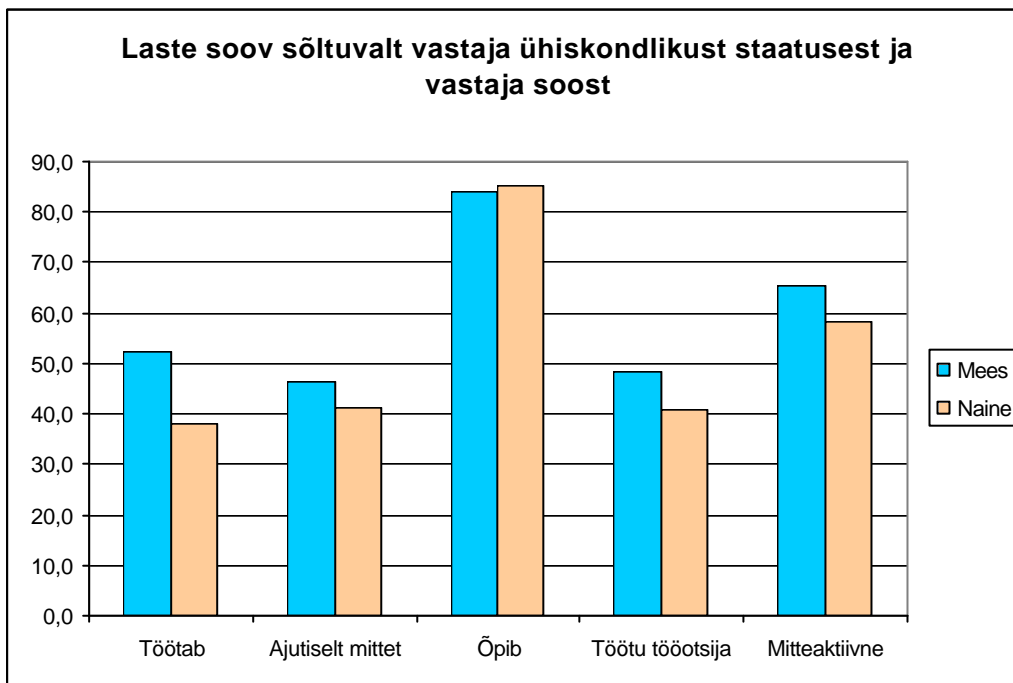
on eriti soodus pinnas laste soetamiseks, sest võib-olla on see soov seotud kooselu seadustamise lootustega.

- Sellele järgneb vastutaja enda soov (ca 40%).
- Viimasel kohal sageduse poolest on vastutaja abikaasa (34–39%, naistel veidi kõrgem). Abikaasa ja vaba-abieliu partneri motivatsiooni erinevus tuleneb ilmselt vanuse erinevusest: üldiselt on abikaasad vanemad, vaba-abieliu partnerid nooremad. Tähelepanu väärib siiski ka naiste ja meeste veidi erinev suhtumine abielu seadustamisesse: naistel on laste saamise eelistus veidi kõrgem abielus, meestel vaba-abielus.

Jooniselt 7.16 on esitatud kavandatavate laste absoluutarvud vastavalt küsitletu staatusele leibkonnas. Näeme, et põhiliselt määrab sündimuse siiski reproduktiivses eas *vastaja* seisukoht.

7.2.5. Laste soetamise motivatsiooni sõltuvus haridusest, sotsiaalsest staatusest ja majanduslikust olukorrast

7.2.5.1. Sotsiaalne staatus

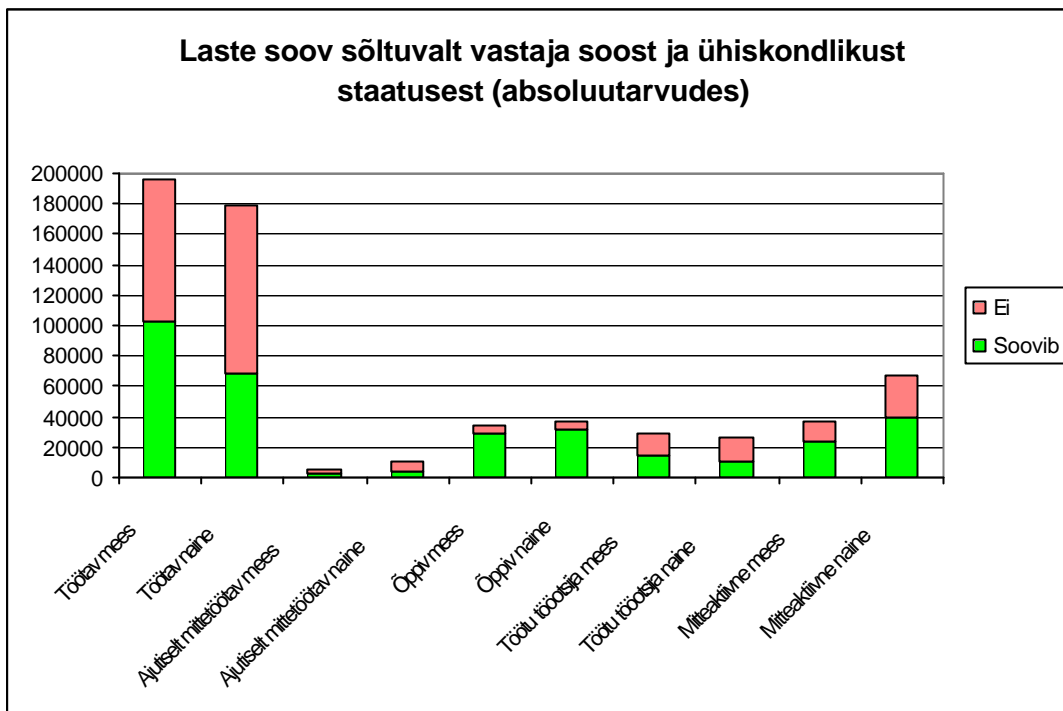

Joonis 7.17

Jooniselt 7.17 ilmneb:

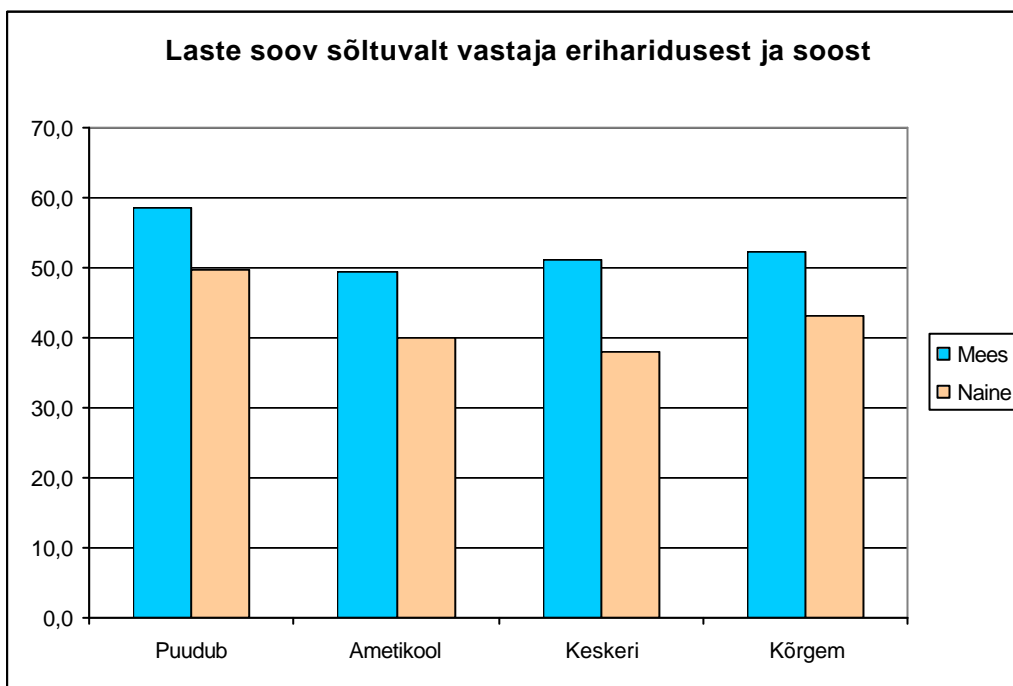
- Ootuspäraselt soovivad kõige aktiivsemalt lapsi noored õppurid.
- Hästi mõistetav on ka mitteaktiivse naise soov saada veel lapsi – need on enamasti lapsepuhkusel või lihtsalt kodused naised, kes on selgelt laste kasvatamisele orienteeritud.
- See, et töötav mees soovib sagedamini lapsi kui töötav naine, on samuti arusaadav ühelt poolt seoses naise töökoormusega, teiselt poolt kartusega kaotada töökoht.
- Ajutiselt mittetöötavate isikute ning töötotsijate hoiakud laste soetamise suhtes on üsna sarnased töötajate hoiakutega: siin võib põhjuseks olla usk, et töötü seisund on ajutine.

Joonisel 7.18 on esitatud vastavate elanikkonnarühmade arvukused. Siit järeldub, et määravat rolli sündimuses etendavad töötavad mehed ja naised.

Joonis 7.18

7.2.5.2. Hariduse mõju lapse soetamise kavatsusele

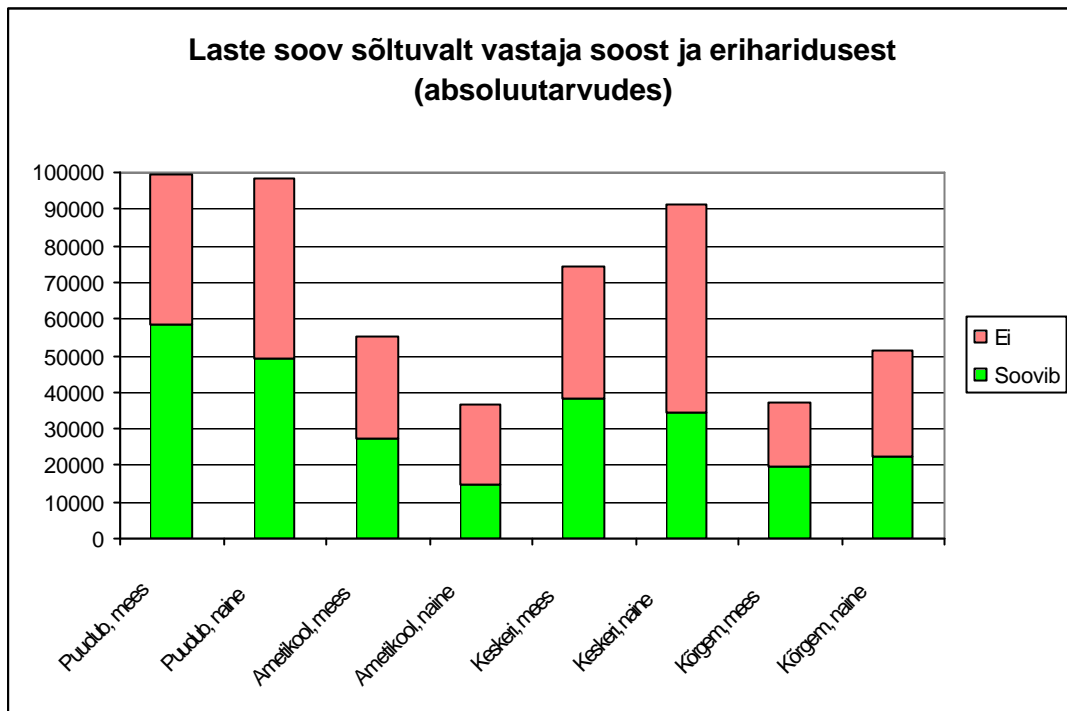

Joonis 7.19

Haridusena käsitleme käesolevas punktis erialaharidust, sest see on üldiselt tugevam determinant mitmesuguste sotsiaalsete protsesside korral kui üldharidus (mille skaala lõpeb keskhariidusega). Laste saamise soovi sõltuvust haridusest illustreerivad joonised 7.19 ja 7.20.

- Ilma erihariduseta isikud, kes on orienteeritud suurima tõenäosusega laste soetamisele, on nähtavasti varasemast tuttavad õppurid ja üliõpilased.

- Meeste puhul ülejäänud hariduse rühmades erihariduse taseme tõusuga käib kaasas väike laste soetamise motivatsiooni kasv.
- Naiste puhul on madalaim motivatsioon keskeriharidusega inimestel, kõrgeim kõrgharituil.

Joonis 7.20

Jooniselt 7.20 järeldub, et suurim hulk lapsi sünnib lähitulevikus oletatavasti vanematel, kes hetkel on ilma erialahariduseta. Järgnevad keskeriharidusega vanemad, seejärel kõrgharidusega ja ametikooli paberitega vanemad.

7.2.5.3. Majanduslik tase (jõukuse enesehinnang)

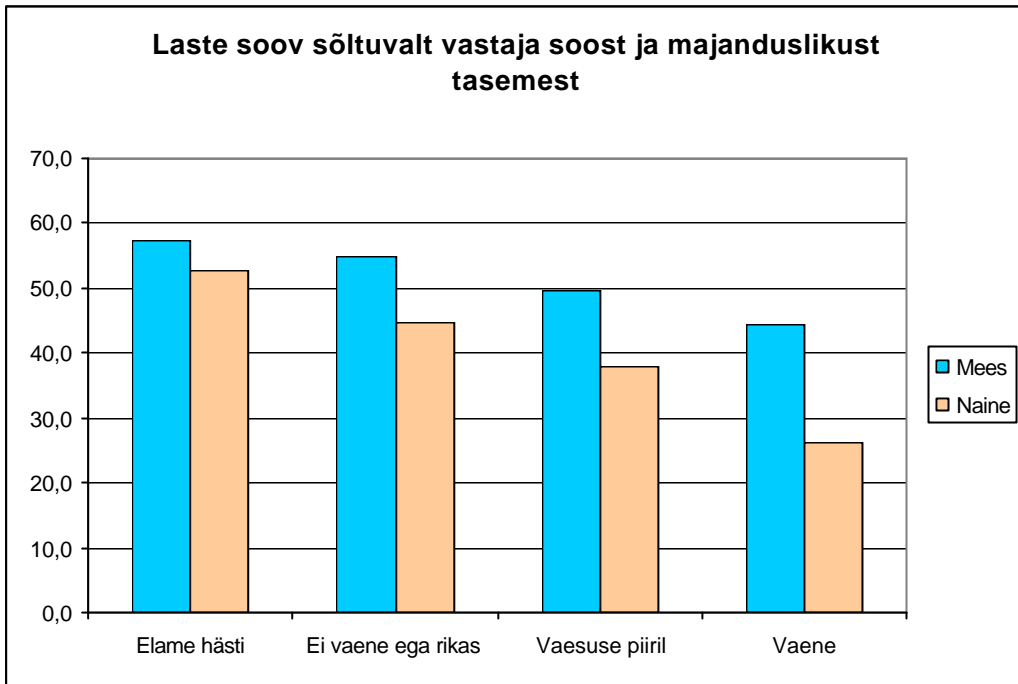
Vastajatel paluti hinnata oma leibkonna jõukust viiepallisel skaalal:

1. Oleme vaesed.
2. Oleme vaesuse piiril.
3. Me pole ei vaesed ega rikkad.
4. Me pole küll rikkad, aga elame hästi.
5. Kuulume jõukate hulka.

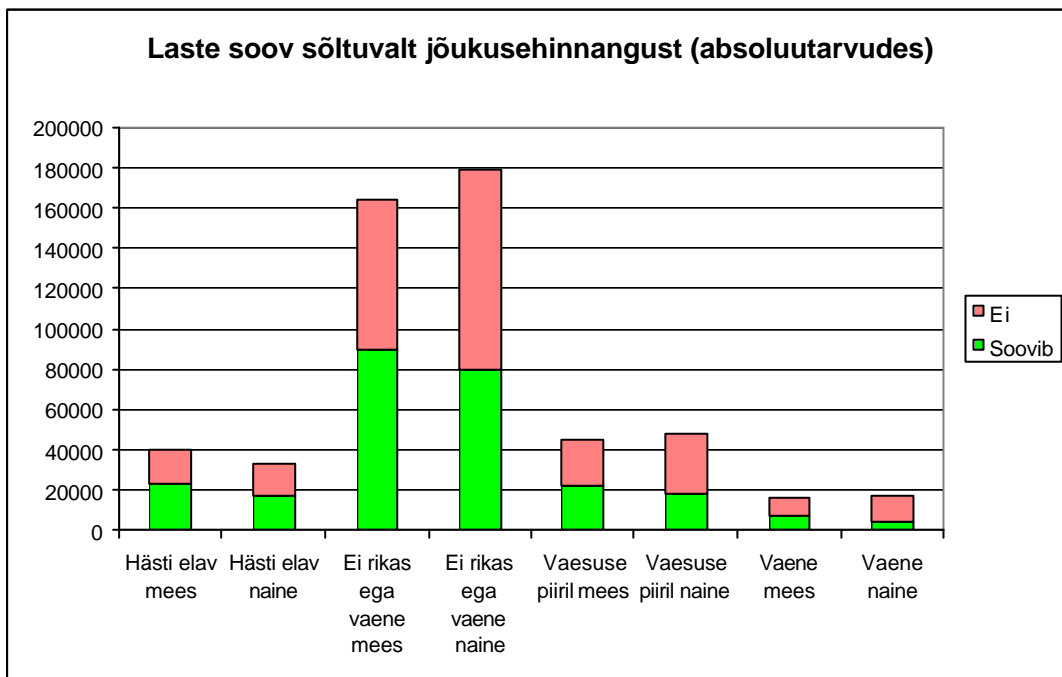
Osutus, et endid jõukaks lugevaid vastajaid oli nii vähe, et seda rühma ei olnud võimalik eraldi analüüsida. Joonis 7.21 näitab laste soetamise soovi sõltuvust majandusliku jõukuse hinnangust.

- Näeme, et hästi elavad leibkonnad on kõige sagedamini motiveeritud (järjekordset) last sünnitama, nende puhul on ka naised selleks valmis enam kui pooltel juhtudest.
- Motivatsioon väheneb pidevalt sedamööda, kuidas leibkond hindab kriitilisemalt oma majandus-taset.
- Ilmneb, et naised on majandusraskuste suhtes tundlikumad (vastutustundlikumad) kui mehed. Vaestes peredes soovib järgmist last vaid umbes veerand naistest, lapsi soovivate meeste arv aga läheneb poolele rühma üldarvust.

Joonis 7.21

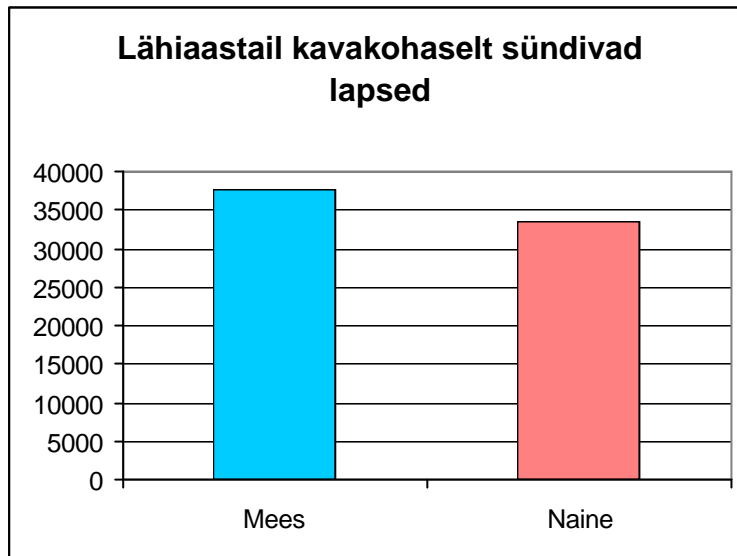
Joonis 7.22

Jooniselt 7.22 järeldub, et ilmselt sünnib lähiaastatel kõige rohkem lapsi peredes, mis pole endi hinnangul ei vaesed ega rikkad. Niisuguseid peresid ongi reproduktiivsete Eesti elanike seas kõige rohkem.

7.3. Laste soovimise peamine motiiv

7.3.1. Lähema kahe aasta jooksul sündivate laste arv meeste ja naiste hinnangul

Lapse kavatsesid lähema kahe aasta jooksul enesele soetada 37 000 meest ja 34 000 naist, mis tähendaks mõõdukast sündimuse suurenemist, kui kavad tegelikult realiseeruvad, vt joonis 7.23.

Joonis 7.23

7.3.2. Peamised motiivid, miks vastajad soovivad enesele (veel) last

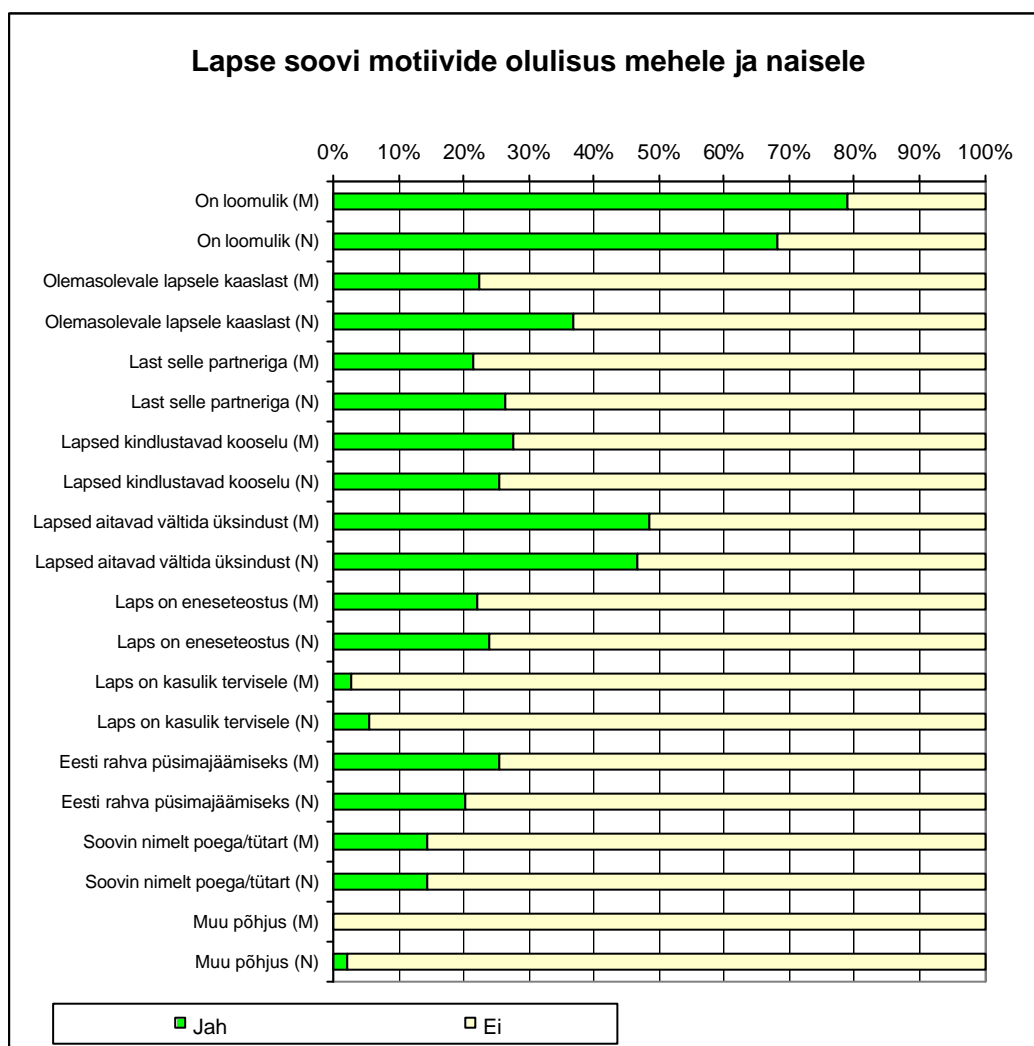
Joonisel 7.24 on märgitud laste saamise motiivide loetelu, kust nii mehed kui naised on valinud enese jaoks tähtsaid (vastuste arv ei olnud ette antud). Paneme tähele meeste ja naiste motiivide üpris head kooskõla.

Järeltulijat või järeltulijaid soovisid enesele saada ligi pooled küsitletutest, so 120 000 naist ja 143 000 meest. Nimelt nende isikute andmeid me käesolevas peatükis analüüsimegi. Eriühma moodustavad need 37 000 meest ja 34 000 naist, kes kavatsesid lapse soetada lähema kahe aasta jooksul (mis tähendaks Eesti oludes mõõdukast sündimuse suurenemist, kui kavad tegelikult realiseeruksid).

Vaatleme seda, missugused on peamised motiivid, miks mehed ja naised soovivad enesele (veel) last, vt joonis 7.24. Olgu märgitud, et vastajad valisid enese jaoks tähtsaid motiive, kusjuures nende arv ei olnud ette antud. Paneme tähele meeste ja naiste motiivide üpris head kooskõla, kusjuures naiste puhul on väikses ülekäalus konkreetsemad, perekesksed eesmärgid (kaaslast olemasolevale lapsele, last nimelt selle partneriga), meeste puhul aga üldised ja patriootilised huvid (lapse saamine on loomulik, last on vaja Eesti rahva püsijäämiseks). Meeste ja naiste jaoks on ühtviisi tähtsad personaalsed eesmärgid (laps aitab vältida üksindust tulevikus, laps on eneseteostus ja lapsed kindlustavad kooselu).

Lisaks soole sõltub motiivide olulisus veel teistestki isikute sotsiaalsetest ja demograafilistest tunnustest. Alljärgnevas näitame iga motiivi puhul need rühmad uuritavast elanikkonnast, kes seda motiivi *ülejäanute kõrvalt väärtustasid*. Märgitud on ainult olulised motiivid, ülejäanuid (mis esinesid vabas vastusevariandis ja olid väga vähearvulised) ei ole ruumi säästmise mõttes kommenteeritud.

1. **On loomulik, et igal inimesel on järeltulijad, kes tema elu edasi viivad** – selle üldnimiliku motiiviga nõustub ligi kolmveerand kogu elanikkonnast, kusjuures suhteliselt olulisemaks pidasid seda motiivi noored (83%), põhiharidusega (85%), vallalised (83%), aga ka vabaabiellus (80%) inimesed.

Joonis 7.24

2. **Olemasolevale lapsele on kaaslast vaja** – seda motiivi pidas oluliseks ligi 30% rahvastikust. Loomulikult on see tähtis eeskätt abielus inimestele ja ka leskedele (45%), selle motiivi tähtsus suureneb hariduse suurenedes, samuti peavad seda olulisemaks vanemad inimesed (üle 35-aastastest 37%).
3. **Soov saada laps nimelt praeguse abikaasa/ partneriga** on tähtis ligi 25% inimestest, kusjuures arusaadavalt domineerivad abielus (32%) ja eriti vaba-abielus (42%) inimesed. Motiivi tähtsus suureneb hariduse suurenedes (31% kõrgharitute puhul) ja pisut ka vanuse tõustes.
4. **Lapsed kindlustavad abielu- (kooselu-) sidemeid** – seda peab tähtsaks 28% elanikkonnast, sh kolmandik abieluinimestest (kuid ainult 27% vabaabielu partneritest). Seda motiivi peavad tähtsaks keskharidusega inimesed (29%) ja samuti noorim vanuserühm (29%).
5. **Lapsed aitavad vältida üksindust vanas eas** – seda motiivi peab tähtsaks 48% reproduktiivses eas elanikkonnast. Üksinduse peale vanas eas mõtlevad niihästi lahutatud (50%) kui ka vallalised (49%), ilma partnerita elavad isikud (49%). Taas on see motiiv, mida peavad oluliseks nimelt keskharidusega elanikkond. Selle motiivi tähtsuse sõltuvus vanusest on eriline: tähtsam on see nii päris noortele (15–24 aastat, 50%) kui ka üle 35-aastastele (55%), kuid sellele ei mõtle eriti 25–34-aastased, kes nähtavasti valdavalt üksindust ei tunne.
6. **Laps on eneseteostus** 23% elanikkonna jaoks. Pisut enam on see oluline keskharidusega vastajatele (26%), veel enam aga vaba-abielus elavatele isikutele (31%).

7. *Laps on kasulik tervisele ja välimusele* – seda peab motiiviks vähem kui 5% elanikest, domineerivalt kõrgharitud (5%), abielulised (6%) ja suhteliselt eakad (üle 35 aastased).
8. *Laps on vajalik Eesti rahva püsimajäämiseks* – nii mõtleb 23% reproduktiivseas inimestest, sh sagedamini need, kes elavad vaba-abielus (27%) ja pisut sagedamini ka üle 35-aastased (26%).
9. *Nimelt poega (tüdart)* soovib enesele saada 15%, ning siin domineerivad abieluinimesed (kellel juba lapsi on – 27%). Tähtis on järgmise lapse sugu ka 16% kõrgharitud ning 20% 25-34-aastastest inimestest.

Motiivide tähtsustamise puhul on osa tulemusi ootuspärased, mis tulenevad isiku perekonnaseisust ja olemasolevate laste arvust. Samas on osa motiivieelistusi üsnagi raskesti interpreteeritavad. Motiivide süvakäsitluse juurde pöördume tagasi käesoleva peatüki lõpul.

7.4. Lapse soetamise edasilükkamise motiivid

7.4.1. Laste soetamise edasilükkamise motiivide esinemissagedus rahvastiku-rühmades

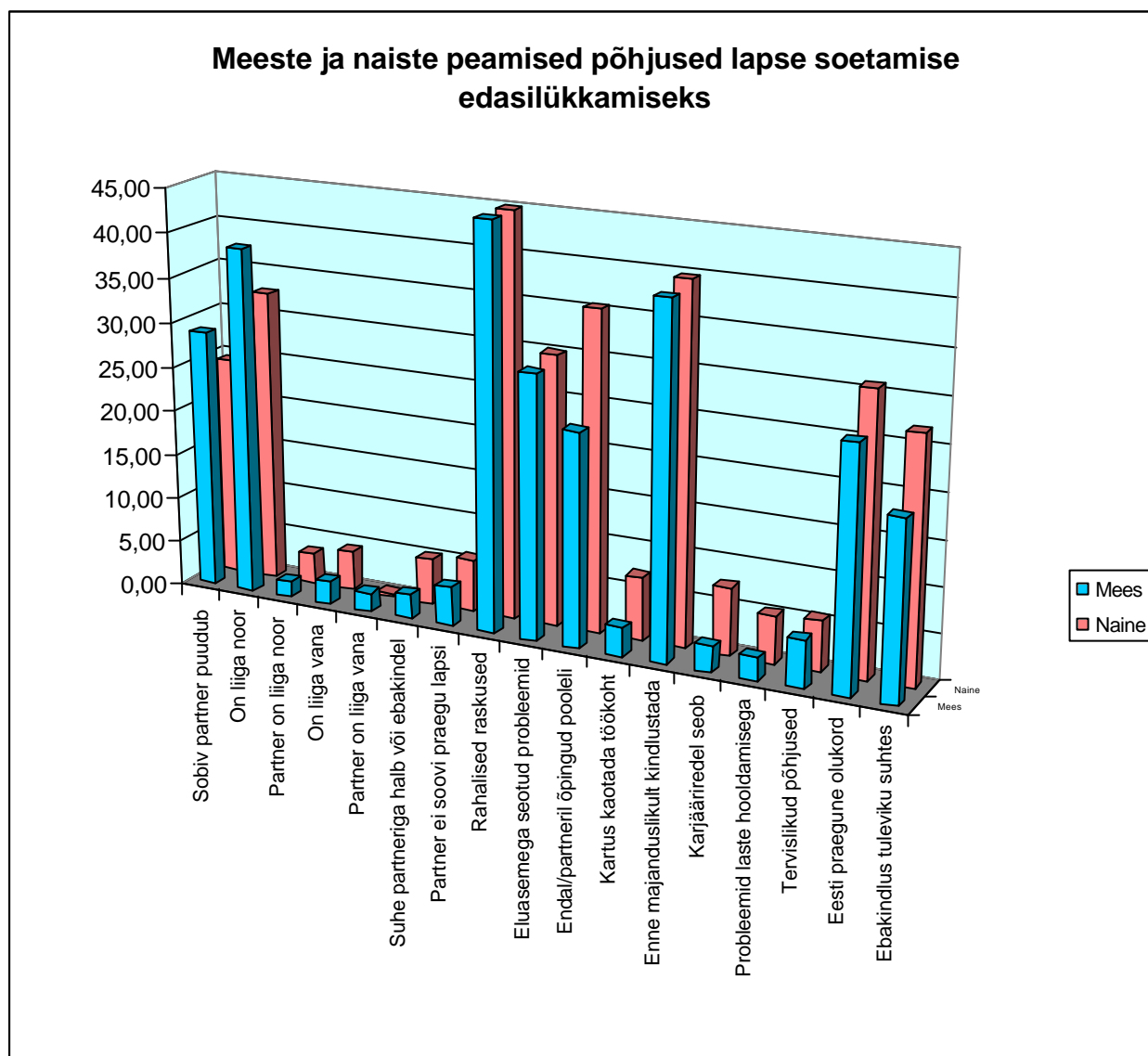
Nendelt vastajatelt, kes küll last soovisid, kuid ei kavatsenud last soetada lähema kahe aasta jooksul, küsiti lapse sünni edasilükkamise motiive. Siin oli samuti ette antud motiivide loetelu, kust vastajad enese jaoks olulised esile tõid. Märgitavate motiivide arv ei olnud piiratud. Vastused on esitatud joonisel 5.33.

1. *Sobiv partner puudub.* See motiiv on oluline 27% uuritava kontingendi puhul, (meestest 30%, naistest 25%). Olulisem on see ootuspäraselt nende puhul, kes elavad ilma partnerita (43%) ja/ või koos vanematega või ühega neist (37%). Partneri puudumine on suurem probleem maal (33%) kui linnas, kusjuures olulisi seoseid vanuse, hariduse ega tööalase seisundiga ei ilmnenud.
2. *Olen liiga noor* – nii arvas 36% uuritavast kontingendist, sh 65% 15–24-aastastest ja 62% õppuritest-tudengitest, 59% neist, kes elavad koos vanematega ja 53% neist, kellel puudub kooselupartner.
3. *Mu partner on liiga noor* – nii arvas ligi 3% uuritavast kontingendist, neist enamus 15–24-aastased ja üle poole õppurid. Üle poole sellest kontingendist elas partneriga koos, ülejäänud eraldi, enamasti koos vanematega.
4. *Olen liiga vana* – arvas 3,5% uuritavast kontingendist, sealjuures 6% kõrgharitustest ja 21% üle 35-aastastest.
5. *Partner on liiga vana* – see oli vaid 1% probleem, need moodustasid 3% vaba-abielus olijatest, 7% üle 35-aastastest ja huvitaval kombel oli neid 7% Venemaal sündinutest.
6. *Suhted partneriga on halvad või ebakindlad* – see oli laste soetamise edasilükkamise motiiviks vaid 4% juhtudest. On huvitav, et halvad suhted olid seda olulisemad, mida kõrgem oli haridus ja vanus (7% kõrgharitud ja samuti üle 35-aastaste puhul), kuid esinesid võrdse sagedusega niihästi abikaasa või partneriga koos kui ka lahus elamise korral. Küll aga sõltusid halvad suhted pere majandusseisust – niihästi end vaeseks kui ka vaesuse äärel püsivates peredes oli selle motiivi sagedus enam kui 6%.
7. *Partner ei soovi (praegu) last.* Seda motiivi esines 5% uuritavast rühmast, sealjuures abikaasa või partneriga kooselavatest 10% ja 7% üle 35-aastastest. Selle motiivi seos majandusliku jõukusega on vastupidine eelmise juhuga – seda esines sagedamini (7%) jõukalt elavates peredes.
8. *Rahalised raskused* on levinuim lapse soetamise edasilükkamise motiiv, seda esines 46% uuritavast kontingendist, sh 59% Venemaal sündinuid, 68% töötutest ja 56% abielus olijatest. Huvitaval kombel esines seda motiivi linnas (49%) märksa rohkem kui maal (37%), kuigi sissetulekud on maal keskmiselt oluliselt madalamad kui linnas. Jaotades elanikke hariduse järgi näeme, et rahamured on kõige sagedamini lapse soetamise edasilükkamise põhjuseks keskharidusega inimestel (50%), ning arusaadavalt vaestel ning vaesuspiiril olijatel (62–64%).

Huvitaval kombel ei ole rahamure eriti oluline õppuritel (38%) kui mitteõppuritel (51%). Raha-puuduse kui lapse soetamise edasilükkamise motiivi tähtsus suureneb vanusega, moodustades üle 35-aastastel 55%.

9. **Eluasemeprobleemid** on oluliseks lapse soetamise edasilükkamise motiiviks 30% uuritavast kontingendist. See motiiv sõltub mõnevõrra haridusest, kuid seos pole monotoonne haridustaseme suhtes (põhiharidusega vastajatest oluline 27%, keskharidusega vastajate puhul 32% ja kõrgharidusega vastajatel 28% juhtudest.). Ootuspäraselt on oluline sõltuvus ka majandusolukorra hinnangust (motiiv on oluline 20% neist, kes hästi elavad ja 34% ennast vaeseks nimetavatest), samuti on need vastajad, kellel eluasemeprobleeme pole mõnevõrra optimistlikumad tuleviku suhtes. Eluasemeprobleemide seos tööhõivega näitab, et vähim muretsevad eluaseme poolest õppurid (25%), töötavatest on probleeme 32% ja töötutest 35%. Eluasememure sõltub aga märkimisväärselt elukohast: see on oluline 38%, ja 36% väiksemate linnade elanikel. Suuremate linnade (Tartu, Narva, Kohtla-Järve ja Pärnu) elanikel on eluaseme muret kõigest 21% juhtudest, mis on peaaegu sama, mis maaelanikelgi.
10. **Õpingud pooleli enesel või partneril** – seda motiivi märkis 29% vastajatest. Ootuspäraselt on siin tugev sõltuvus vastajate vanusest ja haridustasemest. See motiiv on tähtis 45% 15–25-aastaste ja 15% 25–34-aastaste jaoks. See motiiv oli oluline 38% keskharidusega, 26% põhiharidusega ja 15% kõrgharidusega vastajatest. On huvitav, et siiski kõik õppurid ei pidanud seda oluliseks laste saamise edasilükkamise motiiviks, vaid ainult 68% nendest, kes parajasti õppisid. See oli oluline motiiv ka 8% nendest, kes hetkel ei õppinud (õppis partner või kavatseti taas õppima hakata). Ka selle motiivi esinemine seostus majandusliku olukorra hinnanguga, kuid teisesuunaliselt võrreldes varem analüüsitud motiividega: seda esines 35% nendest, kes hästi elavad ja 17% nendest, kes ennast vaeseks pidasid. Sagedamini (44%) esines seda motiivi (ootuspäraselt) neil, kes elasid koos vanematega (35% juhtudest ilma partnerita), samuti domineerisid mittetöötajad (53%) – vaid 18% töötajatest ja 14% töötutest oli see motiiv takistuseks.
11. **Hirmu enese või partneri töökoha kaotuse pärast** märkis oluliseks laste soetamise edasilükkamise motiiviks vaid 5% vastajatest. Tähelepanuväärne on aga selle motiivi esinemissageduse sõltuvus vastaja haridusest – see on iseloomulik 12% kõrgharidusega ja 4% keskharidusega inimestel, ent puudub täiesti põhiharidusega vastajatel. Samuti on tugev sõltuvus vanuserühmast – töökoha kaotust kardab 12% 35–45-aastastest, 9% 25–34-aastastest, kuid alla 1% noorimatest. Üldiselt need, kellel see motiiv on oluline, töötavad ja ei õpi ning elavad koos abikaasa või partneriga. Töökoha kaotust kardavad kõige rohkem suurlinnade elanikud (9%), järgneb Tallinn (6%), väikelinnades ja maal on ühtviisi 3%.
12. **Soov ennast enne laste soetamist majanduslikult kindlustada** oli 39% elanikkonna jaoks oluline motiiv, kusjuures see sõltus oluliselt vanusest: 49% kuni 25-aastastest, 32% 25–34-aastastest ja 21% 35–44-aastastest. Mõnevõrra sõltus see ka rahvusest – eestlased märkisid seda 42%, venelased 38% juhtudest. Olulisem oli see ka üksikutele – 45% partneriga koos elavate 30% vastu ning linnainimestele – 42% maaelanike 33% vastu. Nendest, kes pidasid end vaeseks, oli see motiiv oluline 49%le, kuid neist, kes leidsid end olevat vaesuse piiril, 32% -le.
13. **Soovimatus astuda kõrvale karjääriredelilt** oli oluline 5% vastajatest, kusjuures kõige sagedasem (7%) oli see 25–34-aastaste puhul; järgnesid noorimad (5%), ning üle 35-aastaste seas oli selle motiivi tähtsus vaid 1%. Olulisim on see motiiv kõrgharidusega vastajate seas (10%), madalamatel haridustasemetel on selle motiivi tähtsus ühtviisi 4%. Tähtsam on see motiiv eestlastele (7%), linlastele (6%) ja neile, kes elavad majanduslikult hästi (9%).
14. **Laste kasvatamisega seotud probleeme** märkis olulise laste sünni edasilükkamise motiivina vaid 4% uuritavast rahvastikust. Muret tegi see rohkem kõrgharidusega inimestele (6%), samuti abieluinimestele. Teised polnud, võib-olla, seda probleemi enesele õieti teadvustanudki.
15. **Enese ja/ või partneri terviseprobleemid, sh probleemid laste saamisega** olid olulised 6% uuritavast elanikkonnast. Ootuspäraselt oli siinjuures kõige suurem osakaal vanematel inimestel – nimetatud motiiv oli oluline 18% üle 35-aastastest, 6% 25–34-aastastest ja 1% kuni 25-aastastest. Vastavalt sellele suurenes nimetatud probleemi osatähtsus ka hariduse suurenedes (3% põhiharidusega, 4% keskharidusega ja 11% kõrgharidusega vastajatest). Venelannad märkisid

seada probleemi märksa sagedamini (10%) kui eestlannad (4%), töötutel oli see motiiv veidi sagedasem (9%) kui töötajatel (6%), ka abielus inimestel esines seda motiivi suhteliselt sagedamini (9%). Suhteliselt sageli märkisid seda motiivi ka need, kes kinnitasid end elavat vaesuse piiril.

Joonis 7.25

16. Eesti praegune olukord ei soosi lapsi – niisuguse motiiviga on laste soetamise edasi lükanud 29% uuritavast elanikkonnast. Selle motiivi esinemissagedus sõltub vanusest – nii arvab 21% kuni 25-aastastest ja 39% üle 35-aastastest – ja haridusest (24% põhi- ja 33% kõrgharidusega rahvastikust). Rahvuse mõju on tühine – eestlaste jaoks on selle motiivi osatähtsus 28%, teistel pisut rohkem. Seevastu aga kodakondsus mõjustab seda arvamust tugevasti – see motiiv esineb 27% kodanikest ja 48% mitte-kodanikest. Mõju on ka tööalasel staatusel – seda motiivi peab oluliseks 38% töötutest ja 33% töötajatest, õppuritest vaid 19%. Ka abielulisus tugevdab selle motiivi toimet – see on oluline 41% abieluinimestest. Nendest, kes elavad majanduslikult hästi, pidas seda motiivi tähtsaks 25%, vaesuse piiril olevatest aga 37%.

17. Ebakindlus tuleviku suhtes on olulisem motiiv vanemate jaoks – kuni 25-aastastest märkis seda 19%, üle 35-aastastest 32%. Mõnevõrra mõjustab selle motiivi esinemissagedust ka haridus, mis on vanusega tihedasti korreleeritud – see on tähtis 19% põhiharidusega ja 26% kõrgharidusega inimestest uuritavast rahvastikust, venelastele (29%) veidi sagedamini kui eestlastele (21%), sh

eriti vene kodakondsusega inimestele (40%). Tööalane staatus mõjustab ebakindlust vähe – seda märkis 27% töötajatest, 28% töötutest, kuid vaid 15% õppuritest. Linnaelanikkudel esineb ebakindluse motiivi mõnevõrra sagedamini (25%) kui maaelanikel (19%), majandusliku seisundi mõju on üsna vastuoluline: vaesuse piiril elavast elanikkonnast on see oluliseks laste soetamise edasilükkamise motiiviks 33% juhtudest, vaestel aga vaid 10%.

7.4.2. Järeldused lapse sünni edasilükkamise motiivide kohta

Lapse sünni edasilükkamise motiivide kohta saame teha rea järeldusi.

- Kõige olulisemaks lapse sünni edasilükkamise motiiviks nii mehe kui naise puhul on rahalised raskused. Seda tunnetab ligi poole elanikkonnast, mehed ja naised üsna ühtviisi.
- Esimesena nimetatud motiivi täiendab ja selgitab tähtsusetult teisena märgitud motiiv – soov end (peret) enne lapse sündi majanduslikult kindlustada.
- Majanduslike motiividega haakub veel motiiv, mille aluseks on eluasemega seotud probleemid. Seda tunnetavad taas mehed ja naised peaaegu üht viisi, kusjuures paistab silma naiste pisut suurem tundlikkus (samuti kui eelmiseigi probleemi puhul).
- Järgmine probleemide tsüklil on seotud vastaja noorusega (mehed märgivad seda probleemi enam kui kolmandikul juhtudest, naised pisut vähem). Meeste jaoks ongi noorus tähtsusetult kolmandaks sünnituse edasilükkamise motiiviks. See kinnitab taas tõdemust, et noorte hulgas on levinud trend, et perekonnaelu alustatakse suhteliselt hilja.
- Järgmine motiiv, mis on eriti oluline naistele (tähtsuse järjestuselt kolmas), on pooleliolevad või lähitulevikus kavandatavad õpingud. See kinnitab hariduse kõrget väärtustamist, mis on tänaste noorte puhul tunnuslik joon.
- Üle veerandi meestest ja ligi veerand naistest toob olulise motiivina esile sobiva partneri puudumise. See on igipõline probleem, ning tundub, et praegu ei ole puuduva partneriga isikute suhtarvud oluliselt suuremad ega ka väiksemad eelmiste põlvkondadega võrreldes. Tähelepanu väärib vaid see, et partneri puudumine on praegu rohkem mehe kui naise probleem, st et mingis mõttes on partneri valiku puhul juhtiv roll libisenud naise osaks.
- Üsna olulise motiivina (veerand meestest, üle 30% naistest) märgitakse ka seda, et Eesti riik ei soosi laste sünnitamist. Ilmselt peitub ühelt poolt siin viide nõrgale ja vähetoimivale perepoliitikale, kuid samuti ka vähesele informeeritusele perepoliitikast ja perepoliitika tegijate ning elluviijate nõrgale PR-tööle. Samas võib siin näha ka nõukogudeaegse õpitud abituse järelmõjusid või teatavat püüet vastutusest hoidumiseks.
- Eelmärgitud motiiviga haakub motiiv, mida märgib veerand naistest ja kuuendik meestest, nimelt ebakindlus tuleviku suhtes. Tõenäoliselt on selle motiivi taga niihästi ühiskonna probleemid – tööpuudus või ka hirm töö kaotamise ees, kusjuures olulised on nähtavasti ka inimese enese isiksuse omadused. Suurel määral võivad selle motiivi juured olla üsna sarnased eelmisega.
- Hirm kaotada töökoht või soovimatus astuda kõrvale karjääriredelilt on peamiselt naiste probleemid, kuid neid peab oluliseks vaid umbes iga kaheksas naine. Meestel esineb seda motiivi (arusaadavalt) märksa harvem.
- Tervise seotud motiive seose laste soetamise edasilükkamisega märgib 10% meestest ja naistest.
- Kõik ülejäänud motiivid on suhteliselt vähe olulised.

7.5. Mudelid laste soetamise/ edasilükkamise tõenäosuse hindamiseks

7.5.1. Mudel lapse soetamise soovi esinemise tõenäosuse prognoosimiseks

Et analüüsida vaadeldud sotsiaaldemograafiliste tunnuste mõju üheskoos, leidsime logistilise regressioonimudeli hindamiseks tõenäosust, kas inimene soovib veel last (lapsi) või mitte. Mudelis sisaldusid järgmised olulised argumendid, mille kohta tehtud analüüs lisas teatavat eelinformatsiooni:

- (1) sugu (mehed soovivad lapsi suurema tõenäosusega),
- (2) perekonnaseis (abielus inimesed soovivad lapsi väiksema tõenäosusega kui vallalised (?)),
- (3) vanus (nooremad on rohkem häälestatud lapsi saama),
- (4) elukoha linnalisus (maaelanikud soovivad lapsi suurema tõenäosusega kui linnainimesed),
- (5) kodakondsus (Eesti kodanikud on rohkem valmis lapsi saama kui mittekodanikud),
- (6) haridustase (kõrgemalt haritud inimesed on rohkem valmis lapsi saama kui madalama haridusega inimesed),
- (7) tööalane seisund (töökohta omavad inimesed, kuid samuti õppurid on valmis lapsi soetama).

Saadud logistilise mudeli headust iseloomustab determinatsioonikordaja analoog *Nagelkerke*'i R^2 , mille väärtuseks on 0,464, mis näitab, et esitatud argumendid kirjeldavad isiku kavandatava reproduktiivkäitumise hajuvusest veidi alla poole.

7.5.2 Miks soovib inimene enesele järeltulijat?

7.5.2.1. Laste soetamise motiivide omavahelised seosed ja neid üldistavad faktorid.

Oletatavasti seostuvad laste soetamise motiivid omavahel ja tekkinud seoste komplektid sõltuvad omakorda sotsiaal-demograafilistest taust-tunnustest. Et neid seoseid avastada, teostasime kõigepealt *motiivide korrelatsioonanalüüsi*. Osutus, et motiivide omavahelised seosed on küll kõik positiivsed, kuid äärmiselt nõrgad (ainult viis korrelatsioonikordajat 36-st ületas taseme 0,2, ning kõrgeim (0,26) oli korrelatsioon motiivide *Laps kindlustab abielu* ja *Laps aitab vältida üksindust tulevikus* vahel.

Seega ei võimaldanud korrelatsioonanalüüs motiive omavahel mingitesse komplekssetesse sündroomidesse ühendada.

Järgmise mudelina teostasime *faktoranalüüsi*, lisades motiividele tausttunnused. Tulemustena leidsime neli olulist faktorit, mis mõjutavad Eesti elanikkonna reproduktiivkäitumist. Need on:

- 1. Leibkonna vanuse faktor.** Selle taseme määrab vastaja vanus, millega positiivselt seostub hariduse (eriti erihariduse) tase, asend tööturul (üldiselt töötab), valdavalt elab koos partneriga (kelleks on kõige sagedamini abikaasa), hinnang majanduslikule toimetulekule on pigem positiivne. Laste soetamise motiividest on olulisim soov saada kaaslast olemasolevale lapsele ning mõnevõrra väiksema tähtsusega ka soov saada nimelt poega või tütart.
- 2. Laste soetamise multimotivatsiooni faktor.** See faktor sisaldab peamiselt laste saamise motiive ja on taust-tunnustega nõrgalt (kui üldse) seotud. Selle taseme määramisel on kõige olulisemad soov lapsi saada Eesti rahva püsijäämiseks, abielu (kooselu) kindlustamiseks, et vältida üksindust vanuigi ja ka eneseteostuseks. Nõrgem, kuid samasuunaline seos on ka kõigi teiste motiividega – saada laps nimelt olemasoleva abikaasa/ partneriga, laps on kasulik välimusele ja tervisele. Tausttunnustest saab märkida vaid seda, et kõrgema motivatsiooniga seostub mõnevõrra kõrgem majandusliku toimetuleku hinnang.
- 3. Kodakondsuse/ rahvuse faktori** taseme puhul on määravateks tunnusteks kodakondsus ja ankeedi täitmise keel, mitte-eestlaste puhul on hinnang majanduslikule toimetulekule madalam ja laste

saamise motiivide seas domineerib soov kindlustada abielu, üksinduse vältimine tulevikus ja soov saada nimelt poega/ tütar.

4. **Soofaktori** taseme määrab peamiselt sugu, kusjuures naiste puhul esineb sagedamini mittetöötamist ja motiividest on tähtsaim olemasolevale lapsele kaaslane saamine.

Nimetatud neli faktorit kirjeldavad ca 40% vaadeldavast tunnuste (motiivide ja tausttunnuste hulgest), kusjuures ilmneb, et motiivid on tausttunnustega üsna nõrgalt seotud. Nii jäi faktoritest välja ka kõige olulisem motiiv – lapse soetamine on loomulik – sest see väljendab rahvastikus üldlevinud seisukohta ja ei seostu tausttunnustega.

7.5.3. Miks lükatakse lapse soetamine edasi?

7.5.3.1. Lapse sünni edasilükkamise motiivide analüüs

Eesti viimaste aastate rahvastikustatistika kinnitab, et väga tihti lükatakse lapse sünd edasi – seda kinnitab esmasünnitaja vanuse suurenemine ja esmasünnituste osakaalu kasv. Sama protsess toimub (ja on paari kümnendi vältel toimunud) mujalgi Euroopas, kus sünnitaja keskmine vanus on juba märksa kõrgem kui Eestis. Selgitame taas faktoranalüüsi abil, kuidas kombineeruvad laste soetamise edasilükkamise motiivid nende isikute puhul, kes küll kavatsevad lapse soetada, kuid ei soovi seda teha lähiaastatel – neid on kokku ligi 125 000 inimest (60 000 naist ja 65 000 meest).

7.5.3.2. Laste edasilükkamise motiivide faktoranalüüs

Vaatleme, kuidas rühmituvad omavahel laste soetamise edasilükkamise motiivid (kuna iga vastaja võis neid märkida mitu, on selline analüüs igati sisukas). Selgus kolm olulist faktorit, mille koostoime kirjeldab ligi kolmandiku kõigi motiivide summaarsest hajuvusest. Ühtlasi haaravad need faktorid üle 80% motiividest, kusjuures katmata jäävad vaid suhteliselt marginaalsed, harva esinevad (alla 5%) esinevad motiivid.

1. **Majanduslike hoiakute/ motiivide faktor.** See faktor kirjeldab üle 13% motiivide koguhajuvusest ja on kõige tugevamini seotud järgmiste motiividega laste soetamise edasilükkamiseks: (1) *Eluasemeprobleemid*, (2) *Ebakindlus tuleviku suhtes*, (3) *Rahaprobleemid*, (4) *Eesti ei soosi laste soetamist*, (5) *Soov end enne majanduslikult kindlustada*.
2. **Ea faktor.** See faktor kirjeldab 11% motiivide koguhajuvusest. See on kahe-suunaline faktor, mille üht suunda saab seda käsitleda kui *Nooruse faktorit*, millega seostuvad motiivid (1) *Olen liiga noor*, (2) *Mul (partneril) on õpingud pooleli*, (3) *Soovin end enne majanduslikult kindlustada*. Sama faktori teine suund on *Suhtelise eakuse faktor*, ning sellega seostuvad motiivid (4) *Enese või partneri halb tervis*, (5) *Olen liiga vana*, (6) *Kardan kaotada töökohta*.
3. **Partneri faktor.** See faktor, mis kirjeldab motiivide koguhajuvusest 8%, on eelmistega võrreldes mõnevõrra segasema struktuuriga, ning samuti kui teinegi faktor, kahe-suunaline. Kõige olulisem sellega seotud motiiv on (1) *Sobiva partneri puudumine*. Faktori teine suund (st olukord, kus partner on olemas) on seotud motiividega (2) *Partner on liiga noor*, (3) *Partner ei soovi lapsi* ja (4) *Ei soovi astuda kõrvale karjääriredelilt*.

Üsna loomulik on küsida, kuidas seostub lapse soetamise edasilükkamine vastaja sotsiaal-majandusliku olukorraga. Et seda uurida, tegime järgmise faktoranalüüsi.

7.5.3.3. Laste edasilükkamise motiivide ja tausttunnuste ühine faktoranalüüs

Et selgitada, kuidas seostuvad faktorid uuritava populatsiooni esindajate tausttunnustega, teeme lisame järgmisel sammul faktoranalüüsi ka olulisemad tausttunnused.

- Esikohale tõusis kahe-suunaline *efaktor*, mis seostub seevastu seostub tugevasti tausttunnustega. *Nooruse faktorit* iseloomustab (1) suhteliselt noorem iga, (2) vallalisus ja sageli ka (3) kooselupartneri puudumine, sagedamini (4) madalam erihariduse tase (haridustee pole veel lõpetatud) ning sagedamini ka (5) mittekuulumine töötajate hulka (õppurid). Laste soetamise edasilükkamise motiivid on (6) *Olen liiga noor*, (7) *Mul (partneril) on õpingud pooleli*, (8) *Soovin end enne majanduslikult kindlustada*.

- Sama faktori teine suund on **Suhtelise eakuse faktor**, ning sellega seostub suhteliselt (1) küpsem iga, (2) abielulisus, (3) kooselu, (4) kõrgem erihariduse tase ja (5) töötamine, laste soetamise edasilükkamise motiivid on (9) **Enese või partneri halb tervis**, (10) **Olen liiga vana**, (11) **Kardan kaotada töökohta**.

See kahe-suunaline faktor kirjeldab 14% uuritavast tunnuste komplektist.

- Teisele kohale jäi **majanduslike hoiakute faktor**, mis on täpselt sama, mis eelmiseski faktoranalüüsis ja mis ei seostu üllatuslikult ühegi tausttunnusega. Seega on majanduslikud motiivid seotud pigem hoiakute ja ootuste kui vastajate objektiivse sotsiaalmajandusliku olukorra, vanuse, rahvuse või muude näitajatega. See faktor kirjeldab käesolevas faktorstruktuuris 8% tunnuste summaarsest hajuvusest.
- Kolmandat faktorit võiks nimetada **keele ja kodakondsuse faktoriks**. Sellega seostuvad sagedamini (1) mitte-kodaniku staatus ja (2) ankeedi täitmine vene keeles, samuti mõnevõrra madalam (3) majandusolukorra enesehinnang. Laste sünni edasilükkamise motiivide hulgas domineerib rahapuudus. Kodakondsuse faktor kirjeldab 6% tunnuste üldvarieeruvusest.
- Neljandale kohale jäi **partneri faktor**. Partneri puudumisega seostub suhteliselt suur leibkond (nähtavasti elu mitme põlvkonna leibkonnas), suhteliselt sagedamini ka mittetöötamine ja venekeelne ankeet. See faktor kirjeldas vaid 5% tunnustest.

Neli esimest faktorit kirjeldasid kokku kolmandiku vaadeldud tunnustest ja motiividest, kusjuures selgus, et motiivide ja tausttunnuste vahelised seosed on kaunis nõrgad. Ea faktor näitab eaga seotud motiivide sotsiaal-majanduslikku põhjendatust, eaga seotud asjaolud kirjeldavad umbes seitsmendiku tunnuste ja motiivide ühishajuvusest. Selgus ka, et venekeelsel elanikkonnal ja mitte-kodakondsetel ei ole mingeid spetsiifilisi motiive laste sünni edasilükkamiseks. Majanduslikud laste edasilükkamise motiivid aga ei seostu sotsiaal-majanduslike näitajatega vaid väljendavad pigem hoiakuid.

7.5.4. Soovitava laste arvu mudel

Leidsime ka lineaarse mudeli prognoosimaks isiku poolt enesele soovivat laste arvu. See seostub küll üsna paljude tausttunnustega, kuid kirjeldab soovitava laste arvu varieeruvust vähem kui 25% ulatuses. Nähtavasti on selle põhjuseks tõsiasi, et prognoositav tunnus – soovitav laste arv varieerub rahvastikus väga vähe: ligi 70% vastajatest peab enese jaoks sobivaks laste arvuks kaht.

Olulisemad tunnused, mis mõjustavad soovitava laste arvu suurenemise suunas on:

- (1) vanus (nooremad soovivad enesele rohkem lapsi);
- (2) keel (eestikeelne elanikkond soovib enesele rohkem lapsi);
- (3) erialaharidus (kõrgema haridustasemega inimesed soovivad keskmiselt rohkem lapsi);
- (4) perekonnaseis – vallalised, kes on ühtlasi nooremad, soovivad rohkem lapsi kui abieluinimesed, kes on suurema tõenäosusega oma soovitava laste arvu juba saavutanud;
- (5) kooselu (inimesed, kes elavad partneriga koos, soovivad rohkem lapsi kui üksikult elavad);
- (6) sugu (naised soovivad keskmiselt vähem lapsi);
- (7) leibkonnaliikmete arv (suure leibkonna liikmed soovivad keskmiselt vähem lapsi);
- (8) kooselu vanematega (rohkem lapsi soovivad need, kes ei ela koos vanematega või ühega nendest);
- (9) elukoht (rohkem lapsi soovivad maal elavad isikud);
- (10) hinnang majanduslikule toimetulekule (rohkem lapsi soovivad need, kes hindavad oma majandusolukorda heaks).

Praktiliselt puudus aga mõju tööalasel staatusel.

7.5.5. Motivatsioonide kooskõla

7.5.5.1. Kõigi vaadeldud tunnuste ühisanalüüs

Et leida seoseid kahe motiivikompleksi ja tausttunnuste vahel, teeme veelkord faktoranalüüsi, mille jaoks ühendame nimetatud tunnused (kokku 39). Loomulikult osalevad selles uuringuetapis ainult need vastajad (nende poolt esindatav osa rahvastikust), kes ühelt poolt soovib veel lapsi soetada, kuid kavandab soetamist vähemalt mõne aasta võrra edasi lükata.

Saime järgmised tulemused:

- Kõige olulisem reproduktiivkäitumise motiive määrav faktor on juba tuttav **kahe-suunaline vanusefaktor**.

Selle ühe suuna määravad noored, valdavalt vallalised ja enamasti üksi elavad, sagedamini mitte töötavad, vaid õppivad, suhteliselt madalama erihariduse tasemega isikud, kes peavad laste soetamist loomulikuks, ja kelle jaoks on pisut tähtis ka Eesti elu edasikestmine. Laste soetamise edasilükkamise motiivideks on noorus ja pooleliolevad õpingud.

Teise suuna määravad isikud, kelle tausta kirjeldavad samad tunnused vastupidise märgiga: need on keskmisest vanemad, valdavalt abieluinimesed kes elavad partneriga koos, on erialaharidusega ja töötavad. Nende puhul on laste sünnitamise peamisteks motiivideks olemasolevale lapsele kaaslaste soetamine ning poja/ tütre saamine. Laste soetamise edasilükkamise olulisemateks motiivideks on kartus töökohta kaotada ja terviseprobleemid.

- Järgmist faktorit võiks taas nimetada **hoiakute-motiivide faktoriks**, sest selles seostuvad motiivid, kuid puudub seos objektiivsete isikut kirjeldavate tausttunnustega (kõik faktorlaadungid on alla 0,18).

See faktor seostub tugevasti järgmiste laste soetamise motiividega – saada laps nimelt olemasoleva partneriga, laps kindlustab abielu, lapse olemaolu välistab üksinduse vanemas eas, last on vaja Eesti rahva püsijäämiseks, laps on eneseteostus. Samas seostub nimetatud faktoriga ka terve rida edasilükkamise motiive – eluasemeprobleem, soov end enne majanduslikult kindlustada, rahapuudus, ebakindlus tuleviku suhtes, mõnevõrra ka õpingud, arvamus, et Eesti praegune olukord lapsi ei soosi ja partneri noorus.

- Kolmandale kohale asetus taas tuttav **keele-kodakondsuse faktor**, mis aga kirjeldab rohkem tausttunnuseid kui motiive.

Selle faktori **estlaste suunda** iseloomustavad Eesti kodakondsus, eestikeelne küsitlus, kõrgem majandusliku olukorra hinnang. Laste saamise motiividest on olulisim eneseteostus, spetsiifilisi laste edasilükkamise motiive ei ole.

Faktori muulaste suunda iseloomustab Eesti kodakondsuse puudumine (sh välisriigi kodakondsus), madalam hinnang oma majandusseisule. Laste saamise motiivid on küllalt nõrgalt esindatud, olulisim neist on abielu tugevdamine (tase 0,2). Laste soetamise edasilükkamise motiividest väärivad märkimist rahapuudus, eluasemeprobleemid, ebakindlus tuleviku suhtes, vähem ka sobiva partneri puudumine ning see, et Eesti riik ei soosi lapsi.

Nimetatud kolm faktorit kirjeldavad kokku veerandi tunnuste summaarsest hajuvusest. Ülejäänud faktorid on pigem üksikilmingute faktorid, mille osatähtsus on suhteliselt väike. Kirjeldame mõnesid neist.

- **Karjääri faktor** iseloomustab isikuid, kelle leibkond on väike ja kes tihti elab üksi. Majanduslikult on ta enesehinnangu kohaselt heal tasemel, on haritud ja töötab. Laste saamiseks juhtivat motiivi ei ole, lastest loobumise motiiviks on – mitte astuda kõrvale karjääriredelilt.
- **Üksinduse faktor** iseloomustab isikuid, kes enamasti töötavad, kuid ühegi muu tunnuse poolest ei eristu keskmisest elanikkonnast. Laste saamise motiiviks on üksinduse vältimine, kuid ka lapse hea mõju tervisele, samuti ka Eesti rahva edasikestmisele. Laste edasilükkamise kaalukaimaks motiiviks on sobiva partneri puudumine, ka enese ja partneri liiga kõrge iga.

- *Soo faktor* seostub soo ja enesele soovitava laste ning ühiskonnale soodsa laste arvuga. Mõlemat arvu sooviksid mehed näha kõrgemana kui naised.

7.5.5.2. Järeldused

Analüüsisist järeldus, et laste soetamise ja ka sündide edasilükkamise motiivid on üsna nõrgalt korreleeritud niihästi omavahel kui ka tausttunnustega. Selgus ka, et mingeid järske muutusi rahva reproduktiivhoiakutes ei ole toimunud: endiselt peetakse ideaaliks kahelapselist peret, sama palju lapsi soovitakse ka enese peresse.

Motivatsiooni erinevused ilmsid kõige loomulikumat – vanuse ja vanusega seostuva sotsiaalmajandusliku staatuse pinnal. Arvestatav on noorte hoiak – enne laste soetamist soovitakse lõpetada haridustee ja end majanduslikult kindlustada.

Kuigi laste edasilükkamise motivatsioonis oli väga oluline koht majandusmuredel, selgus, et tegemist on peamiselt hoiakute ja ootustega, sest selle motiiviga ei seostunud reaalseid sotsiaalmajandusliku staatuse erinevusi. Üsnagi vastuoksuslik oli majandustaseme enesehinnangu mõju laste saamise ja edasilükkamise motiividele: majanduslike võimaluste pärast muretsesid need, kes kinnitasid end olevat vaesuse piiril, mõnevõrra rohkem kui vaesed. Siit saab teha järelduse: lapse saamiseks vajalikuks peetava majandustaseme erinevused on suured, ning perede üsna mitmesuguse algtaseme puhul võib ilmneda, et pere ei pea end piisavalt kindlustatuks lapse soetamiseks. Samas leidub ka peresid, nende hulgas ka üsna tagasihoidlikul järjel elavaid, kes lapse soetamist üldse majandustasemega ei seo.

Rahvuse ja keele pinnal ei ilmnenu olulisi erinevusi, kuigi muulaste puhul oli laste soetamise motiivatsioon nõrgemini esindatud kui edasilükkamise motiivatsioon.

Teatava, kuigi mitte väga tugeva mõjuga on niisugused motiivid nagu soovimatus astuda kõrvale karjääriradelt (seotud eeskätt kõrgharidusega naistega) ning kartus kaotada töökoht (omane pigem mitte eriti kõrge haridusega suhteliselt vanemate isikutega).

Perekonnasuhete ebastabiilsusega seotud motiivi ei uuritud otseselt, kuid niisugune motiiv nagu sobiva partneri puudumine siiski ilmses.

Viitekirjandus

1. Bedau, Klaus-Dietrich. Population trends, employment levels, economic performance, and income evolution in East and West Germany since unification. – *Jornal of Income Distribution*, Vol 8, Issue 2, January 1998, 207–223.
2. *Demographic Yearbook*, 1988, United Nations
3. *Eesti Statistika Aastaraamat 2000 (2000)*. ESA, Tallinn
4. *Elutingimuste uuring Eestis 1999 aastal*. Põhiandmed. Norrbalt II, Tartu 2000.
5. *Population Change (1998)*. Eurostat Population Data.

8. Rahvastikuprognosis

8.1. Rahvastiku prognoosimeetodid

Rahvastiku arvukus on olnud üks huvipakkuvamaid prognoosiobjekte niihästi matemaatikutele kui ka rahvastikuteadlastele. Rahvastikuprognosiside ajalugu on suhteliselt pikk, ja peaaegu sama pikk on ebaõnnestumiste ajalugu: enamus ajaloos tehtud kogurahvastiku prognoose on alahinnatud.

Rahvastikuprognosiside tegemisel võib kasutada üsna mitmeid meetodeid.

8.1.1. Rahvastiku prognoosimine lihtsa ekstrapolatsiooni abil

Kõige varasemad ja lihtsamad meetodid lähendasid rahvastiku muutusi kuni vaatlushetkeni mingi seaduspärasuse (funktsiooni) abil ning seejärel ekstrapoleerisid saadud tulemusi tulevikuhetkedele. Niiviisi saadud prognoosid töötasid küllaltki hästi suhteliselt lühemate ajavahemike korral, kuid andsid suure tõenäosusega eksliku tulemuse juba kümne või paarikümne aasta jaoks, kusjuures tulemus ei paranenud silmnähtavalt ka keerukamate prognoosivalemite rakendamisel.

8.1.2. Rahvastiku prognoosimine konkreetsete rahvastikunäitajate alusel

8.1.2.1. Aasta jooksul rahvastikus toimuvad muudatused

Rahvastikuprognosisi teeb lihtsamaks võrreldes mitmesuguste muude protsesside prognoosimisega tõsiasi, et rahvastik ei muutu aasta jooksul üldjuhul kuigi oluliselt: suurem osa rahvastikust, kes sellesse kuulus aastal n , kuulub sellesse ka aastal $n+1$.

Aasta jooksul muutub rahvastik järgmiste sündmuste tagajärjel:

- Sünnib juurde teatav hulk lapsi, olgu see arv b , $b = b(m)+b(f)$, kui me eristame mees- ja naissoost vastsündinuid;
- Sureb teatav hulk inimesi. Olgu surnute arv d , ning surnute jaotuse soo- ja vanuse järgi saame, leides iga soo-vanuserühma jaoks vastavalt surmajuhtude arvu $d(x,m)$ ja $d(x,f)$, kusjuures kehtib seos $d = Sd(x,m) + Sd(x,f)$, kusjuures summeeritakse vanuse x järgi, see muutub alates nullist (sureb ka samal aastal ilmale tulnud vastsündinuid) kuni kõrgeima rahvastikus esineva vanuseni, mis on ligi 110 aastat.
- Mingi hulk inimesi e lahkub, rändab välja. Ka need on erineva soo- ja vanusejaotusega, $v(x,m)$ ja $v(x,f)$.
- Mingi hulk inimesi s rändab sisse, seda hulka kirjeldavad näitajad $s(x,m)$ ja $s(x,f)$.
- Sisse- ja väljarändajate kogusummast moodustub *rändesaldo*, mis avaldub summamana
$$r = S(s(x,m) - v(x,f)) + S(s(x,m) - Sv(x,f)).$$
- Kõik eelmisel aastal vaadeldavasse rahvastikku kuulunud isikud, kes ei ole surnud ega lahkunud, on aasta võtta vanemaks saanud.
- Kaasajal on tekkinud veel üks protsess: mingi hulk isikuid on muutunud mehest naiseks ja naisest meheks. Esiolgu on need arvud veel nii väikesed, et ei avalda rahvastikuprotsessidele mõju.

Kui kõik need muudatused (nn rahvastikusündmused) on jooksva aasta jooksul korrektselt registreeritud, siis on üsna lihtne arvutada eelmise aasta (aasta n) näitajate järgi rahvastiku soo-vanusejaotus järgneva aastaks (aastaks $n+1$).

8.1.2.2. Statsionaarse rahvastiku prognoos

Kui teha täiendav eeldus, et kõik rahvastikuprotsessid toimuvad järgmisel aastal täpselt samuti kui jooksva aastal, siis saab sama meetodit kasutades lihtsalt ka rahvastikku prognoosida. Selleks on tarvis tegelikult teada kolme funktsiooni:

- Sünnimust, täpsemalt sündimuse vanusekordajaid, mis näitavad kui suur on igas vanuses naisel aasta jooksul sünnitada;

- Suremust täpsemalt – elutabelit, mis näitavad igas vanuses mehe ja naise üleelamistõenäosusi aasta jooksul;
- Rändesaldot, mis näitab, kui palju ja missugustes soo-vanuserühmades rahvastik aasta jooksul muutub rände tagajärjel.

Lisaks sellele on loomulikult tarvis teada rahvastiku täpselt soo-vanuse jaotust lähteaastal.

Arvestades sündimust, on lihtne arvutada aasta jooksul sündivate laste arvu – see saadakse, liites igas vanuses emade aasta jooksul sündinud laste arvud.

Arvestades suremust, on lihtne leida, kui suur arv iga vanuserühma esindajatest elas järgmise aastani ja kui suur arv neist suri.

Liites igale soo-vanuserühmale veel rändesaldo, on lihtne leida soo-vanuserühmade arvukusi ja nende summeerimise tulemusena ka leida rahvaarv ennustusaastaks.

Paneme tähele aga üht, väga olulist eeldust, mida see prognoosimeetod kasutab – oletatakse, et rahvastik käitub järgmisel aastal täpselt samuti, nagu ta käitus eelmisel aastal ja ka eelmistel aastatel.

Sest niihästi sündimusefunktsioon kui ka elutabel on arvestatud eelmise aasta, enamasti aga mitme eelmise aasta andmete põhjal (et tagada näitajate stabiilsus).

8.1.3. Muutuva käitumisega rahvastiku prognoosimine

Loomulikult ei pea üldjuhul paika eeldus, et rahvastiku demograafiline käitumine jääb pikemaks ajaks muutumatuks. Seda muudavad

1. Pikaajalised arengutrendid;
2. Ootamatud ja äkilised vapustused;
3. Juhuslikud kõikumised ja hälbed.

Rahvastiku rahuliku arengu perioodidel toimib üksnes esimene ja kolmas faktor, ning nende mõju on varasema arengu mudelite põhjal suhteliselt lihtne kindlaks teha. Seetõttu ongi rahvastiku rahuliku arengu perioodidel võimalik rahvastiku suurust ja soo-vanusejaotust ennustada isegi mitmekümneks aastaks. Näiteks on võimalik hinnata suremust, arvestades eluea pikenemise trendi ning samuti teha oletuse sündimuse kohta, arvestades sündimuse seniseid muutusi ning sarnaseid trende sarnase arenguga maades. Märksa raskem on arvestada rännet, välja arvatud siis, kui ränne on administratiivselt piiratud. Küsimus on ju selles, et rännet põhjustab mitte üksnes vaadeldava maa areng, vaid seda võivad põhjustada vapustused hoopis kaugemates maades.

Et igasuguse prognoosimise puhul juhuslikud hälbed jäävad kõrvale (rahvastikuarengus ei ole nende osa üldiselt kuigi suur) ning ootamatuid vapustusi ei osata ette näha, kasutatakse klassikaliste muutusi arvestavate rahvastikuprognooside puhul üksnes rahvastikunäitajate pikaajalisi trende.

Et rahvastikusündmuste muutumistrendid omakorda ennustatakse ekstrapoleerimisel sobivate mudelite alusel (mille pikaajalist sobivust ei saa keegi ette öelda), tehakse küllaltki sageli ühe prognoosi asemel terve seeria prognoose, millede on kõiki prognoosi aluseks olevaid rahvastikuprotsesse lähendatud erinevate realistlikena tunduvate mudelite alusel. Nende prognooside seas on üldjuhul '*optimistlik prognoos*', mis näitab rahvastiku arengut sel juhul, kui põhilised protsessid kulgevad soovitavas suunas, '*pessimistlik prognoos*', mis realiseerub siis, kui rahvastikuprotsessid kulgeksid suurel määral ebasoovitavas suunas ning '*optimaalne prognoos*', mis on prognoosija hinnangul kõige tõelähedasem. Nimetatud prognoosidest moodustub '*kahvel*', mille harud esialgu paiknevad üsna lähestikku, kuid aja möödudes eemalduvad üksteisest. Suure tõenäosusega jääb tegelik rahvastikumuutumine tulevikus nende *kahvliharude* vahele.

8.1.4. Prognoosivigade hindamine

8.1.4.1. Prognoosivigade statistiline hindamine

Mingis mõttes võimaldab prognoosi täpsust hinnata küll optimistliku ja pessimistliku prognoosi erinevus, st '*kahvli harude vahe*'. Ometigi pole see nii päris korrektne, sest optimistliku ja pessimistlik prognoosi alused on määratud pigem eksperthinnangutena ja ei arvesta juhuslikkuse seaduspärasusi.

Selle tõttu on tarvis korrektse prognoosi täpsuse arvutamisel arvestada ka mitmesuguseid juhuslikke (ja ka mittejuhuslikke vigu), sh näiteks eksitusi rahvastiku soo-vanusejaotuse hindamisel, sündimusfunktsiooni ja elukestusfunktsiooni hinnangute vigu jmt. Sellisel viisil arvatud rahvastikuprognooside juhuslikud vead ootuspäraselt suurenevad prognoosikestuse suurenedes ning prognoosi usalduspiirid laienevad samuti nagu kahvli harud optimistliku ja pessimistliku prognoosi vahel. Oluline on aga mõista, et niisugused usalduspiirid ja pessimistliku ning optimistliku prognoosi erinevused on kaks erinevat asja, mis üksteist ei asenda, vaid pigem täiendavad.

8.1.4.2. Imiteerimis- ehk statistilise modelleerimise meetodi rakendamine rahvastiku prognoosil

Teine võimalus rahvastikusündmuste ja nende hinnangutäpsuse hindamiseks statistikameetodite abil seisneb *imiteerimis-* ehk *modelleerimismeetodi* kasutamises. Selle korral luuakse andmestik, mis imiteerib uuritavat rahvastikku. Selleks on igale andmestikku kuuluvale objektile omistatud näiteks sugu ja vanus, kusjuures nende tunnuste jaotus vastab uuritava rahvastiku soo-vanusejaotusele. See järel imiteeritakse matemaatiliselt sellesama mudelrahvastiku korral suremise, sündimise ja rände protsesse, kasutades olemasolevat teavet nende protsesside kulgemise kohta, ning ennustatakse rahvastiku arvukust ja struktuuri soovitud aja peale.

Niisugust imiteerimist tehakse palju kordi, kusjuures üldiselt kõneldes saadakse imiteerimisprotsessi juhuslikkuse tõttu iga kord erinev prognoos. Saadud prognooside keskmist sobib enamasti valida kõige usaldusväärsemaks prognoosiks ning prognooside jaotus annab võimaluse ka hajuvusnäitajate ning usalduspiiride arvutamiseks.

Võrreldes eelmises punktis kirjeldatud nn klassikalise meetodiga on imiteerimismeetodi eeliseks see, et ta annab ühtlasi ka täpsushinnangu. Samas on see meetod märksa töö- ja ressursimahukam. Eelinfo nõudluse osas ei ole nimetatud meetodite vahel vahet.

8.1.4.3. Ootamatuste ja äkiliste vapustuste toime hindamine

Imiteerimismeetodi rakendamisvõimalused on märksa avaramad võrreldes klassikaliste meetoditega. Sel viisil on võimalik modelleerida ka mitmesuguseid ootamatusi ja äkilisi vapustusi, mille käigus näiteks suur osa rahvastikust saab kannatada või lahkub maalt, samas kui mõningad muud protsessid toimuvad endiselt või muutuvad mõõdukalt.

8.2. Eesti rahvastiku prognoosimine

On loomulik, et igal iseseisval riigil on teada hinnangud, kui suur on tema rahvastik ja missugune on tema soo-vanuse jaotus ning paiknemisstruktuur hetkel, viie, kümne ja kahekümne aasta pärast. See kõik on tarvilik majandusarvestuses ja ka sotsiaalsfääri planeerimiseks.

Nagu selgus, on prognoosimine suhteliselt lihtne majanduse rahuliku arengu perioodidel, kuid poliitiliste ja majanduslike vapustuste ning järskude ühiskonnaelus toimunud muudatuste ajal lakkavad töötamast kõik prognoosimeetodid.

Eesti rahvastikuareng on eestlaste jaoks alati olnud huvitav ning selle kohta on antud ka mitmesuguseid prognoose.

8.2.1. Enne taasiseseisvumist tehtud prognoosid

Kaheksakümnendatel aastatel oli Eesti suhteliselt stabiilse sündimus- ja suremustasemega maa, kus keskmine eluiga oli küll kaunis madal, kuid samuti püsis pikemat aega ühtlasel tasemel. Rahvastikuprognooside ainsaks tundmatuks suuruseks oli ränne, mis üldiselt oli positiivse, küll enamasti kahaneva saldoga. Lisaks sellele tuli arvestada rahvastikuprotsesside lainelist iseloomu, mida põhjustas ka soo-vanusejaotuse laineline struktuur. Kaheksakümnendate lõpuaastail, mil sündimus oli Eestis kõrge, ületades taastetaseme, prognoositi küll eesseisvat sündimuse langust, kuid seda ei peetud suureks. Ka Maailmapanga poolt 1990. aastal antud prognoos oli mõõdukalt optimistlik.

Et leidunud ühtki asutust ega üksikteadlast, ei ka ühtegi prohvetit, kes oleks 1988. aastal osanud ennustada, et kümne aasta pärast <i>sinnib Eestis poole vähem lapsi</i> kui sel ajal.
--

Kuid täpselt sama vähe osati sel hetkel ennustada ka Eesti taasiseseisvumist lähiaastatel, veelgi enam – Nõukogude Liidu kokkuvarisemist ja kogu Ida-Euroopa vabanemist. Need asjad on omavahel seotud.

8.2.2. Sündimuse langusperioodil tehtud sündimuse ja rahva arvu prognoosid

Üheks kõige olulisemaks rahvastikuprognosi eelduseks on sündimusefunktsiooni võimalikult täpne hindamine. Ühtlasi on see ka kõige raskemini hinnatav demograafilise käitumise komponent.

Kõige keerulisem on teha rahvastikuprognose sündimuse kiire languse perioodil, nagu see toimus Eestis lähiminevikus. Pole selge, missuguseid näitajaid tuleks võtta prognoosimise aluseks.

8.2.2.1. Prognoosimine ilma täiendava teabe kasutamiseta

Võimalikud on järgmised variandid.

- Oletada, et langus jätkub endise tempoga. Sellist eeldust kasutades saadakse kõige süngemad prognoosid, mille sisuks on rahva kiire ja kindel väljasuremine.
- Oletada, et langus pidurdub vaadeldava hetke tasemel, ning kasutada prognoosimiseks selle hetke sündimuse näitajaid. Sellisel viisil saadud prognoos on väga ebastabiilne, sest stabiliseerumisoletus ei tarvitse olla põhjendatud. Samal viisil mitmel järjestikusel aastal tehtud prognoosid tulevad üsna erinevad, mis ei suurenda nende usaldusväärsust.
- Oletada, et peale langust jõuab sündimus mõne aja möödudes endisele tasemele. See oletus tundub olevat ülemäära optimistlik, samuti on probleemiks hinnata seda, millal endine tase taastub ja mis toimub seni.

Loetletud meetodid annavad väga erinevad rahvastikuprognosid isegi sel juhul, kui kasutada ühesuguseid suuremuse ja rände hinnanguid. Tuleb nentida, et ilma täiendava analüüsita ei saa ühtegi neist sobivaks pidada.

8.2.2.2. Prognoosimine eeskujude ja analoogiate abil

Kuigi igal maal toimuvad rahvastikuprotsessid mingis mõttes erinevalt ning ükski maa ei läbi täpselt seda teed, mille mõni maa on varem juba läbinud, on siiski võimalik tõmmata maade arengute vahele paralleele ja leida ühisjooni, ning selle põhjal ka leida iga maa jaoks oletatava tee, mida mööda tema rahvastikuareng lähitulevikus võiks kulgeda.

Eesti puhul on alust oletada, et sündimus hakkab siin lähenema Põhjamaade mudelile. Selle aluseks on sarnasus perekonna ja leibkonna arengutendentsides. Võib oletada, et selle taga on sarnaseid jooni väärtusorientatsioonis ja ühises kultuuritraditsioonis. Seda arvestades on mõeldav töötada välja sündimusefunktsiooni hinnang, mis arvestaks selle lähenemist Põhjamaade omale (kas võttes aluseks neist ühe lähima – Soome – või leides teatava integraalse näitaja).

8.2.2.3. Prognoosimine protsessi sisulise lahtimõtestamise kaudu

Sündimuseprotsessi muutumine on ilmselt seotud demograafilise käitumise muutumisega. Selle aluseks on sünnituste edasilükkamine. Kuid sünnituste edasilükkamine pole lihtsalt jälgitav protsess. See ei toimu kogu rahvastikus ühtlaselt, samuti ei lükka kõik naised sünnituse edasi ühepalju ja lõpuks – kaugeltki mitte kõik sünnituse edasi lükanud naised ei jõuagi sünnituseni. Samas on üsna hästi selgitatav, kuidas avaldub sünnituste edasilükkamine statistiliselt näiteks keskmise sünnitamisvanuse muutumises, vt Puusepp, Tiit'1997.

8.2.3. Mõned näited summaarse sündimuskordaja dünaamika prognoosi kohta

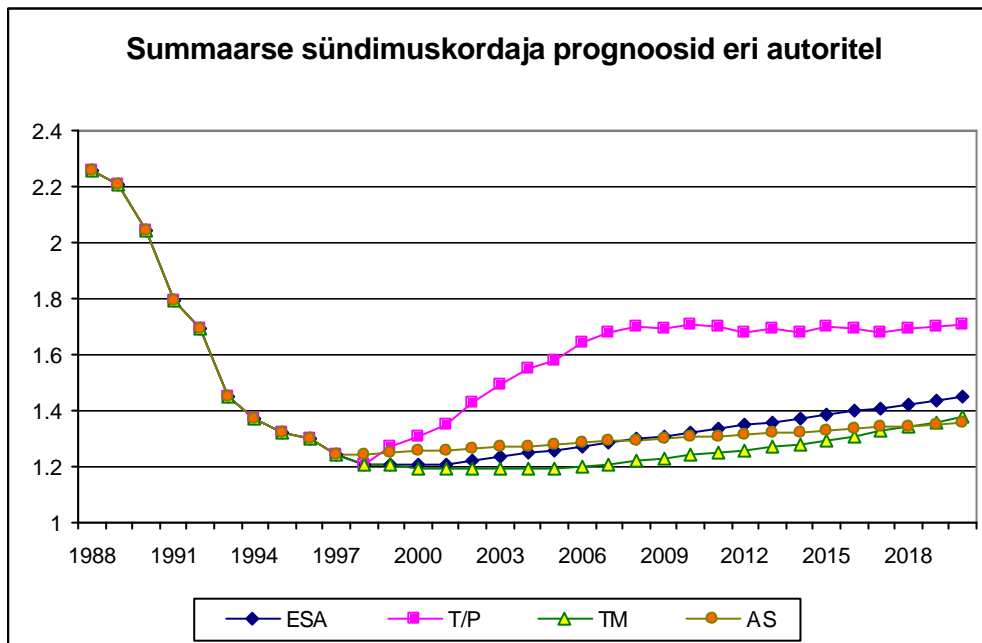
Eelmises punktis esitatud arutlusi arvestades võime teha mõningad oletused sündimuse dünaamika kohta.

- Tõenäoliselt annab parima võimaluse sündimuseprotsessi prognoosimiseks kõigi eelmises punktis kirjeldatud meetodite kombineerimine, kusjuures arvestada tuleb järgmisi asjaolusid:
- Eestis on realselt täheldatav sünnituste edasilükkamine, mille tagajärjel on sünnitaja keskmine vanus viimase viie aasta jooksul tõusnud enam kui aasta võrra, kuigi sünnitustes endiselt domineerivad esmasünnitajad.

- Siiski on sünnitaja vanus Eestis veel märgatavalt noorem kui sünnitaja vanus Soomes. Sama seaduspära jälgides võib oletada, et eesti rahvusest sünnitaja jõuab soomlannale järele mitte enne kui kümne aasta pärast, Eestis elaval mitte-eestlasel võtab see protsess veelgi rohkem aega.
- Sünnitamisvanuse nihke lõppedes, samuti majandusliku ja poliitilise olukorra stabiliseerudes võib oletada, et sündimus Eestis jõuab ligikaudu samale tasemele nagu see on Põhjamaades (mis vastab keskmiselt summaarse sündimuskordaja väärtusele 1,65–1,7 (so tase, mis oli Eestis taasiseseisvumisajal, so aastail 1991–1992). Üsna ootuspärane on, et nagu ka Põhjamaades, jääb sündimus selle taseme ümber kõikumata.

Erinevate eksperthinnangute kohaselt toimub summaarse sündimuskordaja dünaamika lähima 20 aasta jooksul erinevalt, vt joonist 8.1.

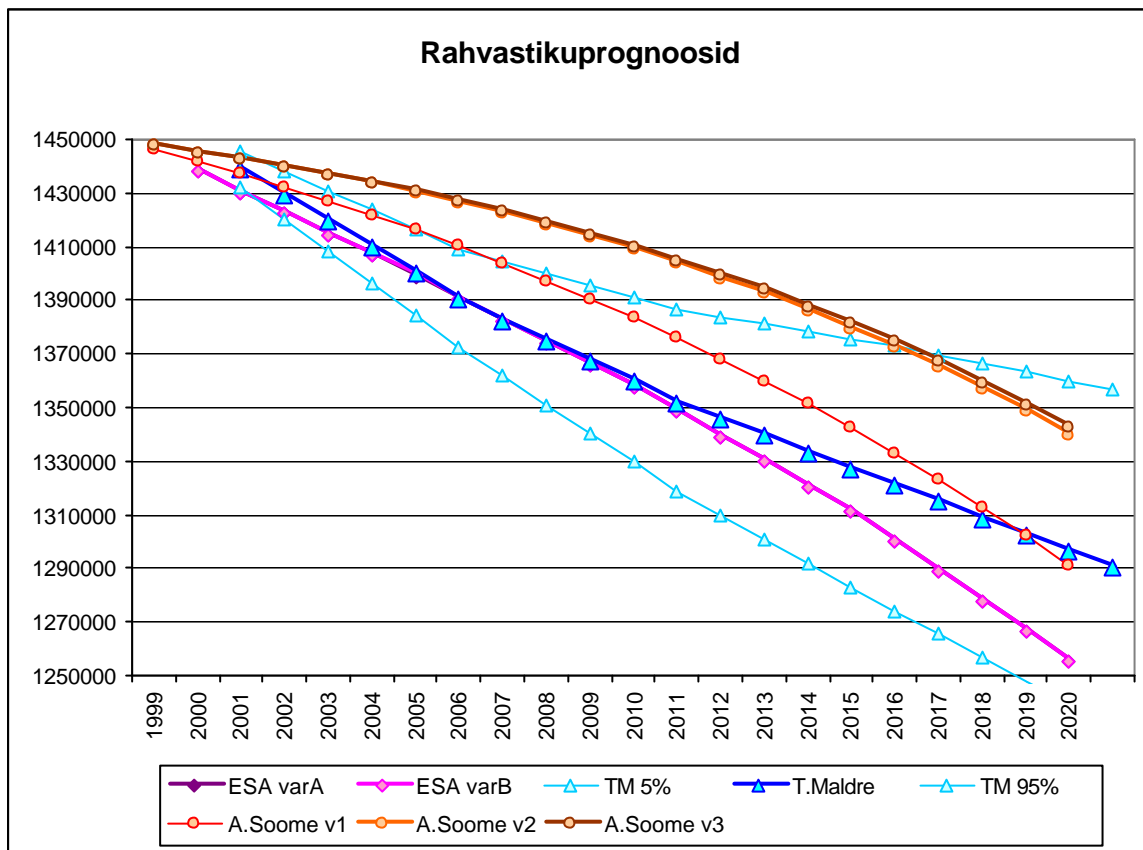
Joonis 8.1.

Siin on esitatud järjest erinevatel viisidel hinnatud ja aegridadena esitatud summaarsed sündimuskordajad: ESA (Rahvastik 1998, variant 2, autor A. Maamägi), Sündimuse nihke mudeli järgi arvatud (Tiit, Puusepp, 1997), Tõnis Maldre kasutatud (Maldre, 1997) ja Agne Soome kasutatud (Soome, 1999). Kuigi kolm prognoosi langevad ühte ja üks erineb neist märgatavalt, on ette raske öelda, missugune neist tegelikkuses realiseerub.

8.2.4. Mõned näited rahvastiku arvukuse prognoosi kohta

Kasutades üht osa eelmises punktis hinnatud sündimusfunktsiooni ja tehes mitmesuguseid oletusi suremuse kohta on võimalik saada erinevaid prognoose ka rahvastiku arvukusele, vt joonis 8.2. Tegelikult on kõik esitatud prognoosid antud ühtlasi ka rahvastiku soo-vanusejaotuse kohta, kuid käesoleva punkti eesmärgiks ei ole neid hinnata.

Märgime, et T. Maldre antud prognoos on saadud simuleerimisel, ning selle jaoks on olemas ka usalduspiirid (milleks on võetud empiirilised kvantiilid). ESA kaks prognoosi – neist üks konstantse ja teine joonisel 8.1 kujutatud muutuva sündimuskordajaga annavad nii sarnased tulemused, et need pole joonisel eristatavad.

Joonis 8.2.

Soodsaima prognoosi annab A. Soome arvutus, kus on kasutatud muutuvat sündimuskordajat. Olgu märgitud, et prognooside erinevused on tingitud teistest eeldustest, mis mudelile asetatakse: suremuse ja rände dünaamikast.

8.2.5. Järeldused esitatud rahvastikuprognosisid kohta.

Kõigi esitatud rahvastikuprognosisid ühiseks jooneks on märgatav langev suundumus.

Käesoleval hetkel ei ole aga õige neid prognoose analüüsida ja võrrelda, sest on selge, et nad kõik sisaldavad olulist süstemaatilist viga, mis tuleneb ekslikust rahvastiku lähteseisust. Nagu näitas 2000. aasta rahvaloendus, on rahvaarv senistes arvutustes kasutatust 30 000–50 000 võrra väiksem, kusjuures pole esialgu täpselt selge ka see, kuidas vajab parandamist rahvastiku soo-vanusejaotus (ja kas selle tagajärjel muutuvad ka vanuselised sündimuskordajad).

Kõigest hoolimata on selge, et rahvastikuprognosisid annavad tulemuseks rahvaarvu languse, kusjuures selle languse ulatus sõltub oluliselt sündimusest, kuid ka suremusest ja rändest.

Viitekirjandus

1. Tiit, E.-M., Puusepp, V. (1970). Sündimuse nihke mudel. *Eesti Statistikeseltsi Teabevihik*, 47-56
2. Rahvastik I. Demograafilised üldandmed 1998 (1999), Statistikaamet, Tallinn.
3. Soome, A. (2000) Rahvastikustatistika algkursus, TÜ Kirjastus, Tartu.
4. Maldre, T.(1997) Eesti rahvastiku stohhastiline prognoos. Bakalaureusetöö, Tartu.

9. Kokkuvõte

9.1. Tänapäevane Eesti ühiskond kui keskkond perekonna jaoks

Tänapäeva Eesti on üleminekuühiskond, kus on kümne aasta jooksul toimunud majanduse ümberorienteerumine turumajandusele, omandisuhted on viidud varasemaga võrreldes uutele alustele, on üles ehitatud uus poliitiline struktuur. Kõik see on tugevasti mõjutanud ühiskonnaelu ja puudutab oluliselt ka iga ühiskonnaliikme isiklikku elu.

Ühiskond on muutunud avatumaks, suhtlus ja infovahetus on kiiresti globaliseerunud.

Muutunud on väärtuste süsteem – selles on tõusnud olulisele kohale materiaalsed väärtused (mis varem olid praktiliselt tabu), samuti erialane isiklik edukus (karjäär).

Eestlaste maailm on deideologiseeritud. On kadunud ametlik kommunistlik ideoloogia (mis mingil määral reguleeris avalikku käitumist okupatsiooniajal). Oma pühaduse on kaotanud vanema põlvkonna eestlaste südames pikka aega püsinud usk *oma Eestist*, asendudes pettunud mõttega '*Me ei tahtnud ju niisugust Eestit*'. Hoolimata taotlustest ei ole usk saavutanud seda mõjuvõimu, mis tal oli ennesõjaaegses Eestis ja on demokraatlikes naaberriikides; usu mõju moraalile on pigem marginaalne.

Muutuvas keskkonnas on oluliselt muutunud perekond. Kui veel kümmekond aastat tagasi enamus noori pidas abiellumist vajalikuks – ühelt poolt traditsioone järgides, teiselt poolt tagades enesele sellega teatavaid ühiskonna poolt pakutavaid hüvesid (korter), siis kaasajal on ühiskond aktsepteerinud vaba kooselu kui seadusliku abielu alternatiivi. Võiks öelda ka nii – vaba abielu on paljude silmis muutunud nõ prooviabielust püsivaks (kui püsivaks?) kooselu vormiks. Seda kinnitab tõsiasi, et viimastel aastatel sünnib juba üle poole lastest väljaspool legaalset abielu. Samas ei ole päris selge, kas vaba kooselu nii lai areng tegelikkuses vastab noorte ideaalidele, kahtlusi selles tekitab abordianalüüs, millest järeldus, et kõige tugevam tegur, mis suunab noort naist otsustama sünnitamise kasuks, on tema seaduslik abielu, vaba-abielu sünnitust toetav toime oli üle kahe korra nõrgem.

Igal juhul on selge, et liikumises vaba-abielu suunas jälgib Eesti noor pere Euroopas omaks võetud ja tegelikkuses eriti Põhjamaadel realiseerunud suundumust, olles sealjuures '*püham kui paavst ise*', st et Eestis on abieluväline sündimus kõrgemal tasemel kui enamuses Põhjamaadest. Samas pole päris selge, kas Eesti perekonnasuhted ka muudes punktides (näiteks kodutööde võrdne jaotus, isa osalus laste kasvatamisel) samuti lähenevad Põhjamaade mallile.

Kuigi perekond tänases mõistes erineb perekonnast eelmiste põlvkondade mõttes, on lapsed jäänud püsiväärtuseks. Enamus täiskasvanud eestlasi soovib enesele järeltulijaid – nagu see on alati olnud. Tõsi, vajalikuks peetav ja enesele soovitatav laste arv on veidi vähenenud võrreldes kümne aasta taguse perioodiga, kuid ulatub siiski ka praegu taastetasandini.

9.2. Sündimus tänases Eestis

Suurimaks probleemiks Eestis on sündimuse jätkuv madalseis märksa allpool taastetasandit (summaarne sündimuskordaja väärtuseks on 1,2–1,3 vajaliku 2,1 asemel). Selle nähtuse põhjusteks on:

- Sünnituste edasilükkamine, mille põhjuseks on tarbimisühiskonnale iseloomulik käitumismall: ühelt poolt majandusliku toimetuleku/ heaolu, aga ka hariduse väärtustamine, teiselt poolt noorte jaoks enneolematu valikute rohkus (õppimine ja töötamine välismaal, reisimine jmt).
- Immigratsiooni peatumine, mille tulemusena nimelt muulaste sündimus on langenud eestlaste sündimusest märgatavalt madalale tasemele.
- Sotsiaalprobleemid: töötus, raskused eluaseme saamisel.
- Üleminekuajale iseloomulik psühholoogiline kohanematus.

Objektiivsed andmed (mudelid) näitavad, et madala sündimuse üheks oluliseks teguriks on tööpuudus. Inimeste endi subjektiivsed hinnangud märgivad laste edasilükkamise põhjustena rahalisi raskusi, soovi end majanduslikult kindlustada, kuid samuti ka ebakindlust tuleviku suhtes.

Muutunud on ka reproduktiivkäitumise teine komponent – raseduse katkestamine. Abortide arv on Eestis olnud kõrge ligemale poole sajandi vältel, kusjuures abortide legaliseerimine 50ndate aastate keskel praktiliselt ei mõjutanud sündimustrendi. Viimase kahekümne aasta jooksul (alates rasestumisvastaste vahendite kasutamise algusest Eestis) on rasestumiste arv pidevalt vähenenud. Aastail 1980–1990 vähenes eeskätt abortide arv, nii et abortide ja sünnituste suhtarv lähenes juba 100% piirile. Alates aastast 1990 on sünnituste arv kahanenud kiiremini kui abortide arv, seetõttu kasvas abortide ja sünnituste suhtarv, kuigi abortide absoluutarv on madalam kui ta on olnud viimase viiekümne aasta jooksul.

Aborti sooritanud naiste üldandmete statistiline analüüs näitab, et eesti naine käsitleb jätkuvalt aborti kui suhteliselt normaalset laste arvu reguleerimise (pereplaneerimise) vahendit. Rasedust katkestavate ja sünnitavate naiste vahel ei ole olulisi erinevusi ei hariduse, sotsiaalse staatuse ega perekonnaseisu osas. Raseduse katkestamise tõenäosus sõltub ainult raseda vanusest (üldiselt mida kõrgemas eas naine, seda tõenäosemalt katkestab ta raseduse) ja olemasolevate laste arvust (suurima tõenäosusega katkestab raseduse naine, kellel on juba kaks või kolm last), mis näitab ideaalse laste arvu kui stereotüüpi omaks võtmist suure osa naiste poolt. Naised, kellel juba on tavalisest rohkem lapsi, ei katkesta rasedust nii tihti – nähtavasti on tegemist teistsuguse väärtuste süsteemiga.

9.3. Soovitused ja meetmed

Üheski arenenud riigis ei tulda toime ilma tõhusa perekonnapoliitikata.

Euroopa ulatuses on suhteliselt hästi välja arendatud perekonnapoliitika Põhjamaades. On võimalik, et perekonnapoliitika (selle järjepidev tõhustumine) ongi põhjuseks, miks Põhjamaades sündimus peale aeg-ajalt toimunud langusi taas tõusma on hakanud, ning need riigid seisavad praeguses üldises sündimuslanguses suhteliselt optimistlikult.

Põhjamaade eeskujul jälgimine on ilmselt Eesti jaoks soodus ka selletõttu, et paljude perekonnaarengu näitajate poolest (naiste haritus, kõrge tööhõive, vanema põlvkonna eraldipaiknemine, vaba-abielude rohkus, abielude ebastabiilsus) on Eesti kõige lähemal Põhjamaade mudelile.

Seda arvestades on esimeseks soovituseks – arendada võimalikult tugevat perekonnapoliitikat Põhjamaade eeskujul. See peaks haarama niihästi noorte perede eluasemeprobleemi lahenduste toetamist, toimetulekuraskustega perede abistamist, kõigi laste koolitoetusi, sh koolitoitu ja muid abivorme.

Perekond ei vaja mitte üksnes majanduslikku, vaid ka moraalselt tuge. Perekonna väärtustamine peaks toimuma käsikäes Eesti identiteedi, kodu ja kodumaa püsiväärtustamisega. Nähtavasti on selleks tarvis uusi arvamusiidreid, kes oleksid vabad odavast tõusiklikust rahakultusest, kuid samas ei takerduks põlvkondade tagusesse nostalgiasse, mis muudab vanema põlvkonna tihti noorema suhtes võõraks ja raskesti mõistetavaks. Ilmselt on niisuguseid inimesi olemas, kuid nende mõju saab avalduda üksnes meedia kaudu, milles peaks kommertsliku sensatsioonijanu mõju vähenema.

Sündimus on nii Eestis kui ka mujal olnud alati maal kõrgem kui linnas, ning isegi praegu, mil maal on küll leibkonnauuringute andmetel elutase märksa kehvem kui linnas, on siin siiski sündimus kõrgem. Järelikult on perepoliitika üheks tõhusaks partneriks regionaalpoliitika, mis takistab küla tühjenemist ja maakoolide likvideerimist. Maaelu ei seostu tänapäeval sugugi üheselt põllumajandusliku tegevusega. Eestis ei ole põhjusi, miks peaksid siin olema ääremaad, sest tegelikult pole siin ei kliimaatilist halbu, muust maailmast ära lõigatud ega ka muus mõttes ebasoodsaid piirkondi olemas. Elu edendamine maal on senises kogemuses alati seostunud sündimuse tõusuga.

Üheks sündimuse madala tasemega seostuvaks nähtuseks nii Eestis kui ka maailmapraktikas (näiteks ka Rootsi kogemuse põhjal) on tööpuudus. Tööhõive kindlustamine võimalikult kõigile, sh eriti noortele ja viljakas eas inimestele on kindlasti üks vahendeid sündimuse tõusu teel. Nähtavasti tähendab see sisukat kutseõpet ja toimivat ümberõpet.

Oluline on naiste reproduktiivtervise säilitamine, sh rasedusevastaste vahendite kasutamine ja aborti kui laste arvu reguleerimise vahendi väljatõrjumine. On tähelepanuväärne, et selles osas on mitmed endised kommunistlikud maad (sh ka Läti ja Leedu) saavutanud Eestist paremaid tulemusi. Statistika näitab, et kui inimene on üks kord raseduse katkestanud, on ta ka järgmise raseduse korral rohkem valmis aborti tegema kui sünnitama.

Rahvastikuministri juures tööd alustanud asjatundjate komisjon on mingis mõttes üldsuse ja ekspertide esindajaks, kelle teadmisi ja oskusi perekonnapoliitika kujundamisel pole veel kaugeltki täies ulatuses ära kasutatud. Perekonnapoliitikat ei saa käsitleda kui midagi, mis saab kord valmis – seda on vaja pidevalt edasi arendada, sest enamasti toimivad nimelt uued meetmed, samas ei tohi ükski uus samm ühegi abivajaja olukorda halvendada.